

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Під редакцією Никифоренка В.Г.

**ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ:
АНАЛІЗ, ПРОГНОЗУВАННЯ, СОЦІАЛЬНА
ПОЛІТИКА**

Монографія

Одеса 2012

УДК УДК 364.2:33 (477.7)

ББК 65.9 (4Укр7)-94

Я 45

Рецензенти: О.В.Мартякова, д-р екон. наук, проф. (Донецький національний технічний університет)

В.В.Немченко, д-р екон. наук, проф. (Одеський національний політехнічний університет)

Під ред. В.Г.Никифоренка

Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика

Монографія / МОНМС України. Одеський нац. економічний унів-тет. – Одеса, 2012. – 316 с.

Авторський колектив: к.е.н., доц. Богданова Т.І., (1.3; 2.4; 3.3); к.е.н., доц. Збрицька Т.П. (1.2; 1.4; 2.1; 3.1; 3.2); к.е.н., доц. Іванова Л.В.(1.2; 1.4; 2.2; 3.1; 3.3); викл. Колесник О.І.(1.3; 2.3; 3.1; 3.3); кер. авт. колективу, к.е.н., доц. Никифоренко В.Г. (вступ, висновки, 1.4; 2.4; 3.2); к.е.н., викл. Кривцова М.С., (2.2); к.е.н., викл. Лосікова О.О. (3.3); к.п.н., ст. викл. Марчак О.М. (3.1); аспірант Медведєва Н.М. (1.1; 2.2; 2.3); ст. викл. Перепельчук Т.В. (1.3); аспірант Поташева Л.Є.(2.1.); ст. викл. Смоквіна Г.А. (3.2); к.е.н., ст.викл. Сорока О.В. (1.1); к.е.н., доц. Татаревська М.С.(1.1; 1.2; 1.3; 1.4; 3.1); к.т.н., ст.викл. Чесноков В.В. (2.2; 3.3)

У монографії визначені теоретико-методологічні підходи до визначення і наукового обґрунтування концептуальних основ формування регіональної соціальної політики на основі соціальних стандартів і норм та надання практичних рекомендацій по її реалізації. Запропоновано модель прогнозування рівня життя населення регіону на засадах системної динаміки показників розвитку людського потенціалу; пропонується створення Центру інноваційно-інвестиційного розвитку, основним призначенням якого має бути раціональне використання інноваційного та інвестиційного потенціалу Причорноморського регіону, консолідація інвестиційних ресурсів з реалізації інноваційних проектів та заходи щодо їхнього підвищення; визначено напрями соціального партнерства щодо формування та розбудови політики доходів і зарплати на всіх рівнях суспільного виробництва; запропоновано відповідні стратегічні програми соціально-економічного розвитку Одеського регіону.

Рекомендовано до видання рішенням Вченої ради Одеського національного економічного університету. Протокол № 5 від 31січня 2012 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
<i>Розділ 1. Теоретико-методологічні аспекти дослідження якості життя населення регіону</i>	
1.1. Сутність і еволюція формування поняття «якість життя» населення	6
1.2. Якість життя населення як складова соціально-економічного розвитку.....	30
1.3. Сукупність економічних і соціальних умов та факторів, що впливають на якість життя населення.....	48
1.4 Обґрунтування теоретико-методологічних підходів щодо розробки модельного апарату вивчення показників якості життя	64
<i>Розділ 2. Аналіз регіонального рівня якості життя населення і критерії його оцінки</i>	
2.1 Аналіз показників рівня і якості життя в Україні у порівнянні з країнами-сусідами та з країнами-лідерами ІРЛП.....	90
2.2 Диференціація доходів як основний чинник соціально – економічної нерівності населення на прикладі Причорноморського регіону.....	100
2.3. Характеристика витрат та рівня споживання населення в Причорноморському регіоні.....	112
2.4. Дослідження факторів формування соціального середовища як складової рівня життя населення	124
<i>Розділ 3. Формування регіональної соціальної політики на основі соціальних стандартів і норм</i>	
3.1 Розробка засад сучасної соціальної політики на основі соціальних стандартів.....	139
3.2 Прогнозування доходів і рівня життя населення регіону та заходи щодо їхнього підвищення.....	166
3.3. Соціальне партнерство щодо формування та розбудови політики доходів і зарплати на всіх рівнях суспільного виробництва.....	204
Висновки.....	216
Список літератури.....	226
Додатки	

ВСТУП

В сучасній науці перехід від традиційного розуміння соціального розвитку як наслідку економічного зростання до його осмислення як розширення можливостей людини обумовив в останні десятиліття увагу дослідників до вивчення якості життя населення. Проблеми підвищення якості життя населення є найважливішими завданнями державних органів управління всіх країн. У зв'язку із формуванням нових економічних й соціальних відносин та радикальною зміною системи управління в країні постало завдання розробки ефективного механізму управління якістю життя через формування та реалізацію дієвої соціальної політики. Особливо актуальні ці питання на регіональному рівні, де забезпечення якості життя населення не завжди розглядаються системно та комплексно. Ефективна регіональна соціальна політика передбачає в якості базису комплексну оцінку складових якості життя, оцінку факторів її зміни та використання сучасних методів при розробці регіональної концепції зростання якості життя населення. На сьогоднішній день, не зважаючи на фундаментальне значення цих питань для реалізації цілей регіонального управління, вони залишаються недостатньо вивченими.

Дослідженнями проблеми формування та підвищення якості життя населення займаються багато вітчизняних та закордонних науковців. Серед досліджень західних економістів і соціологів, що приділяли увагу проблемам якості життя окремих індивідів і суспільства в цілому, особливе місце займають праці Дж. Гелбрейта, А. Кемпбелла, Р. Інглхарта, Дж. Кейнса, С. Вітні, Ф. Конверса, В. Роджерса, А. Маслоу, С. Юханссона, Д. Фостера й деяких інших. Серед російських науковців варто відмітити роботи Айвазяна С.А., Бобкова В.Н., Дробишевої В.В., Копнова В., Мігранової Л.А., П.С. Мстиславського та інших, в яких вони проводять дослідження сутності якості життя, принципів її формування, оцінку на рівні окремих територіальних утворень та порівнюють із якістю життя населення в провідних країнах світу. Серйозну організаційну та наукову роботу в області якості життя проводить Держстандарт Росії та його інститути, а також Всеросійський центр вивчення рівня життя. Були створені та апробовані системи управління якістю життя в окремих регіонах Росії і їх позитивні результати сьогодні використовують для розробки регіональних програм якості життя.

Серед українських науковців, які досліджують проблеми якості життя населення, можна виокремити Власюка О.С., Колота А.М., Корецьку С.О., Лібанову Е.М., Татаревську М.С., Теслюк Р.І, Узунова Ф.В., Швець І.Б. та інших. В їх роботах досліджуються окремі умови, що впливають на якість життя населення, її зв'язок із соціальним та економічним розвитком, рівнем життя населення, пропонуються розробки щодо побудови інтегрального показника для оцінки якості життя населення з врахуванням міжнародного досвіду.

Всі ці дослідження, безперечно, мають велике теоретичне та практичне значення, однак у більшості з них відсутній цілеспрямований розгляд питань організації аналізу та планування якості життя населення, виявлення

найважливіших факторів, які впливають на зміну показників якості життя, оптимізації соціальної політики за основними критеріями ефективності діяльності щодо підвищення якості життя населення. До цих пір дискусійними залишаються проблеми побудови і оцінки показників якості життя людей. В зв'язку з цим дуже важливо уточнити зміст досліджуваної категорії, визначити та класифікувати чинники, що впливають на якість життя на різних рівнях управління, запропонувати сукупність показників для комплексної оцінки якості життя, знайти методiku визначення її рівня з метою виявлення регіональних відмінностей та розробки відповідних регіональних програм соціально-економічного характеру, спрямованих на її підвищення.

Наукове дослідження, що було проведено авторами, передбачало визначення теоретико-методологічних аспектів дослідження якості життя населення регіону; аналіз регіонального рівня якості життя населення і критеріїв його оцінки; формування регіональної соціальної політики на основі соціальних стандартів і норм.

Результати роботи призначені для використання державними та регіональними органами влади і управління для забезпечення постійного зростання якості життя населення за рахунок підвищення ефективності соціальної політики. Теоретико-методологічні положення та методичні розробки, що пропонуються в монографії, на нашу думку, мають зацікавити науковців, викладачів, аспірантів та усіх, хто займається проблематикою якості життя населення в Україні.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

1.1 Сутність і еволюція формування поняття «якість життя населення»

Практично у всіх країнах забезпечення високої якості життя населення розглядається як індикатор ефективності соціальних програм та соціальної політики в цілому. До того ж, в сучасному світі залишається кілька проблем, у вирішенні яких зацікавлені всі конкретні суспільства, що вимагає участі всього людства в цілому. Однією з таких проблем є забезпечення гідної якості життя якомога більшій кількості людей у світі. Для досягнення такої мети, на наш погляд, потрібно чітко усвідомлювати зміст якості життя, процеси та умови його формування тощо.

Стосовно сутності поняття «якість життя» населення в науковому співтоваристві досі не існує єдиної думки. Суперечності, що продовжують виникати і виникатимуть надалі, пов'язані, на нашу думку, з тим фактом, що воно (поняття) може визначатися з різних точок зору, кожна з яких має право на існування.

Ми не претендуємо на повний перелік існуючих його дефініцій, проте вважаємо за потрібне розглянути історичний генезис цього поняття та проаналізувати основні підходи до визначення сутності якості життя, з'ясувати їх здобутки та протиріччя.

Необхідно відмітити, що окремі складові якості людського життя (в його найбільш загальному розумінні) розглядалися ще з часів становлення і розвитку школи класичної політекономії та знайшли своє відображення в роботах У. Петті, А. Сміта, Д. Рикардо, і в подальшому представників маржиналізму – К. Менгера, Ф. фон Візера, Е. фон Бем-Баверка, У.С. Джевонса; лозанської математичної школи – Л. Вальраса, В. Парето; німецької історичної школи – Г. Шмоллера, А. Вагнера, Л. Brentano та інших. Причому, кожен з дослідників використовував цю категорію для опису або пояснення своїх теорій, тому ці дослідження носили лише ситуативний, частковий характер.

Повсюдне використання цього терміну розпочалося у середині 20ст., що пов'язано у значній мірі із зростанням у західних країнах числа супротивників традиційного для Заходу «суспільства споживання». Його можливості не дозволяли забезпечити високий (передовсім матеріальний) рівень життя всім членам суспільства. Реальність же продовжувала доводити, що стрімке економічне зростання, досягнуте у повоєнні роки у більшості країн Західної Європи, у США та Японії, і відповідне досягнення високого рівня споживання не можуть врятувати суспільство від убогості, злочинності, наркоманії, забруднення навколишнього середовища й техногенних катастроф, не здатне убезпечити його від глибоких соціальних потрясінь. Перед країнами, відтак, постала необхідність зробити вибір: або кількість – збільшення заробітної плати, зростання виробництва товарів, задоволення постійно зростаючих матеріальних потреб, будівництво дешевих квартир і т.п., або якість – освіта, охорона здоров'я, культура, екологія й т.п. Тобто, виникла необхідність зміни

всього механізму соціального розвитку. Західні дослідники роблять основний акцент не на достатку товарів й їхньому зростаючому споживанні, а закликають до введення елементів організованого споживання, збагаченого наявністю духовних, соціальних і культурних благ. З тих пір у науковій, періодичній, навчальній літературі не припиняються дискусії про необхідність, доцільність і правомірність застосування даної категорії для оцінки умов людського існування. До цієї дискусії крім соціологів, економістів, долучилися з часом і керівники всіх рівнів управління, політики, географи, екологи, фахівці в сфері маркетингу, статистики, охорони здоров'я, соціальної й регіональної політики, політики доходів тощо. Відтак, виникає необхідність порівняти різні точки зору на природу цієї категорії, розглянути основні підходи до визначення її змісту, виміру, зіставленню і як наслідок, до встановлення виправданих меж і можливостей застосування.

Серед досліджень західних економістів і соціологів, що приділяли увагу проблемам якості життя окремих індивідів і суспільства в цілому, особливе місце займають праці Дж. Гелбрейта, А. Кемпбелла, Р. Інглхарта, Дж. Кейнса, С.Вітні, Ф.Конверса, В.Роджерса, А.Маслоу, С.Юханссона, Д. Фостера й деяких інших. У їхніх працях термін "якість життя" одержав обґрунтування як загальне поняття, хоча при цьому багато аспектів і досі залишаються дискусійними. На заході якість життя на теоретичному й емпіричному рівні досліджується в наступному контексті – в умовах розвиненого вільного ринку, високого рівня життя, стабільного соціального середовища на перший план виходять загальноцивілізаційні фактори не тільки його формування, а й забезпечення.

Розглянемо детальніше історію виникнення та становлення категорії «якість життя» населення.

Термін "якість життя" вперше з'явився в книзі американського економіста Дж.К. Гелбрейта "Суспільство достатку", пізніше був використаний у роботі соціолога Д. Рисмена "Самотня юрба". Своїм введенням у політичний лексикон й, тим самим, формуванням соціального замовлення на наукову розробку цей термін зобов'язаний президентові США Дж. Кеннеді, який у "Доповіді про положення нації" у 1963 р. висунув тезу про те, що "якість американського життя повинна йти в ногу з кількістю американських товарів"[82]. Поняття "якість життя" тут виступило ідеологічною характеристикою, стимулом переходу від "суспільства споживання" із пріоритетом матеріальних потреб до суспільства із пріоритетом духовних потреб. Все це спонукало до формування політичної установки на розробку і дослідження проблеми якості життя.

Що стосується розробки цього питання в зарубіжних країнах, то, насамперед, слід зазначити, що в дослідженнях якості життя в США виділяється три етапи формування даного поняття, на кожній з яких розвивалися певні методологічні підходи [13].

На первісному щаблі, що охоплює період з кінця 50-х до середини 60-х років 20 ст., названому "ембріональним", "якість життя" тільки починає складатися як паралель американському способу життя, як спроба опису соціально-побутових і соціально-культурних аспектів високого рівня життя у США.

Під "якістю життя" розумілися всі блага, які можуть бути надані споживачеві "розвиненим індустріальним суспільством", "суспільством менеджерів", де нібито панує вже не приватний інтерес, а наука й організація. Якість життя відбиває таку, що надається розвиненим індустріальним суспільством, можливість споживання благ і послуг, що характеризує дещо на стику стандарту, стилю й способу життя, і відображувану, головним чином, через економічні показники. Так, наприклад, Дж.К. Гелбрейт стверджував, що в економічно розвинених країнах матеріальні потреби задоволені в достатньому ступені й тому попит на предмети споживання не буде збільшуватися в значному ступені зі збільшенням обсягу матеріального виробництва. Із цієї причини на перший план повинні виступати нематеріальні потреби.

На його думку, засобом ослаблення протиріч капіталізму є відновлення порушеної рівноваги, яке можна досягти за допомогою інвестицій, що сприяють поліпшенню "якості життя", забезпечення захисту навколишнього середовища, розвитку послуг нематеріального характеру і якісної зміни матеріального виробництва. Концепція якості життя, висунута в 60-ті роки 20 століття Дж. Гелбрейтом у роботі "Суспільство достатку" обґрунтовував необхідність переходу до "постіндустріального суспільства", що характеризується введенням елементів "організованого споживання", збагаченого наявністю духовних, соціальних і культурних благ. Тобто, Дж.К. Гелбрейт розумів "якість життя" як синонім усіляких суспільних благ, що надаються особистості із зростанням інтелектуальних потреб [33]. У цьому ключі якості життя починають приписувати відбиття таких параметрів життя, як умови праці, житла й т.п.

Наприкінці 60-х років "постіндустріальна" теорія стала зазнавати критики в рамках самої буржуазної ідеології. Валютна криза й інші економічні та соціальні потрясіння підірвали віру в можливість швидкого вирішення соціальних проблем. «Якість життя» втратила свій колишній оптимістичний зміст. Із пропагандистського терміна вона перетворилося в нагальну вимогу зупинити гонитву за прибутками й подбати про характер життєвих умов.

Американський економіст і політолог У. Ростоу, розглядає проблему "якості життя" з позицій державного регулювання соціального розвитку. Він стверджував, що американське суспільство "високого масового споживання в середині 50-х років 20 ст. перейшло в нову стадію – пошуки якості". Стадія "нової якості життя" характеризувалася, на його думку, для США "цілим комплексом вимог щодо підвищення показників у галузі освіти й охорони здоров'я, відпочинку, зменшення забруднення навколишнього середовища, міських мінливостей життя автомобільного століття, боротьбою проти бідності й нерівності...".¹ Таким чином, У. Ростоу характеристику якості життя наповнює ліберальним змістом. Він вважає, що для "знаходження" і визначення якості життя необхідні не політична боротьба за докорінну перебудову політичного й суспільного ладу, а політика, спрямована на лікування пороків

¹ Rostow W. Politics and the stages of growth. Cambridge University Press, 1971, p. 22.

капіталістичного суспільства шляхом ліберальних реформ і його вдосконалення.

На наступній, "квантифікаційній", стадії становлення поняття "якість життя" датується 1966 р. і пов'язується із виходом у світ колективної монографії під керівництвом Р. Бауера "Соціальні індикатори". Саме ця робота дала потужний поштовх "руху за соціальні індикатори" і дослідженням "якості життя". Бажання дослідників описати категорію "якість життя", окреслити коло її показників й емпіричних референтів, спроба нормування соціальних параметрів розвитку суспільства – відбиває виражену тенденцію цього періоду побудувати систему кількісних оцінок "якості життя" з метою використання в соціальному управлінні. Формується ціла традиція моделювання "якості життя" як синтетичного показника сукупності об'єктивованих фізичних, економічних, соціальних, політичних і т.д. факторів, що описують різні сторони й умови життя людей. У цих дослідженнях використовується (у різних джерелах) від 11 до 125 і більше індикаторів [153].

На третьому етапі відбувається більш чітке розмежування напрямків досліджень даного поняття. Англійський економіст Е. Мішан, що висунув ідею "зупинки економічного зростання" як умови захисту "якості життя", наголошує на соціальному змісті якості життя. Він ставить знак рівності між "якістю життя" й "процвітанням або щастям звичайних людей", виражаючи для стислості це поняття словами "соціальне процвітання"². Згідно Е.Мішану, термін "якість життя" або його синонім "соціальне процвітання", хоча й неясно, але може все ж таки знайти вимір у поняттях "забезпеченість, воля, справедливість, увічливість, люб'язність, спокій"[153, с.87]. Але в соціальному аспекті "якість життя" не може вимірюватися забезпеченістю, тому що "в усі століття, у тому числі й у наше століття, є багатство й бідність, щастя й нещастя, пропорції яких можуть варіюватися й у межах одного століття, і в порівняннях століть".

Другу тенденцію відображає підхід американського футуролога Е. Тоффлера. На його думку, якщо в економічній сфері існує цілий комплекс індикаторів, що дозволяють контролювати економічну ефективність, то в області соціальних відносин немає ніяких "соціальних індикаторів", що визначають характер цих самих відносин[153, с.89]. Проте, він трактує проблему визначення "якості життя" у трьох аспектах: екологічному, економічному й соціальному.

Згідно Е.Тоффлеру, з екологічної точки зору до якості життя можна прийти шляхом боротьби проти забруднення атмосфери, неестетичного порушення настрою, боротьби зі збільшенням щільності населення, шумом, брудом... тобто шляхом відновлення фізичного життєвого середовища й поліпшення того, що повинне бути названо якістю життя. Згідно інших прихильників цього підходу (Дж. Гелбрейта, Д. Белла, Р. Арона, Д. Медоуза, Т. Атталі, У. Росту, А. Турена, М. Гійому) якість життя – це необхідний атрибут

² Mishan E. To Grow or not to Grow // Encounter, May 1973, p. 13.

нового постіндустріального суспільства, без якого його життя, а тим більше його якість і розвиток є сумнівними.

З економічних позицій "якість життя" розглядалася Е.Тоффлером як логічний й історичний наслідок "стандарту" життя, як перехід від задоволення "основних матеріальних потреб споживача" до задоволення "витончених і видозмінених особистих потреб споживача в красі, престижі, індивідуалізації й чуттєвих відносинах" [153,с.87]. Інші прихильники економічного підходу думали, що якість життя варто вимірювати на основі системи об'єктивних показників, а саме як стандарт життя, рівень доходів, демографічні й екологічні показники тощо.

Також слідом за Е. Тоффлером у закордонній літературі якість життя розглядалася як соціокультурна цінність капіталістичного соціуму. М. Хайдеггер, Х. Ортега-і-Гасет, Ж. -П. Сартр, А. Комю у своїх працях освітили такі аспекти якості життя, як незалежність, самодостатність особистості, воля, можливості людини. На думку Б.Ф. Скіннера й Г. Маркузе, якість життя є не індивідуальним, а соціальним феноменом, оскільки покращання якості життя обумовлено зміною поведінки людини – зміною установок особистості, спонукання самоповаги, ініціативи, підвищенням почуття відповідальності, зниженням занепокоєння. Відповідно ж до представників суб'єктивістського підходу (К. Терюн, С. Маколл, П. Конверс, А. Компбелл) показником якості життя є ще й стан свідомості суб'єкта.

Е. Тоффлер, у свою чергу, уважав, що в соціальному аспекті детермінантою «якості життя» є соціальна субкультура. І в цьому зв'язку варто вказати на фактичне акцентування ним у всіх трьох аспектах (екологічному, економічному і соціальному) на психологічному «підґрунті» феномена якості життя й відзначити тенденцію індивідуалізації «якості життя», висування на перший план психологічних критеріїв у її визначеннях. Підкреслимо, що під «якістю життя» починають розуміти «загальне усвідомлення досліджень якості життя - «глобального моделювання» й «суб'єктивної якості життя».

Подібне роздвоєння стало результатом «кристалізації» двох відмінних тенденцій попередніх років. Зазначений розподіл детермінований не стільки первісно чітко окресленою істотною різницею в акцентах до виміру за загальними «об'єктивними» показниками та індивідуальними «суб'єктивними» – скільки, як видається, змістовним розведенням характеристик «якості життя суспільства» й «якості життя особистості». Відзначимо той факт, що в процесі подальшого розвитку початкова пріоритетність першого підходу стала поступатися місцем другому, згодом стали виникати також спроби їх взаємодоповнення. Науковою основою зазначеного взаємодоповнення стала ієрархічна «теорія потреб», розроблена А. Маслоу, що класифікує потреби на базисні й похідні.

Таким чином, проведений короткий огляд становлення категорії якості життя як об'єкта дослідження на Заході в період із середини 60-х до середини 70-х років 20 ст. дозволяє зробити такі висновки: 1) відбувається становлення «якості життя» як соціальної категорії; 2) намітилися три підходи до її

дослідження: з боку «соціальних індикаторів», з боку футурології та з боку «технології оцінювання».

У працях представників технологічного детермінізму (Дж. Гелбрейта [33], Д. Белла [12], Е. Тоффлера [156]) розглядаються характер і причини радикальних соціально-економічних трансформацій, що відбулися в розвинених країнах у другій половині XX в. Концепції якості життя, що розвивають у рамках глобального моделювання соціальних систем (Дж. Форрестер [167], А. Печчеї [101] й інші [35]) дозволяють кількісно оцінити межі економічного зростання, перевищення яких неминуче призведе до обвального зниження якості життя й глобальних екологічної та соціальної катастроф. «Рух за соціальні індикатори» сформував розуміння якості життя як нормативного еталону добробуту, що включає не тільки матеріальні, але й соціальні, екологічні, демографічні, політичні, моральні й інші умови життя, не охоплені рівнем життя [107].

У 80-х роках XX ст. завдяки роботам Махмуда-уль-Хака й А. Сена сформувалася концепція розвитку людського потенціалу. Якість життя в даній концепції розглядається як один з головних критеріїв і факторів розвитку людини й національного багатства, а сам індивід як ціль економічного зростання та прогресу. Тоді, якість життя – це комплексне поняття, що відбиває ступінь розвитку людського потенціалу, умови, форми й суб'єктивну оцінку його реалізації в процесі життєдіяльності людини, соціальної групи й суспільства.

На нашу думку, найціннішим у цих роботах є спроба розглянути якість життя як комплексну, інтегральну характеристику екологічних, соціальних, політичних і культурних факторів, що визначають статус людини в соціумі й управляють людською діяльністю.

В сучасній західній науковій думці дослідження якості життя сфокусовані переважно на визначенні індикаторів та побудові інтегрального показника якості життя (рис. 1.1), а також розвиваються у напрямку, закладеному Е. Тоффлером (економічний, соціальний та фізичний аспекти якості життя) та його вивчення різними галузями науки й стосовно різних категорій населення.

Так, наприклад, комітет з природних ресурсів Канади [205] на своєму сайті опублікував нещодавно дослідження з якості життя, в якому зазначено, що «якість життя» є терміном, який використовується для вимірювання добробуту громадян країни, описує думки та відчуття людей стосовно їх економічного, соціального та фізичного оточення. До економічного середовища відносять зовнішні умови, що пов'язані із участю громадян в економічній діяльності та доходами від неї (оплачувана робота, економічна ситуація та фінанси). Соціальне середовище описує зовнішні умови, пов'язані із різними видами соціальної активності людей (соціальні можливості, дозвілля, освіта, доступ до засобів підтримки та збереження здоров'я, його стан, участь у демократичних процесах). Фізичне середовище являє зовнішні умови, в яких людство розвивається та еволюціонує (житло, доступ до послуг, якість навколишнього середовища та особиста безпека). За результатами дослідження з метою вдосконалення управління соціально-економічним розвитком та підвищення

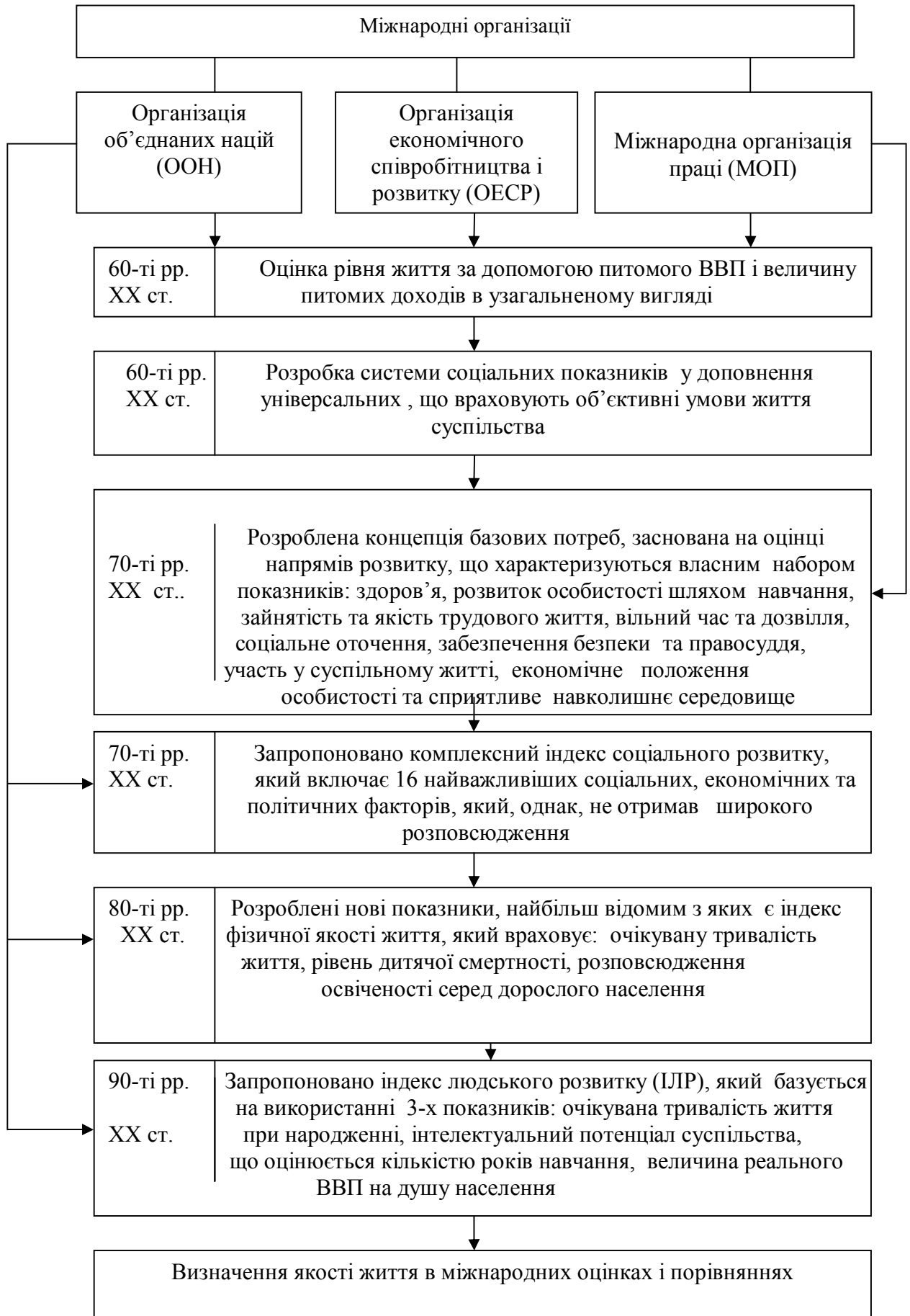

Рис. 1.1. Еволюція оцінки якості життя (міжнародний аспект)

ефективності розподілу і використання фінансових ресурсів було картографовано територію Канади на території з різною якістю життя відповідно до цих трьох аспектів.

У одній з найбільших електронних енциклопедій – Вікіпедії [181] – зазначено, що якість життя є категорією, яка описує та вимірює вплив різних аспектів на щоденне життя громадян, враховуючи при цьому емоціональний аспект, соціальні функції та суто фізичні умови. При цьому наголошується, що в цій глобальній перспективі співіснують економічні, психосоціальні та медико-біологічні підходи.

У 80-х рр. 20 ст. з'явилася думка, що оскільки тривалість життя зростає, то саме його якість, а не кількість набуває більшого значення [181].

Лише у 1994 році Всесвітня організація охорони здоров'я визначила «якість життя» як сприйняття індивідом себе в мовах свого існування в контексті культури та системи цінностей, в яких він живе, у зв'язку із його цілями, очікуваннями та турботами. Мова йде про широке концептуальне трактування якості життя, що охоплює в комплексі фізичне здоров'я індивіда, його психологічний стан, рівень незалежності, соціальні зв'язки, особисті погляди, відносини із його оточенням [181].

Комплексність такого підходу, на думку дослідників, є певним гальмом до вироблення єдиного концептуального тлумачення. Хоча всі дослідники підтримують думку про багатоаспектність концепції якості життя, яка все ж таки найчастіше структурується за наступними параметрами:

а) фізичні: енергійність, стомленість, фізичний дискомфорт, сон та відпочинок;

б) соматичні відчуття: симптоми, наслідки травм або терапевтичних процедур, біль, працездатність, залежність від ліків та лікування;

в) психологічні: самооцінка, концентрація, емоційність, тривога, депресія, мислення, негативні хвилювання;

г) соціальний статус: повсякденна активність, соціальні та дружні зв'язки, сприйняття людини в суспільстві та її суспільна значимість, професіоналізм;

д) навколишнє середовище: житло та побут, безпека, дозвілля, доступність інформації, екологія (клімат, забрудненість, густонаселеність);

е) духовність та особисті погляди, переконання³.

Не зважаючи на перевагу аспектів, пов'язаних зі здоров'ям, ВОЗ вказує на неможливість зведення якості життя лише до цього аспекту, оскільки опис його стану не може пояснити відмінності в рівні якості життя та є більше суб'єктивним відчуттям.

Розглянемо ці напрями досліджень більш детально.

Психологічний підхід висвітлює якість життя як відчуття людини щодо свого життя та психологічної рівноваги. Наприклад, «якість життя обернено пропорційна ступеню невідповідності між очікуваннями людини та її феноменологічним буттям» [182]. ВОЗ в цьому розумінні визначає якість

³ За матеріалами www.medportal.ru, <http://health.unian.net/rus/detail/190060>

життя як категорію, що включає психологічний, фізичний, соціальний та матеріальний добробут. Однак, при цьому ВОЗ застерігає щодо захоплення таким підходом через його значний суб'єктивізм, посиляючись на дані різних досліджень. Наприклад, класична теорія стверджує, що споживання кореспондує з якістю життя, однак, шестеро із 10 французів погоджуються з ідеєю обмеження споживання заради покращання якості життя [182].

Особливого поширення з кінця 80-х рр. 20 ст. набули дослідження, пов'язані із вивченням якості життя окремих категорій населення, особливо соціально-незахищених та соціально-вразливих (інвалідів, людей похилого віку, хворих тощо) з точки зору впливу хвороби чи інвалідності на неї.

Характеристика якості життя з *точки зору медицини* має два напрями розвитку: а) використання специфічних засобів дослідження, сконцентрованих на вивченні патологій або окремих особливостей здоров'я суспільства; б) неспецифічні – які використовуються для вивчення патологій у всіх їх різноманітності, та змінюються в залежності від стану здоров'я, психологічного стану та соціального оточення об'єкта дослідження. Відповідно, можна отримати або загальне уявлення про якість життя, або аналітичні відомості про його складові. Наприклад, у Франції при вивченні якості життя з точки зору охорони здоров'я використовуються 7 показників якості життя: індекс відчутного здоров'я Ноттінгема, якість здоров'я, профіль больових відчуттів, профіль здоров'я Дюка, ЄвроКол, PQVS, SF-36 [184].

Поступово відбувся перехід від розгляду якості життя, пов'язаного зі здоров'ям як таким [185,186] до вивчення якості життя, яка відчувається людьми [187, 188].

З соціальної точки зору західних дослідників якість життя є терміном, який можна визначити як:

- мати заняття, яке надає достатню фінансову автономію (незалежність), однак не бути при цьому відчуженим від суспільства;
- життя в оточенні, яке сприяє гармонійному розвитку особистості;
- рівень життя (економічний підхід);
- стиль або образ життя (економіко-соціальний підхід).

З вище викладеного видно, що поступово об'єктивні індикатори опису якості життя доповнюються суб'єктивними відчуттями людей. Саме з цією подією окремі дослідники пов'язують остаточне перетворення загального підходу до вивчення якості життя в Концепцію якості життя [189].

При цьому наголошується, що концепція якості життя отримує в останній час політичного забарвлення, особливо в світлі необхідності зберегти для прийдешніх поколінь не тільки природні ресурси, а й саме життя на планеті. В цьому зв'язку один з останніх звітів з людського розвитку було присвячено проблемі боротьби із змінами клімату на планеті та визначенню необхідних заходів для мінімізації впливу кліматичних ризиків на те життя, яке ведуть та цінують люди [39].

Слід відмітити, що питання якості життя стало доволі значущим не тільки у науковому просторі, а й у повсякденному житті будь-якої країни. Наприклад,

кількість посилань в мережі Інтернет стосовно якості життя зросла з 207 у 1980р. до 848 у 1990р., а у червні 1994 року їх вже було 1089 [190].

Розгляд якості життя із суб'єктивних та об'єктивних позицій дало новий поштовх до її вивчення у соціології.

У вигляді самостійних предметів вивчення соціологи виділили суб'єктивні й об'єктивні компоненти якості життя, – "сприймана сторона якості життя" як загальна оцінка *особистого* існування, щастя людини й ступеня задоволеності життям, і сприйняття якості життя великими соціальними одиницями (родина, локальне співтовариство). При цьому в теоретико-методологічних дослідженнях правомірно вказувалося, що суб'єктивні індикатори якості життя доповнюють об'єктивні. Це обумовлено наступними причинами [191]. По-перше, вони можуть відбивати відмінності того, як різні люди "зважують" зовнішні соціальні змінні. По-друге, глобальні відповіді можуть і не бути простою лінійною сумою реакцій нижчого порядку; по-третє, індивіди можуть по-різному реагувати на ті самі зовнішні обставини залежно від їх цінностей, очікувань і бажань.

Суб'єктивні підходи до якості життя зосередилися на розгляді ціннісних установок і переживань [192], у той час як об'єктивні підходи – на таких компонентах як їжа, житло, освіта [193]. У першому випадку елементами структури якості життя є самопочуття, задоволеність життям, щастя (або комбінація цих елементів). У другому – якість життя визначається як "якість соціального й фізичного (як штучного, так і природного) навколишнього середовища, у якому люди намагаються реалізувати свої нужди й потреби" [194, 195].

А. Кемпбелл [196] фокусує увагу на "внутрішньому самопочутті" американців. Р. Інглхарт і Дж. Раб'є [197] відзначають, що задоволеність життям у цілому (глобальна сторона сприйняття якості життя) адитивна, відбиваючи суму ступенів задоволеності індивідів різними областями життя. При цьому дослідники відзначають, що відчуття щастя, задоволеність і самопочуття не ізоморфні, хоча й можуть перекриватися. Люди існують як члени родин, організацій і локальних співтовариств і можуть оцінювати їх. Тому цілком логічно, що багато дослідників розглядають оцінки якості життя в різноманітних контекстах (локальних співтовариств, етнічних груп, регіональних груп, націй і т.д.).

Значення соціального оточення є суттєвим, однак його не слід перебільшувати. А. Кемпбелл, П. Конверс і В. Роджерс [198] виявили досить слабкі зв'язки між змінними соціального оточення й параметрами задоволеності життям, а Ф. Ендр'юс і С. Вітні [199] показали, що спільний вплив віку, гендеру, доходу, освіти й зайнятості відповідальний тільки за частину зміни загального ступеня задоволеності життям. Доведено, що персональні цінності, цілі й перспективи, що мають відношення до якості життя, включають: персональні потреби, внутрішні стани, матеріальні й пост-матеріальні цінності, релігійні фактори, що характеризують членство в тому або іншому релігійному співтоваристві. Психологічні підходи показали, що джерело якості життя – задоволеність особистих потреб.

В цілому, всі підходи до вивчення якості життя можуть бути умовно згруповані у кілька наступних теорій:

1. Теорії ідеалів. Відповідно до них, якість життя включає реалізацію певних ідеалів [200]. Скажімо, ідеалом може бути самореалізація особистості в душі А. Маслоу.

2. Персонально-утилітарні теорії концентруються на відчуттях щастя, задоволеннях і здійсненні бажань. Багато економістів цей підхід називають "велферизмом", соціальні філософи – "утилітаризмом" або навіть гедонізмом. Цей підхід часто критикується дослідниками з "третього світу", які не без підстави посилаються на власний досвід, коли люди часто примудряються пристосовуватися до нелюдських умов життя [201].

3. Теорії достатку концентруються на вироблених товарах, реальних доходах й ін. Так, багато економістів прагнуть оцінити якість життя в термінах рівня життя. Багато зусиль докладено для розробки методів оцінки одержуваного доходу. Але подібний підхід справедливо зазнає критики [202], оскільки є чимало людей, які не бажають обзаводитися власністю. Вони можуть бути набагато щасливішими від людей, обтяжених трудовою етикою й більшими нагромадженими багатствами.

4. Теорії базових потреб. Згідно Ерику Алларду [203], якість життя досягається за рахунок задоволення трьох систем базових потреб: «мати», «любити» і «бути». "Споживчі" потреби визначаються як такі, що відносяться до матеріальних умов, необхідних для виживання та уникнення злиденності. Сюди відносяться економічні ресурси (мінімальний дохід на душу населення), умови проживання, зайнятість, умови праці, здоров'я, освіта. "Любов" відноситься до потреб спілкуватися з іншими людьми та утворювати соціальні ідентичності, а отже включає контакти в локальному співтоваристві, дружні відносини, соціалізація в групах, організаціях та відносини з колегами. Потреби у бутті – інтеграція в суспільстві та життя у гармонії з природою, політична активність, дозволення тощо.

Тобто, поняття «якість життя» складний, амбівалентний, багаторівневий конструкт, предмет різних підходів. На нашу думку, доволі цікавим та інтересним є діяльнісний підхід М. Сіргі, Г. Самлі та А. Мідоу [204], який слугує соціально-філософською основою, що здатна забезпечити необхідний для синтезу рівень абстракції. Аналіз якості життя з точки зору цього підходу включає чотири виміри. Перший розглядає якість життя з точки зору взаємної відповідності цілей та способів їх досягнення, тобто методів і результатів діяльності. Другий аналізує відмінності між довготривалими та короткостроковими результатами. Третій вимір розглядає соціальний потенціал якості життя та його реалізацію. Четвертий вимір включає чотири рівні аналізу – індивідуальний, груповий, соціетальний та світовий.

Більшість західних дослідників виокремлюють в суб'єктивних оцінках якості життя раціональну та емоційну компоненти, які відповідно складаються із загальної задоволеності життям та оцінок ступеня задоволеності окремими сторонами життя, а також балансу позитивних та негативних емоцій. До позитивних емоцій відносять відчуття щастя, соціальної безпеки, впевненості у

завтрашньому дні. Негативні емоції виражаються у відчуттях депресії, фрустрації, стресу. Певний інтерес становить висновок західних дослідників, згідно якого в умовах радикальних соціальних перетворень індивідуальні уявлення про якість життя формуються переважно під впливом не раціональної, а емоційної компоненти [72].

Початий у 20 ст. процес орієнтації на якість товарів і послуг, а потім на створення систем якості для всіх аспектів життя суспільства, торкнувся і таку багатопланову категорію, що допоки не має однозначного визначення, як «якість життя». Конкурентоспроможність країн на світовому ринку стали перевіряти за фактором якості життя. Під якістю життя в сучасних концепціях якості за кордоном розуміють комплексну характеристику соціально-економічних, політичних, культурно-ідеологічних, екологічних факторів та умов існування особистості, положення людини в суспільстві.

Концепція якості життя – це сучасне продовження інтелектуальних пошуків, розпочатих Тейяром де Шарденом та В. І. Вернадським, які увели у науковий світ поняття «ноосфера», яке стало одним з термінів словника із соціально-економічної статистики: «Ноосфера – сфера розумно організованої взаємодії суспільства та природи. Біосфера перетворюється у ноосферу за цілеспрямованої діяльності людства шляхом реалізації заходів з раціонального природокористування». В липні 1993 р. в Маастрихті на міжнародній конференції HUSITA вперше було обговорено ще один аспект даної концепції: вплив на якість життя та сферу послуг сучасних інформаційних технологій. Філософія якості життя в кінці XX ст. на початку XXI століття виходить на перший план в державній політиці та соціальній роботі в найбільш розвинутих країнах світу, наприклад, в Канаді, Великобританії та Швеції оскільки саме через якість життя можна здійснити інтегральну оцінку ефективності управління у пост економічну епоху⁴.

Категорія «якість життя» також стала часто згадуватися в ООН при обговоренні питань людського розвитку (human development)⁵ боротьби із бідністю⁶. В результаті була сформована концепція якості життя, в якій центральне місце відводиться людині та ідеї формування гуманістичного суспільства. Національні та міжнародні дослідження якості життя поступово перетворилися у міждисциплінарний напрямок, який вивчає природні,

⁴ Голанский М.М. «Что нас ждет в 2015 г. (экономический прогноз против утопий)» - М., 1992 г.; Голанский М.М. «Новые тенденции в мировой экономике», М, 1992 (см. lib.ru/POLITOLOG/golansky.txt); Голанский М. М. «Будущее мировой экономики и перспективы России» - М., 1993 г.; Голанский М. М. Новые тенденции в мировой экономике и участь отставших стран: (Глобальный тоталитаризм) / РАН, Ин-т Африки. - М., 1995. - 107 с.; Голанский М. М. «Современная политэкономия. Что век грядущий нам готовит?» - М., 1998; Голанский М. М. «Взлет и падение глобальной экономики: (Что ждет отставшие страны)» - в «Учен. зап. / РАН. Ин-т Африки; Вып.6, 1999, 131.

⁵ Н. Римашевская. Человеческий потенциал России и проблемы «сбережения населения» // Российский экономический журнал.- 2004. - № 9-10.

⁶ Человеческое и социальное развитие: Сборник докладов / Под ред. В.П. Колесова А.А. Тихомирова; Сост. А.А. Саградов. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2003.

соціальні, психологічні та інші умови людського існування, є необхідним компонентом територіального управління.

В концепцію якості життя, прийняту в постіндустріальних суспільствах, включено обмеження на задоволення потреб людей, що забезпечує гармонійний розвиток ноосфери. До цих обмежень відносяться: охорона навколишнього середовища, турбота про безпеку виробництва та продукції, підтримку ресурсного потенціалу країни.

В той же час центральними завданнями в концепції якості життя проголошуються:

- фізичного та морального здоров'я суспільства ;
- розширення споживання населенням екологічно чистих продуктів харчування;
- умов праці тощо.

Таким чином, вивчення якості життя на Заході пройшло еволюцію від його розгляду як ідеологічної характеристики відмови від суспільства споживання на користь суспільства з домінантою духовних потреб до мультидисциплінарного поняття, дослідженням якого займаються представники різних галузей науки, до найвищої мети соціально-економічного розвитку будь-якої країни за ступенем досягнення якої вимірюють ефективність роботи на всіх рівнях управління.

Тлумачення змісту якості "життя" багато в чому залежало й від суспільно-політичної системи, у якій формувалися погляди дослідника. Так, на відміну від західних учених, які віддавали перевагу суб'єктивним моментам якості життя, представники країн соціалізму акцентували увагу на перевазі суспільного над особистісним. У роботах радянських соціологів (С.І. Попова [106], Г.І. Іконнікової [51], Г.Х. Шахназарова [174] й інших) були піддані критиці закордонні концепції суспільного розвитку другої половини ХХ в. Природу більшості соціальних проблем, що виникли в цей період за кордоном, радянські вчені, як правило, пов'язували із кризою капіталістичної суспільної системи. Тому не випадково, що в 60-80-ті рр. 20 ст. в критичному дусі були витримані також багато публікацій соціологів СРСР і країн соціалістичного табору, присвячені аналізу закордонних концепцій якості життя [5;63;154]. У цих роботах категорія "якість життя" трактувалася винятково як інструмент ідеологічного маніпулювання народними масами в капіталістичних країнах.

Як реакція у відповідь на дослідження поняття "якість життя" в американській й європейській соціології, у радянській соціології й серед філософів соціалістичних країн починається розробка категорії "спосіб життя". Відмітимо, що в марксистській соціології якість життя розглядається в контексті проблеми способу життя як складової частини концепції людини. З позиції марксизму поняття "спосіб життя" трактується, насамперед, як характеристика умов людського буття, корінних властивостей, найбільш істотних рис даного типу суспільства під кутом їхнього прояву в управлінні громадським життям. Марксистська соціологія намагалася виявити дві взаємозалежні особливості способу життя:

1) Об'єктивізм, коли спосіб життя розглядався як звичайні умови людського існування поза аналізом їх відношення до управління діяльністю окремого індивіда, якого поміщено у ці умови.

2) Формаційний підхід, коли певний спосіб життя, скажемо, радянський, розглядався як вираження сутнісних, глибинних особливостей соціалістичної суспільно-економічної формації. Разом з тим, при описі радянського способу життя наголос робився на "належне", а не на "суще", на паростки "комуністичної формації", що формується, а не "пережитки капіталізму". Остання особливість диктувалася завданнями ідеологічної боротьби, але не потребами об'єктивного аналізу соціальних явищ.

Однак, незважаючи на первісне неприйняття, категорія "якість життя" з кінця 70-х років XX в. стала широко використовуватися й у працях вітчизняних соціологів, поряд із традиційними для радянської соціології категоріями "спосіб життя", "рівень життя", "добробут", "стиль життя". Якість життя ототожнювалася з безкоштовною освітою і медициною, відсутністю безробіття, соціальною захищеністю населення й т.п. Якість життя в той період виступала проміжним компонентом єдності рівня, стилю й способу життя. В економічній науці ця триєдність була об'єднана поняттям "добробут", що, власне кажучи, розглядалося й розглядається в цей час як тотожне поняттю "рівень життя". Зокрема, Великий економічний словник, виданий в 1998 р., стверджує, що "добробут" вимірюється показниками рівня життя. У дореформений період домінував підхід до якості життя як сукупності якісних характеристик товарів, благ і послуг (якість харчування, якість і модність одягу, комфорт житла, якість охорони здоров'я, утворення, сфери обслуговування й ін.), що споживаються. Тим самим "висота" якості життя теоретично визначалася якістю спожитих товарів, благ і послуг, а зміст якості життя ставав близьким до поняття "високоякісне життя". При такому підході проблема висоти якості життя втрачає будь-який зміст, а малозабезпечені люди, змушені задовольнятися предметами споживання невисокої якості, виявляються взагалі "безжиттєвими" суб'єктами, оскільки їх життя теоретично не має своєї якості, стає "неякісним".

Результати конкретних соціологічних досліджень із проблем рівня, якості й способу життя радянського суспільства можна зустріти в роботах І.Т. Левикіна [95], І.В. Бестужева-Лади, Т.И. Заславської [133], Н.А. Аітова [6], А.С. Ревайкіна [119] й інших. Якість життя радянськими соціологами розглядалася у двох аспектах – індивідуальному (задоволеність власним життям) і суспільному (як "стан самої людини", тепер це називається якісними характеристиками населення або якістю населення) [121].

Із середини 90-х років 20 ст. внаслідок соціально-економічних і суспільно-політичних змін місце категорії добробут у системі соціально-економічних дефініцій поступово стала займати категорія «якість життя» (ЯЖ), наповнена новим змістом, а також утверджуватися концепція розвитку людського потенціалу, у рамках якої аналізується і проблема якості життя. Категорія «якість життя» населення всі частіше стала розглядатися як основний критерій і ціль соціального розвитку й оцінка ефективності управління соціальною

сферою. У той же час, відсутність загальноприйнятого наукового розуміння якості життя призвело до того, що практично кожен дослідник конкретизує це поняття залежно від розв'язуваних їм завдань і пропонує власний набір індикаторів.

Один з підходів до визначення якості життя і вибору показників, що його характеризують, полягає в тому, що вона розглядається як складна соціально-економічна категорія, яка акумулює в собі оцінку якості населення й всіх істотних для людей умов життєдіяльності (рівень життя, умови життя й екологічна обстановка) з погляду задоволення потреб і розвитку людського потенціалу [80]. Практично таке ж трактування досліджуваного поняття зустрічається й у ряді робіт з економічної й соціальної географії: сукупність показників, що характеризують умови й рівень життя населення, у т.ч. розвиненість інфраструктури, доходи населення, житлові умови, рівень медичного обслуговування й охорони здоров'я, екологічну обстановку, рівень злочинності й таке інше [131]. *На нашу думку*, такий підхід має право на існування, однак, вважаємо, що варто було б враховувати і якість діяльності людини. Це обумовлено тим, що результати діяльності (зі створення матеріальних і духовних благ, прийняття рішень на різних рівнях управління й т.д.) людини істотно впливають на стан її ж умов життєдіяльності.

Приведемо ряд визначень якості життя населення, що зустрічаються в російській науковій літературі:

1. М.Мілік'ян. Синтетична характеристика рівня й умов життя населення, що враховує склад родини, стан здоров'я її членів, їх соціальну задоволеність й т.п. [86]. При цьому якість життя конкретної території визначається сукупним впливом економічних, соціальних, демографічних, економічних, політичних, моральних й інших факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру

2. В.Н.Бобков. Ступінь розвитку й повнота задоволення всього комплексу потреб й інтересів людей, що проявляються як у різних формах діяльності, так й у самому життєвідчуванні [16].

3. В.А.Сухих. Інтегральне поняття, що всебічно характеризує ступінь (рівень) комфортності суспільного й природного середовища для життя й діяльності (праці) людини, рівень її добробуту, соціального, духовного й фізичного здоров'я [7, 18].

4. Б.А.Райзберг. Соціально-економічна категорія, що представляє узагальнення поняття "рівень життя", містить у собі не тільки рівень споживання матеріальних благ і послуг, але й задоволення духовних потреб, здоров'я, тривалість життя, умови оточуючого середовища, морально-психологічний клімат, сердечний комфорт [117].

5. Е.В.Давидова й А.Б.Давидов. Об'єктивні й суб'єктивні умови існування на рівні суспільства в цілому, об'єктивні й суб'єктивні умови існування індивіда [37]. При цьому виділяється наступна типологія визначень якості життя:

1. об'єктивні умови існування на рівні суспільства в цілому;
2. суб'єктивні оцінки умов існування на рівні суспільства в цілому;
3. об'єктивні умови існування індивіда;
4. суб'єктивні оцінки умов існування індивіда;

5. об'єктивні умови існування та їхня оцінка на рівні суспільства;
6. об'єктивні умови існування та їхня оцінка на рівні індивіда;
7. об'єктивні умови існування і їхня оцінка на рівні суспільства й індивіда.

Аналізуючи наведені вище точки зору різних російських авторів, можна зробити висновок, що різноманіття визначень поняття "якість життя" ґрунтується на двох протиставленнях: з одного боку, об'єктивні умови існування, з іншого боку – суб'єктивні оцінки існування суспільства й індивіда, що пояснює появу в літературі двох підходів до визначення якості життя: об'єктивістський і суб'єктивістський.

Крім того, тривають дослідження пов'язані із трактуванням даної категорії у вузькому й широкому змісті. Так, наприклад, Казеніна Т.В. вважає, що в широкому змісті якість життя населення – це категорія, що відбиває зміст життя суспільства в цілому та включає три взаємозалежні системи: захищеність, гарантованість і забезпеченість. У вузькому змісті якість життя населення – це інтегральні системоутворюючі показники, що характеризують рівень задоволення потреб людини [53].

Чіркунова Є.К. наполягає на використанні широкого трактування якості життя (з виділенням його структурних компонентів), які розглядає як сукупність економічних відносин, що відбивають господарські процеси на всіх фазах суспільного відтворення й рівень розвитку людини, досягнутий на основі задоволення зростаючих потреб в умовах технологічно досконалих продуктивних сил [172].

Визнаючи якість життя як соціально-економічну категорію, Маликов Н.С. вважає найбільш логічним її визначення як ступеня задоволення потреб і реалізації інтересів соціального суб'єкта. Якість життя містить у собі й рівень життя як характеристику задоволення матеріальних і соціальних потреб, і спосіб життя як діяльність суб'єкта у відповідності (або невідповідності) із загальноприйнятими в конкретному суспільстві цінностями (ціннісними орієнтаціями) [72]. На думку авторів таке визначення дозволяє розглядати якість життя як функцію й результат життєдіяльності соціального суб'єкта, що визначається реалізованим потенціалом людини в існуючих умовах. Однак, вважаємо потрібним відзначити й деякі труднощі в застосуванні цього підходу. *По-перше*, потреби повинні існувати й бути більш-менш однакові у більшості людей, має бути відомим певний базовий рівень задоволення потреб, повинна існувати чітка процедура, що дозволяє порівнювати фактичний рівень задоволення потреб з базовим і виразити результати цього порівняння в деяких одиницях виміру. *По-друге*, часто мова йде про задоволення базових фізіологічних і духовних потреб. Ми вважаємо, що було б правильно відображати або враховувати в понятті "якість життя" і задоволення потреб у творчості, у саморозвитку й самореалізації людиною своїх здібностей.

Разом з тим, ряд дослідників вважають, що всі існуючі на сьогоднішній день у російській науці підходи до тлумачення "якості життя" містять два аспекти: змістовний (де розкривається зміст поняття) і операціональний (конкретизується спосіб(об'єктивний або суб'єктивний) кількісного виміру) [152]. У цілому, провівши аналіз існуючих підходів варто сказати, що досить

чітко проявляється тенденція застосування суб'єктивістського, об'єктивістського й комбінованого підходів до визначення сутності якості життя.

Із суб'єктивної точки зору якість життя – це рівень задоволеності людини своїм життям за її власною суб'єктивною самооцінкою.

Об'єктивістський підхід розглядає якість життя як поняття, що відбиває ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, вимірюваний компетентними й інформованими фахівцями за набором об'єктивних показників.

Комплексний підхід забезпечує раціональне поєднання суб'єктивної й об'єктивної оцінки якості життя. Якість життя – це комплексне поняття, яке у порівнянні у просторі й часі формі відображає ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, оцінюване як за рівнем задоволеності людини своїм життям за її власною суб'єктивною самооцінкою, так і вимірюване компетентними й інформованими фахівцями за набором об'єктивних показників.

В останні роки в окремих роботах починає зустрічатися підхід до якості життя з точки зору його руху та відтворення. Так, наприклад, Глушакова О.В. вважає, що в більшості досліджень якість життя розглядається як загальне поняття, у відриві від сфер життєдіяльності індивідів й їх різних груп, немає системного подання про об'єкти – носії якості життя і їх потреби, про суб'єктів управління цим процесом. Якість життя, на її думку, досліджується в статичності, а не як система, що перебуває в русі й розвитку, слабо розроблений понятійний апарат, властивий цій системі, залишаються не дослідженими форми модифікації якості життя населення на стадіях відтворювального процесу на макро-, мезо- й мікрорівнях. Хотілося б зауважити, що оскільки в більшості підходів якість життя визначається як ступінь задоволення потреб, то в силу постійного розвитку останніх сама категорія «якість життя» не може бути повністю статичною. За умов різних перетворень, які відбуваються в суспільстві навіть стандарти якості життя мають бути переглянуті, що до певної міри і здатне забезпечити динамізм цього поняття.

У роботі Глушакової О.В. [29] мова йде про те, що в процесі свого руху (відтворення) якість життя населення на кожному рівні державного устрою модифікується на стадіях процесу відтворення в наступні форми: якість життя найманих працівників у сфері виробництва й обміну, державних і муніципальних службовців у сфері розподілу, якість життя населення в сфері розподілу, обміну й споживання. Таким чином, відтворення якості життя населення вбирає в себе всіх його об'єктів – носіїв по вертикалі й горизонталі, адресно приземлює до рівнів і стадій їх життєдіяльності.

Під відтворенням якості життя населення розуміється безперервне поновлення рівня й умов життєдіяльності населення, що відбиває зміну ступеня задоволення його різних груп у соціально-трудових, фізіологічних, суспільних і духовних системах потреб на стадіях процесу відтворення й на рівнях державного устрою, а також суб'єктивне сприйняття життя.

В українській науці питання якості життя знайшли відображення у працях багатьох дослідників, зокрема: Д.П. Богині, Е.М. Лібанової, Т.М. Кір'ян, В.О. Мандибури та інших. Проте у вітчизняній економічній літературі ця проблема висвітлена, на наш погляд, ще недостатньо, оскільки дослідження концентрувалися на аспектах рівня, а не якості життя населення. Основна увага у вивченні рівня життя приділялась сфері споживання матеріальних благ та послуг без урахування умов життя, праці і зайнятості, побуту і дозвілля, здоров'я, освіти, стану довкілля, що знаходить своє повніше відображення в категорії "якість життя".

В 90-х рр. 20 ст. переважав підхід до розгляду якості життя як сукупності якісних характеристик товарів і послуг, що споживаються і, таким чином, вона розглядалася як високоякісне споживання. В такому випадку життя малозабезпечених громадян, що отримують предмети споживання невисокої якості, теоретично не має своєї якості, є "неякісним".

Окремі з науковців розглядають якість життя з точки зору потреб як якісну характеристику ієрархії значення задоволення компонент життя людини [63]. Однак, незважаючи на всі позитивні риси такого підходу слід зауважити, що потреби та ієрархія їх задоволення для різних людей означатиме різну якість життя, особливо це стосується різних соціально-демографічних верств населення.

Деякі з українських науковців продовжують дослідження, закладені в працях Айвазяна С.А. [5] та Копнова В. [60] та вважають, що якість життя є комплексною категорією, що описує якість самого населення, якість екології, природнокліматичних умов, соціальну сферу та рівень життя [176].

Також у вітчизняному науковому світі дослідження категорії «якість життя» не стало предметом тільки економічної та соціологічної науки, а проникло й у медицину, політологію, філософію, географію тощо. Із сучасних наукових досліджень, що присвячені проблемам якості життя населення, насамперед треба назвати колективну доповідь з людського розвитку, підготовлену науковцями Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України та фахівцями Державного комітету статистики України "Людський розвиток в Україні: 2003 рік". У ній значну увагу приділено аналізу трьох головних складових людського розвитку: рівню життя, освіти та стану здоров'я населення, що є основою міжнародної методології дослідження людського розвитку [68].

Багатьох питань якості життя населення стосується докторська дисертація Л.М. Немець "Соціально-географічні основи стратегії переходу України на модель стійкого розвитку" та її праці [89, 88]. Потрібно згадати також працю "Рівень і якість життя населення України" [103] та кандидатські дисертації Д.О. Ляшенка, А.Г. Гольцова, Н.П. Лебідь, Н.М. Харченко, Н.В. Толстих, О.Ю. Єрмоловської, у яких ґрунтовно досліджено проблеми людського розвитку, бідності, соціального захисту та умов життя населення. Власне якості життя населення стосується праця Н.П. Лебідь "Соціально-географічні аспекти розвитку території" [65]. Одним з аспектів такого розвитку автор вважає саме

якість життя. Особливість цієї праці – наявність у ній певної системи чинників якості життя, хоча вона, на нашу думку, не охоплює всього спектра умов і чинників якості життя, оминаючи важливі політичні, демографічні, психологічні та інші.

Враховуючи, що географія вивчає певні процеси на конкретній території, то й якість життя населення у цій науці вважається суспільно-географічним явищем, що формується під впливом певної системи умов і чинників. Категорія якості життя населення як суспільно-географічного явища має широкий зміст і стосується всіх сфер життя людини і суспільства. У сучасній географічній науці поняття якості життя розуміють як характеристику стану задоволення потреб та інтересів населення: соціальних, економічних, політичних, екологічних, духовних, що виражається сукупністю явищ і процесів, які визначають життя, працю, побут, духовний та інтелектуально - культурний розвиток людей [151].

Не знижуючи всіх позитивних здобутків і досягнень наукової думки стосовно якості життя населення, вважаємо, що більш точно визначити її зміст можливо за умови чіткого усвідомлення сутності якості як такої. У загально філософському аспекті якість визначається як "... категорія, що відбиває вагому визначеність об'єкта завдяки якій він є цим, а не іншим"[73]. Тобто, сукупність властивостей предмета становить його якість або іншими словами якість виступає як цілісна визначеність предметів. В такому разі категорія якість життя має давати цілісну картину життя людей в усіх його проявах, а отже відображати його об'єктивні та суб'єктивні характеристики. Оскільки людський потенціал, всебічний і гармонійний розвиток людини є основною рушійною силою і метою розвитку сучасного суспільства, то чим ширше зміст і наповнення можливостей для задоволення потреб, реалізації інтересів та досягнення цілей, чим вони (можливості) різноманітніші, тим вище якість життя. І навпаки, чим таких можливостей менше, чим вужче їх зміст і наповнення, тим нижче якість життя і тим менше умов для реалізації конституційного права громадян на пристойне життя. Стосовно останнього мова зазвичай іде про матеріальну забезпеченість, однак воно передбачає і утверджує право людини на вільний розвиток, на свободу вибору своєї діяльності у власних інтересах. Тобто, якість життя тісно пов'язана з цілями, інтересами, які ставить перед собою людина.

З іншого боку, значення якості життя відображається у суб'єктивних відчуттях індивідів, що формуються на основі конкретних матеріальних і соціальних умов життя, емоційного стану тощо. Це означає, що якість життя визначається соціальним самопочуттям населення, яке створюється відповідністю умов життєдіяльності, змісту життєвих можливостей людей їх потребам, інтересам і цінностям, а також якістю благ і послуг, що споживаються, рівнем життя в цілому.

Умовою забезпечення високої якості життя є досягнення такого стану добробуту, який підтримуватиме і збагачуватиме життя людини, забезпечуватиме її гармонійне співіснування з природою, задовольнятиме соціальні, економічні та інші потреби сучасних та майбутніх поколінь. Тобто,

розвиток слід розглядати не просто як підвищення темпів економічного росту, а як інвестиції у людський капітал, ліквідацію бідності, вирішення екологічних проблем, надання громадянам рівних можливостей, політичних та громадянських прав, що і визначає якість життя.

У найбільш загальному вигляді категорія “якість життя” на думку Татаревської М.С. [149] описує ступінь відповідності характеристик життєвих можливостей та рівня їх використання (для задоволення потреб і реалізації інтересів людей) вимогам, що впливають з цілей і умов розвитку суспільства, а також вимогам суспільства до розвитку людини та детермінований ним стан суспільної свідомості. В такому випадку якість життя залежить від об’єктивних умов життєдіяльності населення (зовнішнього середовища) і опосередковано, через зміну суспільної думки, визначає їх трансформацію. Якщо, наприклад, при аналізі рівня життя характеризують харчування за його обсягами і поживною цінністю (кількісна оцінка), відповідністю фізіологічним нормам (якісна оцінка), достатністю (суб’єктивна описова оцінка), то при розгляді якості життя до уваги беруть його регулярність, різноманітність, смакові якості. Описуючи реалізовану потребу працевлаштування – зайнятість - при аналізі рівня життя розглядають такі аспекти як чисельність зайнятих і безробітних, рівень зайнятості і безробіття, тривалість останнього (кількісна оцінка), співвідношення з допустимими нормами (якісна оцінка), то при вивченні якості життя оцінюють в межах кожного виду зайнятості зміст і характер праці, її інтенсивність, взаємовідносини в трудовому колективі та їх відповідність інтересам працівника. Тобто, поняття “якість життя” є невід’ємним від рівня життя, включає в себе його елементи в іншому аспекті.

Суб’єктивне сприйняття рівня життя і тісно пов’язаної з ним якості життя формує певний тип поведінки індивідів в суспільстві, який, в свою чергу, впливає на зміну соціально-економічної політики держави, а отже і на формування можливостей та створення умов для їх використання для задоволення потреб та інтересів людей. Наприклад, наслідком досягнутого рівня життя може бути зміна демографічної поведінки населення (динаміка рівня народжуваності та смертності, коефіцієнту життєвості населення, міграційних процесів із села в місто і навпаки та за кордон), динаміки рівня захворюваності населення, криміногенної ситуації (динаміка рівня злочинності, самогубств, чисельності наркозалежних, жебраків), політичної поведінки (динаміка кількості страйків, акцій протесту), соціальної стабільності та задоволеності життям.

Підсумовуючи дослідження, вважаємо можливим запропонувати наступну модель взаємозв’язку і взаємозалежності категорій рівень та якість життя (рис. 1.2).

Досягнутому в умовах конкретного життєвого середовища рівню життя (1,2,3,...) відповідає певна його якісна характеристика (I,II,III, ...), а також стан суспільної свідомості, поведінки людей, суспільних настроїв (а, б, в, г,...).

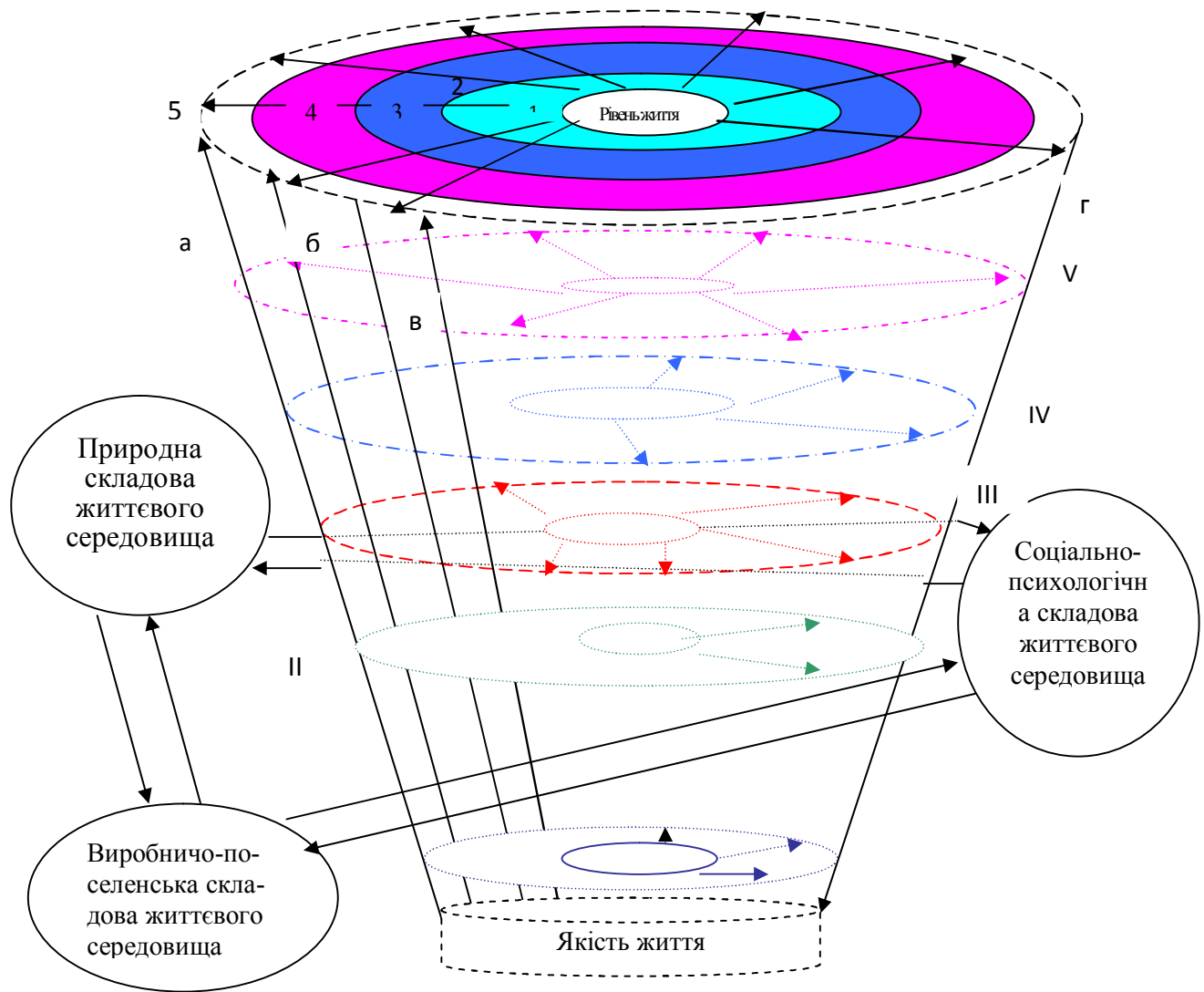

Рис. 1.2. Взаємозв'язок рівня та якості життя населення

Умовні позначення:

1, 2, 3, 4, 5 – рівень життя (бідність, низький, середній, високий, добробут);

I, II, III, IV, V – якість життя (низька, нижче середньої, середня, вище середньої, висока);

а, б, в, г – наслідки досягнутих рівня та якості життя (задоволеність життям, соціальна стабільність та благополуччя, криміногенна ситуація, безпека життя, захворюваність тощо).

Потрібно зауважити, що останні у пропонованій моделі мають чітку спрямованість: у вершині конусу позитивні настрої та тенденції проявляються у своєму найгіршому (найнижчому) значенні, а негативні тенденції, навпаки, в найліпшому (найвищому) значенні. Наприклад, визначений рівень життя відображається на позиції 1, відповідно це означає обмеженість і низький рівень використання життєвих можливостей для повноцінного життя, а отже і низький ступінь їх відповідності завданню розвитку суспільства і людини, і визначає низьку якість життя (I). Все це обумовлює низький рівень задоволеності життям, соціальної стабільності, спонукає населення змінювати свою демографічну поведінку (відкладати дітонародження, мігрувати у пошуках кращого життя), посилює ризик погіршення криміногенної ситуації. Однак може бути і так, що високий рівень життя не дає соціальної стабільності, безпеки, тоді – матимемо зменшену модель всередині конусу (ситуація, що

існувала на думку багатьох дослідників у Радянському Союзі, після падіння Берлінської стіни в Східній Німеччині⁷, при боротьбі з вимиранням корінних народів Півночі, а також у сучасних великих містах: збільшення рівня життя в, однак нікому не гарантована ні соціальна підтримка, ні упевненість в завтрашньому дні, бо у будь-який момент благополуччя може виявитися ілюзорним).

Якщо при низькому рівні життя окремі індивіди відчувають високу якість життя (ситуація, що існувала на думку багатьох дослідників у Радянському Союзі: при низькому рівні життя порівняно із західними країнами, високий рівень соціального захисту, доступність та безплатність соціальних благ та послуг) – то модель буде у вигляді зрізаного конусу. В цілому пропонується в цій роботі [149] модель дозволяє відобразити взаємозв'язок та взаємозалежність рівня, умов та якості життя населення.

Незважаючи на суперечливість поглядів у переконаннях представників вітчизняних і закордонних наукових шкіл була створена основа для формування теоретико-методологічних підходів до становлення наукової школи, заснованої на дослідженні поняття "якість життя". Узагальнюючим внеском вітчизняних і закордонних шкіл є формування великої кількості термінів і понять: добробут, індекс розвитку людського потенціалу, спосіб життя, стиль життя, рівень життя тощо. На сьогоднішній день у закордонній і вітчизняній науковій літературі відсутній єдиний підхід до трактування категорії "якість життя".

Різноманіття в її визначенні обумовлено розходженнями предметів дисциплін, якими займалися дослідники (соціальної, економічної, екологічної, медичної, фізіологічної), а також їх світоглядно-філософською позицією або приналежністю до тієї або іншої наукової школи. Кожна з галузей наук пропонувала своє трактування даного поняття, надаючи йому специфічні риси (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Наукові підходи до трактування сутності категорії «якість життя»

Наука	Визначення
Соціологія	Якість життя – соціологічна категорія, що виражає якість задоволення матеріальних і культурних потреб людей, якість харчування, якість і модність одягу, комфорт житла, якість охорони здоров'я, освіти, сфери обслуговування, навколишнього середовища, структура дозвілля, ступінь задоволення потреб у змістовному спілкуванні, заняттях, творчій праці, рівень стресових станів, структура розселення й т.д.

⁷ Гундаров И.А. «Пробуждение: пути преодоления демографической катастрофы в России». - Москва, Центр творчества "Беловодье", 2001; Гундаров И.А. «Демографическая катастрофа в России: причины, механизм, пути преодоления» - М., Эдиториал УРСС, 2001

Продовження таблиці 1.1

Економіка	Якість життя – узагальнююча соціально-економічна категорія, що представляє узагальнення поняття "рівень життя" та включає в себе не тільки рівень споживання матеріальних благ і послуг, але й задоволення духовних потреб, здоров'я, тривалість життя, умови оточуючого середовища, морально-психологічний клімат, сердечний комфорт.
Філософія	Якість життя – комплексна інтегральна характеристика положення людини в різних соціальних системах, що виражає ступінь її соціальної волі, можливостей всебічного розвитку, сукупність культурних і духовних цінностей, представлених у її розпорядження.
Медицина	Якість життя – системне медико-соціальне явище, що охоплює психофізіологічне й соматичне здоров'я людини, її духовні й культурні цінності, рівень цивілізованості суспільства і його економічний розвиток, а також оцінка задоволення системи потреб для оптимального життя людини, включаючи поняття щастя.
Екологія	Якість життя – сукупність умов, що забезпечують (або не забезпечують) комплекс здоров'я людини особистого й суспільного, тобто відповідність середовища життя людини її потребам, інтегрально відбиване середньою тривалістю життя, мірою здоров'я людей і рівнем їх захворюваності.
Соціально-економічна географія	Якість життя – інтегральна категорія, що відбиває єдність суб'єктивної й об'єктивної оцінок різних умов життєдіяльності населення і його якісних характеристик у конкретному культурно-історичному, територіальному й ресурсному контексті.
Право	Якість життя - реалізація права на гідне життя й вільний розвиток людини.

Таким чином, зіставлення поглядів і думок дозволяє стверджувати, що якість життя – це досить широке міждисциплінарне поняття, для вивчення, якого типовими є дослідження, проведені на стику цілої низки наук. Через динамічний характер і суб'єктивність точок зору на проблему дослідження якості життя досягнення повної єдності з цього питання неможливе. Зараз може йти мова лише про створення чогось, що доповнює "універсальний" комплекс основних принципів і відповідно тлумачить досліджуване поняття.

Інтегральність категорії проявляється в синтезі об'єктивної й суб'єктивної складових якості життя, тобто з однієї сторони об'єктивних умов існування, з іншого боку – суб'єктивної оцінки індивідом свого існування й стану

суспільства в цілому. Але наявні тільки об'єктивні й суб'єктивні дані на конкретному відрізку часу не дають можливості зробити висновки про причини, вплив і взаємозв'язки окремих елементів якості життя. Відповідно, можна стверджувати, що категорія якості життя має динамічну природу, що може змінюватися під впливом просторово-часових і культурних факторів, під впливом етнічних поглядів на природу добра й зла, на благо, здоров'я, ідеали, щастя. На цій підставі зробимо узагальнюючий висновок про те, що якість життя цілком може розглядатися як постійно еволюціонуюча категорія, що припускає розгляд стану задоволеності людини з врахуванням всіх сукупностей його якісних параметрів й їх взаємозв'язків.

Об'єктивний напрямок заснований на вимірі об'єктивних показників якості життя населення. Суб'єктивний напрямок ґрунтується на твердженні про те, що якість життя людини представляє сукупність суб'єктивних оцінок людиною власного благополуччя. У суб'єктивному напрямку виділені два методи виміру якості життя: аналіз «почуття щастя», що відчувається, і вимір задоволеності індивіда життям у цілому або його окремими сторонами. Відмінності даних підходів до виміру якості життя населення визначити можна в такий спосіб: "відчуване щастя" – основне поняття концепції якості життя припускає емоційну оцінку індивідом власного благополуччя. Оцінка задоволеності життям також припускає суб'єктивну оцінку індивідом свого життя в цілому або його аспектів, але включає раціональне осмислення. Практичне значення категорії якості життя складається, насамперед, у здатності конкретно створеної для даної особистості або спільності норми виступати формою подання й забезпечення достоїнства й волі людей. Створювані в якості необхідних, характеристики якості життя для конкретної особистості або спільності визначають для них бажаний образ майбутнього й носять проектний характер, що й дозволяє їх використовувати в якості універсального управлінського інструмента.

Якість життя носить інтенсивний характер, оскільки характеризує суб'єктність населення, тобто фактичну дієздатність різних спільностей і кожної окремої особистості. Із цього, зокрема, випливає, що якість життя ні за яких умов не може бути зведено до потреб і соціально-економічних благ: дієздатність є не наслідок благ, а їхня причина або безвідносна до них підстава. При цьому застосування категорії якості життя носить не менш об'єктивний характер, ніж інші категорії, які описують соціально-культурне й економічне благополуччя, наприклад, рівень життя.

Однак, на нашу думку, при безперечних здобутках науки щодо визначення та аналізу якості життя не враховується один факт. Звичайно, в суспільстві якість життя розглядається на основі моделі людини – як універсального споживача. Однак, людина в системі своєї життєдіяльності не є лише простим споживачем, вона є активним виробником самих благ та послуг, а також формує себе та своє життя і приймає рішення, що чинять на неї та на її життя суттєвий вплив.

Тому, вважаємо за можливе запропонувати наступне визначення цієї мультидисциплінарної категорії: якість життя – це суб'єктивно-об'єктивна

інтегральна характеристика фактичних життєвих можливостей людини, які забезпечують її гармонійний розвиток відповідно до цілей суспільного прогресу, та рівень їх реалізації в конкретних умовах.

1.2 Якість життя населення як складова соціально-економічного розвитку

Надзвичайна складність досліджуваної категорії та постійне розширення її змісту призводить нас до думки про наявність певного зв'язку між соціально-економічним станом і розвитком певної системи та досягнутою в їх межах якістю життя. Запропоноване у першому параграфі визначення якості життя також відповідає цій думці.

В сучасній економічній дійсності підвищення якості життя розглядається як пріоритетна мета суспільства, найважливіший напрям державної політики. З іншого боку, якість життя виступає певним наслідком досягнутого рівня соціально-економічного розвитку та одночасно виступає базисом для подальших змін. Однак, на нашу думку, чіткий взаємозв'язок між якістю життя населення та рівнем соціально-економічного розвитку можливий за умови існування конкретної концепції формування і розвитку останнього та її послідовної реалізації. Спробуємо це показати за допомогою критичного аналізу історії соціально-економічного розвитку та змін його парадигми.

Найбільш тісний зв'язок між якістю життя та рівнем соціально-економічного розвитку можна прослідкувати по ходу розвитку і наповнення змісту досліджуваної категорії. У першому параграфі було показано, що змістовне наповнення категорії «якість життя» по мірі розвитку людства постійно збагачувалося і розширювалося. Кожному етапові суспільно-економічного розвитку були властиві свої специфічні погляди на якість життя як соціально-економічну категорію та шляхи її досягнення. І вже в кінці 20 ст. більшість науковців зійшлися на думці, що якість життя – це кінцевий результат соціального та економічного розвитку суспільства. Слід тільки відмітити, що для країн, які переживають трансформаційні процеси, на перший план виходить важливість економічного розвитку, а для розвинутих країн – соціального. З іншого боку, слід також враховувати, що в основі отримання високої якості життя знаходяться певні принципи. Прагнення до досконалості та високої якості – це не завжди реально існуючі потреби, що супроводжують людину протягом всього її життя.

Для більш повного відображення взаємозв'язку і взаємообумовленості якості життя та рівня соціально-економічного розвитку вважаємо за доцільне розглянути поняття розвитку та його соціально-економічні аспекти, а також їх складові та їх вплив на якість життя в загалі й окремі аспекти її формування.

Звичайно під розвитком розуміють необоротне, спрямоване, закономірне змінювання матеріальних або ідеальних об'єктів, їх характеристик (кількісних або якісних, або одночасно і тих, і інших). В економічній науці розвиток завжди розглядається із конкретної точки зору: економічної, соціальної, соціально-економічної, а в останній час і з точки зору забезпечення сталості та гуманізму.

Під економічним зростанням розуміється цільова функція суспільного відтворення, виражена в кількісному збільшенні і якісному вдосконаленні суспільного продукту й факторів виробництва. Інакше кажучи, економічне зростання – це збільшення загального обсягу виробництва в країні або регіоні за певний період.

Економічне зростання звичайно розглядається не тільки як важлива економічна мета, але і як показник, і джерело економічного розвитку регіону й країни в цілому.

Теорія економічного розвитку займається пошуком наукового обґрунтування шляхів рішення трьох взаємозалежних проблем: по-перше, обґрунтування факторів, що визначають потенційно можливий ріст економіки; по-друге, установлення взаємозв'язку між факторами, що обумовлюють економічний розвиток; по-третє, визначення умов досягнення бажаного економічного росту.

В той же час, формулювання сучасної сутності поняття “економічний розвиток” в контексті системи, яка трансформується (організації, регіону, країни, світу в цілому - авт.), на відміну від існуючих, враховує необхідність прямої залежності процесу підвищення якості життя людини від економічної динаміки, а також глибину використання потенціалу системи. Відтак, окремі дослідники розглядають економічний розвиток як динамічний процес підвищення якості життя людини на основі довгострокового економічного зростання, досягнутого за рахунок комплексного використання наявного потенціалу системи [75]. Основу економічного розвитку будь-якої системи становить її потенціал. Потенціал економічного розвитку, або економічний потенціал системи – це сукупність передумов, факторів та засобів, здатних забезпечити економічне зростання та підвищення на цій основі якості життя населення в цій системі. Таким чином, в сучасних дослідженнях робиться акцент на необхідності забезпечення економічного зростання переважно за рахунок внутрішніх складових та неодмінній прямій залежності якості життя населення від позитивної економічної динаміки. Іншими словами, мова йде про необхідність орієнтації на ендогенні фактори розвитку та його інтенсивність.

Характерною рисою економічної науки з середини 20 ст. стає зміна моністичного пояснення економічного розвитку на користь плюралістичного (наприклад, зростає значення позаекономічних факторів розвитку. Важливими індикаторами ефективності економічного розвитку почали вважатися ступінь соціальної захищеності населення, свобода вибору людини, поліпшення соціального середовища. Тому, дослідники звернули увагу на інші аспекти розвитку: духовні, культурні, політичні, соціальні.

На нашу думку, поява в науці окремого терміну «соціальний розвиток» пов'язана в першу чергу з тим, що населення західної Європи, Америки та колишнього СРСР у другій половині 20 ст. задовольнило свої первинні потреби і перейшло до задоволення потреб вищого рівня, які мають більш соціальний характер. Еволюція науково-практичних підходів до визначення та вимірювання рівня соціального розвитку у контексті завдань формування та реалізації соціальної політики відбувалася поетапно, починаючи з 40-х років

XX століття, коли домінуючою була ідея щодо оцінки динамічності соціального розвитку через зростання матеріального благополуччя, для чого використовувалися макроекономічні, головним чином, вартісні показники. Сучасна концепція соціального розвитку включає в себе розширену кількість компонент, які забезпечують добробут не лише в економічному аспекті, але і в широкому соціальному змісті. Соціальний розвиток на сьогоднішній день пов'язують із наслідками реалізації певної соціальної політики в тій чи іншій системі (на підприємстві, в регіоні, в країні), досягнутим рівнем соціальних гарантій населенню системи (освіта, медицина, соціальна захищеність тощо), станом соціальної інфраструктури та її доступністю і корисністю для населення.

Розуміння того, що підвищення матеріального благополуччя не може бути головною та єдиною метою розвитку, а є радше інструментом створення кращих умов життєдіяльності людей, спричинило введення у практику оцінювання соціального розвитку невідатісних та суб'єктивних індикаторів, тобто тієї частини соціальної інформації, яку отримують завдяки спеціально організованим опитуванням населення щодо задоволеності ситуацією його життєдіяльності.

Визнання неможливості звести суспільний прогрес до зростання грошового доходу чи примноження матеріального багатства призвели до виникнення ще двох теорій або наукових напрямів. Перша з них – це теорія людського капіталу – доводить економічну доцільність удосконалення людини як чинника виробництва і більше пов'язана із теоріями економічного розвитку і зростання. Друга – концепція людського розвитку – виходить з первинної самоцінності розвитку людини, з того, що виробництво існує заради розвитку людей, а не люди заради розвитку виробництва. Згідно цієї концепції саме людина стає центром теорії розвитку, оскільки вона є водночас головною метою суспільного розвитку, найважливішим його чинником, а також інструментом власного розвитку.

Програмою розвитку ООН були створені організаційні рамки для поширення ідей і практики людського розвитку в усьому світі. Згідно експертів ООН розвиток людського потенціалу виступає як мета і критерій соціального прогресу. При цьому людський розвиток може розглядатися як чинник зростання продуктивності праці та національного доходу, проте це зростання має сенс лише у тому разі, коли воно справді впливає на розширення можливостей людей.

Концепція людського розвитку, до якої приєдналася й Україна, взявши на себе зобов'язання з досягнення Цілей розвитку Тисячоліття, пропонує такі способи оптимізації зв'язку між економічним зростанням та людським розвитком:

- нарощування інвестицій в освіту, охорону здоров'я, профпідготовку, що сприяє реалізації здібностей людей, їх активній участі у виробництві та розподілі благ;

- справедливий розподіл доходу та багатства, що забезпечує матеріальну основу розвитку людського потенціалу менш конкурентоспроможних груп населення;
- досягнення збалансованості соціальних витрат, що зміцнює економічну базу соціальної сфери суспільства;
- розширення можливостей людей здійснювати свій вибір у політичній, соціальній та економічній сферах.

Таким чином, Концепція людського розвитку об'єднує вирішення питань виробництва та розподілу товарів і послуг з вирішенням питань формування та використання здібностей і можливостей людей, розглядаючи розвиток людських здібностей як кінцеву мету суспільного прогресу безвідносно до впливу їх на виробництво доходу.

Виходячи з вищевикладеного, ми приходимо до висновку, що розвиток (і економічний, і соціальний, і культурний, і людський) обумовлений, перш за все, потребами розвитку людини (групи людей, суспільства), виробництва, економіки в цілому. По-друге, розвиток обумовлений прагненням людей до поліпшення свого життєвого положення, а також є виразом потреби людей в досягненні бажаних соціальних стандартів. Практика розвинених країн довела, що приділення більшої уваги соціальному розвитку сприяє більш швидкому зростанню економіки країни і продуктивності праці. В свою чергу неперервний розвиток (інтенсивний та ендегенний!) є одночасно засобом і метою посилення національної конкурентоспроможності.

Тому, не дивно, що в науковий обіг увійшла наступна категорія «соціально-економічний розвиток». Більшість дослідників цього процесу доходять висновку, що він відображує єдність і розвиток всіх аспектів, сфер і фаз суспільного відтворення з урахуванням єдності продуктивних сил і соціально-економічних відносин, що проявляються у процесі життєдіяльності населення. Основні складові даної категорії визначаються за економічною, соціальною, екологічною, демографічною сферами суспільного виробництва [136].

Слід також погодитися із [120], що потенціал розвитку визначають дві групи факторів: по-перше, традиційно економічні – природно-ресурсний, трудовий, виробничий, фінансовий, науково-технологічний, стан ринкового середовища, система управління економікою. По-друге, на сучасному етапі світового розвитку активізуються неекономічні фактори, зокрема ступінь довіри населення до процесів економічного і соціального розвитку, впевненості у власних діях та можливостях тощо. При чому, вага останніх постійно зростає стосовно реалізації завдань розвитку.

Виділення наприкінці 90-х рр. 20 ст. в окремий вид людської праці – праці або праці духовної, спрямованої на створення культурних та духовних цінностей, підтримку і розвиток духовної та моральної складової життя людей, повністю відповідає Концепції людського розвитку та одночасно призвело до появи в науковій, політичній, громадській та публіцистичній сферах життя поняття «духовний (культурний) розвиток». Про розуміння його важливості для суспільства в цілому та окремої людини може свідчити той факт, що Програми соціально-економічного розвитку, які розробляються на державному,

регіональному та місцевому рівнях в обов'язковому порядку включають відповідні питання та самі називаються Програмами соціально-економічного та культурного розвитку [110].

В останні роки на міжнародному рівні проводяться дискусії та приймаються рішення щодо вивчення та забезпечення гендерного розвитку в світі, окремо взятій країні. При цьому, *гендерний розвиток* розуміється як процес зменшення гендерної нерівності й подолання гендерної дискримінації в суспільстві.

Прояви гендерної нерівності в соціально-економічній сфері мають негативні наслідки для сталого розвитку всього суспільства, оскільки знижують можливості економічного зростання на основі ефективного використання людських ресурсів [25]. Адже практичний досвід багатьох країн показує, що наявність гендерних нерівностей в будь-якому аспекті соціально-економічного розвитку кінець-кінцем сповільнює економічне зростання (рис. 1.3), а значить, погіршує і умови для соціального та культурного розвитку нації, окремих регіонів, груп населення тощо.

Рис. 1.3. Вплив гендерної нерівності на можливості економічного зростання[147]

Як видно з рис. 1.3 неухвага до гендерних диспропорцій розвитку суспільства погіршує якість людського капіталу та людського потенціалу, знижує ефективність розвитку та заходів щодо боротьби з бідністю.

На наш погляд, взаємозв'язок видів розвитку можна проілюструвати за допомогою наступної схеми (рис. 1.4). Зауважимо лише те, що культурний і гендерний розвиток ми не виділяли окремо, включаючи їх до складу соціального розвитку системи. Окреме виділення людського розвитку

обумовлено тим, що він визначає і економічні досягнення, і соціальні успіхи суспільства, і в той же час найбільшою мірою залежить від них.

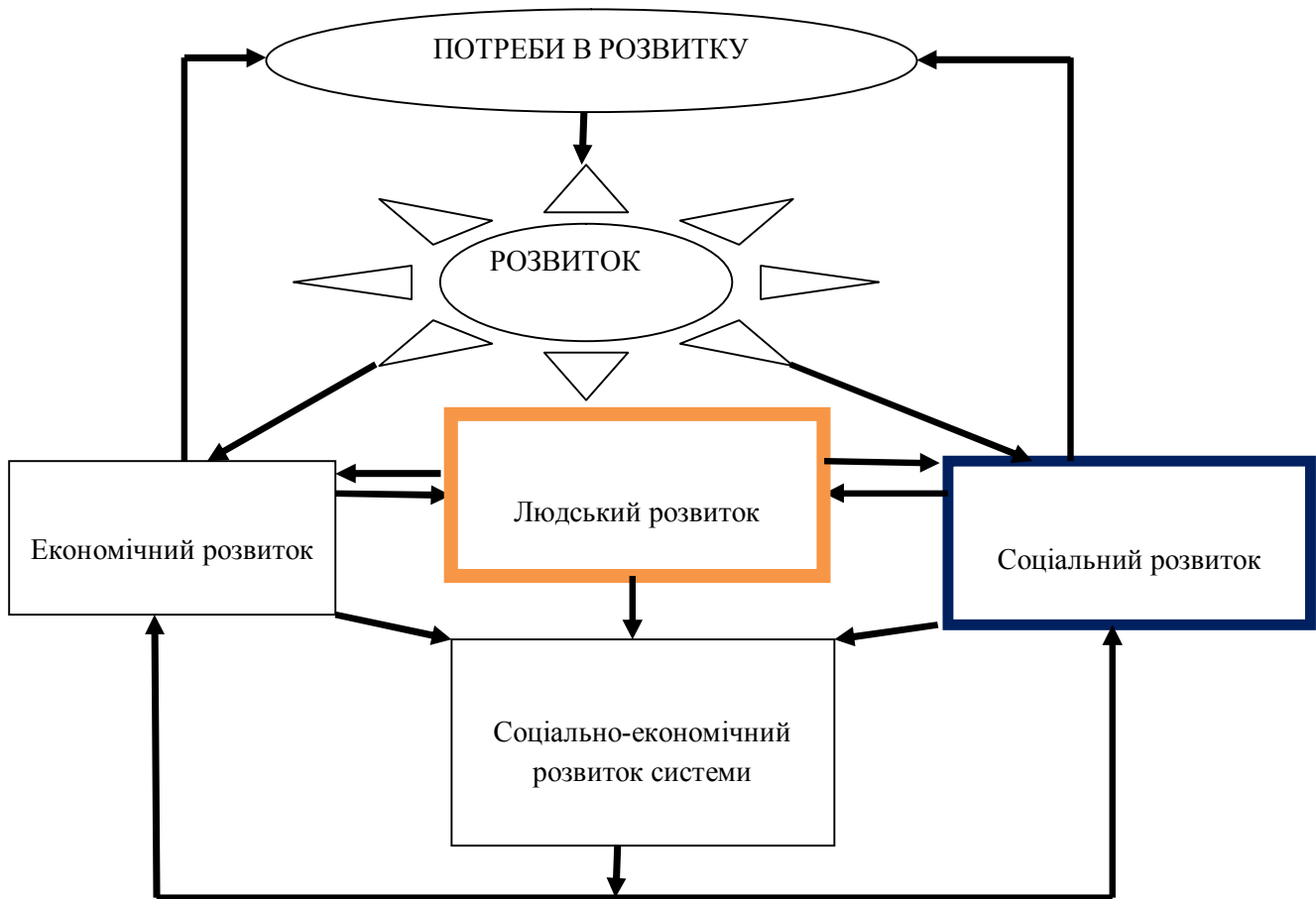

Рис. 1.4. Взаємозв'язок економічного та соціального розвитку системи

Слід також відмітити, що погіршення екологічної ситуації на планеті викликало до життя нову концепцію розвитку, яка дістала назву сталого розвитку. Її сутність полягає в тому, що сучасний розвиток не можна забезпечувати за рахунок прийдешніх поколінь. Іншими словами, розвиток (економічний, соціальний, людський, культурний тощо) людства повинен таким чином використовувати обмежені ресурси аби якщо їх не примножити, то хоча б зберегти для наступних поколінь.

Головним напрямом розвитку українського суспільства проголошено формування соціально орієнтованої держави, інтегрованої у світове господарство на засадах конкурентоспроможності національної економіки. Це зумовлює необхідність посилення уваги до трансформації кількісних результатів економічного розвитку у нову якість – покращення соціальної складової життя та підвищення рівня людського розвитку, що, в свою чергу, здатне забезпечити новий виток спіралі економічного розвитку.

Однак, для цього нашій державі, на думку науковців, слід вирішити ряд завдань стратегічного характеру [206]. Погоджуючись із цим, вважаємо за потрібне підкреслити, що завдання мають вирішуватися вже зараз, а тому вони,

скоріше, є тактичними. Стратегічне завдання полягає в тому, аби досягти сталого розвитку суспільства та окремої людини.

На цьому шляху Україні належить вирішити низку проблем:

1. Демократизація економічних відносин. В економічній сфері демократизація передбачає формування повноцінної інституційної структури ринкової економіки, гарантування захисту та реалізації прав власності, забезпечення рівноправності суб'єктів господарювання. Має бути запроваджено прозоре законодавство та утверджено верховенство права в економічній сфері.

Успішна реалізація завдань соціально-економічного розвитку держави неможлива без формування відповідного суспільного консенсусу щодо перспектив економічного і соціального розвитку України. На цьому шляху необхідні суттєві кроки, насамперед у частині залучення до цього процесу всіх соціальних партнерів, впровадження механізмів відповідальності держави за наслідки управління економікою, забезпечення участі суб'єктів громадянського суспільства у проведенні економічних перетворень.

2. Розвиток “економіки знань”. Настав час «економіки знань», коли наука інтенсивно трансформується у потужну виробничу силу. Економічні успіхи, яких ми прагнемо досягти, не можуть відбутися, якщо не переорієнтувати національну економіку на науково-технологічне зростання за формулою, підґрунтям якої є прискорений рух в інноваційному циклі “наука – технології – виробництво – сфера споживання”. Нова філософія використання наукових знань має стати змістом нового етапу розвитку суспільства, основним орієнтиром діяльності політиків, державних службовців усіх рівнів, представників усіх верств бізнесу, кожного громадянина України.

3. “Гуманізація” економіки. Нагальним завданням є встановлення прямої залежності між показниками економічного розвитку та рівнем добробуту громадян України. Зростання добробуту має відбуватися не за рахунок перерозподілу, а шляхом забезпечення можливостей реалізації творчого, трудового та підприємницького потенціалу. Предметом першочергової уваги держави має стати всебічний розвиток людського капіталу (більш вірно було б робити наголос на людському потенціалі – авт.) нації – головної конкурентної переваги країни в сучасному постіндустріальному суспільстві.

4. Зростання відкритості економіки. Ефективна участь у світових економічних процесах вимагає посилення відкритості національної економіки. До цього спонукають вступ України до СОТ, інтеграційні процеси на пострадянському просторі й формування ЄСП, зміна кон'юнктури світових ринків та посилення конкурентного тиску на традиційних ринках українського експорту. За таких умов підвищення добробуту нації потребує постійного зростання конкурентоспроможності української економіки. Це можливо за умов формування ефективної економічної системи, чутливої до викликів світових ринків, спроможної відстоювати національні економічні інтереси, здатної реалізувати інноваційну соціально-орієнтовану модель економічного розвитку.

5. Зміна моделі енергопостачання. Ключовим викликом для економіки України стала нова доктрина постачання природних енергетичних ресурсів та

запровадження нових ціноутворюючих підходів з боку їх постачальників. Йдеться про зміну формату відносин між основними державами-постачальниками, транзитерами та споживачами енергоносіїв, яка знаменує нову еру загострення боротьби за контроль над джерелами, транспортуванням та споживанням природних ресурсів. Для України основної ваги набуває необхідність розробки і впровадження економічної стратегії досягнення економічного зростання в умовах нових реалій енергозабезпечення.

Проектом програми державних пріоритетів на 2009-2012 роки [207] було визначено наступні:

1. Створення сприятливих рамкових умов для підвищення конкурентоспроможності економіки (макроекономічна стабільність, досконала регуляторна політика, розвиток конкуренції на внутрішньому ринку, підвищення ефективності Уряду, зміцнення інституту власності як основи ринкової системи господарства, розвиток фінансових ринків, проведення судової реформи).

2. Людина і сталий розвиток (модернізація системи охорони здоров'я, сучасна і якісна освіта та підготовка кадрів, розвиток культури, розвиток фізичної культури та спорту, створення ринку доступного житла, підвищення якості життя, розвиток пенсійної системи, сталий розвиток довкілля, адаптація до глобальних кліматичних змін).

3. Технологічний прорив в індустрії (підвищення технологічного рівня обробної промисловості, впровадження нових і відновлювальних джерел енергії, підвищення використання паливно-енергетичних ресурсів, підвищення рівня енергозабезпеченості економіки).

4. Зняття інфраструктурних обмежень (будівництво сучасних транспортних коридорів та інтеграція до загальноєвропейської інфраструктури, розвиток залізничного транспорту та підвищення його безпеки, розвиток морських портів, розвиток аеропортів, відновлення та модернізація муніципальної інфраструктури, розвиток сучасних засобів зв'язку).

5. Перехід до високоефективного аграрного та аграрно-переробного виробництва (запровадження європейських принципів державної підтримки сільгоспвиробників, переорієнтація агровиробництва з врахуванням кліматичних зон, нарощування виробництва продукції рослинництва та тваринництва, комплексне забезпечення споживачів продуктами харчування власного виробництва).

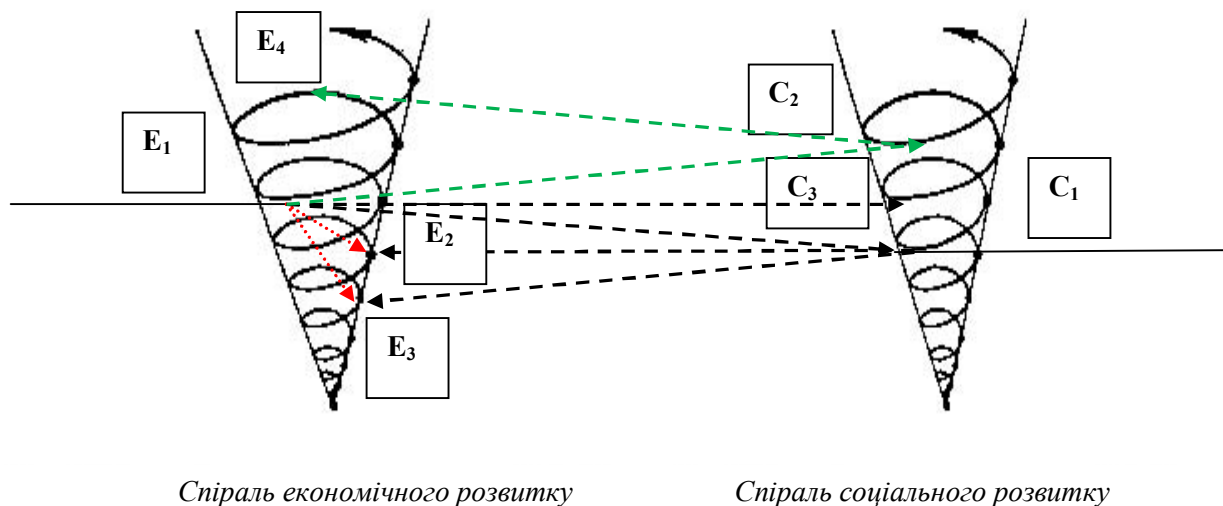
6. Створення сучасної інноваційної системи (вдосконалення системи генерації знань, формування інноваційної інфраструктури, розвиток системи управління інтелектуальною власністю, активізація інноваційного попиту та трансферу технологій, інтеграція науково-технологічного потенціалу України у світове господарство).

7. Україна і світ (інституційна євроінтеграція, набуття членства України в ЄС, створення поглибленої зони вільної торгівлі з ЄС).

Більш детальний опис пріоритетів та орієнтири для їх досягнення надано в додатку А.

В той же час, Президентом України на 2009 рік було проголошено 4 головні пріоритети соціально-економічного розвитку держави: 1) закупівля нових видів озброєнь для підвищення безпеки держави; 2) підготовка до Євро-2012; 3) розвиток енергетичних проектів для зниження енергозалежності країни від постачальників; 4) початок реалізації програми «Доступне житло» [17]. По суті, прямо до питання якості життя відноситься лише останній пріоритет.

В той же час, в кінці січня 2009 року на 5-му Українському ланчі в Давосі Томас Фрідман заявив, що найближчими пріоритетами України мають стати інфраструктура, освіта, регуляторна політика та екологія [50]. На нашу думку, з точки зору необхідності забезпечення людського розвитку та підвищення якості життя населення країни саме ці напрями діяльності є найбільш важливими для нашої держави. Ми пов'язуємо це з тим, що відставання темпів соціального розвитку (а значить і людського та інших) від економічного призводить до порушення всієї системи зв'язків між ними, збою в циклічності, регресу в їх параметрах, втрати конкурентних позицій, зниження довіри населення до всіх елементів системи, які відповідають за її стабільний та прогресуючий розвиток (рис. 1.5).

E_1 – досягнутий рівень економічного розвитку системи;

C_1 – досягнутий рівень соціального розвитку в системі.

E_2 , E_3 – наслідковий рівень економічного розвитку системи, досягнутий у взаємозв'язку із рівнем соціального розвитку.

C_2 , C_3 – наслідковий рівень соціального розвитку системи, досягнутий у взаємозв'язку із економічним розвитком.

Рис. 1.5. Взаємозалежність рівнів економічного та соціального розвитку

Пояснимо наведений вище рисунок. Кожний етап розвитку в реальних процесах має свою внутрішню діалектику. Наприклад, економічним формаціям характерні висхідні й спадні лінії розвитку.

За певного рівня економічного розвитку (E_1) поки виробничі відносини даної формації більш-менш відповідають рівню продуктивних сил, останні розвиваються прискорено, по висхідній лінії. Поки держава витрачає достатні кошти на створення можливостей для розширеного відтворення та розвитку людини, доти соціальний розвиток знаходиться на такому ж рівні (C_3) або випереджає рівень економічного розвитку (C_2), створюючи тим самим передумови для подальшого витку спіралі економічного розвитку і досягнення його нового рівня (E_4).

А коли устояні виробничі відносини починають гальмувати триваючий ріст продуктивних сил або перешкоджають йому, тоді настає застійна або навіть спадна стадія в розвитку даної формації. Скорочення видатків на соціальну сферу, усунення держави від її регулювання та підтримки, перекладення відповідальності на людей за досягнення соціальних параметрів життя, низькі рівні соціальних гарантій, що не відповідають інколи навіть фізіологічним нормам в підсумку призводять до того, що темпи соціального розвитку гальмуються і він починає суттєво відставати від рівня економічного розвитку (C_3 , C_1). Така ситуація характерна була для нашої держави в перші десятиліття її незалежності. Неувага до погіршення соціального розвитку призводить і призвела до сповільнення темпів економічного зростання (як за рахунок погіршення професійно-кваліфікаційного рівня зайнятого населення, так і за рахунок погіршення його здоров'я, зростання смертності, зниження конкурентоспроможності на ринку праці тощо) (E_3 , E_2). Такий стан справ поволі підводить суспільство до революційної ситуації або до нового стрибка в розвитку.

Звичайно, це дещо спрощена модель взаємозв'язку економічного та соціального розвитку, їх взаємообумовленості, однак вона є доволі наочною і показує, що не можна нехтувати одним заради досягнення іншого. Тільки постійна увага до перетворення результатів економічного розвитку у соціальні переваги для суспільства в цілому і окремої людини, зокрема, здатні забезпечити прогрес та сталий розвиток країни, підвищити кардинальним чином рівень та якість життя її громадян.

Зсув (часовий лаг) між темпами економічного і соціального розвитку та якістю життя викликаний тим, що на фазі економічного підйому в суспільстві накопичуються фінансові, товарні, культурні й інші ресурси, які сприяють найбільш повному задоволенню потреб населення, підвищенню якості життя. На фазі економічного спаду дані нагромадження дозволяють підтримувати в суспільстві раніше досягнутий рівень соціального розвитку ще якийсь час (лаг), після чого спостерігається звуження соціального розвитку. Економіка, що розвивається, при позитивному значенні темпів економічного росту характеризується приростом річного реального продукту, що дає можливість повніше й більш ефективно задовольняти постійно зростаючі потреби суспільства. Збільшення реальних заробітків розширює коло можливостей для

людей у реалізації потреб, передовсім соціального характеру. Разом з тим економічне зростання дозволяє суспільству здійснити нові соціальні, гуманітарні та культурні програми без зниження існуючого рівня споживання, скорочення обсягів інвестицій і виробництва суспільних благ.

Розвиток соціальної сфери тісно взаємопов'язаний з категорією «якість життя». По суті, «якість життя» населення є об'єктивною оцінкою досягнутого рівня соціального розвитку [26].

Тепер перейдемо до з'ясування сутності «якості життя» населення, її складових елементів та їх взаємодії із соціально-економічним розвитком.

В першому параграфі ми дали наступне визначення «якості життя»: суб'єктивно-об'єктивна інтегральна характеристика фактичних життєвих можливостей людини, які забезпечують її гармонійний розвиток відповідно до цілей суспільного прогресу, та рівень їх реалізації в конкретних умовах.

Таким чином, можна сказати, що якість життя включає кілька основних складових: 1) життєві можливості людини в усіх сферах її життєдіяльності та 2) рівень реалізації життєвих можливостей, 3) стандарти гармонійного розвитку. Конкретні ж умови життєдіяльності населення, на нашу думку, виступають важливими чинниками формування та зміни зазначених складових якості життя населення. Причому, на наш погляд, формування та розвиток цих складових повинні відбуватися в усіх сферах життєдіяльності людини, в яких задовольняються основні потреби людей: а) споживчій сфері (де відбувається споживання товарів та послуг (для задоволення переважно фізіологічних потреб, а також потреб в безпеці та соціалізації)); б) соціально-трудова сферу (в якій реалізується трудова активність людини та задовольняється потреба в праці); в) культурно-освітню (де формуються та реалізуються соціальні потреби та зв'язки, які базуються на професійно-освітній підготовці, спільності культурних та історичних цінностей; відбувається задоволення потреб соціалізації, розвитку, інтелектуально-споживчих та інтелектуально-творчих); г) сімейну; д) сфері охорони здоров'я (де закладаються основи підтримання здоров'я людей, їх лікування та попередження хвороб, забезпечення високого рівня здоров'я населення); е) сфері соціального захисту та соціального страхування (в якій реалізується механізм компенсації у випадку втрати трудової активності або у випадку настання інших соціальних ризиків); ж) дозвілля (задоволення інтелектуально-споживчих та інтелектуально-творчих потреб людей); з) навколишнього середовища.

Виходячи з вищевикладеного впливає, що структуру якості життя можна представити у вигляді таблиці (табл. 1.2).

Слід наголосити також на тому, що якість життя населення має дві сторони: об'єктивну і суб'єктивну. Критерієм об'єктивної оцінки якості життя слугують наукові нормативи потреб і можливостей людей, по співвідношенню з якими можна об'єктивно судити про ступінь реалізації цих можливостей, потреб і інтересів. З другого боку, можливості, потреби і інтереси людей індивідуальні і ступінь їх реалізації та задоволення можуть оцінити тільки самі суб'єкти. Вони не фіксуються якими-небудь статистичними показниками і практично існують лише в свідомості людей і в їх особистих оцінках.

Таблиця 1.2

Структура якості життя населення

Сфери життєдіяльності, в яких відбувається задоволення основних потреб людини	Життєві можливості (рівень забезпеченості благами та послугами)	Стандарти гуманітарного розвитку	Рівень реалізації (використання) життєвих можливостей (фактичний рівень споживання благ та послуг)
• Споживча сфера			
2. Соціально-трудова			
3. Культурно-освітня			
4. Сімейна сфера			
5. Сфера охорони здоров'я			
6. Соціальний захист та соціальне страхування			
7. Дозвілля			
8. Навколишнє середовище			

Життєві можливості виступають як економічні, соціальні, правові умови життя та сформовані мотиваційні установки їх використання. Рівень реалізації цих можливостей визначається конкретними умовами життя населення. Порівняння досягнутого рівня реалізації життєвих можливостей зі стандартами гармонійного та сталого розвитку дозволить визначити досягнутий рівень якості життя.

Якість життя, на думку багатьох дослідників, включає середню тривалість життя, рівень захворюваності, умови і охорону праці, доступність реальних благ; реальне споживання товарів і платних послуг на душу населення; забезпеченість житлом; стан ринку праці; смертність населення, стан екологічного середовища, добробут і ряд інших чинників.

Разом з тим, в соціально-орієнтованому суспільстві важливими індикаторами якості життя стають також ступінь соціальної захищеності населення, свобода вибору людини, поліпшення соціального середовища. Як найважливіші проблеми підвищення рівня і якості життя указуються: забезпечення зайнятості населення, посилення його соціальної захищеності, боротьба з бідністю, підвищення рівня оплати праці, трансформація соціального забезпечення, адресна соціальна підтримка населення; інвестиції в соціальну інфраструктуру (в житлове будівництво, охорону здоров'я, культуру, науку і освіту).

Першорядне значення має стан здоров'я людей: тривалість життя, рівень смертності, тривалість і тяжкість хвороб, фізичні і розумові можливості людей, їх самопочуття. Дуже важливе і живлення: його склад, цінність, смакові якості, регулярність живлення.

Для оцінки якості життя вельми істотні площа і облаштування житла, обстановка, зручність планування і впорядкування населених пунктів.

Якість життя характеризується станом освіти: тривалістю і рівнем навчання, ступенем оволодіння науковими знаннями, етичним змістом і

художнім рівнем літератури, доступністю бібліотек, телебачення, музеїв і інших установ культури. Зростання освіти приводить до підвищення кваліфікації, і як наслідок, до зростання доходів і підвищення якості життя.

На якість життя активніше чином впливають умови і характер праці, її напруженість і ефективність, відповідність особистим схильностям і індивідуальним здібностям людей, свобода вибору професій і спеціальності. Разом з такими параметрами праці, як тривалість робочого дня, частка ручної і автоматизованої праці, частота і характер виробничого травматизму, важливі моральне задоволення, яке приносить праця, мікроклімат в колективі, матеріальна і суспільна оцінка праці.

Для повноцінної життєдіяльності, задоволення потреб і інтересів громадян потрібні належні умови відпочинку – достатня його тривалість, доступність будинків відпочинку і санаторіїв, установ культури і спорту.

Для того, аби визначити досягнутий рівень якості життя, необхідно мати певні стандарти в цій сфері. В табл. 1.2 ми назвали їх стандартами гуманітарного розвитку. На нашу думку, мінімальні стандарти якості життя населення повинні забезпечувати розширене відтворення можливостей людини жити здоровим й цікавим життям та умови для їх реалізації.

Ні суспільство, ні влада не можуть жити без орієнтирів. У соціалістичному суспільстві ці орієнтири задавалися пануючою комуністичною ідеологією з її безумовним імперативом: "Усе для людини, усе в ім'я людини". Безумовно, в остаточному підсумку й діяльність органів влади, і економіка, мають сенс остільки, оскільки вони спрямовані на благо людей, на формування й забезпечення умов для досягнення кожним високого рівня якості життя.

Тому, дуже важливо розглянути взаємозв'язок і вплив соціально-економічного розвитку на якість життя як населення в цілому, так й окремих його груп й окремих особистостей.

Перший крок до вирішення завдання полягає в розподілі всіх процесів, що протікають у суспільстві й економіці, на дві групи: позитивні й негативні. Позитивні процеси, в остаточному підсумку, ведуть до підвищення якості життя, а негативні - до його погіршення. Завдання влади можна розглядати як дії, що забезпечують прискорення позитивних процесів і придушення негативних процесів.

Позитивні процеси описуються статистичними показниками, стосовно яких справедливе судження «чим більше - тим краще». Прикладами позитивних показників є: зростання середньої тривалості життя, охоплення населення освітніми послугами, збільшення внутрішнього валового продукту (країни й регіону як у цілому, так і розраховуючи на душу населення), зростання реальних грошових доходів, збільшення споживання білкових продуктів харчування й т.д.

Негативні процеси описуються статистичними показниками, стосовно яких справедливе судження «чим більше - тим гірше». Прикладами таких показників є: злочинність, безробіття, в тому числі й тривале, наявність біженців, частка родин з доходами нижче прожиткового мінімуму, рівень бідності, смертність.

Для придушення негативних тенденцій, описуваних цими або іншими показниками влада повинна здійснювати керуючий вплив.

Наслідком подібних впливів є забезпечення спадної динаміки показників, що характеризують негативні процеси. Стосовно розглянутої проблеми доречна аналогія з вирощуванням культурних рослин: для них, як мінімум, готується ґрунт і провадиться посів. На цю турботу про культурні рослини швидко реагують бур'яни, які треба фізично знищувати, що і є стосовно них керуючим впливом[86].

Це повинно означати для регіонів, що розвиваються нормально, позитивний темп приросту позитивних процесів і негативний (спад) - негативних процесів. Відповідно активна соціальна політика в сфері формування якості життя повинна бути спрямована на підтримку позитивних й обов'язково на придушення негативних процесів. При аналізі положення справ по декількох об'єктах (або одному по роках) зручно скористатися наступним графіком (рис. 1.6) [61].

Рис. 1.6. Характеристика процесів зміни якості життя людей

Вертикальна вісь характеризує динаміку позитивних процесів. Прискорення процесів відкладається по верхній, а згасання - по нижній частині осі. Горизонтальна вісь характеризує динаміку негативних процесів. Із цієї причини вона має іншу логіку: придушення негативних процесів - ліва частина осі, а посилення негативних процесів - права. Сказане дозволяє віднести будь-який суб'єкт системи до однієї із чотирьох груп по співвідношенню між

знаками швидкостей позитивних і негативних процесів. Зупинимося на аналізі ситуацій більш докладно (рис. 1.6, табл. 1.3):

1 – «відмінники», тобто регіони або сфери життєдіяльності, у яких розвиваються позитивні й придушуються негативні процеси, розташовані в лівій верхній частині графіка. Для цієї групи регіонів можна вважати, що негативні процеси перебувають під контролем. З погляду підходу до розробки програм розвитку регіону важливо зосередитися на розвитку вже досягнутого в сфері якості життя населення.

2 – тут розташовані райони або сфери життєдіяльності, у яких позитивні процеси не розвиваються, а негативні не придушуються. Очевидною межею для такої ситуації є катастрофа. Кращою для людей формою вирішення проблеми є зміна влади на найближчих виборах. Спад у динаміці позитивних процесів змушує припустити, що їхній розвиток чимось заблокований, а влада не хоче або не може організувати придушення негативних процесів. Цю ситуацію варто віднести до числа виняткових, і для кожного району треба шукати свої способи розв'язання проблем.

Таблиця 1.3

Швидкість протікання процесів та рекомендації щодо дій при розробці соціальної політики

	Негативні процеси затухають	Негативні процеси наростають
<i>Позитивні процеси наростають</i>	Розвивати досягнуте № 1	Зосередитися на придушенні негативних процесів № 3
<i>Позитивні процеси затухають</i>	Зосередитися на розвитку позитивних процесів № 4	Необхідно шукати індивідуальне рішення щодо усунення перепон для розвитку № 2

3 – розвиток позитивних процесів спостерігається всупереч росту негативних процесів. Можна припустити, що абсолютний рівень негативних процесів ще не настільки значний для повного блокування розвитку позитивних процесів. Перебування районів у цій зоні означає, що головною метою при розробці програм розвитку регіонів є орієнтація на подальше посилення позитивних процесів.

4 – є симетрією 3 з тією лише різницею, що придушення негативних процесів уже не сприяє розвитку позитивних процесів. Така ситуація можлива в тому випадку, коли абсолютний рівень негативних процесів уже настільки високий, що викликає придушення позитивних, і описується за допомогою біфуркацій у теорії катастроф. Вона спостерігається, наприклад, у період революційних потрясінь, що реєструється статистикою й сприймається як

обвал. Сказане означає, що при розробці програм розвитку головною метою для регіонів, що перебувають в описуваній ситуації, є орієнтація на придушення негативних процесів.

Підвищення якості життя визначено Президентом країни найважливішою стратегічною метою держави на майбутні роки. Якість життя позначена визначальним критерієм ефективності державного управління у всіх регіонах країни й у всіх системах її життєдіяльності.

Будучи, власне кажучи, похідним соціально-економічної політики держави, якість життя нашого суспільства протягом майже 20-ти літнього періоду трансформації виявилася представленим руйнівним процесам нової соціально-економічної реальності.

Підвищення ролі держави в регулюванні якості життя отримує особливу актуальність й у зв'язку із загальносвітовою тенденцією ідентифікації якості життя з конкурентноздатністю країн [49]. Розвинені країни вступили в людиноцентриську епоху забезпечення відтворення. За даними ООН, зарплата менш 3 доларів на годину або 600 доларів за місяць веде до деградації трудового потенціалу населення, не здатна забезпечити людині мінімальних потреб і не є стимулом до праці.

Одночасно якість життя виступає й базовою аналітичною категорією, що підбиває підсумки цілеспрямованої діяльності держави, місцевих органів управління, а також інших інститутів ринкового господарства щодо задоволення повсякденних матеріальних і духовних потреб людини.

Якість життя населення й низька якість економічного розвитку країни прямо пропорційні. Економічне зростання розглядається сьогодні як процес, що проявляється в зростанні узагальнюючих показників макроекономіки й у трансформації структур суспільства в соціально-економічному плані. XX століття довело, що світовими лідерами в економіці стають країни, у яких система освіти, охорони здоров'я, культури доступна для всього населення, незалежно від рівня доходів і місця проживання.

Інвестиції в живу працю, у розвиток людського потенціалу, підвищення якості життя людей не тільки виступають одним з потужних важелів подолання економічної кризи, але є орієнтирами для оцінки вартості трудових ресурсів і для ринкового сектора [183]. Саме скорочення внутрішнього платоспроможного попиту й цінові перекоси змушують до розширення неринкового анклаву в економіці.

Аналіз й узагальнення світових соціально-економічних практик, що дали найефективніші результати у визначенні оптимального співвідношення інститутів держави й ринку по реалізації високої якості життя, висуває на перше місце «шведську модель» змішаної економіки. Під цим терміном розуміється не тільки Швеція, що є визнаним лідером світового співтовариства в досягненні добробуту й благополуччя абсолютної більшості населення, але й ряд країн, що наслідують принципи Швеції в здійсненні своєї соціально-економічної політики. Це такі держави як Фінляндія, Норвегія, Ісландія, Бельгія, Нідерланди, Ірландія (Скандинавські країни).

Особливо цікавий у плані дослідження якості життя досвід шведської моделі соціальної політики для сучасної України, де також актуальні процеси формування інститутів громадянського суспільства в особі профспілкових центрів, асоціацій підприємців, об'єднань фермерів, споживчих організацій, союзів квартиронаймачів. Саме вони разом із владними інститутами держави (Шведська соціал-демократична партія) створили через практику погоджень, домовленостей, угод суспільство добробуту, головними цілями якого стали рівність і повна зайнятість, а сутнісними компонентами – універсальна (загальна) система соціального забезпечення, розвинутий державний сектор соціальних послуг, політика солідарності в області заробітної плати, що забезпечує здатність родини покрити несподівані витрати понад 1000 євро на тиждень, і активна політика зайнятості. Люди, що скорочуються із нерентабельних фірм, одержували можливість перенавчання, перепідготовки й у підсумку займали більш престижні й високооплачувані робочі місця. Протягом 3-х десятиліть Швеція не мала проблеми безробіття (1960-1990 роки), а згодом її розміри виявилися істотно меншими, ніж в інших країнах.

Вирішення проблеми ліквідації бідності й підвищення якості життя досягалося політикою зниження податків і забезпечення через кредитно-грошову політику платоспроможного попиту населення до безінфляційного рівня. Охорона здоров'я, освіта, страхування, соціальне забезпечення були повністю безкоштовними. Дотепер житло розглядається в країні як суспільна послуга, оплачувана символічно невеликими сумами доходів населення. По числу кімнат на душу населення країна займає одне з перших місць у світі. Соціальні витрати Швеції перевищують половину ВВП, у той час як у країнах Західної Європи вони становлять менш третини ВВП, а в інших економічно розвинених країнах – біля чверті ВВП.

Ефективність політики соціального вирівнювання, яка є дуже актуальною для сучасної України, дозволила знизити нерівність доходів у молодих шведів на 38%, у той час як в американців нерівність у доходах у такій же розрахунковій групі 25-29 літніх виявилось в 2 рази вище. В 1995 році Швеція досягла рекордної для західних країн величини вирівнювання доходів – 47% [49].

З огляду на необхідність виходу України на стійку модель економічного розвитку, видається цікавим досвід ряду країн зі здійснення колективного нагромадження капіталу і його використання як основного джерела підвищення якості життя абсолютної більшості населення. Тут слід проаналізувати принцип «економічної демократії», що відображає прийняття або незгоди з усталеними в соціумі відносинами власності. Механізми розширення прийняття рішень більшістю не обов'язково передбачають відібрання функцій керівництва підприємством, вони досягаються через розширення функцій державних і цивільних інститутів суспільства з розподілу результатів виробництва через податкову й соціальну політику.

В умовах нових економічних реалій новими функціями державного регулювання є, на думку авторів, активна політика гармонізації людських відносин за принципом «справедливість і духовність – поняття економічні»,

розробка прогнозних оцінок соціальних наслідків процесів в економіці, погроз життєво-важливим інтересам суспільства, включаючи його стабільність; визначення динаміки позитивних або негативних змін у житті населення регіонів через систематичне вивчення й координацію рівня і якості життя.

Відзначимо обставину, що часто залишається в тіні суперечок про форми й методи державної участі в регулюванні ринкової економіки. Всі прихильники неокласичних моделей ринку, призиваючи до скорочення ролі держави, не зауважують абсолютно протилежні тенденції в бюджетній політиці розвинених країн. Якщо соціальні витрати бюджету, навіть разом з витратами фонду соціального страхування, становили на початку 90-х років максимум 16%, і зменшилися до їх кінця рівно вдвічі (до 8%), то в США і Японії соціальні витрати - суспільні послуги (освіта, охорона здоров'я, житлове будівництво) і соціальні трансферти становили половину всіх бюджетних витрат, у Німеччині – дві третини всіх витрат держави (майже 30% ВВП), в Англії – 25,6% ВВП, або майже 60% всіх витрат [136]. Ці вкладення в людину, у якість її життя (Quality of life) і є в цих країнах основним методом регулювання ринку державою.

У зв'язку з реформою органів місцевого самоврядування багато їхніх повноважень в області соціальної сфери не забезпечені інвестиціями й трансфертами. На даному етапі реалізації проектів вважаємо більш доцільним надати регіонам і органам місцевого самоуправління та самоврядування право вибору форм і методів їхнього здійснення, поклавши на них відповідальність за результати за умови фінансового забезпечення проектів і програм.

Відсутність очікуваних результатів від здійснюваних проектів обумовлено відсутністю конкретизованої орієнтації на кінцеві результати, а також варіативності, здатності цих проектів оперативно реагувати на зміни, що відбуваються.

Таким чином, ми з'ясували, що забезпечення високої якості життя стало першочергово проблематикою не тільки наукових досліджень, але і практичної діяльності урядів більшості країн світу. Пов'язано це з тим, що, суспільство дбає не тільки про самозбереження, а й про сталий соціальний розвиток, необхідність створення достойних умов життя для майбутніх і нинішнього поколінь. Крім того, значимість проблеми якості життя зростає в умовах домінуючих тенденцій старіння населення, коли людський ресурс стає найбільш дефіцитним.

В сучасних умовах є потреба формування нової якості життя громадян України шляхом створення умов для всебічного гармонійного розвитку людини, реалізації нею всіх своїх професійних можливостей, досягнення високих соціальних стандартів, впровадження пріоритетів здорового способу життя, гармонізації людського і природного середовища, підтримки сім'ї та сприяння народжуваності.

Теорії людського капіталу, якості життя й економічного росту перебувають у тісній взаємодії, тому що основним об'єктом виступає людина - носій людського капіталу, що, з одного боку, є споживачем благ, ступінь задоволення яких визначає якість життя, а, з іншого боку – виробником благ (фактором виробництва), кількість й якість яких впливає на економічний ріст і

розвиток. Якість життя є динамічним поняттям, оскільки коректується залежно від стадії розвитку соціально-економічної системи.

Ми з'ясували, що соціально-економічний розвиток є базисом для формування певної якості життя і створює умови для його розвитку та підвищення. В той же час, досягнутий рівень якості життя здійснює суттєвий вплив на формування тенденцій розвитку в економіці, соціальній та гуманітарній сферах. Тобто, ці дві соціально-економічні категорії та два явища є взаємозалежними, взаємопов'язаними та такими, що взаємообумовлюють один одного. Тому, на наступному етапі дослідження вважаємо за доцільне визначити які фактори та умови визначають формування і розвиток якості життя населення, його спрямованість та результативність.

1.3 Сукупність економічних та соціальних умов та факторів, що впливають на якість життя населення

Розробити напрямки підвищення якості життя населення не можливо без врахування низки факторів, що формують її на всіх рівнях управління. Відбір і дослідження факторів формування якості життя населення дасть змогу глибше пізнати природу цього явища, з'ясувати рушійні сили її формування, визначити основні завдання та розробити ефективні заходи з підвищення якості життя населення. Комплексне вивчення резервів стабілізації і підвищення життя населення можливе на основі визначення поняття і природи найбільш суттєвих та відносно незалежних функціональних характеристик явищ або базових параметрів-факторів.

Ми розглядаємо “фактор” як обставини, які здійснюють суттєвий, визначальний вплив на формування і стан складових якості життя населення. Методологічною основою аналізу і класифікації чинників впливу на якість життя громадян країни виступає системний аналіз, який дозволяє розглядати її як цілісну систему взаємопов'язаних елементів, об'єднаних загальною метою, розкрити її властивості, внутрішні і зовнішні зв'язки. Оскільки якість життя населення залежить не від окремого фактору і не їх арифметичної суми, то чим повніші будуть уявлення про фактори впливу на неї, тим точніше визначатимуться шляхи, методи та інструменти її стабілізації і зростання в майбутньому.

Цілком слушною є думка, що якість життя населення території України визначається рядом економічних, соціальних, демографічних, екологічних, географічних, політичних і моральних факторів. Серед об'єктивних факторів – споживання продуктів харчування, житлові умови, рівень зайнятості, розвиток сфери послуг, освіти, соціального забезпечення та ін., серед суб'єктивних – задоволення роботою і життєвими умовами, соціальним статусом індивіда, фінансовим становищем сім'ї тощо. До якісних характеристик життя належать показники, котрі відображають геодемографічну ситуацію (статеву-вікову структуру населення, тривалість життя, природний і механічний рух, сімейний склад та ін.), захворюваність, рівень освіти, культури, зайнятості тощо. У

певній мірі це пояснюється соціальними факторами; особливостями праці людей, великим травматизмом, шкідливими звичками (алкоголізм, куріння).

В економічній літературі вже здійснювалися спроби аналізу і класифікації факторів впливу на якість життя населення, її формування та зміну. Відмітимо, що звичайно наводиться класифікація чинників впливу на якість життя за певними загальними ознаками. Такий підхід дозволяє згрупувати фактори за природою їх виникнення та встановити їх можливий вплив на стан та зміну якості життя:

- економічні, що враховують тенденції економічного розвитку системи;
- соціальні, які відображають вплив на якість життя соціальних аспектів життя людини; визначають стабільність ринкової економіки та залежать від вирішення соціальних питань на рівні держави, регіону та окремої території;
- правові, в основі яких лежить нормативно-правова база регулювання якості життя населення;
- демографічні, що визначають особливості формування якості життя для різних категорій та груп населення.

Інші ознаки класифікації факторів впливу на формування та динаміку якості життя населення представлені в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Класифікація факторів впливу на якість життя населення за різними
ознаками

№	Класифікаційна ознака	Перелік відповідних факторів
1	за змістом	економічні, соціально-демографічні, медичні, природно-географічні, екологічні, релігійні, нормативно-правові, інформаційні
2	за оцінками якості життя	об'єктивний аспект; суб'єктивний аспект
3	за характером впливу	позитивний, негативний
4	за структурою якості життя	якість населення; якість середовища проживання; якість дозвілля і відпочинку; якість функціонування
5	за напрямком впливу	зовнішні, внутрішні
6	за часом дії	постійні, тимчасові

Як видно з таблиці, деякі з науковців виділяють лише ті фактори, що мають сприятливий або негативний вплив на формування якості життя населення. Наприклад, на зниження якості життя впливають: низький рівень оплати праці, ріст безробіття (особливо довготермінове безробіття), тривала заборгованість із виплати заробітної плати, пенсій, стипендій, соціальних виплат і т.п.

На підвищення якості життя впливають: скорочення безробіття, зростання реальних доходів населення, підвищення доступності соціальних послуг, зниження рівня злочинності, покращання стану навколишнього середовища.

Горелов Н.А. наголошує на тому, що якість життя населення необхідно розглядати як систему, що функціонує в певному соціально-економічному середовищі і взаємодіє з іншими системами.

Саме тому науковцем розроблено класифікацію факторів, що впливають на якість життя населення регіону, на основі системного підходу. У даній класифікації усі фактори згруповано за внутрішнім та зовнішнім впливом на рівень і якість життя населення регіону. Серед зовнішніх факторів виокремлено:

- економіко-географічне положення;
- природнокліматичні умови;
- природно-ресурсний потенціал;
- демографічний потенціал і структура населення;
- структура і спеціалізація господарства;
- фінансове забезпечення;
- тип (рівень) соціально-економічного розвитку системи

До внутрішніх факторів віднесено:

- доходи населення;
- споживання і видатки населення;
- грошові заощадження,
- майно і житло;
- співвідношення рівня доходів і вартості життя;
- соціальна диференціація населення;
- малозабезпечені верстви населення;
- характеристика стану галузей соціальної сфери.

Оптимізація якості життя обумовлена безліччю факторів, як традиційно згадуваних в економічній і гуманітарній літературі (розвиток продуктивних сил, стан суспільного буття й т.д.), так і знову виникаючих в умовах ринкових відносин. Вся сукупність факторів, що визначають якісну інтенсифікацію життя, має, на наш погляд, складну та змінювану структуру. З деяким ступенем умовності вчені виділяють три основні групи економічних факторів, що впливають на якість життя, розглядаючи останню як соціально-економічний процес: 1) загальноекономічні; 2) організаційно-економічні фактори; 3) соціально-економічні фактори, що є визначальними для тієї або іншої економічної структури [27].

До соціально-економічної групи факторів, що визначають якість життя, відносяться наступні:

- удосконалювання організаційних форм господарювання у відповідності з новим цивільним кодексом і правовими актами з реформування соціальної інфраструктури суспільства;
- удосконалювання організації праці господарюючими суб'єктами всіх форм власності;
- розвиток маркетингової діяльності;
- активне використання кредитних відносин у соціальній сфері (тут

мається на увазі, насамперед, розширення споживчого кредитування).

Такий підбір факторів є неповним, оскільки формує об'єктивний аспект якості життя, тому слід було ще врахувати фактори, що формують суб'єктивну оцінку цього явища.

Зазначимо, що класифікація факторів, які впливають на якість життя населення, може здійснюватися й за іншими ознаками:

1) за характером впливу на якість життя населення – фактори опосередкованого та безпосереднього впливу;

2) за сферою дії - фактори, що впливають на якість життя населення в цілому, та фактори, які впливають на окремі її елементи;

3) за участю у формуванні і зміні якості життя - на глобальні, які діють на рівні держави, та фактори на рівні сім'ї.

Таким чином, на формування якості життя населення в будь-якій системі впливає низка факторів, їх класифікація дасть можливість глибше дослідити та оцінити їх комплексний вплив на формування якості життя населення, що допоможе розробити дієву в сучасних умовах концепцію підвищення якості життя населення.

Аналіз пропонованих в науковій літературі класифікацій факторів впливу на якість життя населення дозволяє зробити висновок, що вони є доволі складними, мають позитивні і негативні моменти. До перших відносимо розподіл сукупності чинників на фактори впливу зовнішнього середовища (фактори більш об'єктивного характеру) та фактори - характеристики населення (фактори більш суб'єктивного характеру). Серед негативних - те, що в одних випадках показники якості життя характеризуються як фактори, що його визначають, а в інших – як показники, на які впливає багато різних чинників. При аналізі факторів, що впливають на якість життя населення не виділяють територіальні, регіональні фактори, які визначають особливості формування і зміни якості життя населення на сучасному етапі соціально-економічного розвитку країни і окремих її регіонів. В той же час, за допомогою такої класифікації факторів можна буде оцінити особливості формування якості життя населення окремих регіонів, встановити суб'єктивну оцінку умов життєдіяльності в них та обґрунтувати пропозиції щодо принципів, завдань і заходів концепції підвищення якості життя населення регіону.

Різноманітна класифікація факторів необхідна для різного роду аналізу рівня життя населення, але для нас важливо запропонувати і обґрунтувати таку, яка б більш повно враховувала сутність досліджуваної категорії та її системний характер, дозволяла виявити найбільш вагомі з чинників впливу на різних рівнях. Зазначимо, що універсальну класифікацію факторів формування якості життя населення розробити важко, оскільки дана категорія є складною і багатогранною та має властивість змінюватися з часом, так як змінюються матеріальні та духовні потреби населення регіону та можливості їх задоволення. Незважаючи на це, спробуємо розробити власну класифікацію факторів формування якості життя населення з врахуванням наведених вище класифікацій факторів та орієнтуючись на те, що вирішальним фактором є можливості населення. Зауважимо, що при класифікації факторів необхідно

розглядати їх у взаємозалежності і взаємозв'язку. Пояснюються це тим, що більш повне охоплення чинників даватиме цілісне уявлення про стан якості життя населення, її ймовірні зміни. При класифікації чинників, що впливають на якість життя населення, ми будемо виходити, в першу чергу, з особливостей самої категорії “якість життя” населення, організації і управління ним. Оскільки базовими складовими якості життя населення є можливості для задоволення потреб людей та певні стандарти, то необхідно виявити і класифікувати фактори, які на них впливають. Сукупність виявлених факторів являтиме собою потенційні напрями стабілізації та поліпшення якості життя населення, потенціал реалізації яких, в свою чергу, залежить від ряду інших факторів. Це означає, що система чинників впливу на якість життя є складною, а самі вони можуть класифікуватися за різними ознаками. Завдання ж полягає у виділенні найбільш характерних груп факторів, визначенні їх впливу на якість життя громадян.

Досліджуючи підходи до класифікації факторів, ми дійшли висновку, що вона має враховувати їх якомога повніший вплив на якість життя населення. Як одну з важливих ознак такої класифікації взято рівень виникнення факторів (рис.1.7), методична і практична цінність якої пояснюється можливістю виявлення причин, від яких залежить якість населення на рівні держави та безпосередньо в регіонах і навіть в окремих населених пунктах.

Такий підхід, на нашу думку, дозволить розмежувати завдання стабілізації та підвищення якості життя населення та їх виконання між рівнями управління, виходячи з повноважень останніх, підібрати конкретні інструменти їх реалізації відповідно до характерних особливостей регіонів, територій. Крім того, державні, територіальні та локальні фактори пов'язані між собою, бо на рівні держави визначаються загальні норми і правила соціально-економічного розвитку країни, її територій, на локальному – відображаються сформовані в результаті їх дій конкретні особливості розвитку регіону та населення, які ретранслюються територіальними органами управління на вищий щабель для їх врахування при розробці економічної та соціальної стратегії розвитку країни.

Державне регулювання якості життя - це цілеспрямований вплив на політичні, економічні, господарські, соціальні й культурні процеси, що визначають якість життя громадян.

До загальнодержавних факторів, на нашу думку, мають бути віднесені такі:

1. Законодавче та нормативне забезпечення сталого розвитку як чинник впливу на якість життя населення визначає і характеризує правила економічної поведінки громадян, встановлює правові гарантії тих чи інших можливостей для задоволення потреб. Сюди відносимо як загальне законодавство про зайнятість, оплату праці, соціальне страхування, підприємництво, мінімальні соціальні стандарти (прожитковий мінімум, мінімальну зарплату), так і спеціальне, що регулює окремі аспекти формування якості життя (наприклад, Конвенції та Рекомендації МОП, стандарти ООН стосовно якості життя населення, Стратегія та Концепція соціально-економічного розвитку держави та регіонів тощо).

Рис. 1.7. Класифікація факторів, що впливають на якість життя населення, за рівнем виникнення

2. Соціальна політика держави, яка визначає цілі і напрямки діяльності органів державної влади стосовно поліпшення якості життя населення і конкретизуються через різні проекти і програми (які, на жаль, практично не враховують соціально-економічну специфіку окремих територій та груп населення): наприклад, Стратегія подолання бідності, Комплексна програма зайнятості населення, програма адресної допомоги малозабезпеченим громадянам, програма розвитку житлового будівництва, Концепція демографічного розвитку України, утворення Українського Фонду соціальних інвестицій (головне завдання - підтримка найбільш незахищених верств населення), який, на жаль, реалізує свою діяльність лише в кількох областях держави. В умовах підвищення ролі людини в розвитку соціальної сфери, що забезпечує умови її життєдіяльності та якість життя, ефективна соціальна

політика повинна ґрунтуватися на наступних принципах: профілактика негативних стійких соціальних тенденцій і подій, що вже відбулися; соціальне інвестування, що забезпечує скорочення чисельності нужденних; ініціювання й розвиток механізмів самоорганізації, самозабезпечення громадян (інтерактивність).

Критеріями ефективності нової соціальної політики можуть бути: підвищення якості життя населення; збереження й розвиток людського потенціалу країни; підвищення соціальної й трудової мобільності; підвищення ефективності формування й використання фінансових, матеріальних, інформаційних і кадрових ресурсів соціальної сфери.

Кожний із цих критеріїв може бути конкретизований у вигляді параметрів (індикаторів), у тому числі міжнародно визнаних показників соціального розвитку.

Для рішення поставленої мети й намічених конкретних завдань необхідним є здійснення соціальної політики на нових принципах, таких як: взаємна солідарна відповідальність всіх суб'єктів соціальної політики; добровільність і різноманіття форм участі людей у формуванні й реалізації соціальної політики; відкритість і підконтрольність соціальної політики суспільству, людині; міжнаціональна, міжконфесійна, міжгрупова й міжособистісна толерантність; захист працездатного населення від соціальних ризиків переважно на страхових принципах; гарантування збереження раніше надбаних соціальних прав для людей, які фактично користуються цими правами, стимулювання активної участі людей у формуванні власного добробуту й у суспільному житті.

3. Фінансування соціального та гуманітарного розвитку. Мова йде про норми і нормативи бюджетної забезпеченості територій, витрати з Держбюджету на розвиток соціальної сфери, підтримку окремих категорій населення, створення умов для гідного життя. Збільшення видаткової частини Державного бюджету 2009 року на 29 % (або 69,2 млрд. грн.) супроводжується певними змінами у структурі видатків. 34,7 % зазначеного приросту (24 млрд. грн.) спрямовано безпосередньо на потреби фінансування соціальної сфери, що дещо підвищило її частку у видатках бюджету (з 32, 2 % до 32,7 %). В сучасних умовах державні витрати на підтримку соціального та гуманітарного розвитку потрібно збільшити шляхом перерозподілу коштів за окремими статтями бюджетів різних рівнів;

4. Демографічні фактори (чисельність населення, його вікова, соціально-професійна структура), від яких залежить попит населення на продукти харчування, інші блага і послуги, зокрема соціальні. Наприклад, відповідно до нормативного методу обчислення бюджету зменшення чисельності населення певної території веде до зменшення її бюджетного фінансування. Проте зростаюча частка населення старше працездатного віку, яке потребує постійного медичного нагляду, вимагає збереження первинної ланки охорони здоров'я – амбулаторій, лікарень та збільшення бюджетних асигнувань для забезпечення їх функціонування;

5. Інвестиційно-інноваційна, податкова, кредитна, зовнішньо-торгівельна політика. Це інноваційна підтримка всіх секторів економіки, забезпечення доступу до нової техніки, що потребує поглиблення контактів науки і виробництва, розробки та впровадження нових технологій, вдосконалення засобів праці та виробництва, поліпшення його організації для підвищення ефективності функціонування економіки в цілому, збільшення частки кваліфікованої праці, зростання доходів зайнятих завдяки інтенсифікації виробництва. Організаційно-економічні напрями інноваційного розвитку включають поглиблення спеціалізації і підвищення концентрації галузей, підготовку висококваліфікованих кадрів для економіки. Держава має створити умови для комплексного використання досягнень науки і техніки, переведення економіки на індустріальну основу для підвищення економічної ефективності виробництва, доходів працюючих. Включаємо сюди й залучення інвестиційних коштів у розвиток держави, розробку і реалізацію інвестиційних проектів для конкретних територій, створення нових робочих місць. Податкова і кредитна політика шляхом надання податкових та кредитних пільг, преференцій мають сприяти закріпленню суб'єктів господарювання: чим більше їх буде на конкретній території, тим більше відрахувань до місцевого бюджету та його можливості для вирішення соціальних проблем населення території. Зовнішньо-торгівельна політика держави впливає на формування експортно-імпортних цін на продукцію окремих галузей, на їх прибутковість, а тому і на якість життя населення.

Серед економічних і податкових важелів впливу на соціум регіону Г.Я. Шахова відзначає структуру й обсяг інвестицій, тобто динаміку інвестицій по обсягах у розрізі галузей виробництва [175].

Цей фактор виступає як економічний регулятор, що дозволяє управляти розвитком виробничої сфери й через неї податковими надходженнями і якістю життя населення на рівні країни.

При цьому податкова система, з одного боку, дає кошти на соціальні програми й поповнює бюджет, а з іншого боку - впливає на виробництво, що надає населенню робочі місця й заробітну плату, а підприємцям - прибуток. Тому, вплив податкової ситуації на якість життя неоднозначний, і повинен бути визначений ступінь цього впливу, для того, щоб визначити оптимум і виробити механізм його відстеження й балансування.

Слід зазначити, що інвестиції й дотації можуть у певному ступені компенсувати негативну дію податкової системи, тобто пом'якшити податковий тягар. Зростання виробництва обумовлює відповідні зміни в різних сегментах ринку й, у свою чергу, змінює, податкові надходження й впливає на якість життя [48].

Таким чином, інвестиційна й податкова політика є системоутворючими факторами, що створюють середовище для розвитку виробництва й ринку, які безпосередньо й через податкові надходження впливають на якість життя. Ця схема є основою побудови моделі впливу інвестиційної та податкової політики на якість життя населення (рис. 1.8).

Існує необхідність розробки стратегії інноваційного розвитку країни, що спирається на реалізацію людського потенціалу, на найбільш ефективне застосування знань й умінь людей для постійного поліпшення технологій, економічних результатів, життя суспільства в цілому. Нами відзначене, що розвиток людини – це й основна мета, і необхідна умова прогресу сучасного суспільства сьогодні, і в довгостроковій перспективі абсолютного національного пріоритету.

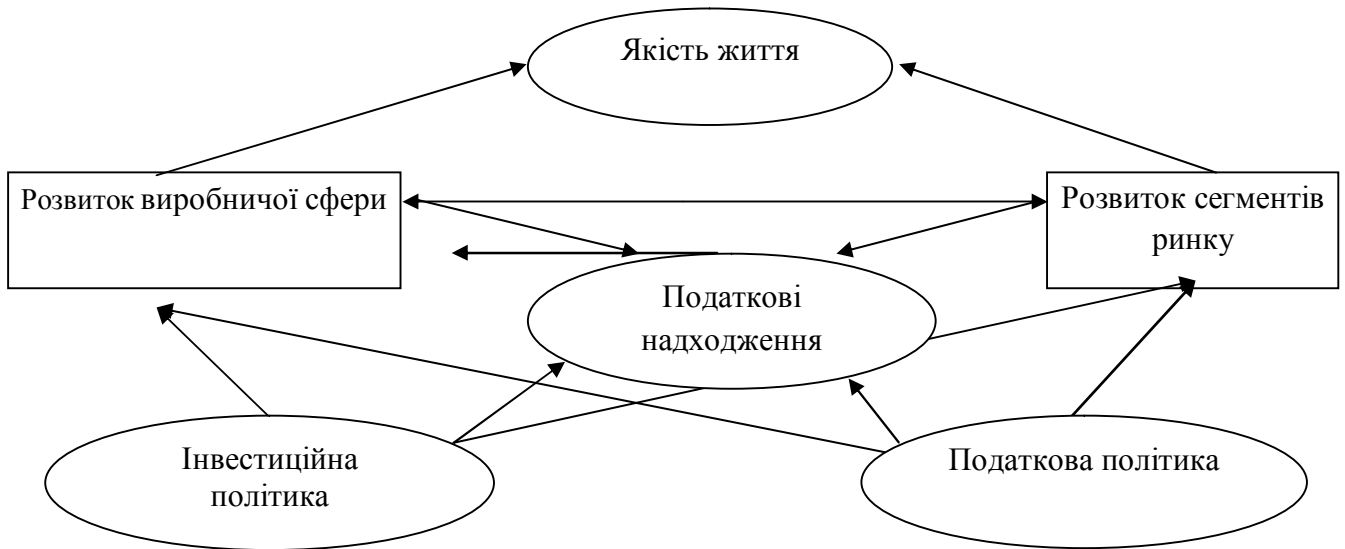

Рис. 1.8. Модель впливу інвестиційної та податкової політики на якість життя населення

Важливе місце у вивченні інвестиційної політики регіону або окремих територій займає виявлення реальних факторів, що сприяють або перешкоджають її здійсненню. До них відносяться політичні, економічні, соціальні, демографічні, екологічні фактори.

Політичні зміни можуть впливати на інвестиційну діяльність і на стан інвестиційної активності через зміну законодавства (податкового режиму, системи соціального страхування, інвестиційного законодавства), регулювання макроекономічних параметрів, створення певного політичного клімату території. Нездатність органів влади знайти оптимальний варіант погодженості дій між різними галузями приводить до політичних й економічних криз. Це негативно впливає на економічні процеси, що відбуваються в країні, і спричиняє негативні наслідки при формуванні інвестиційного клімату.

7. Природно – кліматичні фактори опосередковано впливають на якість життя населення. Наприклад, в умовах природного лиха окремі регіони зазнають збитків та втрат, можливе руйнування об'єктів інфраструктури (доріг, мостів), погіршення умов життя та якості життя населення в цілому. Тому, для зменшення негативного впливу цих факторів має втручатися держава, розширюючи і розвиваючи систему страхування, попередження стихійних та надзвичайних подій, запроваджуючи програми підтримки постраждалих територій;

8. Політика формування доходів. В умовах переходу до ринкових відносин змінилися склад і структура доходів населення, низький рівень зарплати в окремих видах економічної діяльності не є достатнім для нормального життя, зростає роль інших доходів, які виступають як компенсаторний механізм і забезпечують додаткові надходження до сімейного бюджету. Мова йде про доходи від особистого підсобного господарства, від підприємницької діяльності, доходи від неосновної діяльності (друга та третя робота). Держава повинна створити умови для розвитку приватного бізнесу, включаючи особливості його оподаткування на окремих депресивних територіях, що сприятиме як наповненню місцевих бюджетів, так і підвищенню доходів громадян, задоволенню їх потреб в торгівельно-побутових, культурних благах і послугах. Державна політика доходів має бути спрямована на формування середнього класу в суспільстві, подолання існуючих значних диспропорцій в рівнях оплати праці в різних видах діяльності.

У відповідності до Європейської соціальної хартії межею бідності вважається дохід на душу населення нижче 60% медіанної заробітної плати. Якщо розглянути рівні зарплат за видами економічної діяльності за кілька років, то можна побачити, що рівні заробітних плат в деяких з них згідно названого критерію означають, що зайняті в них працівників є бідними. Це, передовсім, працівники сільського господарства, рибальства та рибництва. І це протягом багатьох років. Якщо брати економіку в цілому, то згідно даних Держкомстату, у грудні 2008 р. майже третина найманих працівників (32,1%) мали нараховану заробітну плату нижче цього порогу бідності.

Низькі рівні заробітної плати зумовлюють «вимивання» кваліфікованої робочої сили з певних видів економічної діяльності до більш прибуткових сфер зайнятості або до вільного ринку праці. Такий перерозподіл зайнятих є неефективним в довгостроковій перспективі, оскільки зумовлює значні обсяги підготовки спеціалістів для тих сфер економіки, які й так вже стикнулися з надлишковою пропозицією робочої сили. Хоча для сфери промислового виробництва вже зараз є характерним кадровий голод, однак зважаючи на соціально-економічні негаразди у зв'язку із фінансовою кризою не слід очікувати в найближчому майбутньому ні зростання зарплат саме в цьому секторі економіки, ні повернення працюючих до нього.

Оскільки підприємництво в нашій державі досі ще перебуває в стадії розвитку і не твердо стоїть на ногах, то основу середнього класу, на нашу думку, має становити працездатна частина населення, зайнята на підприємствах, установах та організаціях різних форм власності та господарювання і яка своєю працею створює ВВП, тобто товари і послуги для споживання. Недосконалість, гіркий досвід та практично повна недоступність інституту дивідендів та акційного володіння майном для більшості працездатних громадян, зневіра населення у інвестиційних фондах, банківських установах, звела нанівець роль дивідендів, відсотків та роялті у формуванні доходів активної частини населення. Тому, для більшості працездатного населення саме праця стає основним джерелом доходів, а заробітна плата їх основною складовою. В Росії за дослідженнями соціологів та економістів

частка зарплати за основним місцем роботи в структурі доходів середнього класу зросла з 82% у 2003 році до 96% у 2006р. [128]. У японців у структурі прибутків заробітна плата складає 90%, у європейців - 65-70%, у Канаді – 70%, США - 56 %. У структурі доходів населення України заробітна плата склала у 2008 році 44.7%, Одеської області 42,1% [46; 67]. Хоча, саме заробітна плата повинна забезпечити працюючим належний рівень споживання, відчуття економічної безпеки, соціальної стабільності та захищеності, нормального соціального самопочуття.

Не на користь України також порівняння з іншими країнами світу щодо рівня погодинної оплати праці. Відомо, що в середині 1980-х рр. ООН заявила про те, що погодинна оплата праці нижча за 3 долари є неприпустимою, бо тоді людина втрачає стимул до роботи, починає красти та згодом поповнює лави безробітних. В Україні мінімальна погодинна оплата праці, що може бути розрахована через мінімальну заробітну плату, у 6-7 разів нижча за встановлену межу, більше того, навіть середня погодинна оплата праці складає близько 40% від зазначеного вище мінімального нормативу. Для порівняння: у 2008 р. середня погодинна оплата праці в Данії складала – 14 євро за годину, Франції - 10,1 євро, Росії складала 1,97 євро, у Турції – 3,6 євро, Японії – 6,13 євро, Сполучених Штатах Америки – 12,6, Великобританії – 8-11 євро, а в Німеччині, що є найбільшою за населенням країною Європи, – 29 євро. В Україні – 0,5 євро.

Типовим представником середнього класу має бути добре оплачуваний спеціаліст. Тим часом, у нас спостерігається парадоксальна ситуація – високопрофесійні спеціалісти (наприклад, науковці) отримують за нашими мірками мізерну заробітну плату – 1400-1700 грн., тобто меншу, ніж водій трамваю, який за натискання на педаль заробляє 2-3 тис. грн. на місяць. Тобто, в державі праця найвищої кваліфікації (такою всюди вважають працю науковця):

- нижче оплачується, ніж праця найнижчої кваліфікації (двірника або комірника) – у 1,5–2 рази менше;
- нижче середньої по країні на 20%;
- нижче середньої в промисловості в 1,4 рази, а згідно законодавства має бути в 2 рази більшою (складати приблизно 4034 грн.).

Існуюча шкала зарплат не виконує ні стимулюючу, ні соціальну, а в окремих видах економічної діяльності та для окремих категорій працівників – і відтворювальну функції. Для того, щоб подолати такий стан справ, на нашу думку, потрібно при визначенні мінімальної та середньої зарплати враховувати не розмір прожиткового мінімуму, а реальну вартість споживчого кошику.

Штучне заниження вартості робочої сили (як і низький рівень соціальних витрат) переросли в один з головних чинників, які стримують не тільки розширення внутрішнього ринку, технологічне оновлення виробництва, а й формування середнього класу. Інтелект, майстерність, професіоналізм та працелюбність мають стати надійним підґрунтям зростання добробуту людей.

Одним з пріоритетних питань у сфері регулювання соціально-трудових відносин на сьогодні в Україні є проблема реформування зарплати, що

дозволить попередити і запобігти втраті найбільш продуктивної робочої сили активного працездатного віку. Враховуючи, що розрив між середньою та мінімальною заробітними платами стає все більш відчутним слід відійти від практики прив'язування зростання середньої зарплати до збільшення мінімальної, яка встановлюється Урядом, та забезпечити перехід до зарплат, які відповідають європейському рівню, що забезпечить всебічну підтримку ініціативних, працелюбних та кваліфікованих працівників в Україні. На жаль, наше сьогодення таке, що значна частка винаходів та раціоналізаторських пропозицій не знаходять схвалення у вітчизняних коридорах влади, зате охоче придбаваються іноземцями і через кілька років купуються за шалені гроші як передова технологія.

9. Екологічні фактори. Врахування цих факторів пояснюється їх опосередкованим, проте вагомим, впливом на рівень життя населення. Адже потреби та можливості населення екологічно забруднених або небезпечних територій, а отже, і забезпечення достойної якості життя потребують більш прискіпливої уваги Уряду та відповідних міністерств та відомств. Екологічні фактори визначають безпосередньо стан здоров'я та працездатність населення.

10. Система управління розвитком територій включена до сукупності чинників впливу на якість життя населення оскільки від ефективності її функціонування залежить вирішення питань збереження та розширення існуючих і створення нових можливостей для задоволення потреб людей. Сучасною її ознакою є надзвичайна диференційованість функцій по вертикалі і між суб'єктами управління по горизонталі. Крім перебування під юрисдикцією міністерств розвиток практично всіх сфер економічної діяльності (які забезпечують можливості для задоволення потреб) здійснюються через низку галузевих та територіальних органів управління. За такого широкого кола суб'єктів управління різними є параметри функціонування по відношенню до об'єкту управління, а узгодження шляхів вирішення окремих проблем практично неможливе. Як справедливо зазначає В.Кононенко "кінцева погоджена пропозиція не завжди відповідатиме інтересам конкретного району або регіону"[57]. Низька ефективність системи управління пояснюється тим, що навіть за узгодженими рішеннями стоять "відомчі інтереси" (не інтереси окремих територій та їх населення) і що відстоювати та взаємо пов'язувати їх на регіональному, місцевому рівнях нікому.

На сьогоднішній день у дослідженнях українських та зарубіжних вчених виділено ряд факторів, що впливають на формування якості життя населення. Проте поза увагою залишається питання виявлення факторів, що визначають її формування на регіональному рівні. Їх визначення та узагальнення дасть можливість оцінити особливості формування якості життя населення регіону, встановити суб'єктивну оцінку умов життєдіяльності в регіоні та обґрунтувати пропозиції щодо принципів, завдань і заходів концепції підвищення якості життя населення регіону.

Отримання регіонами більшої самостійності у вирішенні соціально-економічних проблем підвищує вагомість факторів регіонального характеру, до складу яких відносимо наступні:

- тип регіону, рівень економічного розвитку, території пріоритетного розвитку. Тип регіону (постіндустріальні міста регіони, індустріальні регіони, індустріально-аграрні регіони, аграрно-індустріальні регіони, аграрні (з низьким рівнем розвитку промисловості), слабо розвинуті регіони (відносно АПК та промисловості)) характеризує основні проблеми його соціально-економічного розвитку. Рівень економічного розвитку області (ВДВ, НД, зведений бюджет) характеризує наявність ресурсів для розв'язання існуючих проблем, розвитку не лише виробничої, а й соціальної сфери, адже саме піклування про останню є головним критерієм соціально-економічної політики в потужних регіонах [140, с.34]. В структурі цього фактору виділяють: економіко-географічне положення, природнокліматичні умови, природно-ресурсний потенціал, демографічний потенціал, структуру населення, структуру і спеціалізацію господарства, фінансову забезпеченість. Безперечно даний фактор також є рушійною слою формування якості життя населення, оскільки він дає об'єктивну оцінку якості життя.

- соціальна політика регіону визначає діяльність регіональної влади щодо розв'язання конкретних соціальних проблем і відображається у концентрованому вигляді в програмах соціально-економічного розвитку області, її окремих територій з визначенням основних напрямків діяльності по досягненню конкретної мети – забезпеченню сталого соціально-економічного та культурного розвитку регіону, підвищення на цій основі якості життя населення;

- рівень розвитку соціальної сфери та стан її фінансування: наявність об'єктів соціальної інфраструктури та їх доступність для населення, стан цих об'єктів, їх спроможність задовольняти відповідні потреби населення, видатки з обласного і місцевих бюджетів на вирішення соціальних проблем області, в тому числі відповідність фактичного рівня фінансування запланованому за кожною статтею; підтримку розвитку соціальної сфери, в тому числі за рахунок благодійництва та меценатства;

- підтримка інвестиційно-інноваційного розвитку опосередковано впливає на якість життя населення через стан виробничої сфери, основних галузей економіки, які домінують на даній території, об'єктів соціальної сфери і передбачає фінансування регіональних наукових проектів і досліджень, запровадження передових технологій, стимулювання регіональних науково-технічних розробок, впровадження їх результатів на практиці;

- природно – кліматичні, від яких залежить ефективність функціонування окремих галузей (наприклад, сільського господарства, туристичного бізнесу тощо), доходи зайнятого в них населення та якість його життя;

- екологічні фактори впливають на формування потреб людей в певних продуктах харчування, послугах закладів соціальної сфери (зокрема лікарень, санаторіїв);

- економічні чинники, які характеризують рівень та динаміку цін на продовольство, товари і послуги в регіоні, економічну політику регіональних органів влади з покращення рівня матеріально-технічного забезпечення, фінансової підтримки галузей області, їх кредитування. Стійке економічне зростання, як правило, призводить до збільшення платоспроможного попиту в

економіці й, як наслідок до збільшення обсягів виробництва, отже, одночасно із цим спостерігається зростання грошових доходів населення. У цей час важливим фактором прискорення економічного росту стає спільна робота органів влади, бізнесу й суспільства в області посилення підприємницької активності, поліпшення інвестиційного клімату;

- демографічні фактори, вплив яких на якість життя населення ми описували при розгляді факторів загальнодержавного значення.

Загальнодержавні і територіальні фактори впливу на якість життя населення пов'язані між собою, впливають одні на інших. Наприклад, в Державній програмі соціально-економічного розвитку ставиться завдання обласним держадміністраціям скласти власні з урахуванням її положень та у межах визначеного фінансування, тобто сформовано практику доведення зверху завдань соціального розвитку на нижчі рівні за відсутності зворотного зв'язку.

На позитивну мінливість і стійкість якості життя населення країни, регіону, окремої території, крім безпосереднього впливу з боку держави, великий вплив робить становлення й функціонування ряду соціальних інститутів: соціальне партнерство, соціальна відповідальність, мотивація трудової активності, соціальна конкуренція. Об'єктивний прямолінійний вплив на якість життя суспільства роблять такі характеристики макроекономічного середовища, як обсяг виробництва (НД, ВВП, ВНП); обсяг і структура споживання, заощаджень, інвестицій, доходів населення; фази економічного циклу; тип економічного росту й розвитку; стан ринку праці; збалансованість попиту та пропозиції; ступінь суспільного поділу праці. З іншого боку, підвищення якості життя сприяє нагромадженню людського капіталу, підвищенню продуктивності праці, що позитивно впливає на економічне зростання.

Локальні фактори впливу на якість життя населення поділяємо на фактори-характеристики самого населення та фактори-характеристики зовнішнього середовища (рис. 1.9).

Серед останніх одним з найважливіших є тип населеного пункту. Цей фактор представляє поселенський аспект місця проживання населення: розмір населеного пункту, адміністративний ранг, віддаленість від інших населених пунктів і транспортних магістралей, ступінь облаштованості його території. Від того живе родина у великому і прогресуючому місті чи периферійному і слаборозвиненому селі залежить побут, дозвілля і, головне, можливість працювати, доступність до соціальних послуг, а отже і якість життя. В малолюдних, занепадаючих селах менше місць для прикладання праці в суспільному виробництві, переважає зайнятість в особистому селянському господарстві, яка характеризується невизначеністю соціально-економічного статусу значної частини населення працездатного віку, зайнятого в ньому. Тип населеного пункту, його адміністративний ранг визначають стан і розвиток соціальної інфраструктури та впливають на формування і розвиток потреб населення.

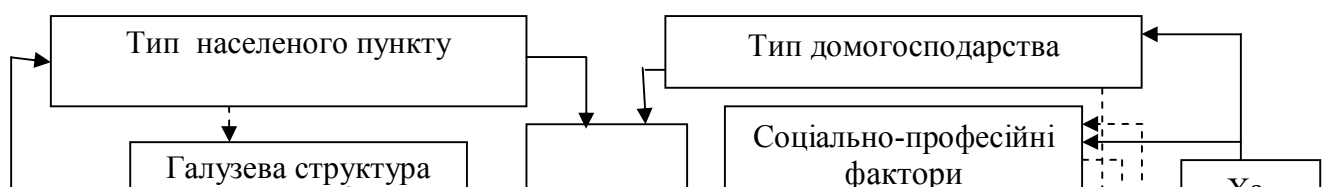

Рис. 1.9. Локальні фактори впливу на якість життя населення

Природнокліматичні фактори локального рівня визначають формування потреб населення у товарах і послугах, можливостей для їх задоволення, адже, наприклад, трудове навантаження окремих груп працездатного населення (в залежності від сфери прикладання праці) зростає в певні періоди роки, з'являються додаткові можливості працювати, поліпшуються економічні можливості населення тощо.

До економічних факторів зовнішнього середовища відносимо такі як форма виплати заробітної плати, заборгованість по ній (як фактор-негатив) та своєчасність її виплати (як фактор-позитив), зростання цін на товари першої необхідності та інші, запровадження платних соціальних послуг при їх декларації все доступними та безкоштовними. Заборгованість із заробітної плати негативно відбивається на формуванні потреб людей, відбувається їх згортання, має місце зростання кількості незадоволених потреб тощо.

Локальні чинники зовнішнього середовища включають фактори, які описують галузеву структуру поселень (наявність підприємств та організацій різних форм власності та господарювання, різної галузевої належності, закладів соціальної сфери), наявність і тип сфер прикладання праці, ефективність роботи розташованих на території населеного пункту підприємств, що створює можливості населенню працювати, формує його потреби у безпечних і комфортних умовах праці.

Локальні фактори більш суб'єктивного характеру стосуються самого населення. Одним з них є тип домогосподарства, що включає: демографічний тип домогосподарства (чисельність і статеві-віковий склад і структуру сім'ї (люди різного віку і статі мають різні потреби), кількість працюючих та утриманців (ті, хто працюють, мають дещо інші потреби, ніж непрацездатні члени родини; чим більше працюючих в родині, тим вище її економічні можливості і навпаки)); економічне положення домогосподарства (наявність майна та житла, предметів тривалого користування, автомобіля тощо); соціально-трудова та культурний статус (рівень освіти, забезпеченість

предметами культурного призначення – книжками, періодичними виданнями, музичними інструментами тощо).

Соціально-професійні фактори характеризують трудовий статус працівників: зайнятий чи безробітний, працівник виробничої, соціальної сфери, службовець. Від цього залежать економічні можливості родини, оскільки заробітна плата в певних видах економічної діяльності є дуже низькою (сільське господарство, надання комунальних послуг, сфера культури, освіта, медицина); передача закладів соціальної сфери у комунальну власність не відбилася на підвищенні зарплати її працівників. В цю групу відносимо і такі чинники як характер праці, її інтенсивність, важкість, в залежності від яких формуються потреби у продуктах харчування, відпочинку тощо.

До факторів-характеристик населення відноситься і фактор власності, який в умовах реформування економіки набуває особливої ваги, оскільки наявність в родині власників певного майна впливає на зміну економічних можливостей сім'ї.

Історико-біографічні та етнічні чинники впливу на якість життя населення, пов'язані з походженням людини (включаючи місце народження, попередні міграції, чи є людина корінним жителем даної місцевості, чи переїхала з іншого міста або села), її життєвим шляхом, національними традиціями і способом життя. Вважається, що людина, яка росла і виховувалася в бідності має більше шансів повторити життя своєї родини через сформовану “субкультуру” бідності та недостатність можливостей для задоволення потреб.

Особистісні характеристики населення включають норми, цінності, очікування, мотивації, а також ті феномени свідомості, що відрізняють людей різних соціальних груп (відношення людей до життя в певному населеному пункті, праці, самостійного господарювання, побутових умов і культурних благ). Вивчення цих факторів є перспективним з точки зору розподілу населення за характеристиками свідомості: ступенем задоволеності працею, побутом, житловими умовами, зайнятістю, умовами для освіти та виховання дітей і життям в певному населеному пункті в цілому. Розподіл населення за такими ціннісними портретами може доповнювати картину якості життя різних груп населення. Врахування ціннісних аспектів дозволить зробити аналіз ЯЖН більш повним і достатньо глибоким.

Зауважимо, що якість життя населення формується і змінюється під впливом сукупної дії факторів різного рівня, проте в кожний конкретний період часу переважає сила впливу окремих з них і вони є домінуючими для людини, родини, соціальної групи і суспільства в цілому. Причому, існує взаємозв'язок не тільки між рівнями факторів, а й між факторами окремих рівнів (рис. 1.10). Таким чином, формування і зміна якості життя населення є багатофакторним процесом, управління яким потребує обліку якомога більшої кількості факторів, а його адекватний аналіз – комплексу показників, які б враховували їх вплив.

1.4 Обґрунтування теоретико-методологічних підходів щодо розробки модельного апарату вивчення показників якості життя

Ефективна діяльність щодо підвищення якості життя населення на рівні регіону в цілому і в окремих районах можлива на основі використання соціально-економічної інформації про її стан та динаміку. Повнота і достатність такої інформації визначається наявністю комплексу показників для характеристики якості життя громадян та методами його оцінки.

Слід зауважити, що питання оцінювання якості життя розглядаються науковцями вже не одне століття. Наукова основа оцінювання якості життя з'явилася у другій половині 19 ст., коли відкриття в області фізіології дозволили розробити науково-обґрунтовані норми споживання та надали імпульс до розвитку соціальної статистики. Не зважаючи на всю практичну значущість розроблених протягом 19-20 ст. методів оцінки якості життя населення, вони орієнтовані насамперед на відбиття матеріального становища людей і слабо розкривають соціальні процеси. В другій половині 20 ст. відбувається переорієнтації наукових поглядів з економічних параметрів оцінки рівня життя на соціальні індикатори й критерії оцінки якості життя. Реальні спроби побудови системи індикаторів соціального розвитку й ефективності соціальних структур в частині їх позитивного впливу на якість життя населення були зроблені наприкінці 70-х - 80-х років ХХ ст.

На сьогоднішній день існує два основних підходи до виміру якості життя, кожному з яких властиві безліч своїх структурних й інструментальних рис: інтегральний і приватний підходи до оцінки якості життя. У свою чергу, інтегральний підхід припускає проведення двох типів оцінок: суб'єктивної й об'єктивної. Суб'єктивний підхід ґрунтується на тому, що справжнє значення якості життя відбито в суб'єктивних оцінках (одержуваних через соціологічні дослідження). Об'єктивний підхід визначає якість життя через параметри об'єктивних умов і процесів життєдіяльності. Його ціль – як можна більш точно виміряти якість життя суспільства або групи людей на основі різноманітної офіційної статистичної інформації. В останні роки з'являються спроби поєднати суб'єктивний та об'єктивний підходи до оцінювання якості життя населення.

Зупинимосся більш детально на об'єктивному підході та тих методиках, що становлять його основу. Методологічні підходи до дослідження якості життя населення були закладені прихильниками теорії «людського капіталу». Методичні аспекти її рішення знайшли відбиття в публікаціях ООН «Compendium Socia Statistics» (1968), «До створення системи соціальної й демографічної статистики» (1975) і «Соціальні показники: попередні принципи й ілюстративні ряди» (1979), а також у розроблених системах соціальних показників ОЕС [91, с. 119]. З 1973 р. ініціатором і спонсором багатьох досліджень на міжнародному, національному й регіональному рівнях щодо формування та застосування систем показників оцінки рівня і якості життя є ЮНЕСКО.

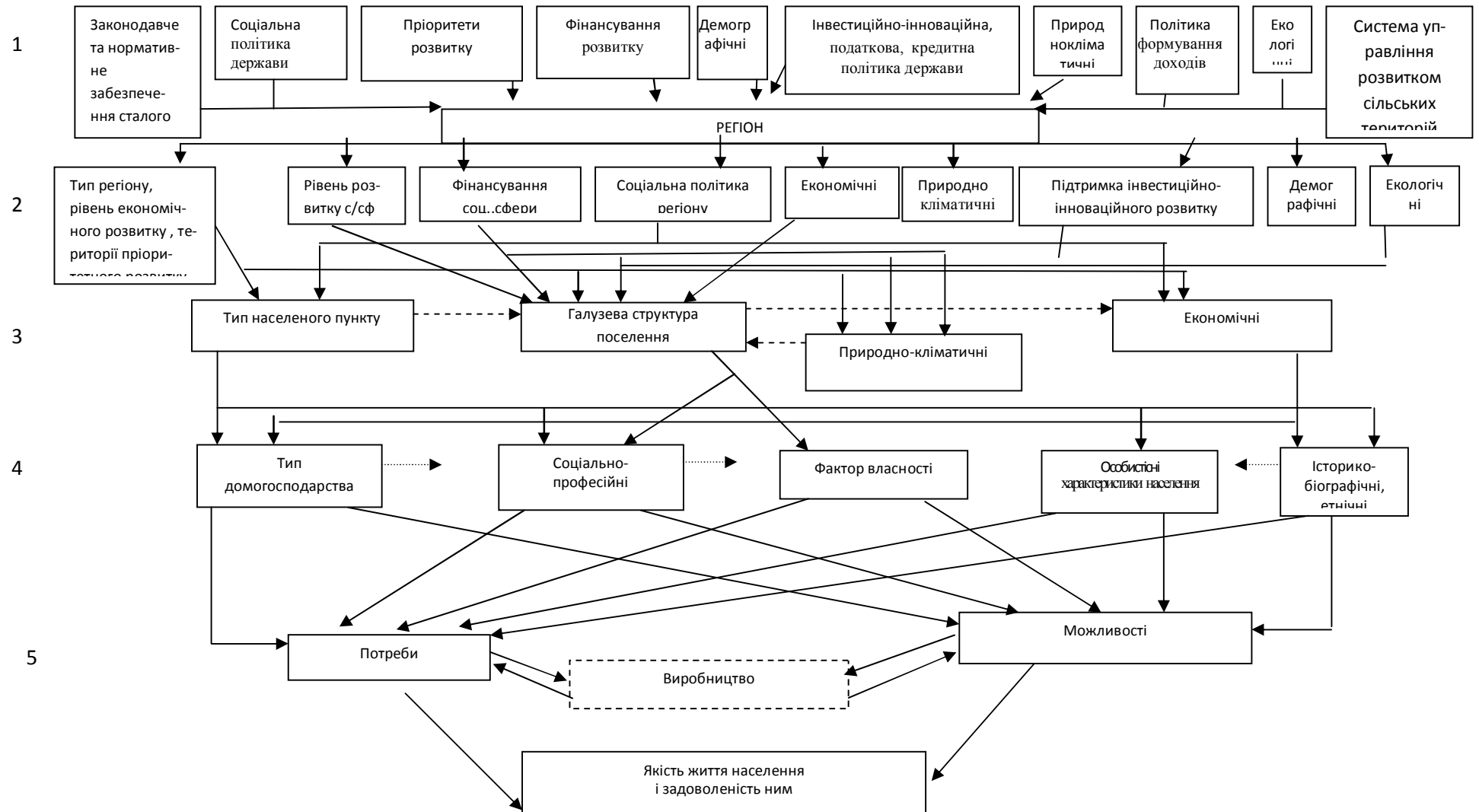

Рис. 1.10. Взаємозв'язок факторів впливу на формування і зміну якості життя населення

Закордонні й вітчизняні вчені також почали спроби розробити показники й критерії якості життя. Дж. Форрестер запропонував вимірювати якість життя людства за п'ятьма глобальними індикаторами: чисельність населення, кількість накопиченого капіталу, частка капіталу в сільському господарстві, кількість наявних природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища [168, с. 16]. Д.М. Морріс із університету Брауна, що проводив дослідження в 127 країнах світу з 1960 по 1985 роки використовував три показники: тривалість життя, дитяча смертність і рівень грамотності населення [208, с. 78-81].

Найчастіше показники якості життя населення країни ґрунтуються на міжнародно визнаних методиках аналізу, до яких відносяться методики ООН та ОЄРС. ООН з 1990 р. щорічно видає Доповіді про людський розвиток, де останній розглядається як процес розширення людського вибору й досягнутий рівень добробуту людей. У рамках даного підходу розраховується інтегральний індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) за трьома індикаторами: 1) показник матеріального рівня життя – ВВП за паритетом купівельної спроможності на душу населення – як відображення можливості доступу людей до матеріальних ресурсів, необхідних для гідного існування, включаючи ведення здорового способу життя, забезпечення територіальної й соціальної мобільності, обмін інформацією та участь у житті суспільства; 2) тривалість життя як вимір довголіття; 3) освіченість – як результат доступності знань [99, с. 27-29]. В останніх доповідях впроваджено додатковий індекс гендерного фактору (індекс зарплати як вимірник різної участі чоловіків і жінок у виробництві ВВП) та індекс бідності за доходами. Узагальнений індекс людського розвитку дозволяє не тільки порівнювати країни за життєвим рівнем та якістю життя, а й уточнювати пріоритетність тих чи інших проблем та програм людського розвитку. Спільними для двох методик є такі групи показників, як здоров'я (що включає демографічні характеристики населення), освіта, зайнятість та якість трудового життя, дозвілля та відпочинок, соціальна захищеність та людські свободи [20].

Зупинимось більш детально на методиці визначення ІРЛП. Концепція ІРЛП містить наступні базові принципи розвитку людського потенціалу:

- зростаюча тривалість життя;
- захворюваність, що знижується, поряд з адекватним і доступним за цінами медичним обслуговуванням;
- особиста безпека;
- зростаючі можливості одержання освіти й рівень освіти населення;
- рівні права на соціальну підтримку й доступ до соціальних благ;
- сприятливий стан навколишнього середовища з рівнем забруднення, що знижується;
- можливість працювати за наймом за гідну винагороду;
- економічна безпека громадян, соціальних груп, місцевих співтовариств.

В основі відбору показників, що становлять ІРЛП, перебуває визначення базових можливостей, якими люди повинні розпоряджатися для участі в житті суспільства: можливість тривалого й здорового життя, можливість і здатність мати знання й доступ до ресурсів, необхідних для гідного рівня і якості життя.

Концепція ООН ґрунтується на тому, що людині не потрібний нескінченно високий дохід для забезпечення задовольняючого їй гідного життя. Разом з тим, вона надає величезного значення й самому економічному зростанню, підкреслюючи при цьому необхідність тісного зв'язку цього зростання з розвитком людини.

ІРЛП складається із трьох компонентів: очікуваної тривалості життя при народженні, рівня освіти й рівня доходу, вимірюваного ООН по величині валового продукту на душу населення. Кожний із цих трьох компонентів являє собою результат безлічі взаємодіючих показників соціально-економічного розвитку й має власну якісну характеристику. Індекс валового продукту показує економічну результативність діяльності людей⁸, індекс тривалості життя – стан фізичного, соціального й психічного здоров'я населення, індекс освіти – соціокультурний і професійний потенціал населення. Загальний ІРЛП розраховується як середньоарифметична величина всіх цих трьох індексів.

Фахівці ООН, що розробили Концепцію й методику розрахунку ІРЛП, прямо стверджують, що цей індекс є показником якості життя населення.⁹ Ця позиція в цілому розділяється практично всіма вітчизняними дослідниками, що спеціалізуються на проблематиці якості життя. Методика розрахунку ІРЛП цілком репрезентативна для оцінки якості життя населення, проведення міжміських і міжнародних зіставлень, розробки стратегії її підвищення. Пояснення та формули для розрахунку ІРЛП наведені в додатку Б, становище України серед інших країн світу за цим показником у табл. Б.1, а за методикою Міжнародного центру перспективних досліджень – у табл. Б.2.

Разом з тим, цих трьох, навіть і дуже важливих показників, що становлять ІРЛП, явно недостатньо для розробки практичних заходів щодо підвищення якості життя населення. Це визнають і самі його творці. Тому підготовлювані фахівцями ООН доповіді не обмежуються викладом отриманих індексів для кожної із країн світу, що увійшли в розробку, а здійснюють комплексний аналіз, присвячуючи кожному з доповідей конкретній проблемі, для аналізу якої використовуються сотні показників. Зокрема, у доповіді ООН за 1998 рік, у якій акцентувалася увага на гендерному факторі, використано 176 показників, структурованих в 20 розділах. У тому числі в першому розділі «Профіль й індекс людського потенціалу» 7 з 10 показників характеризували рівень диференціації населення, бідність і смертність серед жінок, дітей до 5 років і немовлят. З 20 груп показників 6 були безпосередньо присвячені суто економічним проблемам. Остання доповідь «Подолання перешкод: людська мобільність та розвиток» присвячена проблемам міграції населення в світі за останні 15 років (причинам, наслідкам, положенню мігрантів в країнах-реципієнтах, руху валюти між країнами внаслідок міграції тощо).

Формування відповідної розгалуженої системи показників, спрямованої на виявлення ступеня відповідності основних параметрів й умов життєдіяльності людини її потребам й інтересам, ґрунтувалося на тім, що практичні результати

⁸ На думку спеціалістів ООН, індекс ВРП в цілому відображає рівень життя людей.

⁹ Доповідь про розвиток людського потенціалу за 1995 г. Нью-Йорк. ПРООН. 1998.

оцінки якості життя, отримані при її використанні, не повинні суперечити на якісному рівні результатам розрахунків ІРЛП.

Додатково методика ООН включає характеристику житлових умов, харчування, сукупного попиту та заощаджень населення, наявності транспортних засобів, а методика ОЄРС – особистої безпеки та навколишнього середовища, стану споживчого ринку товарів і послуг. Проте порівняння якості та рівня життя населення різних країн за цією розгалуженою системою показників утруднено через відмінності у їх статистичних базах, що зумовило пошуки єдиного інтегрального показника якості життя населення.

На сьогоднішній день існує безліч інших підходів закордонних і вітчизняних учених до побудови системи оцінки якості життя (К.Бейлі, С.А. Айвазян, А.А. Давидов, Е.Лібанова, І. Проніна й ін.). Однак, незважаючи на широкий спектр різноманітних теоретичних і методичних підходів до проблеми оцінки якості життя, дотепер як у теорії, так й у реальній практиці, як правило, використовується сукупність соціально-економічних показників, а не їхня система.

Наприклад, в Російській Федерації навіть окремі регіони розробляють власні концепції оцінювання якості життя. Так, для аналізу якості життя населення м. Белгорода була розроблена трирівнева система показників, що включає ІРЛП міста, економічні, демографічні, соціокультурні й деякі інші показники, а також зроблена спроба комплексної оцінки якості життя населення міста. Економічні, демографічні, і соціокультурні показники були відібрані з врахуванням наявної інформаційної бази, насамперед офіційної державної статистики, у тому числі: показники стану й демографічної поведінки населення; доходів, їхньої купівельної спроможності, диференціації населення за рівнем матеріальної забезпеченості; споживання продуктів харчування й придбання непродовольчих товарів, оплату послуг; праці й зайнятості, включаючи її оплату; житлових умов; показники соціальної сфери, і т.д.

Розрахунки комплексної оцінки якості життя населення ґрунтувалися на наступних показниках: природний і міграційний прирости населення, дитяча смертність, очікувана тривалість життя, рівень зареєстрованого безробіття, розмір середньомісячної номінальної заробітної плати, рівень купівельної спроможності населення, частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму, житлова площа на одного жителя міста, випуск фахівців вищими навчальними закладами, потужність лікарських установ, відвідуваність театрів і музеїв, злочинність. Проведений по цьому й деяких інших показниках аналіз дозволив виявити провідні тенденції зміни основних параметрів якості життя населення м. Белгорода в 90-і роки минулого століття як відносно 80-х років, так і щодо центрів сусідніх областей й окремих країн світу, а також комплексно оцінити стан якості життя населення міста [8].

В той же час, побудова індексу людського розвитку ґрунтується на обмеженій кількості показників, що не дозволяє адекватно і всебічно охарактеризувати останній, не відображає національних, а тим більше регіональних, особливостей формування рівня та якості життя населення. Для адаптації ідей людського розвитку до національної статистичної бази українські

науковці під керівництвом Е.Лібанової та О.Власюка розробили національну методику вимірювання людського розвитку для країни та її регіонів [69], яка описує ширше коло аспектів людського розвитку та включає: демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут населення, умови його проживання, рівень освіти громадян, стан охорони здоров'я, соціальне середовище, екологічну ситуацію та фінансування людського розвитку.

Однак окремі науковці та дослідники [166] наголошують на низькій об'єктивності одержуваних при розрахунку ІРЛП даних, пояснюючи це тим що:

- складно прорахувати очікувану тривалість життя в умовах, коли значна частина населення гине від факторів, не пов'язаних зі станом здоров'я (злочинність, катастрофи);

- показник ВВП на душу населення має «віртуальний» характер в умовах, коли значна частина валового національного доходу не доходить до більшості громадян, у тому числі перебуваючи в закордонних банках, безповоротно інвестуючись в економіку інших країн;

- критерій освіти слабо «працює» у вітчизняних умовах, оскільки для сучасної соціальної ситуації характерна професійна незатребуваність освіти, до того ж вона далеко не завжди гарантує життєвий успіх.

Таким чином, існуючі системи виміру якості життя, хоча й широко охоплюють різні характеристики, а методика розрахунку інтегрального показника вражає розгалуженим математичним апаратом, жодна з них не є ідеальною. Вірогідність одержуваних результатів викликає сумнів, у силу відсутності єдиного визначення об'єкта дослідження (тобто самої категорії «якість життя»). До того ж, якість життя за своєю природою є динамічною, а наявні моделі виміру якості життя, як правило, статичні (той же Звіт про людський розвиток оперує даними як мінімум дворічної давнини. Тобто, в звіті 2009 року проаналізовані всі дані за 2007 рік), що вносить елемент неточності, як у сам процес оцінки, так й у її результат та можливості його подальшого використання.

Уникнути даної негативної тенденції дозволить система показників, пристосована до мінливих соціальних, економічних, політичних і фізичних умов. Показники повинні відображати більшість основних соціально значимих сфер, пов'язаних із задоволенням людиною своїх життєвих потреб. У цьому полягає важливий принцип - принцип всебічної оцінки.

Інтегральність досліджуваної категорії проявляється в синтезі об'єктивної й суб'єктивної складової якості життя, тобто з однієї сторони об'єктивних умов існування людини, з іншого боку – суб'єктивної оцінки індивідумом свого існування й стану суспільства в цілому. Але наявні тільки об'єктивні й суб'єктивні дані на конкретному відрізку часу не дають можливості зробити висновки про причини, вплив і взаємозв'язки окремих елементів якості життя. Оскільки категорія якості життя має динамічну природу, що може змінюватися під впливом просторово-тимчасових і культурних факторів, під впливом етнічних поглядів на природу добра й зла, на благо, здоров'я, ідеали, щастя, то якість життя цілком може розглядатися як категорія, що постійно еволюціонує,

що припускає розгляд стану задоволеності з обліком всіх сукупностей її параметрів й їхніх взаємозв'язків.

У силу цього, при виборі методики оцінки варто орієнтуватися на принцип інтегральності й комплексності. У методиці оцінки об'єктивні характеристики якості життя обов'язково повинні доповнюватися суб'єктивними, тому що факт їхньої невідповідності вже сам по собі вказує на серйозні проблеми в суспільстві.

У цей час існують різні підходи й показники для оцінки якості життя населення [64, с. 406-407]. У світовій практиці застосовуються показники, що використовуються в США, які включають: навколишнє середовище; стан демографії; зайнятість; умови праці; рівень життя; соціальне забезпечення; охорона здоров'я; утворення; житлові умови; культуру, відпочинок і розваги; транспортне забезпечення; національна оборону; правову захищеність громадян. На наш погляд, вивчення ступеня задоволення матеріальних і духовних запитів, безумовно, повинне мати місце при оцінці якості життя населення.

Аналіз критеріїв якості життя, що діють у Росії й за рубежом, показує, що якість життя характеризується й доповнюється також показниками, які визначають ще й умови життя:

1. Макроекономічні показники (динаміка промислового виробництва, рівень інфляції, рівень заробітної плати зайнятого населення).
2. Житло, соціальна інфраструктура.
3. Стан здоров'я населення.
4. Стан навколишнього середовища.
5. Соціальні аномалії (злочинність, наркоманія й т.д.) [31, с.115-116].

У наші дні досить широко використовується методика, де до складу вибірки для побудови інтегрального показника якості життя по території в цілому включені наступні 12 «часток» індикаторів: 1 - забезпеченість населення платними товарами й послугами (число прожиткових мінімумів, що доводиться на одного жителя); 2 - забезпеченість населення послугами неринкового характеру, призначеними для індивідуального споживання; 3 - забезпеченість населення продукцією власного виробництва; 4 - можливість населення робити нагромадження; 5 - рівень фактичного кінцевого споживання населення (є результатом агрегації параметрів, використовуваних при побудові 1, 2, 3); 6 - забезпеченість населення житлом, м² /особу; 7 - рівень благоустрою житла (проводиться з урахуванням наявності центрального опалення, водопроводу й каналізації), %; 8 - рівень забезпеченості населення автомобілями, (шт./тис. осіб); 9 - рівень безробіття, %; 10 - рівень злочинності, %; 11 - рівень бідності, %; 12 - екологічний фактор, тис. т.[10, с. 53-67].

Обрані критерії характеризують найбільш значимі аспекти якості життя населення. Однак, з огляду на специфіку української й російської економіки, значення деяких показників умовно. Наприклад, для депресивних регіонів аспекти якості життя доцільніше розглядати за децю іншими 9 критеріями: 1 - відношення прожиткового мінімуму до середньодушових доходів на одну людину, у %; 2 – відношення показника забезпеченості житловою площею з урахуванням її якості кв. м. на людину до соціальної норми, %; 3 – рівень

освіти, не нижче середньої (повної) загальної, %; 4 – рівень безробіття на тис. осіб, %; 5 – рівень злочинності на тис. осіб, %; 6 – коефіцієнт Джині; 7 – екологічний фактор: уловлено і знешкоджено речовин, забруднюючих атмосферу, у відсотках від загальної кількості забруднюючих речовин, що відходять від стаціонарних джерел; 8 – питома вага заощаджень у внесках і цінних паперах у структурі доходів, %; 9 – рівень забезпеченості населення засобами зв'язку: число підключених до мереж абонентських терміналів стільникового мобільного зв'язку, %. Використовуючи отримані результати можна: 1) проранжувати регіон за якістю життя населення; 2) сформувати склад рейтингових груп адміністративних одиниць за ступенем відхилення від обласного значення інтегрального індикатора якості життя населення; 3) виявити зміни за певний період; 4) оцінити характеристику тенденцій у зміні якості життя населення як по області в цілому, так і по окремих адміністративних одиницях.

Таким чином, вимірювання якості життя населення стає елементом соціального менеджменту в широкому змісті. Це завдання повинен забезпечити моніторинг якості життя населення, що є різновидом соціального моніторингу. Індикативний моніторинг – система заходів щодо встановлення найважливіших орієнтирів соціально-економічного розвитку регіону й окремих районів зокрема. Центральним елементом системи індикативного моніторингу є індикатори —показники, що кількісно вимірюють якісні характеристики процесу.

Індикатори мають сенс граничних значень, недотримання яких перешкоджає нормальному ходу розвитку території [10, с. 53-67]. Уперше граничні значення індикаторів були застосовані у Франції: так звані показники екстреного положення, або «індикатори тривоги», які сигналізували про наближення критичного стану економіки й необхідності зміни економічної політики. Система індикативного моніторингу повинна включати, як мінімум, наступні основні розділи: екологічний аспект (екологічні умови життя); економічний аспект (матеріальні ресурси, їхня реальна вартість й умови нагромадження); соціокультурний аспект (рівень освіти, культури).

Методологія ж індикативного моніторингу буде включати такі етапи: 1. Виявлення динамічних коливань якості життя і їхніх закономірностей; 2. Регіональна стратифікація дослідження якості життя; 3. Оцінка якості щодо стандартів і соціальних граничних нормативів. Реалізація кожного етапу в процесі перетворення в життя наведеної системи індикативного моніторингу пов'язана із установленням індикаторів (показників), що дозволяють оцінити якість життя населення.

Від швидкості розвитку позитивних тенденцій в якості життя безпосередньо залежать и позитивні зміни соціальних характеристик самого населення (тривалість життя, стан здоров'я, схильність до відтворення, рівень освіти тощо). Покращання якості людського фактору входить до числа найбільш важливих стратегічних завдань, пов'язаних із забезпеченням конкурентних переваг країни у світовому співтоваристві. В сучасній світовій економіці конкурентні переваги багатьох країн базуються на високій якості їх

людського капіталу. Між тим на пострадянському просторі за 15-20 років об'єктивні дані та дослідження показують погіршення якості людського потенціалу за багатьма параметрами – від рівня освіти та кваліфікації до стану здоров'я та тривалості життя населення. Це не лише саме по собі означає зниження якості життя громадян, але і погіршує перспективи економічного зростання, яке має стати основою вирішення соціальних проблем. Ситуацію можна виправити і потрібно, а для цього пріоритетом політики держави має стати розвиток людського потенціалу, відображений в об'єктивних, науково-обґрунтованих показниках [40, с.6].

Якість життя визначається системою показників (і/або системою інтегральних властивостей), кожний з яких дає уявлення про яку-небудь сторону життєдіяльності людини. Вони можуть бути різного рівня: глобальні (добро, воля й т.д.) або наближені до повсякденного життя (гарна родина, благополуччя, діти).

Оцінки розвитку в міжнародних зіставленнях вимагають більше загальної системи доступних, обґрунтованих і достовірних соціальних індикаторів, що максимально охоплюють напрямки соціального розвитку. Для того, щоб мати повне уявлення про якість життя, необхідним є комплексне вивчення доходів населення і його потреб, рівня й структури споживання; забезпеченості житлом, предметами культурно-побутового призначення, соціальною інфраструктурою; стану навколишнього середовища й багато чого іншого[27].

У практиці міжнародних зіставлень й у науковому співтоваристві, що займається цією проблемою, відсутній загальноприйнятий підхід до вибору індикаторів і методів оцінки якості життя, тому що саме це поняття не має чітких меж, і його трактування постійно розширюються. У цей час у міжнародній практиці широко поширені два основних методи оцінки соціального розвитку: за допомогою системи показників і у формі комплексних (синтетичних) показників. Аналіз існуючих міжнародних систем індикаторів дозволив зробити наступний висновок: ці системи різного ступеня комплексності, але мають чітку цільову або структурну функцію.

Деякі науковці, визначаючи показники для оцінки якості життя, спираються на загально відому піраміду потреб А.Маслоу [28]. Теорія А. Маслоу дозволяє говорити про якість існування, якість забезпечення, якість задоволення соціальних потреб, якість визнання і якість самовираження. Причому перші дві складові визначають рівень й якість життєдіяльності. Якість визнання і якість самовираження можуть визначати рівень значимості життя, що є індивідуальним для людей. Якість задоволення соціальних потреб визначає рівень комфорту життя, а також лежить в основі задоволення потреби визнання й самовираження, тобто впливає на рівень значимості життя окремої людини. Із всіх перерахованих складових якості життя найважливішою є самовідчуття людини. Саме на вивчення останнього і спираються прихильники суб'єктивного підходу до оцінки якості життя населення.

У табл. 1.5 наведені значення показників, що становлять кількісну характеристику об'єктивних потреб людей.

Таблиця 1.5

Перелік показників – характеристик потреб людей

Види об'єктивних потреб	Економічні категорії потреб	Економічні показники, що характеризують об'єктивні потреби	Кількісна характеристика
1. Основні матеріальні потреби	а) житлові умови б) охорона здоров'я	Забезпеченість житлом Демографічна ситуація	У середньому на один жителя загальної площі. Число родин, що перебувають на обліку для поліпшення своїх житлових умов Середня тривалість життя населення. Коефіцієнти народжуваності й смертності. Обсяг капіталовкладень в охорону здоров'я, % від бюджету
	в) освіта г) використання товарів	Рівень освіти населення, людських ресурсів Споживчі властивості продукції Якість продукції	Обсяг капіталовкладень в освіту, % від бюджету. Обсяг приватних інвестицій в освіту. Дані про чисельність населення у віці 23 -30 років, що має вищу освіту Вимоги стандартів на продукцію. Споживання продуктів харчування на одну людину в рік, кг Частка продуктів харчування, що не відповідає встановленим нормам
2. Потреба в безпеці	Правова захищеність	Політичні умови	Число прийнятих за період законів і постанов, спрямованих на зміцнення правової захищеності. Обсяг асигнувань для забезпечення нормального функціонування відповідних структур і служб
3. Соціально-економічні потреби	Ефективність економіки	Умови праці. Стан виробництва Обсяг ВВП. Фінансові витрати	Показники стандартів ССБП. Матеріальні витрати Загальний показник ВВП, ВРП, його динаміка, розмір ВВП і ВРП на душу населення. Обсяг капіталовкладень у переозброєння виробництва. Матеріалоемність, фондоємність, фондоозброєність праці
4. Потреба в повазі, Моральний стан суспільства	Традиції, звичаї, моральні принципи	Національні норми поведінки. Сімейні устої. Вплив релігії на життя суспільства	Рівень злочинності. % шлюбів і розлучень. Чисельність населення, що вважає себе віруючим, за даними вибіркового обстеження
5. Потреба в самореалізації та самовираженні	Можливість прояву особистості	Конституційні свободи	Ступінь реалізації конституційних свобод

Класифікація потреб досить складна, і спроба їхнього розгляду у всіх можливостях – процес практично нескінченний. Разом з тим, цілком очевидно, що задовольнити в повному обсязі потреби кожного неможливо. Як видно з таблиці, рівень якості життя населення визначається на основі експертних оцінок й емпіричних статистичних даних. Повний комплекс таких оцінок досить складний і дотепер не розроблений, питання про побудову єдиного агрегатного показника якості життя населення залишається актуальним.

Вивчивши існуючі методи оцінки якості життя, слід зазначити, що кожна з них базується на одному з наступних підходів:

- 1) на основі розрахунку окремих статистичних показників (об'єктивна оцінка);
- 2) на основі соціологічних досліджень (суб'єктивна оцінка);
- 3) на основі статистичних показників з використанням даних соціологічних досліджень.

Крім того, відбір показників для кожної синтетичної категорії якості життя населення здійснюється з врахуванням наступних трьох вимог:

(А) вимога показності, відповідно до якої в даному переліку повинні бути представлені (при екзогенній заданості всіх інших аспектів) всі основні показники розглянутої синтетичної категорії;

(Б) вимога інформаційної доступності, відповідно до якого вибрані до подальшого аналізу показники й приватні критерії повинні бути, щонайменше, доступні для їх статистичної реєстрації й, більше того, вони повинні входити в номенклатуру офіційних статистичних показників (або можуть бути обчислені за значеннями останніх);

(В) вимога інформаційної вірогідності, відповідно до якого використовувані статистичні дані й часткові критерії повинні адекватно відбивати стан аналізованого аспекту якості життя.

Методика оцінки якості життя повинна дозволяти об'єктивно оцінити соціально-економічну ситуацію країни, регіону та розробити на цій основі основні напрями соціальної політики, визначити її основні пріоритети. При прогностичній оцінці поліпшення якості життя населення треба віддавати перевагу факторам, що впливають на зміну матеріальних і соціальних показників. Так, розширення виробництва дозволяє підвищити: добробут як працюючого населення, так і тих, громадян, які отримують різні види соціальної допомоги; рівень зайнятості, тривалість життя й інші показники якості життя. Значний ефект може дати й збільшення частки заробітної плати в собівартості продукції, що випускається, за рахунок зниження інших складових, що також підвищить добробут населення [92, 74].

Центральними завданнями в забезпеченні якості життя відповідно до рекомендацій ООН проголошуються:

- забезпечення фізичного й морального здоров'я суспільства;
- забезпечення населення якісними товарами;
- охорона навколишнього середовища;
- збільшення витрат на підтримку ресурсного потенціалу країни.

У Росії проблемами оцінки якості життя займаються такі організації, як Всеросійський науково-дослідний інститут технічної естетики, Академія проблем якості, Держстандарт Росії, Всеросійський центр дослідження рівня життя. Ними були встановлені наступні цілі життя людини:

1) життєдіяльність у рамках суспільних відносин, здійснюваних з метою виробництва й споживання матеріальних благ і тим самим спрямованих на задоволення потреб членів суспільства;

2) життєвідтворення, спрямоване на соціальне й культурне відтворення людського роду – кожного індивіда й соціуму;

3) реалізація особистості (творчого потенціалу людини) у процесах трудової й творчої діяльності, соціального й культурного розвитку.

При оцінці якості життя варто враховувати те, що життя людини має об'єктивну й суб'єктивну сторони. Об'єктивна сторона визначається комбінацією різних нормативних, статистичних характеристик, за допомогою яких можна судити про ступінь задоволеності науково обґрунтованих потреб й інтересів людей. Суб'єктивна ж сторона обумовлюється тим, що потреби й інтереси конкретних людей завжди індивідуальні й відбиваються в суб'єктивних відчуттях індивідів, їхніх особистих думках й оцінках.

Оцінку якості життя можна охарактеризувати як процедуру виявлення ступеня відповідності основних параметрів й умов життєдіяльності людини її життєвим потребам, а також особистим уявленням про гідну, повноцінну і задовольняючу її вимогам якість життя. Вона (оцінка) здійснюється на основі зіставлення параметрів і характеристик життя даного індивіда або суспільства з відповідними параметрами й характеристиками життя, прийнятими за базу порівняння, еталон, і ціннісного осмислення результатів цього зіставлення. Процедура оцінки якості життя складається з ряду етапів й операцій, серед яких найважливіші: вибір номенклатури показників якості життя, визначення значень показників, вибір критеріїв оцінки й, нарешті, визначення оцінок показників якості життя [28].

Вибір бази для зіставлення. Особливістю інтегральних індикаторів є те, що адекватно сприймати їх абсолютне значення можна тільки шляхом зіставлення з відповідної для цього базою (критерієм). У зв'язку із цим одним із принципових питань при побудові інтегрального індикатора якості життя є вибір бази для зіставлення, для чого доцільно використати наступні підходи:

а) визначення якості життя як ступеня задоволення нормативних потреб людини;

б) оцінка ступеня відповідності досягнутих характеристик задоволення потреб людини до рівня її особистих домагань;

в) оцінка якості життя як ступеня досягнення найкращих (у рамках досліджуваних об'єктів й існуючих об'єктивних умов) характеристик умов життя;

г) оцінка ступеня відхилення поточних характеристик якості життя від відповідних характеристик року, обраного за базу для порівняння.

Вибірка звітних статистичних показників. Серед різних показників існує безліч параметрів, що характеризуються певним взаємозв'язком. При побудові

вибірки варто уникати включення показників, між якими існує лінійна залежність, тобто тих, що мають найбільш високий ступінь тісноти взаємозв'язку. Це необхідно для усунення "кратності" в обліку впливу факторів при побудові результуючої оцінки якості життя.

Вибір же показників варто здійснювати відповідно до загальних принципів:

- значеннєвий зміст показників, що включаються у вибірку, повинен відповідати цільовому призначенню розв'язуваного завдання;
- вибірка повинна бути досить компактна й у ній повинні бути присутні показники, що характеризують найбільш значимі аспекти якості життя;
- у випадку відсутності статистичних звітних показників, що прямо характеризують значимі умови життя, припустимим є включення аналогів, за якими можна побічно оцінити вплив цих умов на людину;
- якщо оцінка якості життя здійснюється за конкретний рік, то до складу показників не повинні включатися показники-аналоги, що відбивають накопичені за минулі періоди ефекти.

Вибір способу інтеграції. У цей час вченими-дослідниками в області якості життя обговорюються різні пропозиції щодо створення інтегрального показника. Використовуються як різні модельні підходи, так і розрізняються за складом й числом показники, які використовуються. Наприклад, найпростіша модель зводиться до підсумовування балів по всіх складових компонентах. Більше складні моделі припускають зважене підсумовування, що враховує значимість різних характеристик якості життя для людини [28].

Найбільш загальною й фактично універсальною номенклатурою показників якості життя є типова номенклатура, що будується стосовно до людини, регіону або країні в цілому. Номенклатура показників має кілька взаємозалежних рівнів. Число їх не обмежене, але оптимальним є три: на першому рівні – показники задоволеності людини різними сторонами свого життя, на другому – показники життєдіяльності людини, що характеризують особливості її взаємодії із суспільством, іншими людьми й зовнішнім середовищем, а на третьому – показники життєзабезпечення, що характеризують умови й фактори, від яких залежить успішне протікання процесів життєдіяльності.

Найважливішою операцією оцінки якості життя є вибір критеріїв для порівняння. Критерії якості життя можуть бути загальними й конкретними. Загальні критерії – це сформовані в суспільстві ідеали, ціннісні переваги або колективні подання про те, що є таке гарне життя. Ці мінливі уявлення звичайно специфічні для країни, регіону або групи людей і залежать від сформованого способу життя, соціальних традицій, культурних особливостей, рівня економічного й соціального розвитку й т.п. Конкретні критерії – це базові значення окремих показників якості життя, прийняті за еталон. Ними можуть бути різного роду індекси, медичні показники, результати статистичних досліджень, раціональні норми, що характеризують потреби людей і зафіксовані в нормативних актах, рекомендаціях або законах.

Для оцінки показників якості життя можна використовувати різні способи й методи. Значення цих групових показників якості життя визначаються з використанням експертних, розрахункових методів або їхніх комбінацій. Оцінка узагальнюючого показника якості життя здійснюється комплексним методом. Цей метод передбачає послідовну оцінку одиничних показників, визначення їх ваги й одержання на цій основі середньозваженої оцінки узагальнюючого показника. Для одержання ж всеосяжної оцінки якості життя необхідно зіставити значення досягнутого суспільством рівня якості життя й сумарних витрат, необхідних для його підтримки й відтворення [90].

На думку ряду економістів, зокрема професора Г.М. Зараковського, якість життя варто оцінювати з позиції її взаємозв'язку з якістю населення [28]. Ця концепція розроблена з урахуванням результатів аналізу існуючих показників якості життя (ЯЖ), уявлень про характеристики якості населення (ЯН) і даних психологічного тестування різних соціальних груп суспільства, а також якості умов життя (ЯУ). При цьому якість населення – це інтегральна властивість великої кількості людей, об'єднаних у співтовариства, що визначає рівень соціальної ефективності їх життєдіяльності, а якість умов життя – інтегральна властивість не тільки природного й антропогенного середовища, у якій здійснюється життєдіяльність.

Якість суспільства залежить від якості особистості, якості окремої людини. Якості особистості формуються в суспільстві, соціальному середовищі, де створюються ті або інші умови й можливості для прояву й розвитку вихідних якостей людини – задатків і здібностей. При цьому задатки – це біологічно визначені особливості нервової системи людини, що є передумовою її індивідуально-природних якостей і розвитку на цій основі здібностей; здібності – це індивідуальні особливості особистості, що підлягають розвитку в процесі життєдіяльності індивіда. Категорія "якість населення" – це ресурс і гарант стабільного розвитку, основа національної, економічної безпеки держави. Якість населення не віддільна від життєдіяльності людей, від якості людських ресурсів, середовища їх перебування, крім того, носить конкретно історичний характер і визначається відповідним способом виробництва.

Оскільки якість життя – багатofакторне поняття, для його оцінки важливо врахувати всі складові. Розрахунок показників якості життя – не кінцева мета всіх проваджуваних досліджень. Головним завданням є використання показників якості життя як інструмента управління економічним та соціальним розвитком країни, регіону. При цьому робота повинна проводитися в наступній послідовності:

- збір статистичних даних;
- розрахунок показників якості життя;
- аналіз ситуації й визначення факторів, що впливають на отриманий результат;
- розробка математичних моделей взаємозв'язку якості життя й факторів, що її визначають;

- оцінка ефективності інвестицій у формування якості життя, якості людського потенціалу;
- розробка програми підвищення якості життя населення на основі регіональної соціальної політики.

Таким чином, питання про структуру й показники якості життя залишається поки дискусійним. Існуючі методики оцінки якості життя не враховують наявності постійної діалектичної єдності й протиріччя між якістю життя окремої людини й соціуму на конкретній території, а також між якістю життя населення різних територіальних утворень у складі більшої території, між короткостроковими й довгостроковими цілями розвитку. Тому, деякі автори пропонують проводити оцінювання якості життя на основі використання трирівневої системи, що включає ІРЛП, моніторинг соціального самопочуття людей і стандарту життя населення території, як цільові орієнтири соціальної політики [100].

Ця трирівнева система оцінки якості життя має стати основним інструментом аналізу для прийняття необхідних практичних заходів щодо підвищення якості життя населення. Варто затвердити в суспільній думці й серед осіб, що формують і здійснюють соціальну політику в центрі й на місцях, розуміння того, що саме підвищення якості життя, у тому числі й найбільш нужденних верств населення, визначає ефективність усього соціального розвитку, а також, що економічне зростання повинно бути підпорядковано завданням підвищення якості життя людей.

Принципово важливе значення має розробка стандарту якості життя, що включав би в себе показники, визначені на основі сформованого в суспільстві, насамперед, у його середньому прошарку, розуміння достатнього рівня доходів, освіти, здоров'я, забезпеченості житлом, зв'язком, транспортом, параметрів особистої безпеки, включаючи екологічну безпеку й т.д. [73].

В основі життєвих стандартів лежать соціальні нормативи, що є фундаментом, їхньою нижньою границею. Верхня межа життєвих стандартів, як правило, є більш мобільною, ніж нижча, котра в суспільстві, як правило, закріплюється в санітарних нормах, нормативах забезпеченості житлом, дитячими установами, установами охорони здоров'я й т.д.

У життєвих стандартах стан об'єкта фіксується на ідеальному рівні й систематизується з виконанням уже існуючих або переглянутих соціальних нормативів. Реальний стан об'єкта динамічно й під впливом ряду факторів може мати потребу в регулюванні (управлінні) з метою приведення його у відповідність життєвому стандарту [42].

Формування життєвих стандартів у нашій країні ще лише робить перші кроки. Це пояснюється, по-перше, недостатнім розвитком теорії життєвих стандартів: слабким знанням їх діалектичної природи, недостатнім розумінням сутності й впливу на поведінку суб'єктів соціальних нормативів й ін. По-друге, в існуючих нормативно-правових документах поняття стандартизації не "одержало прописки" у соціальній сфері, у них відсутні однакові вимоги до змісту, затвердження, реєстрації й порядку застосування життєвих стандартів. У той же час, даний термін широко використовується в практиці соціального

управління, а загальні принципи стандартизації значною мірою можуть бути застосовані й до соціальної сфери.

Завдяки життєвим стандартам створюються основи соціального захисту населення, задовольняються найважливіші потреби людини в матеріальних благах і соціальних послугах, гарантуються соціальні виплати за рахунок бюджетів всіх рівнів і державних позабюджетних фондів, забезпечується соціальна стабільність і стійкий розвиток суспільства, реалізуються базові конституційні права громадян й ін. Таким чином, у процесі стандартизації встановлюються ті орієнтири, до яких повинно прагнути суспільство. Життєві стандарти покликані задати вектор поступального руху, бути тим критерієм, за яким можна оцінити якість життя населення, зіставити його з бажаним станом. Це неминуче робить процеси стандартизації невід'ємним елементом управління якістю життя населення, тому що структура життєвих стандартів повинна кореспондувати з основними його складовими.

Цікавими є розробки окремих авторів відносно місця життєвих стандартів у системі управління якістю життя населення [42]. Не можна не погодитися з їхньою думкою, що роль соціальних стандартів в управлінні якістю життя повинна характеризуватися декількома блоками. У розглянутій роботі виділено три блоки параметрів (рис. 1.11).

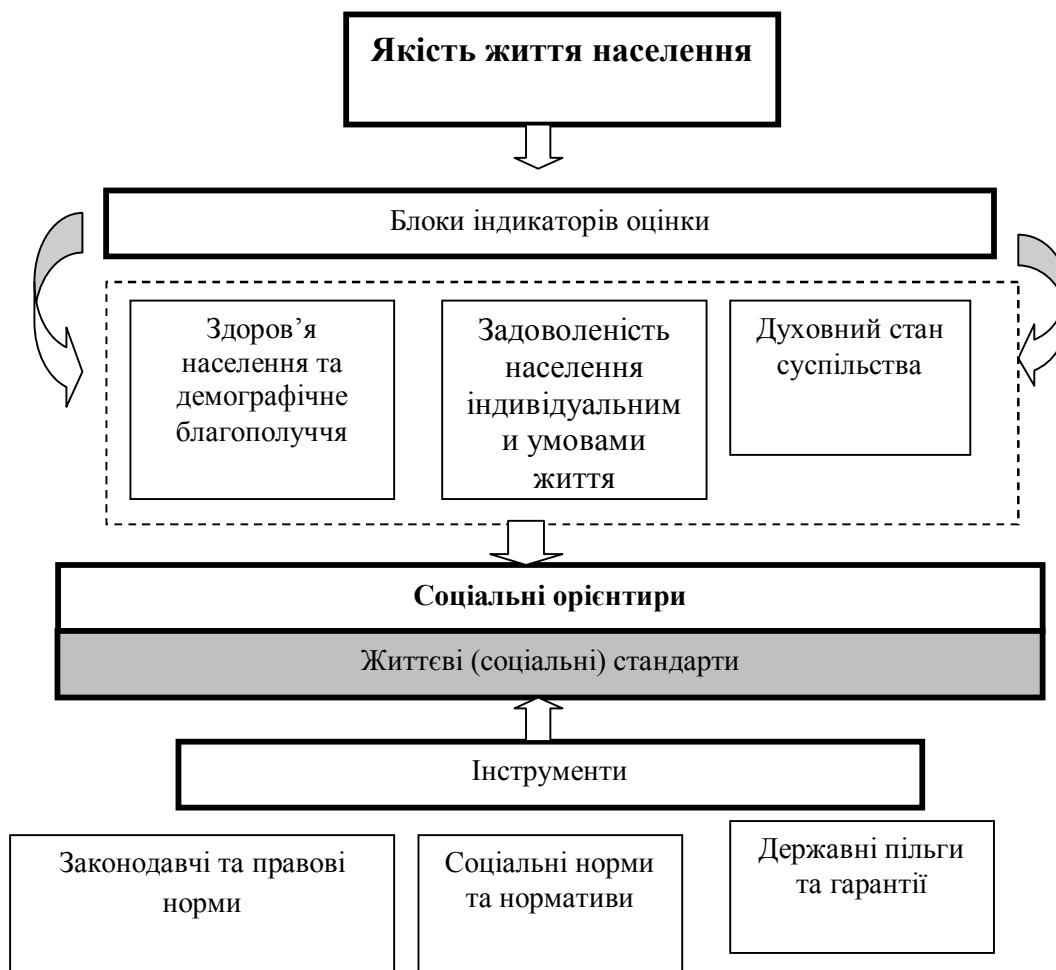

Рис. 1. 11. Місце соціальних (життєвих) стандартів в системі управління якістю життя

Перший блок характеризує здоров'я населення й демографічне благополуччя, які оцінюються за рівнем народжуваності, тривалості життя й природного відтворення. Другий блок відбиває задоволеність населення індивідуальними умовами життя (житло, харчування, робота, статок), а також соціальну задоволеність положенням справ у державі (справедливість влади, доступність освіти й охорони здоров'я, безпека існування, економічне благополуччя). Нарешті, третій блок оцінює духовний стан суспільства (частота порушення загальнолюдських, моральних підвалин, соціальних аномалій).

Відповідно до нашого визначення якості життя населення блоки індикаторів оцінки включатимуть: можливості населення (економічні, соціальні, правові тощо), результати реалізації можливостей (досягнутий рівень споживання, рівень освіти, реальний дохід, забезпеченість товарами та послугами тощо), задоволеність досягнутою якістю життя та окремими її параметрами. Крім того, виступаючи як фактичні характеристики якості життя населення ці блоки індикаторів оцінки повинні не тільки порівнюватися із соціальними орієнтирами та життєвими стандартами, а й становити основу для розробки та реалізації програм з підвищення якості життя населення, основних напрямів соціальної політики регіону. Тому, на нашу думку, дана модель прийме дещо інший вигляд (рис. 1.12).

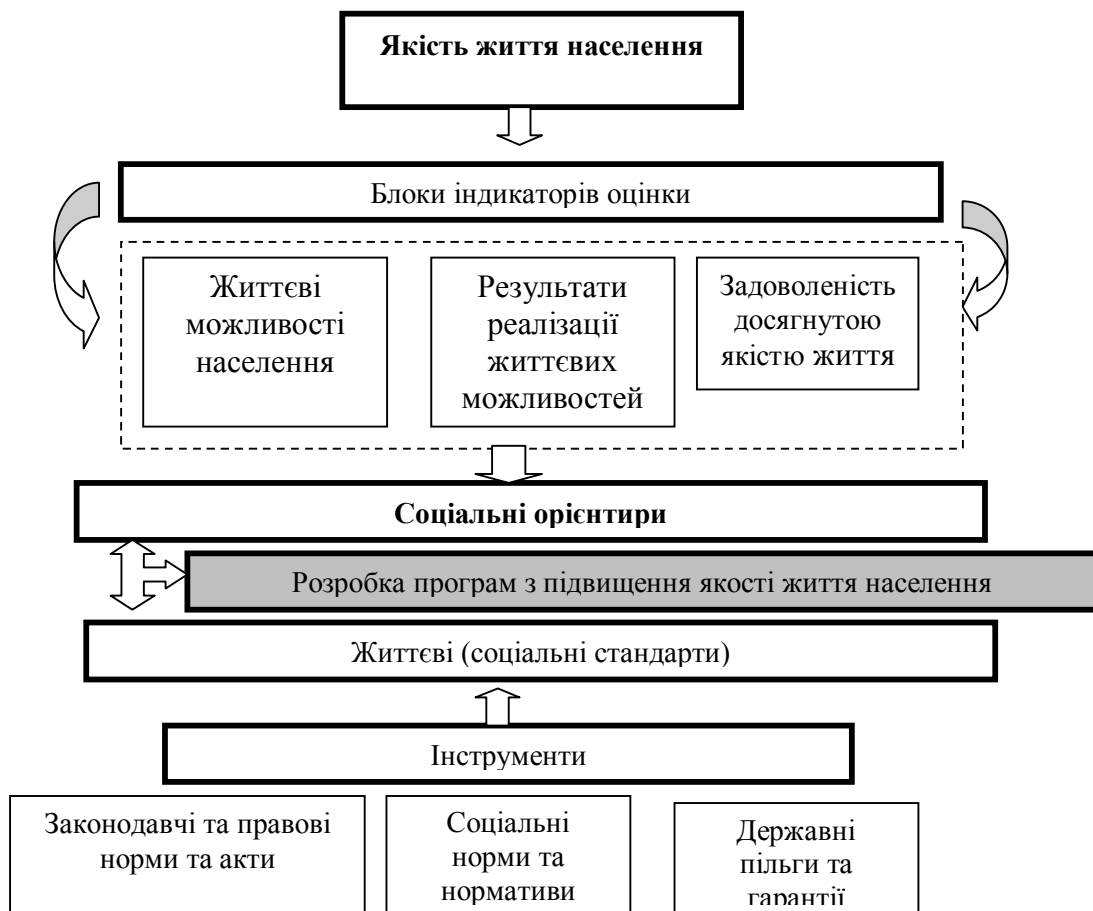

Рис. 1.12. Роль і місце соціальних (життєвих) стандартів в системі управління якістю життя

Зростання значень параметрів якості життя стимулює систему життєвих стандартів, що спирається на законодавчі й правові норми, соціальні нормативи, а також на державні пільги й гарантії. Значимість кожного з названих інструментів даної системи, за допомогою яких здійснюється управління соціальною сферою, різна для тієї або іншої країни й навіть регіону. Для сучасного стану розвитку економіки пострадянських держав головним інструментом забезпечення життєвих стандартів й якості життя населення виступають доходи населення, кошти державних і місцевих бюджетів, а також ресурси фондів обов'язкового й добровільного страхування.

Їхнє функціональне призначення складається сьогодні в забезпеченні цивілізованого рівня соціального захисту й розширеного відтворення населення країни. Як соціальні нормативи, які формалізують сьогоднішні життєві стандарти, виділяють [42]:

- демографічний розвиток і рівень життя як інтегральні параметри (наприклад, ІРЛП);
- умови найму на роботу й оплату праці;
- соціальне страхування й соціальну захищеність;
- стан житлової, медичної й соціально-побутової інфраструктури в цілому.

У принципі, система державних життєвих стандартів повинна охоплювати практично всі галузі соціальної сфери. Це підвищує її ефективність у цілому, скорочує розрив у соціальному розвитку між дотаційними й промислово розвиненими регіонами, сприяє поліпшенню між бюджетних відносин.

У той же час, окремі вчені наполягають на тому, що при формуванні стандарту якості життя доцільним може бути використання визнаних світовим співтовариством наступних базових принципів розвитку людського потенціалу [73]:

- зростаюча тривалість життя;
- захворюваність, що знижується, поряд з адекватним і доступним за цінами медичним обслуговуванням;
- особиста безпека;
- зростаючі можливості одержання освіти й рівень освіти населення;
- рівні права на соціальну підтримку й доступ до соціальних благ;
- сприятливий стан навколишнього середовища з рівнем забруднення, що знижується;
- можливість працювати за наймом за гідну винагороду;
- економічна безпека громадян, соціальних груп, місцевих співтовариств.

Стосовно до сучасних умов такий соціально-економічний стандарт гідної якості життя міг би використовувати наступні орієнтири:

- частка витрат на харчування не повинна перевищувати третини сімейного бюджету. Члени родини мають реальну можливість підвищення свого загальної або професійної освіти. У випадку

необхідності витрати на лікування не впливають на погіршення якості харчування членів родини;

- освіта членів родини в працездатному віці не нижче 12 років навчання;
- житло обладнане водопроводом, електрикою й телефоном, а число кімнат відповідає числу членів родини;
- працездатні члени родини мають можливість знайти нову роботу, що більше їх задовольняє, протягом місяця;
- час на роботу, включаючи й на дорогу до неї, не перевищує 9-10 годин на добу;
- родина, що складається з дорослих у працездатному віці, має легковий автомобіль;
- чистота води й повітря відповідає санітарним нормам;
- карна злочинність не перевищує дореформений рівень.

Підвищення якості життя населення, його соціальне самопочуття багато в чому залежить від підтверджуваної реальним життям упевненості в тому, що в результаті власних зусиль дійсне й найближче майбутнє буде краще, ніж недавнє минуле.

Таким чином, з викладеного вище випливає, що на сьогоднішній день не існує єдиної методики оцінювання якості життя населення. Це пов'язано із складною структурою досліджуваного явища, його динамічним та інтегральним характером, наявністю значної кількості варіації його трактування (коли кожен дослідник формулюючи власний підхід до тлумачення сутності якості життя визначає і власний перелік показників для його оцінки). Враховуючи це, можна сказати, що будь-який перелік показників для оцінки якості життя буде носити дещо суб'єктивний характер.

В той же час, головною особливістю якості життя населення в інформаційному плані є його складність та багатомірність, що повністю виключає зведення цього соціально-економічного явища до одного єдиного аспекту, означає неможливість опису за допомогою лише одного показника, та передбачає характеристику за градацією порядкової шкали типу “краще-гірше”, “високий-низький” тощо. Крім того, внутрішня сутність якості життя населення проявляється на поверхні у вигляді зовнішніх факторів-симптомів, так званих прихованих ознак: рівня доходів, зайнятості, споживання продуктів харчування, доступності освіти, медичного обслуговування, житла, забезпеченості матеріальними, соціальними, культурними благами і послугами, інформацією та рівнем суб'єктивного задоволення життям. Тому, для відображення якості життя населення слід застосовувати його латентні показники, які проявляються на поверхні явищ у вигляді множини змінних (ознак-симптомів), що відображають різні сторони складних явищ і процесів [180, с.10]. Вони дозволяють визначити якою є якість життя населення - високою чи низькою, порівняно з еталоном.

Відсутність комплексу показників латентних ознак для характеристики і оцінювання якості життя населення:

- не дозволяє здійснити її повноцінний аналіз в цілому та за окремими елементами, визначити конкретний вплив на їх зміну перетворень в економіці;
- призводить до невірної розуміння поточної ситуації, прийняття необґрунтованих та непослідовних рішень, пасивного реагування на зміну ситуації;
- обумовлює неможливість побудови чіткої стратегії і тактики стабілізації якості життя населення, запізнення проведення адекватних заходів та дій.

Отже, потреба формування комплексу показників якості життя населення є цілком обґрунтованою та актуальною як з теоретичної, так і з практичної точок зору.

Їх розробка обов'язково має спиратися на базові принципи збалансованого розвитку людини, а сам він (комплекс показників) відповідати таким вимогам:

- якомога повніше відображати всі складові якості життя населення в цілому і включати не лише кількісні, а й якісні та описові (суб'єктивні) показники для адекватної та всебічної оцінки;
- дозволяти визначення тенденцій динаміки якості життя населення в країні, областях і в окремих районах;
- слугувати цільовими установками і критеріальними оцінками результатів розвитку держави, областей та районів;
- бути мобільним з точки зору зміни кола показників та бути наскрізним для цілей аналізу, прогнозування і планування процесу підвищення якості життя населення.

Виходячи зі змісту перших двох вимог, вважаємо, що в ідеалі комплекс показників – характеристик якості життя населення має відображати стан і зміну його складових: можливостей, рівня споживання (як міри доступності та використання можливостей для задоволення потреб), ступінь задоволення потреб (як відповідність рівня споживання потребам) та соціально-економічне розширення населення (рис. 1.13; дод. В).

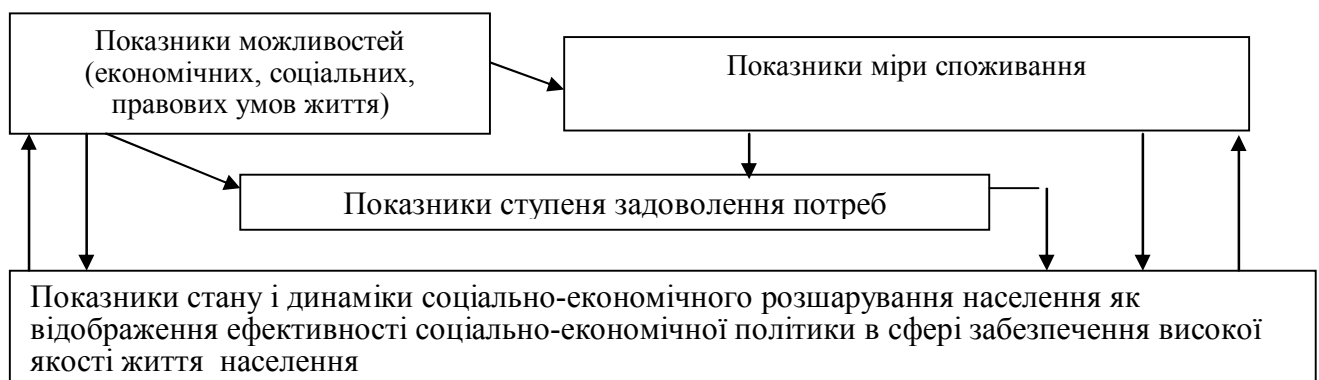

Рис. 1.13. Комплекс показників, які характеризують якість життя населення

Показники, які відображають життєві можливості, необхідні для формування, розвитку та задоволення тих чи інших потреб населення (табл. В.1) визначаються в законодавчому порядку: розмір мінімальної заробітної плати, пенсії, допомоги по безробіттю, розміри межі малозабезпеченості та прожиткового мінімуму і виступають як соціальні гарантії щодо розміру середньодушового доходу. Більшість же можливостей характеризує фактичний стан та розвиток життєвого середовища і відображається в наявній статистичній базі або може бути отримана в процесі проведення спеціальних обстежень, переписів. До показників можливостей необхідно віднести також розрахункові показники, що характеризують їх достатність для забезпечення нормальної життєдіяльності населення, зокрема, співвідношення фактичного рівня економічних можливостей (середньомісячної заробітної плати, пенсії, загальної суми доходів родини за місяць) та законодавчо встановлених мінімальних розмірів відповідних доходів. Доцільно було б визначати ці показники за категоріями домогосподарств (домогосподарства з дітьми; домогосподарства, які складаються тільки з непрацюючих членів родини; домогосподарства, які мають в своєму складі одну або кілька працюючих осіб) для виявлення рівня соціально-економічної диференціації у сукупності домогосподарств.

Наступні блоки показників покликані відображати рівень споживання, ступінь задоволення потреб в благах і послугах (як порівняння потреби в них із фактичним рівнем споживання), ступінь соціально-економічного розшарування населення (як відмінності між домогосподарствами за наявністю можливостей для задоволення потреб, рівнем споживання і ступенем їх задоволення як відображення ефективності соціально-економічної політики в сфері якості життя населення) (див. табл. В.2).

Наявність такого комплексу показників у розпорядженні органів державної влади всіх рівнів управління дозволила б: відобразити якість життя населення як цілісний об'єкт з різних боків; оцінити її стан за окремими складовими, з'ясувати внутрішні причини змін цих характеристик, забезпечивши, таким чином, її багатоаспектний аналіз; своєчасно реагувати на зміни у стані її складових; планувати і здійснювати заходи, спрямовані на підтримання позитивних та недопущення посилення негативних тенденцій її динаміки.

Однак недостатність нинішньої статистичної бази викликає необхідність розробки зменшеного за обсягом інформації і дещо спрощеного за структурою комплексу показників, за яким оцінюватимемо якість життя населення. Виходячи з потреби забезпечення реалізації принципів всебічного розвитку людини в процесі формування і динаміки якості життя населення та враховуючи вимогу надання його показникам статусу цільових установок та критеріальних ознак розвитку країни, у спрощеному для цілей дослідження комплексі показників виокремлюються показники-індикатори якості життя населення та показники-компаратори. Якщо перші дозволяють проведення співставлень в часовому аспекті, то значення других є можливими межами змін індикаторів, орієнтирами розвитку, відображенням відмінностей складових

якості життя населення порівняно з якістю життя населення в інших країнах або регіонах, соціальними нормами і нормативами (додат. Г).

Показники-компаратори необхідні для відстеження зміни ситуації, недопущення граничного (максимально чи мінімально допустимого) значення індикатора, а в разі його появи - забезпечення нормалізації ситуації. Граничні значення можуть: по-перше, визначатися експертним шляхом з врахуванням особливостей соціально-економічного стану; ґрунтуватися на значеннях аналогічних індикаторів, встановлених міжнародними організаціями, або на показниках докризового періоду; по-друге, змінюватися (зростати чи знижуватися) завдяки нагромадженню факторів, які сприяють стабілізації якості життя або її погіршенню. Область значень індикаторів, що знаходяться нижче граничного значення, являє собою зону кризи, в якій порушується рівновага та сталість системи і починаються якісно нові процеси, що можуть призвести до повного її краху.

На нашу думку, комплексний аналіз економічної та соціальної складових якості життя населення, здійснений за переліченими показниками-індикаторами і компараторами, дозволить: визначати фактичний якість життя населення і вплив на неї змін у зовнішньому середовищі; об'єктивно оцінити відношення влади, органів місцевого самоврядування, населення до вирішення питання поліпшення якості життя населення на загальнодержавному, обласному і районному рівнях; виявити невикористані резерви, а також здійснювати прогностичні розрахунки за основними складовими якості життя населення; отримувати інформацію для розробки конкретних заходів щодо її стабілізації та поліпшення.

На цьому тлі виникає необхідність кількісного порівняння (ранжування, групування) районів за величиною латентного показника якості життя населення. Іншими словами, слід кількісно оцінити величину латентного показника якості життя населення по кожному з n досліджуваних об'єктів на основі m ознак-симптомів. Як зазначає Янковий О.Г. інформація по об'єктам за ознаками-симптомами може бути представлена у вигляді відповідних матриць вихідних або стандартизованих даних [180, с.10, с.18], до яких можна застосовувати багатовимірну класифікацію. Тобто, вихідна інформація про всі значення ознак-симптомів латентного показника якості життя населення по всіх регіонах і районах може бути представлена у вигляді матриці X розміру $n \times m$

$$X = \begin{pmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & \dots & X_{1k} & \dots & X_{1m} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & \dots & X_{2k} & \dots & X_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{i1} & X_{i2} & \dots & \dots & X_{ik} & \dots & X_{im} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{n1} & X_{n2} & \dots & \dots & X_{nk} & \dots & X_{nm} \end{pmatrix},$$

де i – номер досліджуваного об'єкта ($i = 1, 2, \dots, n$);

k – номер ознаки, що вивчається ($k = 1, 2, \dots, m$);

X_{ik} – значення k -ої ознаки для i -го об'єкту.

Рядки цієї матриці відповідають окремим об'єктам, тобто адміністративним районам або регіонам, а стовпці – окремим ознакам. Об'єкти ж (вектори-рядки) можна розглядати як точки деякого ознакового простору. Для формування матриці X необхідно відібрати для аналізу ознаки, які відображають (з точки зору здійснюваного дослідження) властивості об'єктів і допускають розбиття існуючої сукупності на групи (кластери, таксони тощо). При створенні середовища моделювання і утворення ознакового простору слід дотримуватися принципів достатності, допустимої мультиколінеарності та достовірності, що дозволить уникнути можливої втрати інформації і забезпечить інтерпретацію отриманих результатів. З іншого боку, оскільки відібрані змінні матимуть різні одиниці виміру, то для цілей багатомірного аналізу їх необхідно перевести до одного безрозмірного вигляду шляхом стандартизації ознак за допомогою центрування або нормування.

Припустимо, що вже відібрано найважливіші ознаки-симптоми латентного показника якості життя населення, що вивчається. Наступним кроком є розподіл ознак-симптомів на:

- стимулятори – ознаки-симптоми, зростання яких є бажаним з точки зору оцінювання латентного показника. Наприклад, стимуляторами при вивченні якості життя населення є такі показники як рівень зайнятості, охоплення дітей дошкільними закладами освіти, рівень доходів, рівень облаштування житла комунальними зручностями тощо;
- дестимулятори – ознаки-симптоми, зростання яких небажане з точки зору оцінювання латентного показника. Так, дестимуляторами при вивченні якості життя населення є такі показники, як: рівень безробіття населення, частка витрат на продукти харчування, частка населених пунктів без соціальної інфраструктури, рівень суб'єктивної бідності та інше;
- номінатори – ознаки-симптоми номінальної шкали, що характеризують атрибутивні ознаки об'єктів, що вивчаються: назву регіону, району, його тип та інше;
- еталон – реальна або умовна точка багатомірного простору, ознаки-симптоми якої відповідають уявленням про найкращий рівень стимуляторів і дестимуляторів з позиції досліджуваного латентного показника. Наприклад, в якості еталону можна розглядати регіон (район), в якому рівень зайнятості, доходів населення, облаштування житла комунальними зручностями є максимальними, а безробіття, рівень витрат на харчування, суб'єктивної бідності – мінімальними по сукупності всіх об'єктів;
- антиеталон – протилежне до еталону поняття, тобто реальна або умовна точка багатомірного простору, ознаки-симптоми якої відповідають уявленням про найгірший рівень стимуляторів і дестимуляторів з позиції латентного показника, що вивчається.

Виходячи з цього, аби регіон в цілому мав високу якість життя населення, то всі об'єкти сукупності (адміністративні райони) мають

наближатися до еталону для досягнення максимального рівня латентного показника і триматися якнайдалі від антиеталону, щоб бути у лідерах. Звідси, метрика схожості кожного об'єкта з еталоном в просторі ознак-симптомів може розглядатися як певна синтетична або інтегральна оцінка рівня латентного показника [180, с.54], утворена із значень всіх ознак-симптомів.

З метою посилення важливості одних ознак-симптомів і послаблення інших відповідно до їх фактичного впливу на синтетичний показник, врахування неоднакової ролі змінних у формуванні рівня латентного показника їх диференціюють за допомогою системи статистичних ваг f_k .

Існує два основних алгоритму оцінки латентного показника: класичний та модифікований, різниця між якими полягає у правилі завдання еталону. Оскільки головне завдання ефективного управління соціально-економічним розвитком полягає у забезпеченні умов для досягнення кожним регіоном найкращого значення латентного показника якості життя населення, то для подальшого оцінювання латентного показника ми обираємо класичний алгоритм, блок-схема якого, на основі вже існуючої [180, с.59], описана на рис. 1.14.

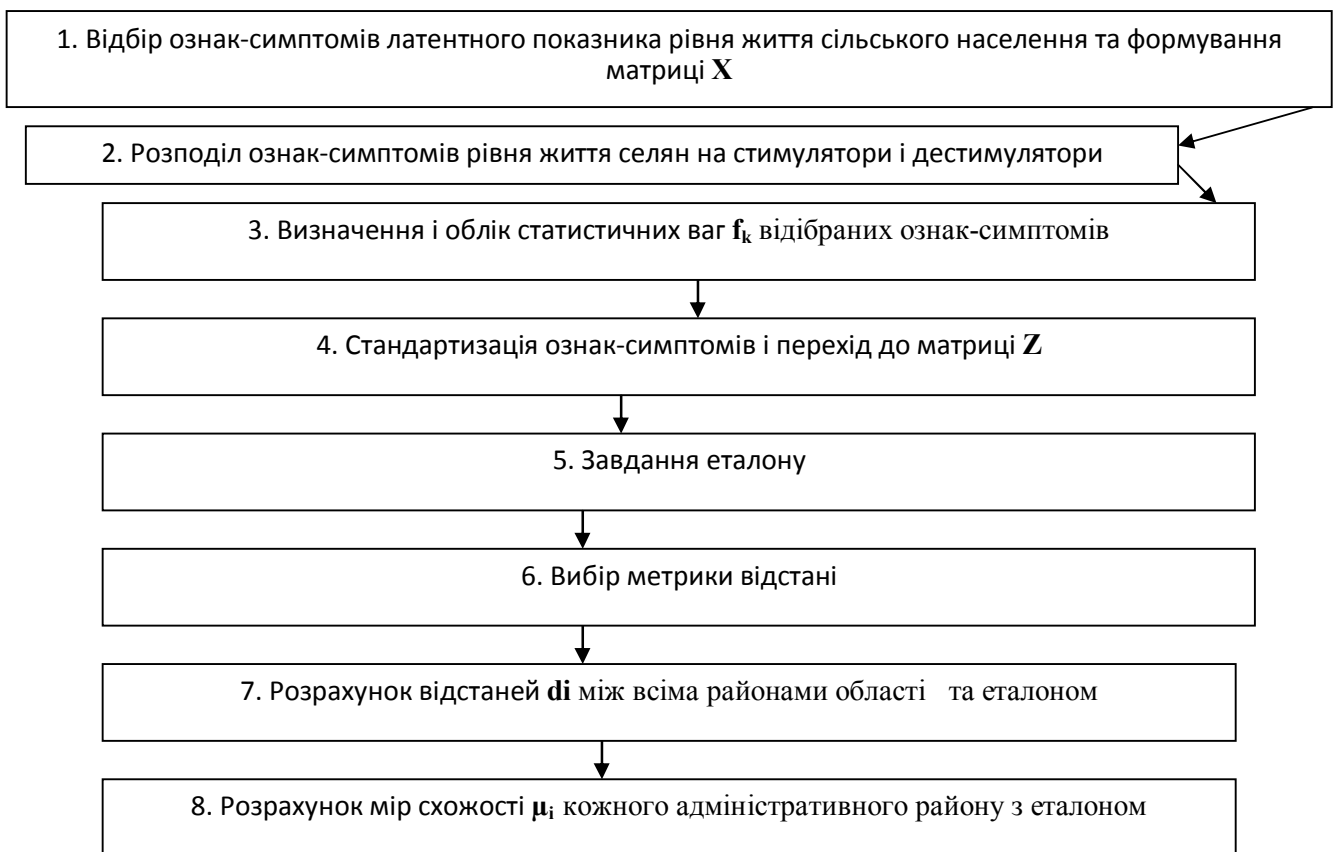

Рис. 1.14. Блок-схема класичного алгоритму оцінки латентного показника якості життя населення на базі функцій відстаней і схожості

Еталон відображає можливий, бажаний, потенційний рівень латентного показника і саме тому слугує своєрідною базою порівняння для всіх точок досліджуваної сукупності. Як і для показників-компараторів спрощеного

комплексу показників якості життя населення, тут можливі різні методи встановлення еталону:

1) на основі значень ознак-симптомів інших сукупностей, зокрема з врахуванням досвіду інших регіонів, країн, коли в якості еталону можуть прийматися світові досягнення за розглядуваними ознаками; 2) на основі докризових значень ознак-симптомів цієї ж сукупності або їх нормативних значень, коли в якості еталону приймаються попередні досягнення або встановлені в законодавчому порядку економічні і соціальні норми і нормативи; 3) на основі значень ознак-симптомів даної сукупності об'єктів - еталон для ознак-стимуляторів

$$Z_{ok} = \max Z_{ik} \quad (1.1),$$

для дестимуляторів

$$Z_{ok} = \min Z_{ik} \text{ або } Z_{ok} = 0 \quad (1.2).$$

Наступним етапом є вибір метрики відстаней, тобто метрики, за якою розраховуватимуться відстані між усіма об'єктами та еталоном. Існує кілька ступеневих метрик – лінійна, евклідова відстань, супремум-норма та інші [180, с.32]. Найчастіше використовується евклідова відстань, яка відповідає інтуїтивним уявленням про близькість об'єктів у трьохвимірному просторі. Крім того, вважається, що в умовах невизначеності вибір саме цієї метрики не має помилкових наслідків для результатів багатомірного аналізу. Тому, в аналітичному розділі при здійсненні розрахунку латентного показника якості життя населення за допомогою засобів багатомірного аналізу ми зупинимося на метриці Euclidean distances. На основі останньої слід розрахувати відстань від усіх точок до еталону, яка і являтиме собою резерв поліпшення латентного показника якості життя населення для кожного об'єкта (району) та дозволить визначити на цій основі міру або ступінь схожості μ_{io} кожного об'єкта (району області) з обраним еталоном. Для цього використовується формула перетворення:

$$\mu_{ps} = 1 / [1 + d(Z_p, Z_s)] , \quad (1.3)$$

де $d(Z_p, Z_s)$ – деяка функція відстані (в нашому випадку обрана нами метрика евклідової відстані).

Таким чином, ступінь схожості змінюється від 0 до 1: чим він ближче до 1, тим більше значення схожості, а, отже, і вище рівень шуканого латентного показника; і навпаки – чим ближче до 0, тим менше схожість і тим нижче рівень латентного показника.

Останні два етапи алгоритму оцінювання латентного показника якості життя населення і отримувані результати дозволять здійснювати ранжування досліджуваних об'єктів за величиною знайденого латентного показника, оскільки кожному з об'єктів можна присвоїти відповідний ранг. Визначення регіонів-лідерів і аутсайдерів за рівнем латентного показника якості життя населення має важливе значення при вирішенні складних соціально-економічних проблем розвитку країни, розподілі фінансових ресурсів, розробці конкретних заходів, спрямованих на поліпшення якості життя відповідно до значення латентного показника. Крім того, це дозволить в подальшому

здійснювати багатомірну класифікацію з виділенням кількох груп об'єктів в залежності від значення інтегрального показника і уможливить проведення поглиблених досліджень із застосуванням апарату статистичного моделювання і прогнозування.

В цілому, використання методів багатомірного аналізу для оцінювання якості життя населення: створить методологічне і методичне підґрунтя для формування сучасної статистики якості населення на регіональному рівні, рівні окремих адміністративних районів; становитиме необхідну умову переходу до систематичної, науково-обґрунтованої і регулярної оцінки якості життя населення, а також визначення його ролі і місця у формуванні і реалізації економічних інтересів адміністративно-територіальних одиниць; принципово змінить обсяг і структуру інформації, що узагальнюється на всіх рівнях управління і яка необхідна для формування цільових показників планування і управління.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ І КРИТЕРІЙ ЙОГО ОЦІНКИ

2.1 Аналіз показників рівня і якості життя в Україні у порівнянні з країнами-сусідами та з країнами - лідерами ІРЛП

Рівень та якість життя у регіонах України визначається змістом соціально-економічної політики, станом економіки України в цілому. Тому важливим є аналіз загального рівня якості життя населення в Україні у співставленні із іншими країнами світу.

Проведемо порівняння рівня і якості життя населення в різних країнах світу на основі використання індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП), який являє собою інтегральну оцінку трьох складових компонент: доходів населення, довголіття та рівня освіти на основі даних звіту ООН [209-212].

Важливо відзначити, що дані у звіті ООН щодо ІРЛП завжди запізнюються на 2 роки: так, у звіті за 2008 рік наведені дані за 2006 рік, у звіті за 2009 р. – 2007 рік.

При аналізі показників рівня і якості життя в Україні за 2003-2007 рр. для порівняння розглянемо сусідні країни Російської Федерації й Беларусі та дані по країнах-лідерах – Норвегії, Ісландії, Люксембургу.

У табл.2.1 представлені дані, які характеризують головний показник рівня життя – ВВП на душу населення по ПКС в US\$ – за період 2003-2007 рр.

Таблиця 2.1

ВВП на душу населення за 2003-2007 рр., ПКС US\$ [209-212]

Країни	Роки					2007/2003, %
	2003	2004	2005	2006	2007	
Україна	5,491	6,394	6,848	6,224	6,914	125,9
РФ	9,230	9,902	10,845	13,205	14,690	159,2
Беларусь	6,052	6,970	7,918	9,737	10,841	179,1
Норвегія	37,670	38,454	41,420	51,862	53,433	141,9
Ісландія	31,243	33,051	36,510	35,814	35,742	114,4
Люксембург	62,298	69,961	60,228	77,089	79,485	127,6

Як видно із даних табл. 2.1, в Україні в 2007 р. у порівнянні з 2003 р. обсяг ВВП на душу населення по ПКС US\$ збільшився у 1,259 рази, у Російської Федерації в 1,592 рази. У Беларусі в 2007 р. у порівнянні з 2003 р. обсяг ВВП на душу населення по ПКС US\$ збільшився в 1,791 рази. У Норвегії, Ісландії й Люксембурзі в 2007 р. у порівнянні з 2003 р. обсяг ВВП на душу населення по ПКС US\$ збільшився відповідно на 41,9%, 14,4% і на 27,6%.

У 2007 р. за показником ВВП на душу населення за ПКС найбільш забезпеченими країнами були Ліхтенштейн (1 місце – 85382 дол./особу), Люксембург (2 місце – 79485 дол./особу), Катар (3 місце – 74882 дол./особу).

Російська Федерація за показником ВВП на душу населення за ПКС у 2007 р. займала 55 місце (14690 дол./особу) та знаходилася на рівні Габона (54 місце, 15167 дол./особу) і Сент-Китс и Невиса (56 місце, 14481 дол./особу), Беларусь – 74 місце (10841 дол./особу) та знаходилася на рівні Коста Ріки (73 місце, 10842 дол./особу) і Сербії (75 місце, 10248 дол./особу), Україна – 94 місце (6914 дол./особу) та знаходилася на рівні Албанії (93 місце, 7041 дол./особу) і Куби (95 місце, 6876 дол./особу). Всього у звіті розглядалося 182 країни [209].

Розглянемо дані показнику очікуваної тривалості життя при народженні за період 2003-2007 р.р., які представлені у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Очікувана тривалість життя при народженні за 2003-2007 р.р., років

Країни	Роки					2007/2003, %
	2003	2004	2005	2006	2007	
Україна	66,1	66,1	67,7	67,7	68,2	103,2
РФ	65,3	65,2	65,0	65,2	66,2	101,4
Беларусь	68,1	68,2	68,7	68,8	69,0	101,3
Норвегія	79,4	79,6	79,8	79,9	80,5	101,4
Ісландія	80,7	80,9	81,5	81,6	81,7	101,2
Люксембург	78,5	78,6	78,4	78,6	79,4	101,2

Як видно із даних табл. 2.2, в Україні в 2007 р. у порівнянні з 2003 р. очікувана тривалість життя при народженні збільшилася на 2,1 роки або на 3,2%. У Російської Федерації в 2007 р. у порівнянні з 2003 р. очікувана тривалість життя при народженні збільшилася на 0,9 років або на 1,4%. У Беларусі в 2007 р. у порівнянні з 2003 р. очікувана тривалість життя збільшилася на 0,9 років або на 1,3%. У Норвегії, Ісландії й Люксембурзі в 2007 р. у порівнянні з 2003 р. очікувана тривалість життя при народженні збільшилася відповідно на 1,1 рік або на 1,4%, на 1,0 рік або на 1,2% і на 0,9 років або на 1,2% відповідно.

Показник очікуваної тривалості життя в Україні на 2007 рік по даним, що приводить ПРООН, становить лише 68,2 років. На 2007 рік в 14 країнах світу тривалість життя перевищує 80 років, ще в 38 країнах вона перебуває в інтервалі між 75,1 й 80,0 роками й в 48 – між 70,1 й 75,0.

Із країн Європи показник тривалості життя нижче, ніж в Україні, лише в Росії (66,2 років) [209].

Далі розглянемо дані показнику рівня грамотності дорослого населення та охоплення освітою за період 2003-2007 рр., які представлені у табл.2.3.

Як видно із даних табл. 2.3, в Україні, в 2007 р. у порівнянні з 2003 р. охоплення освітою населення збільшилось на 4,0%. При цьому рівень грамотності дорослого населення (віком від 15 років та старше) збільшився в на 0,3%. Аналізуючи наведені дані можна сказати, що в Україні та Беларусі охоплення освітою населення за період 2003-2007 р.р. постійно росте, та у 2007 р. становило понад 88%. В Російської Федерації цей показник в 2006 році

у порівнянні з 2005 роком зменшився на 7,9% та досі залишається на цьому рівні – 81,9%. Відсоток грамотного населення в Україні, Беларусі й Російської Федерації за розглянутий період є високим й в 2007 році становив 99,7%, 99,7% й 99,5% відповідно, що відповідає показнику для країн з високим рівнем доходу.

Таблиця 2.3

Охоплення освітою та рівень грамотності населення (вік 15 років та старше)
за 2003-2007 рр., %

Країни	2003 р.		2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.	
	охоплення освітою	рівень грамотності	охоплення освітою	рівень грамотності	охоплення освітою	рівень грамотності	охоплення освітою	рівень грамотності	охоплення освітою	рівень грамотності
Україна	86,0	99,4	85,0	99,4	86,5	99,4	88,8	99,7	90,0	99,7
РФ	90,0	99,4	88,0	99,4	88,9	99,4	81,9	99,5	81,9	99,5
Беларусь	88,0	99,6	88,0	99,6	88,7	99,6	89,5	99,7	90,4	99,7
Норвегія	100,0	100,0	100,0	100,0	99,2	100,0	98,6	100,0	98,6	100,0
Ісландія	96,0	100,0	96,0	100,0	95,4	100,0	96,0	100,0	96,0	100,0
Люксембург	88,0	100,0	85,0	100,0	84,7	100,0	94,6	100,0	94,4	100,0

Серед європейських країн, що розглядаються в роботі, у Норвегії у 2005 р. у порівнянні з 2004 р. показник охоплення освітою населення зменшився на 0,8%, а у 2006 році – ще на 0,6% та досі залишається на цьому рівні – 98,6%. Ісландія та Люксембург мають достатньо стабільні показники охоплення освітою населення. Так показник охоплення освітою населення Ісландії у 2007 р. знаходиться на рівні 96,0%, а у Люксембурга за той же рік – 94,4%.

Показник грамотності населення у Норвегії, Ісландії та Люксембургу за період 2003-2007 рр. залишається на самому вищому рівні – 100%.

При порівнянні індексів освіти України й країн, що є лідерами по ІРЛП (див. табл. 2.4) видно, що індекс освіти України за період 2003-2007р.р. перебуває на рівні індексів освіти країн з дуже високим рівнем доходу.

Таблиця 2.4.

Індекс освіти за 2003-2007 р.р., %

Країни	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.
Україна	0,950	0,940	0,948	0,956	0,960
Російська Федерація	0,960	0,950	0,956	0,933	0,933
Беларусь	0,950	0,950	0,956	0,958	0,961
Норвегія	0,990	0,990	0,991	0,989	0,989
Ісландія	0,980	0,980	0,978	0,980	0,980
Люксембург	0,950	0,940	0,942	0,975	0,975

Таким чином, за освіченістю населення наш показник порівняний з показником лідируючих країн. Хоча по охопленню населення освітою ми відстаємо від цих країн.

У табл. 2.5 представлені ранги та рейтинги по ІРЛП порівнюваних країн за період 2003-2007 рр.

Таблиця 2.5

Ранги та рейтинги по ІРЛП за 2003-2007 рр.

Країни	2003 р.		2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.	
	ран г	рейтин г	ран г	рейтин г	ран г	рейтин г	ран г	рейтин г	ран г	рейтин г
Україна	78	0,766	77	0,774	76	0,788	82	0,786	85	0,798
РФ	62	0,795	65	0,797	67	0,802	73	0,806	71	0,817
Беларусь	67	0,786	67	0,794	64	0,804	67	0,817	68	0,826
Норвегія	1	0,963	1	0,965	2	0,968	2	0,968	1	0,971
Ісландія	2	0,956	2	0,960	1	0,968	1	0,968	3	0,969
Люксембург	4	0,949	12	0,945	18	0,944	9	0,956	11	0,960

Як видно з даних табл. 2.5, в цілому рейтинг ІРЛП України росте (2003 р. – 0,766, 2004 р. – 0,774, 2005 р. – 0,788, 2007 р. – 0,798), також за період 2003-2005 рр. відповідно піднімався й ранг країни в загальному заліковому списку (2003 р. – 78 місце, 2004 р. – 77 місце, 2005 р. – 76 місце). Однак в 2006 році намітився спад даних показників: рейтинг – 0,786, ранг – 82 місце, в 2007 р. – 85 місце при рейтингу – 0,798.

У Російської Федерації за розглянутий період відзначається невеликий, але постійний ріст рейтингу ІРЛП, однак РФ постійно опускається за рангом (2003 р. – 62 місце, 2004 р. – 65 місце, 2005 р. – 67 місце, 2006 р. – 73 місце). Однак у 2007 році Російська Федерація зробила «крок уперед» і піднялась на 71 місце, рейтинг – 0,817.

У Беларусі відзначається невеликий ріст рейтингу ІРЛП при стабільності рангу в заліковій таблиці Індексів Людського Розвитку (68 місце, рейтинг – 0,826).

Норвегія й Ісландія за період 2003-2007 рр. стабільно посідали перші місця по ІРЛП серед країн миру (табл. 2.6). Люксембург, при високих показниках ІРЛП, порівнянних з аналогічними показниками інших європейських країн, в 2006 р. потрапив у десятку кращих по ІРЛП країн миру завдяки високому рівню ВВП на душу населення.

У табл. 2.6 представлена десятка найкращих по ІРЛП країн світу та деякі розвинуті європейські країни за період 2003-2007 рр. [209-212].

Однак в 2007 році у загальному заліковому списку відбулася перестановка країн, так на перше місце знову вийшла Норвегія (рейтинг – 0,971), на другому місці – Австралія (рейтинг – 0,970) і на третім місці – Ісландія (рейтинг – 0,969). При цьому за рангом ВВП на душу населення в ПКС US\$ на перше місце в 2007 році вийшов Ліхтенштейн (85382 дол./особу, ранг ІРЛП – 19 місце, рейтинг – 0,951), на другому місці – Люксембург (79485

дол./особу, ранг ІРЛП – 11 місце, рейтинг – 0,960), на третім місці – Катар (74882 дол./особу, ранг ІРЛП – 33 місце, рейтинг – 0,910). Україна опустилася на 7 позицій (85 місце) і відстає по "людському потенціалу" від найближчих країн-сусідів, таких як Російська Федерація (71 місце) і Беларусь (68 місце).

Таблиця 2.6

Кращі по ІРЛП країни світу за 2003-2007 р.р.

2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.
177 країн	177 країн	177 країн	179 країн	182 країни
1. Норвегія	1. Норвегія	1. Ісландія	1. Ісландія	1. Норвегія
2. Ісландія	2. Ісландія	2. Норвегія	2. Норвегія	2. Австралія
3. Австралія	3. Австралія	3. Австралія	3. Канада	3. Ісландія
4. Люксембург	4. Ірландія	4. Канада	4. Австралія	4. Канада
5. Канада	5. Швеція	5. Ірландія	5. Ірландія	5. Ірландія
6. Швеція	6. Канада	6. Швеція	6. Нідерланди	6. Нідерланди
7. Швейцарія	7. Японія	7. Швейцарія	7. Швеція	7. Швеція
8. Ірландія	8. США	8. Японія	8. Японія	8. Франція
9. Бельгія	9. Швейцарія	9. Нідерланди	9. Люксембург	9. Швейцарія
10. США	10. Нідерланди	10. Франція	10. Швейцарія	10. Японія
...	...	...	...	...
11. Японія	12. Люксембург	12. США	11. Франція	11. Люксембург
15. Англія	16. Франція	16. Англія	15. США	13. США
16. Франція	18. Англія	18. Люксембург	21. Англія	21. Англія
20. Німеччина	21. Німеччина	22. Німеччина	23. Німеччина	22. Німеччина
...	...	...	...	...
62 РФ	65 РФ	64 Беларусь	67 Беларусь	68 Беларусь
67 Беларусь	67 Беларусь	67 РФ	73 РФ	71 РФ
78 Україна	77 Україна	76 Україна	82 Україна	85 Україна
115 Молдова	114 Молдова	111 Молдова	113 Молдова	117 Молдова

Важливим моментом при розгляді проблем якості життя населення є аналіз бідності населення. Традиційно для аналізу бідності використовується показник душевих доходів домогосподарств, які співставляються з межею бідності.

У табл. 2.7 наведені дані про доходи населення у розрахунку на одну особу і прожитковий мінімум у розрахунку на одну особу в місяць, встановлений державою.

Як видно з даних табл. 2.7, в Україні сукупні доходи у місяць у розрахунку на одну особу за 2008 р. у порівнянні з 2005 р. зросли на 868,51 грн. або в 2,287 рази або на 128,7%. За цей же період середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу, який може бути використаний населенням на придбання товарів та послуг, збільшився на 636,69 грн. або в 2,207 рази або на 120,6%. При цьому прожитковий мінімум в середньому на одну особу в місяць в Україні в 2008 р. у порівнянні з 2005 р. збільшився на 203,00 грн. або в 1,480 рази або на 48,0%.

Якщо аналізувати реальний наявний дохід за період 2005-2008 рр., то з кожним роком темпи приросту реального доходу зменшуються. Так у 2006 р. темп приросту реального доходу населення збільшився на 11,8%, тоді як в 2005 р. – на 23,9%, в 2007 р. – на 14,8%, а в 2008 р. – на 9,6%.

Таблиця 2.7

Доходи населення і прожитковий мінімум
у розрахунку на одну особу в Україні за 2005-2008 рр.

	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 р./2005 р., %
Середньомісячний сукупний дохід у розрахунку на 1 особу, грн.	674,74	840,82	1116,74	1543,25	228,7
Середньомісячний наявний дохід у розрахунку на 1 особу, грн.	527,68	647,58	843,83	1164,37	220,7
У відсотках до попереднього року	141,7	122,7	130,3	138,0	X
Прожитковий мінімум (ПМ) в середньому на 1 особу/міс. (на кінець року)	423,00	472,00	532,00	626,00	148,0
У відсотках до попереднього року	116,8	111,6	112,7	117,7	X
Частка населення із середньодушовими сукупними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму, %	55,3	50,9	29,3	18,1	X
Співвідношення грошових наявних доходів у розрахунку на 1 особу к ПМ в середньому на 1 особу у місяць	1,248	1,372	1,586	1,860	X
Темп зростання реального наявного доходу, у відсотках до попереднього року	123,9	111,8	114,8	109,6	X

[96]

Таким чином, з урахуванням того, що реальний наявний дохід – це кількість товарів і послуг, які індивід може придбати на свій наявний дохід протягом певного періоду з урахуванням змін цін, то купівельна спроможність грошей населення з кожним роком зменшується. Така тенденція викликана постійним ростом цін, інфляцією.

Далі у табл. 2.8 наведені дані про середньомісячну заробітну плату у розрахунку на одну особу та мінімальну заробітну плату у розрахунку на одну особу в місяць, встановлену державою, за період 2005-2008 рр. [96].

Дані табл. 2.8 показують, що в Україні середньомісячна заробітна плата у розрахунку на одну особу за 2008 р. у порівнянні з 2005 р. зросла на 999,81 грн. або на 124,0%. При цьому з 2006 року спостерігається постійний темп приросту середньомісячної заробітної плати. Так в 2006 р. у порівнянні з 2005 р. заробітна плата збільшилася на 29,2%, в 2007 р. – на 29,7%, в 2008 р. – на 33,7%.

Таблиця 2.8

**Середньомісячна заробітна плата і мінімальна заробітна плата
у розрахунку на одну особу в Україні за 2005-2008 рр.**

	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2008 / 2005, %
Середньомісячна заробітна плата, грн.	806,19	1041,47	1351,00	1806,00	224,0
У відсотках до попереднього року	136,7	129,2	129,7	133,7	X
Мінімальна заробітна плата (на кінець року)	332,00	400,00	460,00	605,00	182,2
У відсотках до попереднього року	140,1	120,5	115,0	131,5	X
Темп зростання реальної заробітної плати, у відсотках до попереднього року	120,3	118,3	112,5	106,3	X

За аналізований період 2005-2008 рр. середньомісячна мінімальна заробітна плата у розрахунку на одну особу збільшилася на 273,00 грн. або на 82,2%. При цьому з 2006 року спостерігається стрибкоподібний темп приросту середньомісячної заробітної плати. Так, у 2005 р. спостерігався приріст заробітної плати аж на 40,1%, а в 2006 р. заробітна плата збільшилася лише на 20,5%, в 2007 р. – на 15,0%, в 2008 р. – на 31,5%.

Таким чином, аналізуючи дані табл. 2.8, ми бачимо, що при спостережуваному постійному росту номінальної заробітної плати, темпи росту реальної заробітної з кожним роком скорочуються, що свідчить про щорічний ріст інфляції.

Так в 2005 р. при рості номінальної заробітної плати на 36,7%, реальна заробітна плата зросла на 20,3%, в 2006 р. – на 29,2% й 18,3%, в 2007 р. – на 29,7% й 12,5%, в 2008 р. – на 33,7% й 6,3% відповідно.

Але при порівнянні значення мінімальної заробітної плати й значення прожиткового мінімуму за 2005-2008 рр. (див. табл. 2.7) виявляється, що мінімальна заробітна плата нижче прожиткового мінімуму: в 2005 р. – на 21,5%, в 2006 р. – на 15,2%, в 2007 р. – на 13,5%, в 2008 р. – на 3,3%. І хоча цей розрив скорочується, але він є присутнім.

Таким чином розмір мінімальної заробітної плати встановлений на рівні величини прожиткового мінімуму можна розглядати лише як захист від бідності.

Однак середні показники доходів населення маскують ще й нерівність у розподілі доходу по групах населення, між багатими й бідними. Показник рівня бідності (частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму) дає можливість оцінити цю нерівність.

Як видно із даних табл. 2.9 в Україні за 2008 р. у порівнянні з 2005 р. чисельність населення зі середньодушовими доходами в місяць нижче прожиткового мінімуму зменшилася на 68%. При цьому загальні доходи у розрахунку на одну особу в місяць за розглядуваний період зросли на 868,51 грн. або в 2,287 рази або на 128,7%. При цьому чисельність населення в

Україні в 2008 р. у порівнянні з 2005 р. зменшилася на 1,9 млн.осіб. і становить на 2008 р. – 46,2 млн. осіб.

Таблиця 2.9

Диференціація життєвого рівня населення України за 2005-2008 р.р.[96]

Рік	2005	2006	2007	2008	2008/2005, %
Чисельність населення, млн.осіб. (на кінець року)	47,1	46,8	46,5	46,2	98,1
Розподіл населення (%) по рівню середньодушових загальних доходів в місяць, грн.					
до 300	29,2	19,7	3,7	0,9	X
300,1–360,0	13,3	10,5	3,9	6,1	
360,1–420,0	12,2	11,6	6,3		
420,1–480,0	9,4	10,1	7,7		
480,1–540,0	8,1	9,7	8,8	15,0	
540,1–600,0	6,3	7,1	10,4		
600,1–660,0	4,4	6,2	9,7		
660,1–720,0	3,5	4,9	8,3	19,5	
720,1–780,0	13,6	20,2	7,1		
780,1–840,0	...	...	5,8		
840,1–1020,0	...	...	28,3	18,2	
1020,1–1200,0	...	...	...	12,7	
1200,1–1380,0	...	...	...	9,3	
1380,1–1560,0	...	...	...	5,9	
1560,1–1740,0	...	...	...	3,7	
1740,1–1920,0	...	...	...	2,6	
понад 1920,0	...	...	...	6,1	
Чисельність населення зі середньодушовими доходами в місяць нижче ПМ, млн.чол.	25,3	23,1	13,2	8,1	32,0
Загальні доходи у розрахунку на одну особу в місяць, грн.	674,74	840,82	1116,74	1543,25	228,7
Частка населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими:					
– середнього рівня загальних доходів, %	62,7	63,5	62,2	61,7	X
– прожиткового мінімуму, %	55,3	50,9	29,3	18,1	X

Також статистичні дані свідчать, що частка населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими середнього рівня загальних доходів, в 2008 р. у порівнянні з 2005 р. скоротилася на 3,5%, а частка населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму, в 2008 р. у порівнянні з 2005 р. скоротилася на 67,9%.

Жодній економічній системі не вдавалось ліквідувати нерівності в доходах громадян. Нерівність доходів може призвести до політичної та економічної нестабільності в суспільстві. Тому більшість країн прагнуть здійснювати заходи по скороченню нерівності громадян в доходах.

У табл. 2.10 наведені дані про децильний та квінтільний коефіцієнти за період 2005-2008 рр.

Таблиця 2.10

Децильний та квінтільний коефіцієнти в Україні за 2005-2008 рр.[96]

Рік	2005	2006	2007	2008	2008/2005 %
Загальні доходи за децильними (10%-ми) групами населення з рівнем середньодушових загальнодушових доходів, %					
перша	3,5	3,5	4,2	4,0	X
друга	5,0	5,0	5,8	5,6	
третя	6,0	6,0	6,7	6,5	
четверта	7,0	7,0	7,6	7,4	
п'ята	7,9	7,9	8,4	8,3	
шоста	9,0	9,0	9,3	9,2	
сьома	10,3	10,2	10,4	10,4	
восьма	12,0	11,9	11,8	11,9	
дев'ята	14,8	14,7	14,0	14,1	
десята	24,5	24,8	22,0	22,6	
Співвідношення загальних доходів 10% найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів), разів	6,9	7,1	5,2	5,7	82,6
Співвідношення загальних доходів 20% найбільш та найменш забезпеченого населення (квінтільний коефіцієнт фондів), разів	4,6	4,7	3,6	3,8	82,6

Дані табл. 2.10 відображують процес розшарування населення за рівнем доходів. Співвідношення мінімального рівня загальних доходів серед 10% найбільш забезпеченого населення до максимального рівня серед 10% найменш забезпеченого населення в цілому по Україні в 2008 р. у порівнянні з 2005 р. скоротилося на 17,4% та становило у 2005 р. – 6,9 рази проти 5,7 рази у 2008 р. (у 2006 р. – 7,1 рази, у 2007 р. – 5,2 рази).

Допустимий ступінь диференціації доходів не повинен перевищувати 5-7 разів, що означає достатній рівень зацікавленості у збільшенні доходів для першої групи населення і, разом з тим, захищеності тих, хто знаходиться в другій групі.

Співвідношення мінімального рівня загальних доходів серед 20% найбільш забезпеченого населення до максимального рівня серед 20% найменш забезпеченого населення в цілому по Україні в 2008 р. у порівнянні з 2005 р. скоротилося теж на 17,4% та становило у 2005 р. – 4,6 рази проти 3,8 рази у 2008 р. (у 2006 р. – 4,7 рази, у 2007 р. – 3,6 рази).

Зміни в доходах населення й розшарування суспільства приводять до самих негативних наслідків. Створюються прошарки людей, що перебувають за межею бідності, що неприпустимо в розвиненому суспільстві.

Виміряти бідність непросто. Рівень бідності, частка бідного населення – це основний показник, що використовується в офіційних оцінках проблеми бідності й соціальних програм, спрямованих на її зниження; це чисельність або відсоток населення, що живе нижче офіційного прожиткового мінімуму.

Важливою характеристикою бідності є її глибина, тобто оцінка того, наскільки бідні люди, що живуть нижче межі бідності. Вона вимірюється як дефіцит доходів бідних домогосподарств стосовно прожиткового мінімуму.

Зрозуміло, що якщо більшість бідних лише небагато недобирають до величини прожиткового мінімуму, то їхня потреба не настільки велика в порівнянні із ситуацією, коли доходи людей становлять лише половину прожиткового мінімуму й менше – що характеризується як убогість.

Розглянемо показники бідності в Україні за 2005-2008 рр., які приведені у табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Показники бідності в Україні за 2005-2008 рр.

Рік	2005	2006	2007	2008	2008/2005, %
Межа бідності, грн	423,00	472,00	532,00	626,00	148,0
Фактична межа бідності, грн	365,00	430,00	526,00	778,00	213,2
Глибина бідності, %	23,8	25,7	23,1	23,4	98,3
Рівень бідності, %	27,1	28,1	27,3	27,0	99,6

[84]

Як видно із наведених даних табл. 2.11, в Україні в 2008 р. у порівнянні з 2005 р. *межа бідності* зросла на 203,00 грн. або у 1,480 рази. При цьому фактична межа бідності за розглядуваний період зросла на 413,00 грн. або у 2,132 рази. На цьому фоні рівень бідності в Україні у 2008 р. у порівнянні з 2005 р. зменшився на 0,4%, а глибина бідності – на 1,7%.

Так в Україні за період 2005-2008 рр. зафіксовано незначний темп зменшення бідності, що на фоні темпів зниження чисельності населення за даний період (див. табл. 2.9) стає ще більш незначним.

Глибина бідності, тобто оцінка того, наскільки бідні люди, що живуть нижче межі бідності, яка вимірюється як дефіцит доходів бідних родин стосовно межі бідності, свідчить про те, що вона коливається практично на одному рівні: в 2005 р. – 23,8%, в 2007 р. – 23,1%, в 2008 р. – 23,4%, тобто існує певна кількість домогосподарств, які не можуть подолати рівня бідності й при цьому не скорочується глибина самої бідності.

При оцінці реальної кількості бідного населення представляється необхідним урахувати також тих громадян, які піддаються потенційному ризику опинитися в будь-який момент за межею бідності, тобто тих людей, доходи яких на незначну величину перевищують прожитковий мінімум. Для приклада, у якості «небезпечної зони» можна вважати рівень середньодушових доходів, на 5% перевищуючий прожитковий мінімум. Тоді виходить, ті громадяни, дохід яких в 2008 році був нижче 657,30 грн. на місяць, тобто перевищував прожитковий мінімум усього на 31,30 грн., наражаються потенційному ризику бідності. Це ті громадяни, які, хоча формально й не перебувають за абсолютною рисою бідності, але фактично їхнє матеріальне становище не краще, ніж в офіційно бідного населення.

Міжнародні індикатори (критерії) соціальної безпеки: Рівень бідності – \$4,3 USA добових витрат на одну особу або \$129 USA на місяць. *Рівень злиденності* – \$1 USA добових витрат на одну особу або \$30 USA на місяць [32].

З 2006 року Всесвітній банк у своїх звітах про розвиток людського потенціалу став приводити рівень бідності й для України. Так в 2006 р. за

європейськими стандартами рівень бідності в Україні склав 5,6%, що виявилось практично у 5 разів нижче національного офіційного показника – 28,1%. В 2007 р. за європейськими стандартами рівень бідності в Україні склав 5,8%, тобто практично в 4,7 рази нижче національного офіційного показника – 27,3% [84].

Особливо негативно вплинула на якість життя українців криза 2008 року. Міжнародним дослідницьким агентством "IFAK Ukraine" була реалізована програма моніторингового дослідницького проекту, з 5 по 15 лютого 2009 р., - "5 факторів про українців". У рамках проекту у всіх обласних центрах України було опитано 800 респондентів у віці від 18 до 60 років. Насамперед, криза відбилася на житті українців у вигляді зниження доходів (51%), зниження рівня якості життя в цілому (45%), а також у вигляді негативних змін на роботі (25%). 5% заявили про те, що вони втратили майно, придбане у кредит. У той же час, за твердженням кожного десятого українця, криза обійшла його стороною. Більша частина українців впевнена, що в 2010 році їх матеріальне становище погіршиться в порівнянні з 2008 і 2009 роками [209].

2.2. Диференціація доходів як основний чинник соціально-економічної нерівності населення на прикладі Причорноморського регіону

Сьогодні найбільшу увагу привертає диференціації регіонів за складовими рівня життя, оскільки значні регіональні розбіжності у життєвих стандартах визначають цю проблему як пріоритетну на нинішньому етапі розвитку країни

Досягнутий рівень життя населення характеризує економічний розвиток будь-якої країни світу. Формування української моделі соціально орієнтованої ринкової економіки полягає в можливості держави виконувати основне завдання у забезпеченні гідного рівня життя населення регіону та країни в цілому. Виникає необхідність у визначенні основних підходів до оцінки рівня життя населення в сучасних умовах.

Під час аналізу використано методику, яка базується на дослідженнях НАН України, Інституту демографії та соціальних досліджень, Державного комітету статистики України та включає два блоки показників. Перший блок поєднує показники матеріального становища, другий - умови проживання населення в цілому та окремих соціально-демографічних груп та стан соціального середовища. Основним принциповим моментом дослідження є те, що оцінка рівня життя населення регіонів здійснюється за відповідними до розробленої концепції блоками показників, без виходу на один узагальнюючий (інтегральний) показник [47, с. 17-50]. Головним аргументом на користь такого підходу є необхідність поглибленого дослідження основних складових рівня життя та динамічних зрушень за кожним окремим компонентом, яке неможливе на основі використання одного інтегрального показника.

Натомість, використання для оцінки рівня життя населення в цілому та окремих соціально-демографічних груп системи показників, дає змогу провести поглиблений аналіз рівня життя населення, впливу на нього загальної

соціально-економічної ситуації, а також виявити основні тенденції соціального розвитку та спрогнозувати зміни окремих складових рівня життя. Оцінка рівня життя потребує дослідження системи показників. Використання системи показників надає змогу конкретними кількісними значеннями охарактеризувати рівень життя різних верств суспільства та зміни, що відбуваються у ньому. Багатоаспектність поняття та результати попередніх досліджень приводять до необхідності застосування ієрархічної системи показників, що визначають матеріальне становище населення; умови проживання та стан соціального середовища.

Рівень життя населення значною мірою залежить від стану економіки країни, оскільки високий рівень життя неможливий при занепаді економічної ситуації. Сучасний період визначається тісним зв'язком між рівнем життя населення та успішністю й послідовністю соціально-економічних реформ. Тобто стан економіки має безпосередній вплив на рівень життя населення, тому дослідження тенденцій економічного розвитку держави та регіону має велике значення. Вплив макроекономічних чинників на показники рівня життя відбувається з певним часовим лагом, що обумовлює потребу їх дослідження за періоди, що передують розрахунковим.

Зміни, що відбувалися протягом перехідного періоду, вносили корективи не тільки в характеристики матеріального становища населення, а й в уявлення про життєві стандарти суспільства. Сукупність різного роду потреб формує стандарти життя в суспільстві. Первинні потреби є визначальними у суспільствах, де домінує бідне населення. Із зростанням рівня добробуту змінюються і потреби особистості, переходять на вищий рівень. Їх задоволення пов'язується з можливістю брати участь у житті суспільства, впливати на вирішення важливих питань, відкрито виражати свою позицію, прожити довге й здорове життя у чистому природному середовищі, мати вільний доступ до накопичених цивілізацією знань, освіти, системи охорони здоров'я, об'єктів соціальної інфраструктури.

В регіонах, за умови низького рівня життя значної частини населення, особливо у випадках, коли цей процес супроводжується глибокою економічною кризою, матеріальна складова добробуту виходить на перший план. Відбувається ідеалізація найбільш дефіцитного ресурсу, яким виступають гроші.

Очевидно, що такі категорії, як «економічна система», «рівень життя» та будь-які інші соціально-економічні категорії з часом змінюють свій характер та профіль, набуваючи все нових соціальних та економічних ознак. Проте матеріальне становище як складова рівня життя населення за будь-яких економічних та політичних умов завжди має важливе значення. У період становлення ринкової економіки воно розглядається як один із найважливіших індикаторів соціально-економічної стратегії розвитку.

Можливість забезпечення високого рівня матеріального добробуту залежить від економічних та соціальних особливостей розвитку суспільства, історичних передумов формування нового суспільного устрою. Суттєвий вплив

на його рівень мають національні традиції та загальноприйняті суспільні норми й правила тощо.

Характеристика матеріального добробуту є визначальним фактором у разі аналізу рівня життя населення як у запропонованій системі оцінки, так і у випадку розширення рамок дослідження до вивчення якості життя. Одне з центральних місць у системі оцінки матеріального добробуту населення займають показники доходів і витрат. Поточні надходження домогосподарств оцінюються за показниками грошових та сукупних доходів. Доходи населення включають обсяг нарахованих в грошовій та натуральній формі: заробітної плати, прибутку та змішаного доходу, одержаних доходів від власності, соціальних допомог та інших поточних трансфертів.

Важливе значення для аналізу матеріального добробуту населення має оцінка наявних та реальних доходів. Наявні доходи відображають максимальний обсяг грошових доходів, які призначені для використання домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг.

Вони включають оплату праці, прибуток, змішаний дохід, сальдо доходів від власності, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти за виключенням сплачених, зокрема поточних податків на доходи та майно.

У 2002-2008рр. спостерігається постійна тенденція до зростання наявних доходів у всіх областях Південного регіону та в Україні в цілому (рис. 2.1.). Але різкого падіння зазнали наявні доходи населення Одеської області у 2008р. Реальний наявний дохід – це наявний дохід, визначений за виключенням впливу цін. Динаміка реальних наявних доходів населення за 2002-2008рр. відзначалася суттєвим зростанням, обсяги реальних наявних доходів населення за цей період зросли, що свідчить про значне підвищення рівня матеріального забезпечення населення Причорноморського регіону. Але темпи зростання реальних наявних доходів були досить різні (рис. 2.2.):

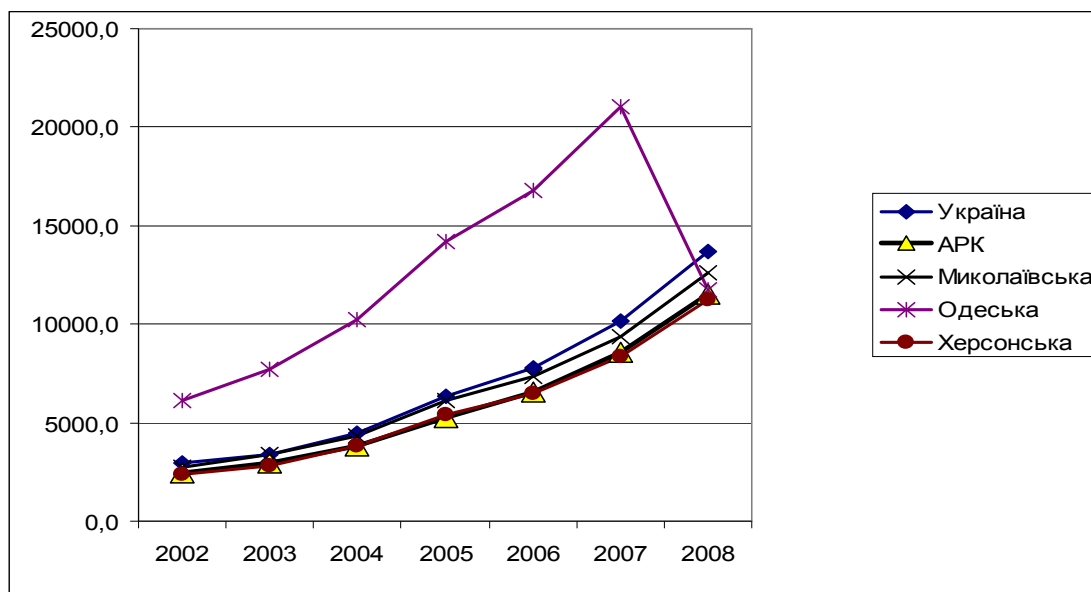

Рис. 2.1. Наявний дохід на одну особу, грн.

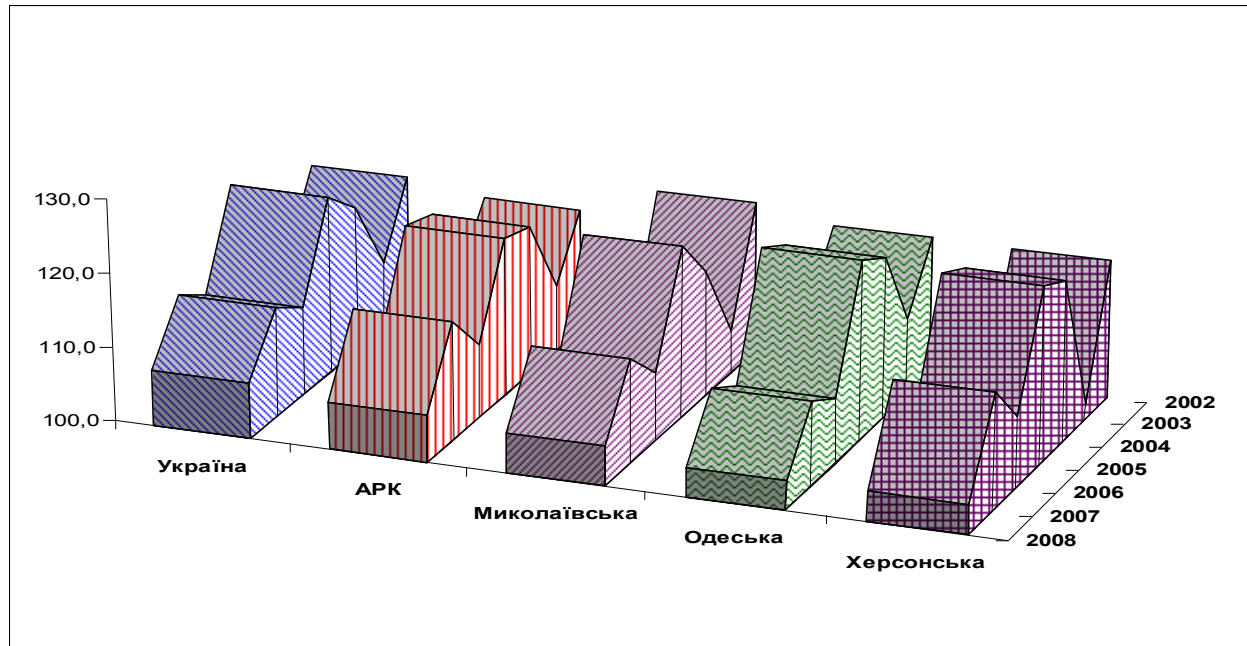

Рис. 2.2. Реальний наявний дохід, у відсотках до попереднього року

Поряд із зростанням абсолютної та реальної величини доходів населення Причорноморського району, спостерігалася подальша тенденція до поліпшення структури доходів домогосподарств. Так, важливого значення для матеріального становища населення набуває той факт, що протягом останніх років відбувається значне зростання грошової частки у структурі сукупних доходів домогосподарств. Так при оцінці матеріального становища населення важливим елементом комплексного дослідження виступає аналіз структури доходів (табл.2.12.). Для цього розраховується питома вага таких складових елементів у структурі доходів.

Таблиця 2.12

Структура сукупних доходів домогосподарств, %

Структура сукупних доходів домогосподарств		1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Грошові доходи	Україна	63,8	68,1	75,8	80,0	81,1	85,1	86,4	87,6	89,0	87,9
	АРК	70,8	76,7	84,5	90,1	91,6	94,3	95,2	95,7	95,8	95,7
	Миколаївська	65,4	74,1	81,6	81,9	81,2	84,4	88,3	87,9	89,3	88,8
	Одеська	70,3	70,0	77,3	84,0	85,6	88,8	89,9	88,7	89,9	88,2
	Херсонська	65,7	69,2	78,3	79,1	81,3	86,9	85,9	86,1	90,2	91,1
- оплата праці	Україна	34,1	37,1	40,8	42,8	44,9	45,2	46,0	48,4	50,6	49,4
	АРК	37,1	43,5	43,5	50,6	55,3	52,7	51,2	53,1	53,9	50,8
	Миколаївська	28,1	33,8	39,8	42,0	42,5	39,8	44,5	47,0	48,6	44,7
	Одеська	40,9	37,8	43,1	49,9	50,1	47,7	49,7	48,8	50,1	51,9
	Херсонська	26,5	28,6	34,8	32,2	33,4	32,9	32,0	30,5	39,6	41,9
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	Україна	2,6	2,4	3,1	3,2	3,4	4,4	4,9	4,6	5,2	5,3
	АРК	2,6	0,9	2,3	4,2	3,1	3,6	6,7	5,1	8,1	8,8
	Миколаївська	3,9	3,9	3,5	2,5	6,6	10,9	11,8	8,0	5,2	10,8
	Одеська	4,8	3,7	2,8	3,1	3,2	4,9	5,3	4,2	6,9	2,0
	Херсонська	5,8	2,8	2,4	3,4	8,4	9,6	9,1	15,7	9,2	11,4

- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	Україна	3,8	5,3	5,5	5,0	5,4	4,8	4,6	3,8	3,6	3,3
	АРК	3,9	6,8	6,4	6,0	5,8	5,4	4,0	3,7	3,9	3,3
	Миколаївська	6,7	8,6	7,9	7,5	6,0	5,9	5,1	5,4	5,6	5,2
	Одеська	3,7	4,9	5,4	4,8	5,4	5,7	4,6	4,2	3,2	3,5
	Херсонська	8,5	13,2	10,4	10,5	11,0	11,2	12,0	7,9	7,9	5,2
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	Україна	16,2	15,9	18,0	20,4	18,4	22,2	24,0	23,7	23,0	23,1
	АРК	18,7	17,1	20,8	18,9	18,9	23,7	24,7	23,9	22,0	24,8
	Миколаївська	18,8	19,4	17,7	18,1	15,0	17,7	18,8	20,6	22,1	21,1
	Одеська	13,9	13,8	18,9	18,4	16,1	21,4	22,5	25,0	22,4	24,0
	Херсонська	15,7	15,8	19,7	21,3	17,8	22,4	21,6	21,7	21,7	23,0
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	Україна	7,1	7,4	8,4	8,6	9,0	8,5	6,9	7,1	6,6	6,8
	АРК	8,5	8,4	11,5	10,4	8,5	8,9	8,6	9,9	7,9	8,0
	Миколаївська	7,9	8,4	12,7	11,8	11,1	10,1	8,1	6,9	7,8	7,0
	Одеська	7,0	9,8	7,1	7,8	10,8	9,1	7,8	6,5	7,3	6,8
	Херсонська	9,2	8,8	11,0	11,7	10,7	10,8	11,2	10,3	11,8	9,6
- продукції, отриманої з особ-го підсоб. госп-ва та від	Україна	23,0	17,1	13,1	10,3	9,5	7,0	6,0	5,4	4,8	4,0
	АРК	16,6	9,6	7,8	4,1	3,2	1,9	1,7	1,1	0,7	1,0
	Миколаївська	23,1	15,0	9,0	7,0	8,2	6,1	5,0	5,2	4,6	3,4
	Одеська	20,0	15,8	13,1	8,3	7,3	5,6	5,4	5,4	3,7	3,5
	Херсонська	22,5	14,0	8,6	10,3	8,1	5,1	4,4	4,4	4,0	2,4
субсидії безготівкові на оплату житлових комунальних послуг, електроенергії,	Україна	3,7	2,9	2,5	2,0	1,4	0,9	0,5	0,6	0,7	0,5
	АРК	3,6	1,7	1,7	1,0	0,9	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4
	Миколаївська	2,5	1,9	1,4	1,3	0,6	0,6	0,4	0,3	0,4	0,4
	Одеська	1,8	0,7	1,4	1,0	0,7	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4
	Херсонська	0,8	0,5	4,1	0,4	0,8	0,5	0,5	0,2	0,3	0,4
послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату	Україна	0,9	0,9	0,7	0,7	1,0	0,9	0,6	0,6	0,5	0,5
	АРК	0,6	0,7	0,4	0,2	0,7	0,5	0,6	0,3	0,4	0,3
	Миколаївська	0,2	0,4	0,3	0,5	0,9	0,9	0,5	0,9	0,6	0,9
	Одеська	0,3	0,3	0,2	0,3	0,4	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3
	Херсонська	2,5	1,7	1,8	1,3	1,1	0,3	0,2	0,3	0,3	0,4
Інші надходження	Україна	8,6	11,0	7,9	7,0	7,0	6,1	6,5	5,8	5,0	7,1
	АРК	8,4	11,3	5,6	4,6	3,6	2,8	2,1	2,5	2,7	2,6
	Миколаївська	8,8	8,6	7,7	9,3	9,1	8,0	5,8	5,7	5,1	6,5
	Одеська	7,6	13,2	8,0	6,4	6,0	4,7	4,0	5,3	5,7	7,6
	Херсонська	8,5	14,6	9,0	8,9	8,7	7,2	9,0	9,0	5,2	5,7

домогосподарств, як оплата праці, доходи від підприємницької діяльності, доходи від власності, доходи від продажу продукції з особистого підсобного господарства, натуральні доходи від особистого підсобного господарства, пенсії, соціальні трансферти (у тому числі пільги та субсидії), грошова допомога від родичів та інших осіб, доходи від продажу власного майна, інші надходження. Оскільки пільги та субсидії становлять велику питому вагу в сукупних доходах населення, то потрібно відслідковувати, як змінюється питома вага трудових доходів. Трудові доходи характеризують сукупні надходження людини (домогосподарства) в результаті трудової, підприємницької та індивідуальної діяльності. Трудові доходи включають:

- заробітну плату, у тому числі заробіток у натуральній формі, виплати, допомоги за основним місцем роботи (за мінусом прибуткового податку та інших обов'язкових відрахувань);
- оплату праці на інших роботах, у тому числі виплати, допомоги, заробіток у натуральній формі (за мінусом прибуткового податку та інших обов'язкових відрахувань);
- доходи від підприємницької та індивідуальної діяльності;
- виплати заборгованості із заробітної плати (виплати із заборгованостей заробітної плати включаються в категорію «трудові доходи» на основі того, що цей вид надходження є невід'ємною частиною раніше зароблених трудових доходів.

Завданням дослідження цієї складової матеріального становища є одержання кількісних та якісних характеристик їх обсягу, структури та розподілу між окремими соціально-демографічними групами населення. Джерела отримання доходів, які формують уявлення про засоби існування та соціально-економічний статус домогосподарства, мають важливе значення. Традиційно значна частина прибутків населення має надходити у грошовій формі. Тому висока частка грошової складової у сукупних надходженнях домогосподарств є позитивним свідченням не тільки рівня життя, а й загального стану економіки. Покращення рівня матеріального становища населення Південного регіону за 1999-2008рр. отримало своє позитивне відображення і у структурі доходів домогосподарств. Якщо в 1999р. у структурі сукупних доходів домогосподарств Причорноморського району грошова частка становила 65,4-70,8%, то в 2008р. цей показник дорівнював 88,2-95,7% (рис.2.3.), що навіть перевищує середній рівень по країні (87,9%).

Спостерігається продовження тенденції зростання частки грошових доходів у структурі сукупних доходів домогосподарств різних за своїм соціально-демографічним складом та соціально-економічним статусом членів домогосподарства.

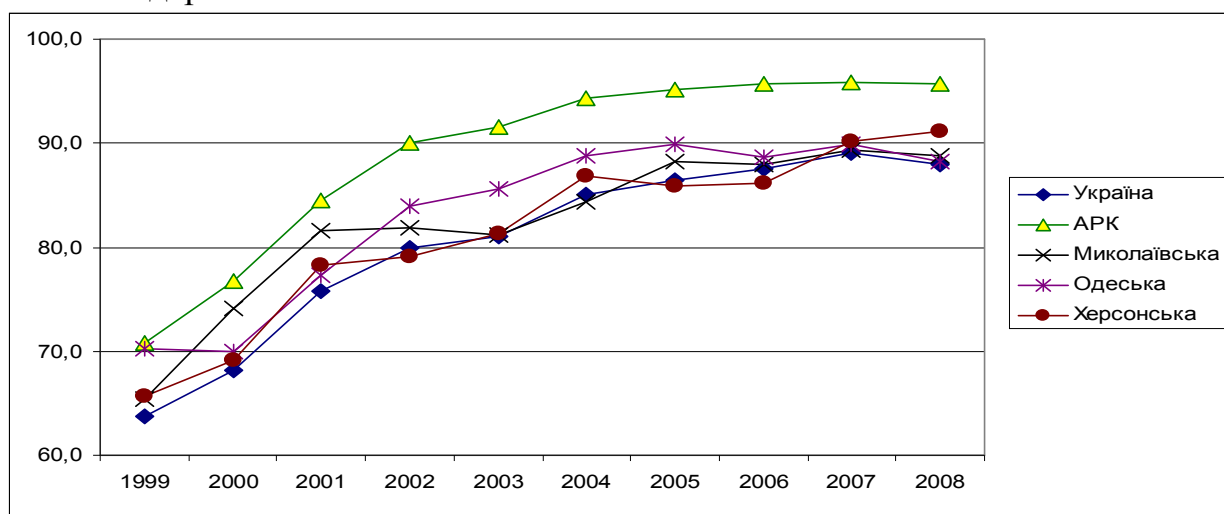

Рис. 2.3. Частка грошових доходів у структурі сукупних доходів домогосподарств

Досліджуючи структуру доходів домогосподарств України за 1999-2008рр., зауважимо, що основним джерелом сукупних доходів домогосподарств Причорноморського району, як і раніше, залишаються трудові доходи. Протягом 1999-2008рр. питома вага трудових доходів постійно зростала, протягом цих років ця стаття сукупних доходів стала перевищувати половину всіх сукупних доходів домогосподарств. Таким чином, зростання частки трудових доходів у структурі сукупних доходів домогосподарств свідчить про підвищення вагомості трудової діяльності як основного чинника поліпшення матеріального становища населення. Трудові доходи характеризують доходи, що формуються на основі оплати праці найманих працівників та доходів осіб, які займаються підприємницькою та індивідуальною діяльністю.

Головним складовим елементом трудових доходів є оплата праці найманих працівників. Упродовж 1999-2008рр. питома вага оплати праці у структурі сукупних доходів домогосподарств мала ознаки постійного зростання і стала основним чинником збільшення трудових доходів населення Причорноморського району в цілому (рис. 2.4).

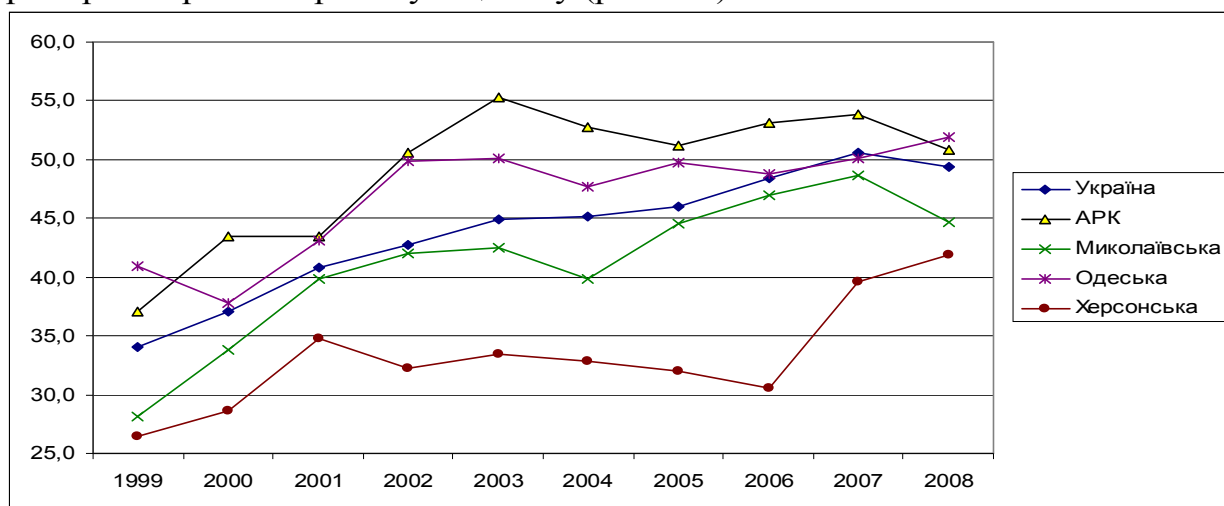

Рис. 2.4. Питома вага оплати праці у структурі сукупних доходів домогосподарств

Зауважимо, що за 1999-2008рр. питома вага оплати праці збільшилася з 40,9% до 51,9% в Одеській області, при цьому структурні зрушення трудових доходів мали майже однакове місце в 1999-2008рр. Відбулось також збільшення питомої ваги оплати праці з 26,5% до 41,9% у Херсонській області, де найнижчі показники питомої ваги оплати праці серед регіонів Причорноморського району. Найвищі показники питомої ваги оплати праці серед регіонів Причорноморського району спостерігались в Автономній Республіці Крим на протязі 2000-2007рр.

Найбільш вагомим джерелом оплати праці переважної частини населення є заробітна плата. Заробітна плата є первинним доходом домашніх господарств, який включає винагороду у грошовій або натуральній формі, що повинна бути виплачена роботодавцем найманому працівнику за роботу, виконану у звітному періоді. Для визначення впливу заробітної плати на рівень життя населення звернемо увагу на показник середньомісячної заробітної плати працівників Причорноморського району починаючи з 1995р. (рис. 2.5.).

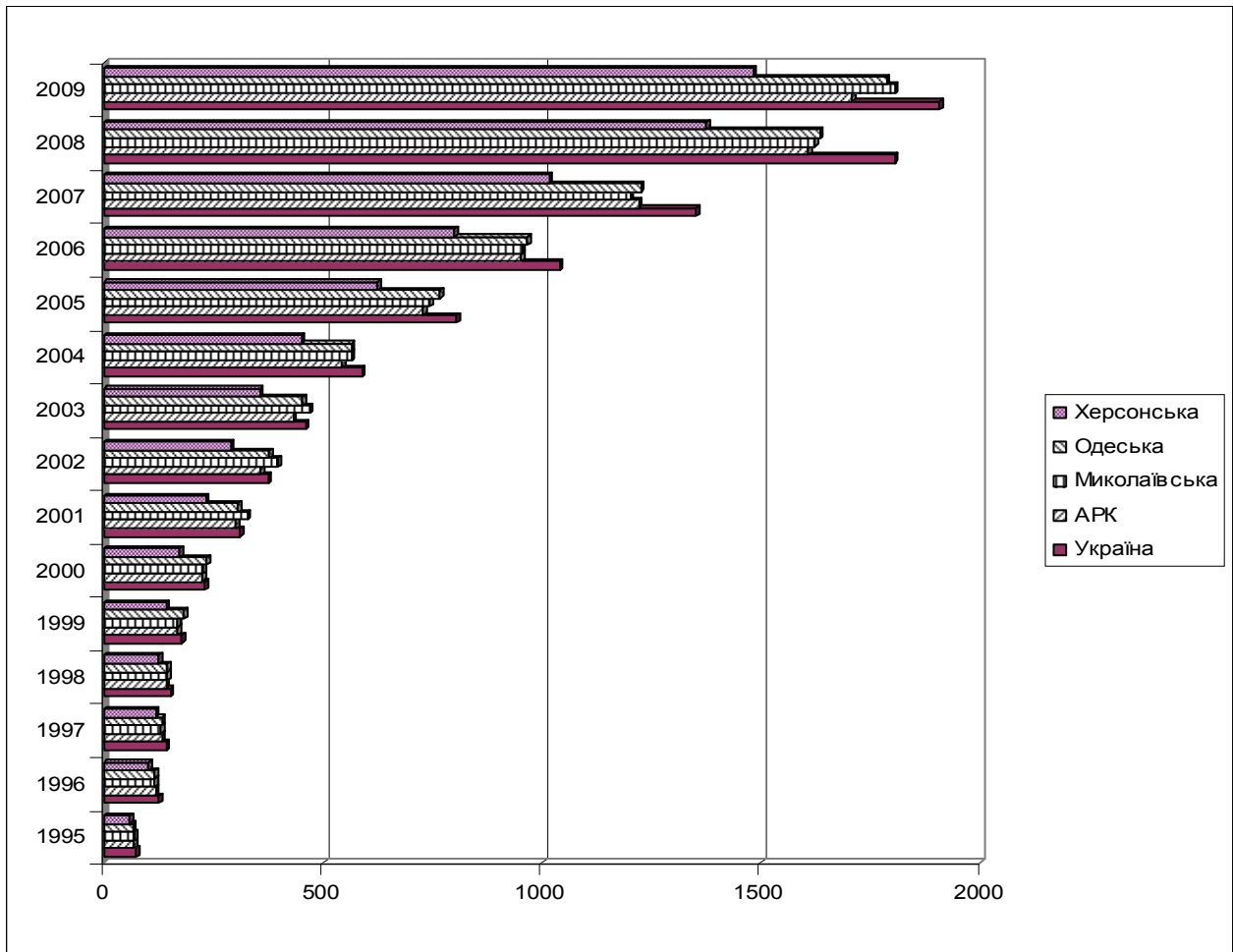

Рис. 2.5. Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах у 1995-2009 роках (в розрахунку на одного штатного працівника, грн.)

Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників визначається шляхом ділення нарахованого фонду оплати праці працівників за відповідний період (місяць, квартал, рік) на їх середньооблікову чисельність та на кількість місяців у періоді.

За період 1995-2000 рр. середньомісячна номінальна заробітна плата працівників зросла майже у 25 разів. Але це не означає що настільки ж зросла купівельна спроможність населення та його рівень життя. Хоча за даними статистики зростання реальної заробітної плати населення Причорноморського регіону ненабагато відстає від зростання номінальної заробітної плати.

Рівень життя населення погіршує заборгованість з виплати заробітної плати, це сума своєчасно не виплаченої заробітної плати всім категоріям працівників, а саме: штатним працівникам; сумісникам та працюючим за договорами; звільненим працівникам. При цьому заборгованою вважається сума, яка включає усі нарахування у грошовій та натуральній формі із фонду оплати праці, що належить до виплати, тобто за винятком обов'язкових утримань (податок з доходу фізичних осіб та сума зборів на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що сплачує працівник), яка не виплачена до 1-го числа місяця, наступного за звітним. Так за 10

останніх років заборгованість з виплати заробітної плати скоротилась більше ніж у 4 рази (рис. 2.6.):

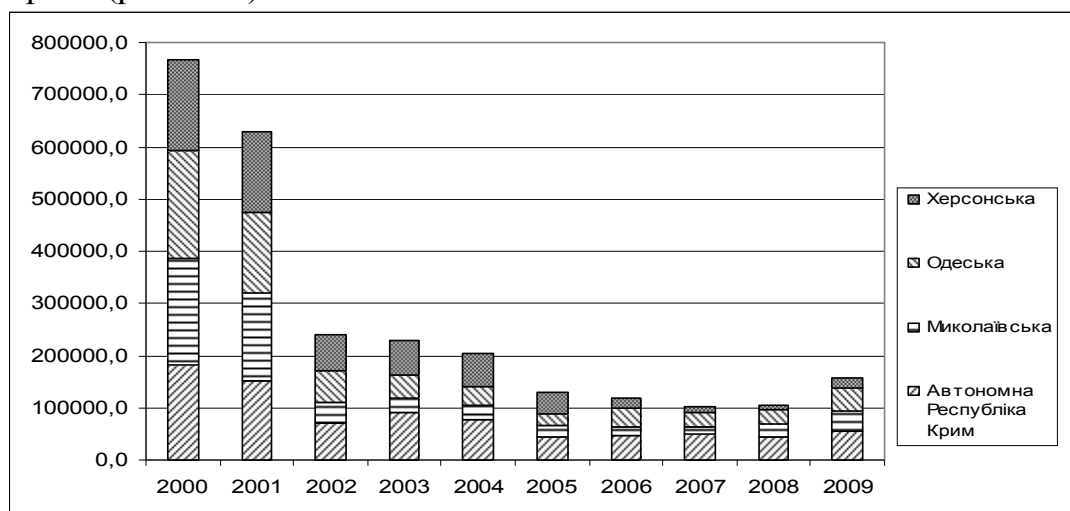

Рис. 2.6. Динаміка заборгованості з виплати заробітної плати, тис. грн.

Наступним за своїм значенням джерелом доходів домогосподарств є пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою. Потрібно відзначити істотне збільшення показника питомої ваги виплат у структурі сукупних доходів населення за 2004-2008рр. Порівняно з 1999р., питома вага зазначених виплат у структурі сукупних доходів домогосподарств у 2008р. збільшилася на 10,1 в.п. в Одеській області (рис. 2.7.). За останні роки найбільші показники структурних зрушень у структурі доходів домогосподарств були притаманні саме пенсійним виплатам та стипендіям.

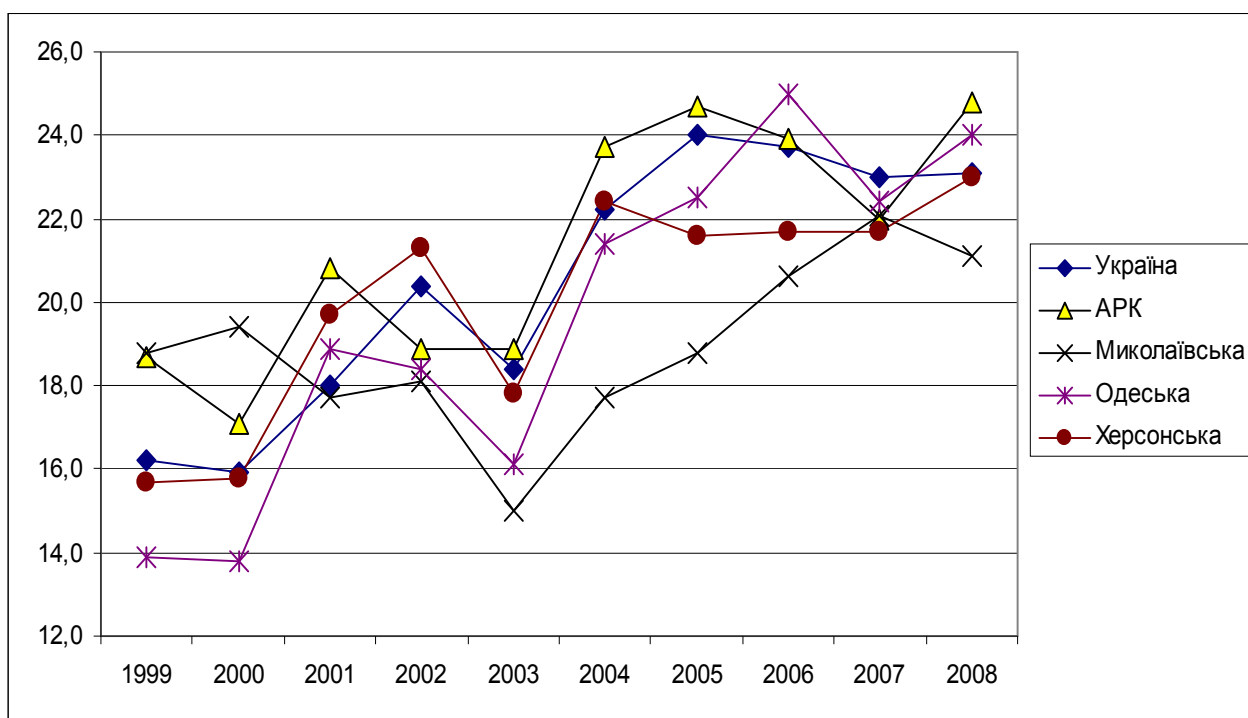

Рис. 2.7. Питома вага пенсій, стипендій, соціальної допомоги, наданої готівкою, у структурі сукупних доходів домогосподарств

Такий процес свідчить про суттєве підвищення рівня пенсійного забезпечення українців. Проте підвищення питомої ваги пенсійних виплат у структурі сукупних доходів населення може мати негативний вплив на подальший економічний розвиток Причорноморського району та України, стаючи важким економічним тягарем для бюджету країни.

У цілому, за останні роки пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою, стали другим за вагомістю джерелом доходів у домогосподарствах Причорноморського району, який має ознаки постійного зростання.

Очевидно, що це стало результатом соціальної політики держави, яка реалізувалася через значне підвищення розміру цих виплат – як мінімального, так і середнього розміру. Додатковим фактором підвищення питомої ваги пенсійних виплат та стипендій у структурі загальних доходів домогосподарств є постійне збільшення чисельності пенсіонерів та студентів. Зазначимо, що виняткову роль пенсії відіграють у бюджетах домогосподарств з осіб пенсійного віку, становлячи більшу частину їх загальних доходів. При чому за останні роки цей показник постійно зростає.

Важливо також приділити увагу процесові зменшення частки натурального доходу від особистого підсобного господарства у структурі загального доходу домогосподарств. 1999-2008рр. стали роками стабільного зниження питомої ваги цього виду доходів (рис. 2.8.).

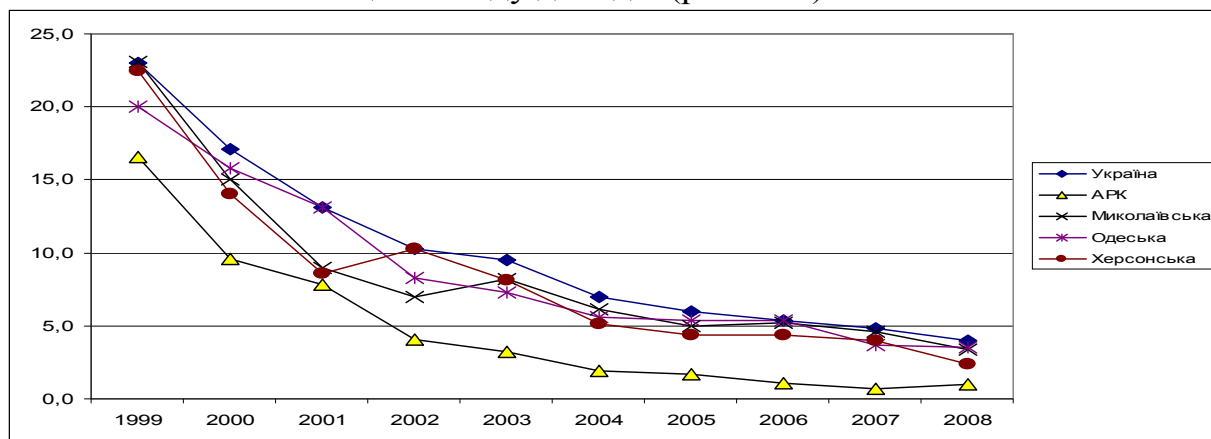

Рис. 2.8. Питома вага натурального доходу від особистого підсобного господарства у структурі загального доходу домогосподарств

Якщо у 1999р. на частку натурального доходу від особистого підсобного господарства припадала майже чверть всього сукупного доходу домогосподарств, то в 2001-2002 рр. цей показник вже дорівнював десяті частині, а з 2006р. – менше ніж 5 % всього сукупного доходу домогосподарств. Традиційно, що висока частка цього виду надходжень формується за рахунок сільської місцевості, проте й на селі також спостерігається загальна тенденція до зменшення.

Водночас зростання питомої ваги доходів від підприємницької та індивідуальної діяльності, перш за все, свідчить про розвиток ринкових відносин. Саме це джерело доходів є ознакою інтенсивності розвитку малого та середнього бізнесу, які, у свою чергу, безпосередньо формують рівень життя громадян. Так, за період 1999-2008 рр. питома вага доходів від підприємницької

діяльності мала тенденцію до збільшення. Інші складові сукупного доходу, які характеризують розвиток ринкової діяльності, а саме: доходи від операцій з нерухомістю та цінними паперами (доходи від власності), доходи від продажу продуктів сільського господарства зазнали незначного зниження.

Диференціація життєвого рівня населення характеризується децильним коефіцієнтом диференціації доходів населення та децильним коефіцієнтом фондів.

Децильний коефіцієнт диференціації доходів населення показує співвідношення мінімального рівня доходів серед 10% найбільш забезпеченого населення до максимального рівня доходів серед 10% найменш забезпеченого населення.

Децильний коефіцієнт фондів показує співвідношення сумарних доходів 10% найбільш та 10% найменш забезпеченого населення. Співвідношення мінімального рівня доходів серед 10% найбільш забезпеченого населення до максимального рівня доходів серед 10% найменш забезпеченого населення за період 1999-2008 рр. знаходиться у стійкому положенні.

Скорочення розриву між цими показниками не можна виділити (табл. 2.13.).

Таблиця 2.13

Диференціація життєвого рівня населення Причорноморського району

Децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів		1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	Україна	2,4	2,3	2,5	2,4	2,3	2,4	2,4	2,4	2,0	2,1
	АРК	3,3	3,0	3,5	3,4	2,7	3,1	3,2	3,5	3,9	3,2
	Миколаївська	3,1	3,4	4,0	3,6	3,5	4,3	4,7	4,0	3,5	3,6
	Одеська	4,1	3,5	3,7	4,7	3,5	4,3	3,9	3,7	3,8	3,6
	Херсонська	3,5	4,0	4,3	4,6	3,8	4,5	4,1	4,7	3,5	4,0
Децильний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	Україна	4,2	4,4	4,6	4,5	4,4	4,6	4,6	4,7	3,6	3,8
	АРК	...	5,8	5,5	4,7	4,3	5,1	4,9	5,6	5,5	4,9
	Миколаївська	...	4,6	6,2	5,5	5,4	8,8	8,4	7,0	5,1	5,9
	Одеська	6,8	6,8	7,1	8,3	6,8	7,4	5,9	6,2	5,1	5,0
	Херсонська	...	6,9	7,9	7,7	7,4	7,1	5,8	7,8	5,5	5,2

При аналізі державних соціальних стандартів і гарантій та рівня матеріального добробуту в цілому велике значення має показник, що характеризує питому вагу населення, яке отримує доходи, нижчі за рівень прожиткового мінімуму.

Чисельність населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму, визначається на підставі даних розподілу населення за рівнем загальних доходів і є підсумком числа осіб, рівень загальних доходів яких нижче величини прожиткового мінімуму, діючого в державі на момент аналізу.

Саме цей статистичний показник віддзеркалює реальний рівень матеріального становища населення, адже доходи населення можуть постійно

зростати, проте бути не достатніми для задоволення основних потреб життєдіяльності людини.

У табл. 2.14. наведено динаміку населення з сукупними еквівалентними доходами, нижчими за розмір законодавчо встановленого прожиткового мінімуму на одну особу (у розрахунку на місяць).

Таблиця 2.14

Чисельність населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму

		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)		270,12	311,30	342,00	342,00	362,23	423,00	472,04	532,05	626,06
<i>Чисельність населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму:</i>										
тис. осіб	Україна (млн. осіб)	39,2	39,9	39,8	35,2	30,3	25,3	23,1	13,2	8,1
	Причор. р-н:									
	АРК	1746,4	1850,7	1851,3	1788,4	1562,5	1340,5	996,0	730,4	366,5
	Миколаївська	1172,4	1102,1	1008,8	762,0	706,6	460,7	492,2	358,3	221,1
	Одеська	1900,9	2080,4	1995,4	1831,9	1731,4	1332,1	1243,3	717,9	529,6
	Херсонська	1027,1	1034,3	984,1	899,9	754,1	649,6	686,2	400,6	255,0
у відсотках до загальної чисельності населення	Україна	80,2	82,7	83,3	76,2	65,6	55,3	50,9	29,3	18,1
	Причор. р-н:									
	АРК	84,4	90,4	92,0	90,0	79,0	68,1	51,1	37,6	19,1
	Миколаївська	91,6	87,0	80,7	62,0	57,8	37,9	41,0	30,1	18,7
	Одеська	77,7	85,4	82,3	80,2	75,5	58,4	55,0	31,9	23,7
	Херсонська	84,5	86,8	85,0	78,8	66,6	57,9	61,9	36,5	23,4
у відсотках до попереднього року	Україна	...	101,5	100,0	88,4	86,1	83,5	91,3	57,1	61,2
	Причор. р-н:									
	АРК	...	106,0	100,0	96,6	87,4	85,8	74,3	73,3	50,2
	Миколаївська	...	94,0	91,5	75,5	92,7	65,2	106,8	72,8	61,7
	Одеська	...	109,4	95,9	91,8	94,5	76,9	93,3	57,7	73,8
	Херсонська	...	100,0	95,1	91,4	83,8	86,1	105,6	58,4	63,7

Аналізуючи питому вагу населення з доходами нижче прожиткового мінімуму у розрахунку на одну особу, слід відзначити суттєве зниження даного показника в 2008р. при порівнянні з 2000р. У 2008р. лише 18,7-23,7% всього населення Причорноморського району мали сукупні еквівалентні доходи нижчі за прожитковий мінімум, у той час як у 1999 р. більше ніж 77,7%. Зменшення цього показника, насамперед, є наслідком поліпшення матеріального становища переважної більшості населення за рахунок зростання соціальних мінімальних гарантій.

Таким чином, в цілому за досліджуваний період у структурі сукупних доходів домогосподарств Причорноморського району відбувається стабільне

зростання питомої ваги оплати праці. Окрім цього намітилася стійка тенденція до зростання доходів від підприємницької діяльності. Особливо слід відзначити поступове зростання у структурі доходів домогосподарств питомої ваги пенсійних виплат та стипендій. Натомість, уже котрий рік спостерігається зменшення питомої ваги пільг та субсидій у структурі сукупних доходів домогосподарств Причорноморського району. Крім цього, у 2008р., при порівнянні з 1999р., відбулося суттєве зменшення питомої ваги натуральних доходів від особистого підсобного господарства, що певною мірою може свідчити про поліпшення матеріального становища населення.

Підсумовуючи проведений аналіз структури доходів домогосподарств Причорноморського району за 1999-2008рр., відзначимо лише, що структурі доходів були притаманні більш інтенсивні зрушення в період 1999-2002рр. За останні роки структура доходів домогосподарств Причорноморського району змінювалася досить повільно, характеризуючи стабільність формування джерел доходів домогосподарств. Зменшення структурних зрушень у формуванні доходів домогосподарств супроводжувалося позитивними тенденціями зростання головних структурних елементів доходів. Наявність повільного характеру позитивних структурних зрушень у формуванні доходів домогосподарств може свідчити про певну стабілізацію процесів економічного розвитку, що дає можливість населенню формувати свої доходи з більш важливих джерел, таких як оплата праці найманих працівників, доходи від підприємницької діяльності.

2.3 Характеристика витрат та рівня споживання населення в Причорноморському регіоні

Наступним позитивним аспектом матеріального забезпечення населення є поліпшення структури витрат домогосподарств. Структура сукупних витрат домогосподарства характеризує співвідношення ресурсів домогосподарств, що були ними витрачені для задоволення своїх як продовольчих, так і не продовольчих потреб. Для вивчення напрямків використання доходів оцінюється структура витрат за цільовим призначенням. Важливим елементом аналізу доходів населення є оцінка купівельної спроможності, що здійснюється на основі зміни кількості продуктових наборів, які можна придбати за середньомісячну заробітну плату, середню пенсію, середню стипендію, що отримують студенти. В Україні та в її регіонах навіть найбагатші верстви населення більшу частину бюджету витрачають на харчування. Тобто питома вага продуктового кошика для всіх має велике значення.

Дослідження витрат населення потрібно розглядати разом з оцінкою доходів. Проте, навіть окремо, витрати населення – широка інформаційна база для дослідження матеріального становища, якій слід приділяти достатньо уваги. Показники витрат відображають суми платежів домогосподарств та населення за отримані товари й послуги, суми коштів, направлених на купівлю акцій, сертифікатів, валюти, нерухомості, на будівництво, допомогу родичам і знайомим, на вклади до банківських установ, на податки тощо. Витрати

домогосподарств містять усі види витрат на споживання і на неспоживчі цілі (крім витрат, пов'язаних зі здійсненням ними підприємницької, самостійної трудової та фермерської діяльності). Саме аналіз особливостей формування та розподілу витрат населення дає можливість дослідити ті сфери матеріального становища, які не доступні при використанні інших елементів матеріального добробуту. Також слід відзначити, що показники витрат домогосподарств та населення в трансформаційній економіці є більш достовірними, ніж показники доходів. Це пояснюється наявністю у домогосподарств тіньових надходжень, які не фіксуються у дохідній складовій, однак можуть бути виявлені за допомогою обліку витрат. Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство представлені на рис. 2.9.

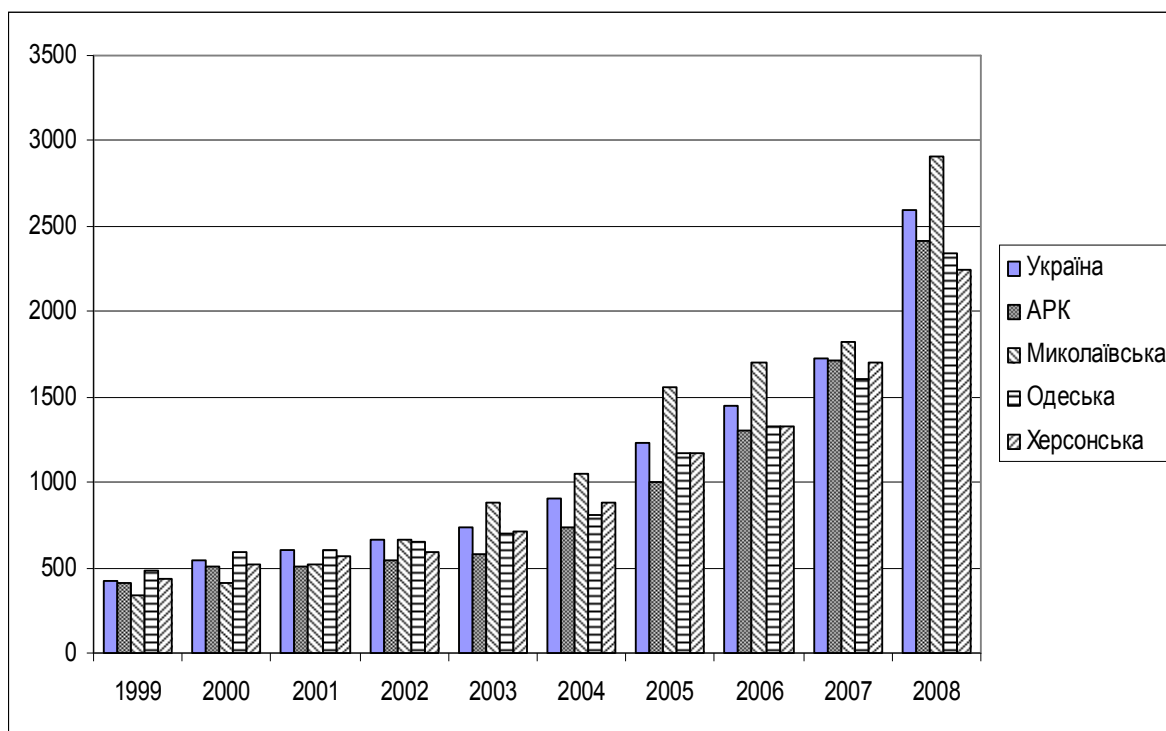

Рис. 2.9. Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.

Процеси економічного зростання чи занепаду впливають на рівень життя населення та відбиваються на його споживчих можливостях, про що свідчать зміни в доходах та витратах населення. Упродовж останніх років, з початком періоду економічного зростання та підвищення доходів громадян, у споживанні домогосподарств Причорноморського району спостерігаються позитивні зрушення. Про це, передусім, свідчить зростання показників витрат на непродовольчі товари й послуги, поліпшення кількісних та якісних показників харчування.

Так само, як і раніше, в Причорноморського району та в цілому по країні, основною статтею сукупних витрат домогосподарств залишаються витрати на харчування. Протягом 1999-2008рр. спостерігалось поступове зменшення питомої ваги цих витрат у структурі сукупних витрат домогосподарств. У

1999р. витрати на харчування склали 62,9-70,5%, а вже у 2008р. склали 43,7-58,2% (табл. 2.15.).

Таблиця 2.15

Структура сукупних витрат домогосподарств, відсотків

Структура сукупних витрат домогосподарств		1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Неспоживчі сукупні витрати	Україна	3,4	6,7	6,3	7,2	6,7	7,4	8,9	9,5	10,0	13,8
	АРК	2,1	7,1	3,0	4,7	3,4	4,0	5,4	6,5	7,5	8,9
	Миколаївська	3,1	5,3	7,9	10,9	9,2	9,0	14,1	15,6	11,5	19,9
	Одеська	2,9	7,0	5,2	4,4	4,8	5,5	6,4	6,1	5,5	6,5
	Херсонська	4,9	8,8	9,7	9,2	12,2	8,1	11,9	9,8	13,1	13,6
Споживчі сукупні витрати	Україна	96,6	93,3	93,7	92,8	93,3	92,6	91,1	90,5	90,0	86,2
	АРК	97,9	92,9	97,0	95,3	96,6	96,0	94,6	93,5	92,5	91,1
	Миколаївська	96,9	94,7	92,1	89,1	90,8	91,0	85,9	84,4	88,5	80,1
	Одеська	97,1	93,0	94,8	95,6	95,2	94,5	93,6	93,9	94,5	93,5
	Херсонська	95,1	91,2	90,3	90,8	87,8	91,9	88,1	90,2	86,9	86,4
з них:											
продукти харчування та безалкогольні напої	Україна	65,2	64,9	62,6	59,1	58,6	57,5	56,6	53,2	51,4	48,9
	АРК	66,3	64,6	68,2	64,0	64,1	61,1	59,1	54,4	52,2	52,2
	Миколаївська	70,5	69,8	63,2	54,8	53,4	55,8	51,5	47,5	51,0	43,7
	Одеська	64,9	65,5	66,9	63,1	63,5	61,6	61,0	60,6	57,0	58,2
	Херсонська	62,9	62,7	57,4	58,4	55,4	57,7	52,9	52,6	51,5	51,8
алкогольні напої, тютюнові вироби	Україна	2,9	3,0	2,8	2,6	2,8	2,8	2,9	2,6	2,6	2,2
	АРК	3,7	3,0	3,5	3,1	3,3	3,2	3,4	3,0	2,6	2,5
	Миколаївська	3,2	3,0	2,9	2,3	2,9	3,1	2,6	2,5	2,4	2,0
	Одеська	3,2	3,5	3,2	2,8	2,8	2,9	2,8	2,8	2,9	2,5
	Херсонська	2,8	3,0	2,7	2,1	2,3	3,2	2,4	2,2	2,2	1,7
непродовольчі товари та послуги	Україна	28,5	25,4	28,3	31,1	31,9	32,3	31,6	34,7	36,0	35,1
	АРК	27,9	25,3	28,3	28,2	29,2	31,7	32,1	36,1	37,7	36,4
	Миколаївська	23,2	21,9	26,0	32,0	34,5	32,1	31,8	34,4	35,1	34,4
	Одеська	29,0	24,0	24,7	29,7	28,9	30,0	29,8	30,5	34,6	32,8
	Херсонська	29,4	25,5	30,2	30,3	30,1	31,0	32,8	35,4	33,2	32,9

Сукупні витрати складаються з суми споживчих та неспоживчих сукупних витрат. Сукупні витрати включають фактично сплачені грошові витрати домогосподарства, вартість натуральних надходжень, суми пільг та безготівкових субсидій. Оцінка натуральних надходжень здійснюється за середніми цінами купівлі відповідних товарів. Питома вага витрат на харчування в сукупних витратах домогосподарств є індикатором матеріального забезпечення сім'ї.

Відповідно до закону Енгеля саме ця стаття витрат найшвидше реагує на зміну добробуту домогосподарства: у разі зростання доходів зменшується частка витрат на харчування і, навпаки, якщо доходи зменшуються, то питома вага витрат на харчування зростатиме. Існують і інші закони споживання: Закон Швабе – чим бідніша сім'я, тим більша частка витрат припадає на житло; Закон Джині – якщо продовольчі витрати зростають чи знижуються в арифметичній прогресії, то інші види витрат змінюються у зворотному напрямку і в

геометричній прогресії. Така емпірична залежність підтверджується тривалим досвідом економічного розвитку та новими розробками вчених, які базуються на використанні формул еластичності попиту за доходами.

Споживчі сукупні витрати складаються з грошових витрат, а також - вартості спожитих домогосподарством продовольчих товарів, отриманих з особистого підсобного господарства та в порядку самозаготівель або подарованих родичами та іншими особами, суми отриманих пільг та безготівкових субсидій на оплату житла, комунальних продуктів та послуг, суми пільг на оплату телефону, проїзду в транспорті, туристичних послуг, путівок для лікування, оздоровлення та відпочинку, на оплату ліків, вітамінів, інших аптекарських товарів, медичних послуг (у тому числі стоматологічних послуг, проведення обстеження та отримання процедур, лікування в стаціонарі тощо).

Найістотнішого зменшення питома вага витрат на харчування зазнала в 1999-2003рр. (рис.2.10.). У наступні роки ця тенденція також мала ознаки зменшення, хоча її інтенсивність дещо уповільнилась. При цьому рівень споживання основних харчових продуктів залишається досить низьким, раціон – незбалансованим, що є наслідком і свідченням загального, все ще досить низького, рівня споживання, а відповідно і життя населення Причорноморського району.

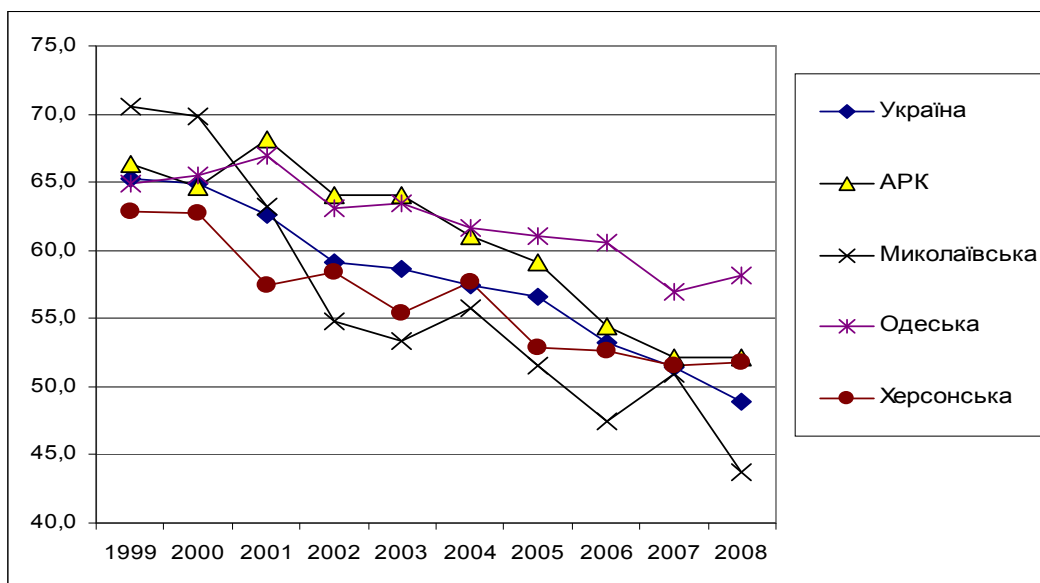

Рис. 2.10. Частка витрат на харчування у структурі сукупних витрат домогосподарства

Такі структурні зрушення, передусім, є свідченням поліпшення рівня матеріального добробуту населення, адже частка витрат на харчування у структурі сукупних витрат домогосподарства є дуже чутливим показником, що безпосередньо віддзеркалює рівень життя населення країни. За умов зменшення частки витрат на харчування у структурі витрат домогосподарств має місце

зростання питомої ваги інших витрат, а саме: витрат на непродовольчі товари, послуги, заощадження тощо.

Хоча частка витрат на харчування, так само, як і в попередні роки, мала переважаючий розмір серед інших статей витрат усіх домогосподарств, та все ж найбільшого рівня вона досягла у родинах Одеської області, починаючи з 2004р. Серед домогосподарств найменші сукупні витрати на продовольчі товари характерні для родин Миколаївської області починаючи з 2002р. Кожен рік з 1999р. по 2008р. у структурі сукупних витрат домогосподарств відбувалося незначне зменшення питомої ваги витрат на харчування. При цьому рівень споживання основних харчових продуктів залишається досить низьким, раціон – незбалансованим, що є наслідком і свідченням загального, все ще досить низького, рівня споживання, а відповідно і життя населення Причорноморського району.

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (в перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу представлені у табл. 2.16.

Таблиця 2.16

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах (в перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу

		1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
- м'ясо і м'ясопродук ти, кг	АРК	3,8	3,4	2,6	3,1	3,5	3,5	3,9	4,5	5,5	5,2
	Миколаївська	3,7	2,9	2,1	2,9	4,2	4,4	5,1	5,1	5,5	5,3
	Одеська	4,5	3,7	2,9	3,4	4,1	3,7	4,4	4,8	5	5,1
	Херсонська	3,8	3	2,1	3	3,5	3,9	3,9	4,2	5,1	4,7
- молоко і молочні продукти, кг	АРК	15,4	14,5	14,4	15,9	14,3	15,5	16,7	18,7	20,7	20,5
	Миколаївська	16,9	15,4	15,1	16,1	18,5	21	21,4	23,7	23,7	22,6
	Одеська	20,6	17,9	16,9	16,4	17	16,9	18,5	19,7	19,1	21,2
	Херсонська	16,3	13,5	12,1	15	14,2	14	14,7	16	17,2	17,3
- яйця, шт.	АРК	21	20	17	17	18	17	20	19	21	20
	Миколаївська	21	17	15	18	20	20	23	20	21	21
	Одеська	23	20	16	17	19	19	21	20	20	21
	Херсонська	19	18	15	17	17	16	20	18	23	21
- риба і рибопродук ти, кг	АРК	1,4	1,4	1,5	1,4	1,4	1,5	1,6	1,9	2	2,1
	Миколаївська	1,9	1,6	1,7	1,7	1,9	2,2	2,5	2,1	2,2	2,4
	Одеська	1,9	1,8	2	2,1	1,8	1,7	2,3	2,2	2,2	2,6
	Херсонська	1,7	1,7	1,6	1,7	1,6	2,2	2	2	2,3	2,4
- цукор, кг	АРК	3,4	3,8	3,2	2,9	3,1	3,2	3,2	3	3,2	3,3
	Миколаївська	3	3,6	3,2	3,3	3,7	4,1	4,2	3,5	3,7	3,7
	Одеська	3	3,5	3,4	3	3,4	3,5	3,7	3,4	3,1	3,7
	Херсонська	2,9	3,6	3,6	3,3	3,7	3,9	4	3,5	4	3,9
- олія та інші рослинні жирні, кг	АРК	1,6	1,8	2	1,9	2	1,8	1,7	1,7	1,7	1,7
	Миколаївська	1,4	1,7	2	2,1	2,2	2,2	2,1	1,6	1,6	1,7
	Одеська	1,5	1,8	2	2,1	2,1	1,6	1,8	1,6	1,5	1,8
	Херсонська	1,3	1,7	2	2,8	2,1	2	1,9	1,7	1,8	1,8
- картопля, кг	АРК	6,8	8	8,2	7	6,7	6,8	6,6	6,3	6,4	6,1
	Миколаївська	8,8	9,8	9,5	10,5	10,1	11,6	10,9	9,4	9,6	9,4
	Одеська	8,2	9,3	9,8	9,2	9,1	8,1	8,8	8,2	8	8
	Херсонська	8,7	9,2	9,9	9,5	8,7	10	9,5	9,5	9,5	8,5

Продовження таблиці 2.16

- овочі та баштанні, кг	АРК	10,9	9,4	9,4	8,6	7,7	7,3	8,2	9	9,6	9,6
	Миколаївська	9,5	9,1	9,1	11,2	11,2	11,3	11,6	11,4	11,2	11,1
	Одеська	10,2	9,7	9,3	9,6	9,5	8,2	9,9	9,5	9,1	10,5
	Херсонська	11,2	10,8	9,3	11,3	9,3	9,7	9,8	9,8	9,8	9,9
- фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	АРК	1,9	2,7	1,8	1,8	2,2	2,2	2,9	2,9	4	4,3
	Миколаївська	1,6	1,8	2,1	2,9	3,4	3,5	3,7	3,1	4	3,8
	Одеська	2,7	2,9	2,9	2,7	3,1	2,9	3,8	3,4	3,9	4,5
	Херсонська	2	2,4	2,1	2	2,2	2,3	2,4	2,2	3,3	3,6
- хліб і хлібні продукти, кг	АРК	9,9	11,6	11,7	10,7	10,5	9,7	9,7	9,3	9,6	9,7
	Миколаївська	8,7	10,9	10,4	12	11,6	12,2	12,7	10,6	11	10,7
	Одеська	9,5	11,9	11,5	11,2	10,6	9,5	9,8	10	9,2	9,5
	Херсонська	8,9	11	10,5	10,7	10,6	11,1	11	10,1	10,2	10,3

Дослідження споживання продуктів харчування базується на кількісних та якісних показниках. Кількісні показники передбачають оцінку кількості кілограмів продуктів, спожитих однією особою щомісяця, якісні показники – енергетичної цінності і вмісту поживних речовин (білки, жири, вуглеводи) у середньодобовому раціоні однієї особи по продуктах, спожитих у домогосподарстві. Також при дослідженні якості харчування розглядається нормативне споживання за основними групами харчування та збалансованість, яка є одним з принципів учення про раціональне харчування. Саме збалансованість передбачає наявність у продуктах харчування корисних речовин, що споживаються організмом, і дотримання співвідношення між цими компонентами в раціоні.

Загалом, у 2008р. порівняно з 1999р. відбулися позитивні зміни у структурі споживання продуктів харчування населенням Причорноморського району: майже всі її складові збільшилися протягом зазначеного періоду, скоротилася лише кількість спожитих картоплі, хліба, овочів та рослинних жирів всіма домогосподарствами.

У 1999-2008рр. для домогосподарств Причорноморського району намітилася тенденція до позитивних змін у кількісних показниках харчування: при зменшенні споживання хліба та хлібопродуктів, картоплі та картоплепродуктів, цукру та меду відбулося збільшення споживання м'яса та м'ясопродуктів, молока та молочних продуктів, риби, ягід, горіхів та фруктів; зменшилася кількість тваринних жирів, які частково заміщуються рослинними оліями. Однак основною відмінністю раціону сімей є незбалансована структура харчування та недостатнє споживання продуктів, що виступають основним джерелом білків і вуглеводів, необхідних для нормального розвитку, росту та життєдіяльності.

На фоні загального поліпшення кількісних показників харчування якісні показники є ще досить низькими, тобто українським домогосподарствам притаманна дуже висока калорійність харчування, що не є свідченням того, що організм людини отримує необхідну кількість поживних речовин, до того ж головною проблемою залишається незбалансованість харчування населення Причорноморського району. Раціональне харчування – найважливіша умова збереження здоров'я, нормального росту та розвитку організму людини.

Основними принципами раціонального харчування є: співвідношення між енерговитратами людини та енергоцінністю їжі; збалансованість їжі за поживними речовинами; різноманітність харчових продуктів; споживання в необхідній кількості мікро- та макроелементів.

За останніми даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, стан здоров'я людини залежить від організації медичної служби та генетичних особливостей організму тільки на 15%, а на 70% – від способу життя та харчування. Сьогодні не викликає сумніву, що повноцінне харчування обумовлене, крім енергетичної цінності їжі, не тільки збалансованістю раціону по білках, жирах та вуглеводах, а й забезпеченістю вітамінами, мікроелементами та мінералами. Саме вітаміни виконують найважливіші функції по обміну речовин в організмі.

Функціонування всіх систем організму, у тому числі захисних, залежить від рівня забезпеченості його вітамінами, оскільки організм людини сам не виробляє вітамінів, вони мають надходити до нього з їжею. Крім того, обов'язковою складовою раціону харчування є мінеральні речовини, що разом з іншими харчовими компонентами впливають на життєдіяльність організму людини, забезпечуючи його новими клітинами. Вітамінодефіцитні стани розглядаються як проблеми голодування (що може бути наслідком низького рівня життя), а розрахунки свідчать, що навіть при різноманітності та збалансованості їжі сучасної людини, раціон харчування «не добирає» по більшості вітамінів 20–30%.

Протягом 1999-2008рр. за всіма показниками середньодобове споживання населенням Причорноморського району макро- та мікроелементів, що входять до складу продуктів харчування, залишається майже незмінним і коливається у межах встановлених норм. Однак слід підкреслити, що оскільки українські домогосподарства Причорноморського району постійно відчують дефіцит у споживанні фруктів, ягід, винограду, овочів, м'яса та риби в організмі людини виникає дисбаланс (нестача, відсутність або надлишок) вітамінів та мінеральних речовин, що може нанести шкоду здоров'ю.

Поряд з надмірною енергетичною цінністю добового раціону, дефіцитом у ньому білків, вуглеводів, вітамінів і мікроелементів, надмірною кількістю жирів, нераціональністю та незбалансованістю харчування для українців гостро постала проблема непоінформованості не лише щодо енергетичної цінності продукту, вмісту в ньому корисних елементів, а й шкідливих для здоров'я речовин. Низький рівень життя, який визначається низькою платоспроможністю щодо придбання якісної продукції, зумовлює споживання більш дешевих і не завжди якісних продуктів, бо вигляд і аромат не завжди свідчать про якість і натуральність продукту, який може містити так звані харчові добавки – консерванти, розпушувачі, барвники, ароматизатори тощо. Їх наявність у продукті позначається на упаковці кодом «Е» з відповідною цифрою. На відміну від споживачів розвинених країн, українці неуважно ставляться до їх наявності на упаковці та до того, чи не зашкодять ці добавки їхньому здоров'ю. Саме через непоширеність серед пересічних громадян «звички» цікавитися вмістом придбаного товару попри яскраву рекламу, майже

«сліпу» довіру виробникові та, здебільшого, і просто через відсутність на упаковці необхідної, доступної та достовірної інформації здоров'я населення погіршується.

Інформація про товар має не лише міститися на упаковці, а й бути доступною розумінню кожної окремої людини. Разом з тим, інформація стосовно вмісту шкідливих для здоров'я речовин і протипоказань щодо застосування даного товару, яка подається, наприклад, через маркування харчових продуктів затвердженими специфічними символами, якими позначають дієтичні, профілактичні, оздоровчі харчові продукти, біологічно активні харчові добавки, дитяче харчування, харчування для спортсменів тощо та застереження стосовно вживання харчового продукту певними категоріями (групами) населення (діти, вагітні, люди похилого віку, спортсмени, хворі тощо) не є широковідомою та зрозумілою для населення. Крім того, така інформація зустрічається дуже рідко, саме тому доцільно було б для використання у маркуванні харчових продуктів специфічних символів популяризувати вже існуючі та розробити нові позначки щодо якості товарів, їх призначення певним категоріям та про особливості їх складових. На жаль, відсутність даних щодо вмісту речовин у продуктах харчування не дає змоги проаналізувати якість спожитих продуктів та оцінити їх вплив на життєдіяльність людини.

Таким чином, протягом 1999-2005рр. відбувається повільне поліпшення якісних характеристик споживання харчових продуктів населенням Причорноморського району, але загалом культура харчування залишається на досить низькому рівні. Раціон українських домогосподарств став більш збалансованим. Однак покращенні кількісні та якісні показники не свідчать про якість та безпечність харчових продуктів, що відбивається на раціональності та збалансованості харчування, а врешті-решт становить загрозу здоров'ю людини.

Рівень матеріального становища населення за сучасних умов визначається також непродовольчими товарами та забезпеченістю та рівнем споживання різних послуг, тому обсяг та питома вага витрат на послуги в загальних витратах домогосподарства є важливим індикатором рівня життя населення. Чим більше ресурсів населення може спрямувати на задоволення своїх потреб у різноманітних послугах, тим вищим є рівень його матеріального добробуту. У групі послуг виокремлюють оплату житла і комунальні послуги; побутові; освітні; транспортні; послуги зв'язку; дитячих дошкільних установ; санаторно-курортних установ і будинків відпочинку; медичні послуги; послуги фізичної культури та спорту; установ культури, мистецтва та інших установ дозвілля; правові; страхові й фінансові послуги; туристично-екскурсійні; ритуальні послуги та інше. Поступово відбувалося незначне, але стабільне зростання частки витрат на непродовольчі товари та послуги, питома вага яких у структурі сукупних витрат становить більше третини (рис. 2.11).

Поряд із зменшенням загальної частки у витратах на харчування протягом 2002-2008рр. збільшувалася частка витрат на послуги та непродовольчі товари. Домогосподарства Причорноморського району

витрачають на придбання одягу від 4,2% до 6,3 % загальних сукупних витрат (рис. 2.12).

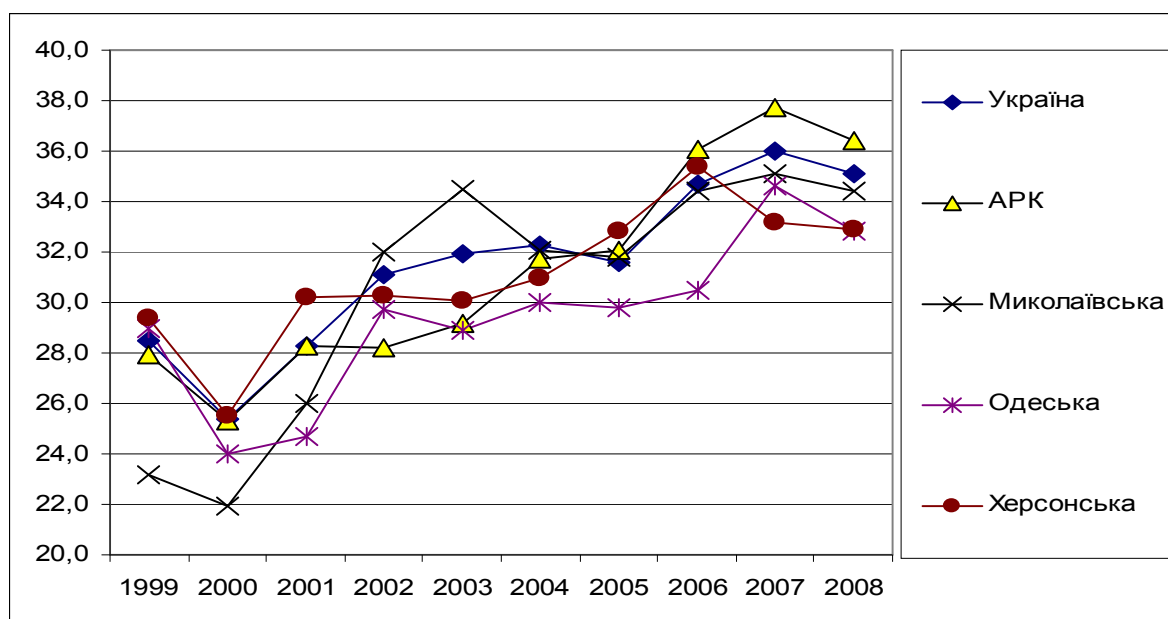

Рис. 2.11. Питома вага витрат на непродовольчі товари та послуги у структурі сукупних витрат домогосподарств, %

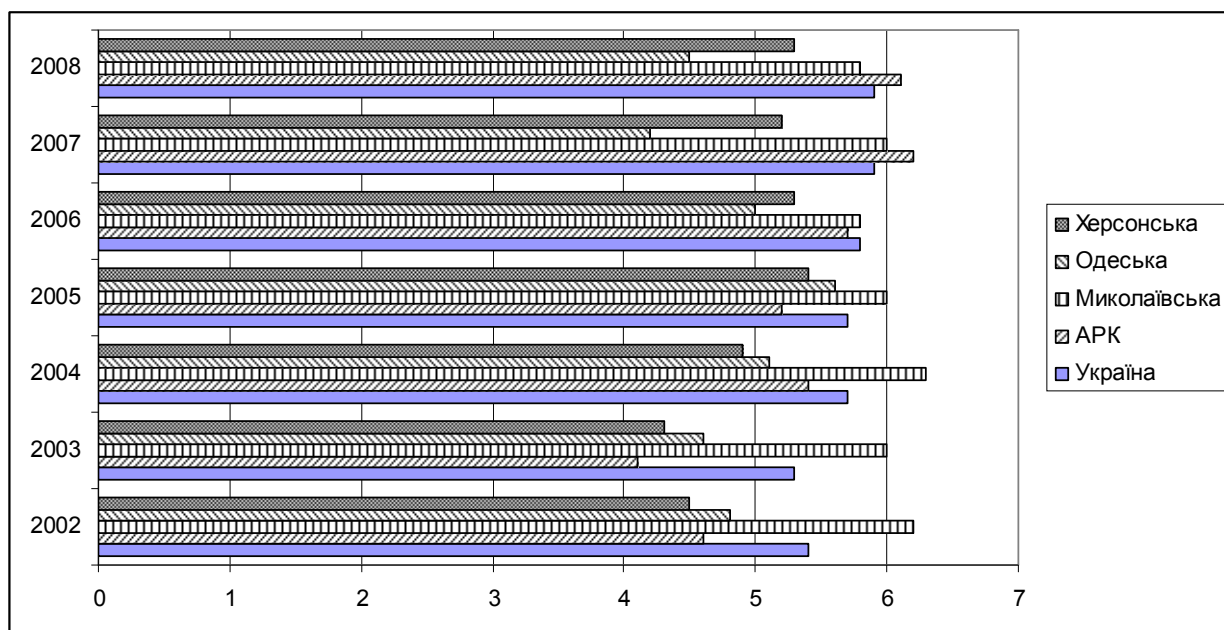

Рис. 2.12. Питома вага витрат на одяг та взуття у структурі сукупних витрат домогосподарства, %

Серед домогосподарств Причорноморського району найменшу частку на придбання одягу та взуття витрачають домогосподарства Одеської області. Перевищення загальноукраїнського показника щодо витрат на придбання одягу та взуття відбувається в сім'ях Миколаївської області та Автономної Республіки Крим.

Витрати на оплату житлово-комунальних послуг (з урахуванням субсидій та пільг) у 2002-2008рр. в домогосподарствах Причорноморського району становили десяту частину загальних сукупних витрат (рис. 2.13):

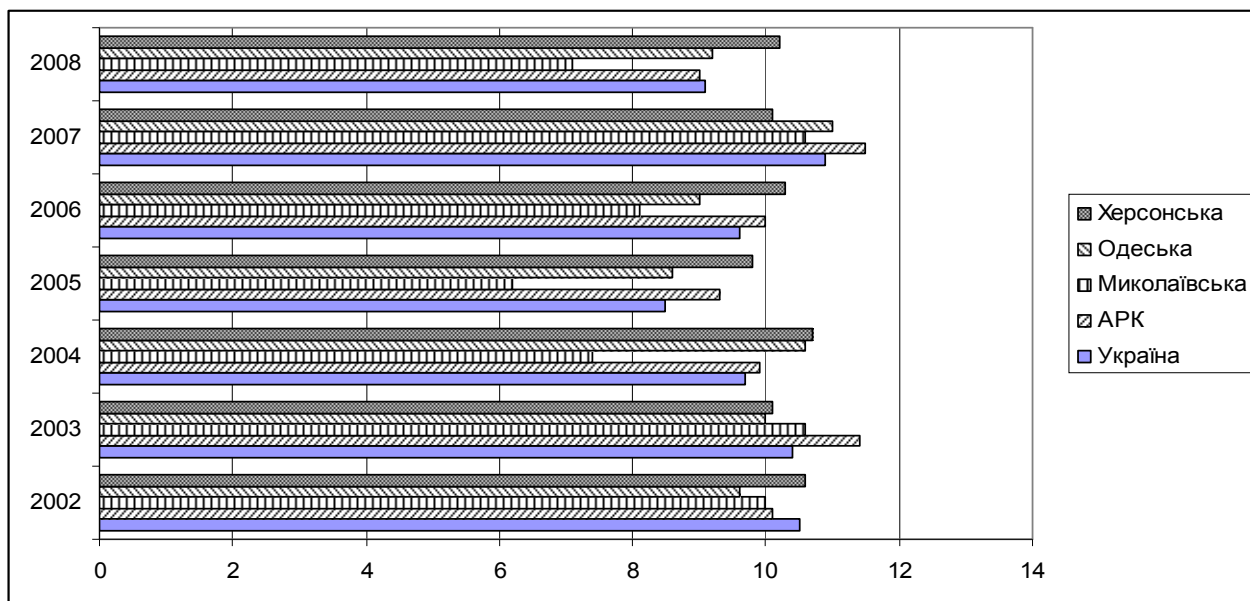

Рис. 2.13. Питома вага витрат на оплату житлово-комунальних послуг у структурі сукупних витрат домогосподарства, %

На освіту в середньому по Причорноморському району домогосподарства витратили у 2002-2008рр. лише 1-2% загальних сукупних витрат (рис. 2.14.).

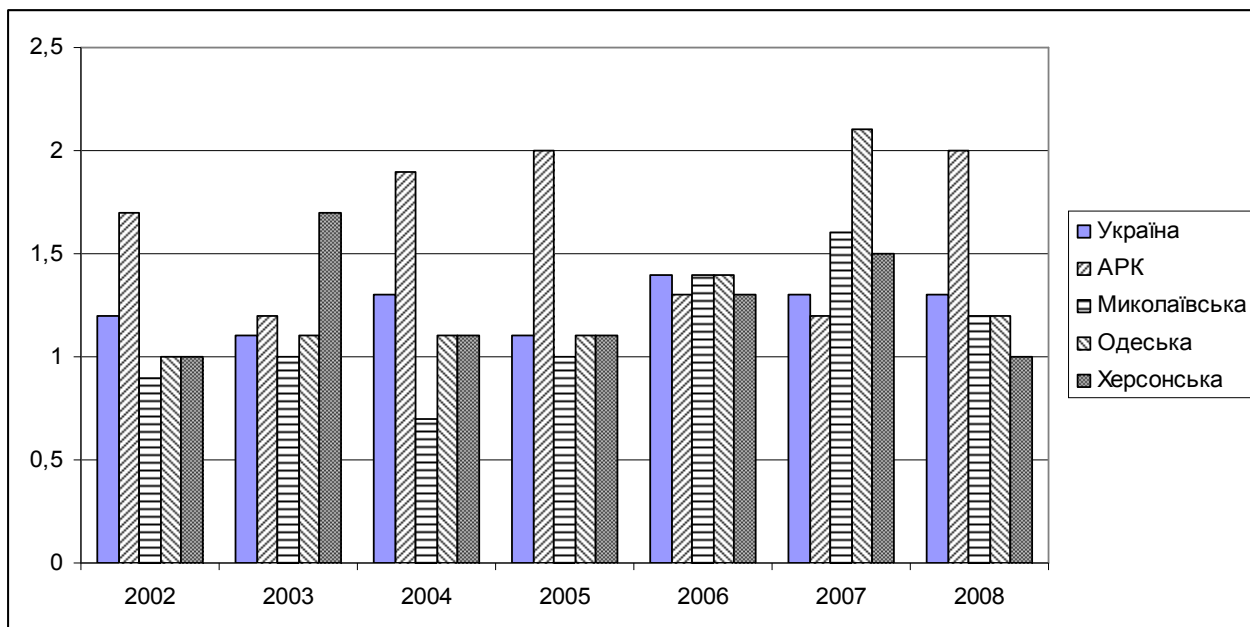

Рис. 2.14. Питома вага витрат на освіту у структурі сукупних витрат домогосподарства, %

На відпочинок та культуру населення Причорноморського району у 2002-2008 рр. в середньому витрачало до 3% загальних сукупних витрат (рис. 2.15).

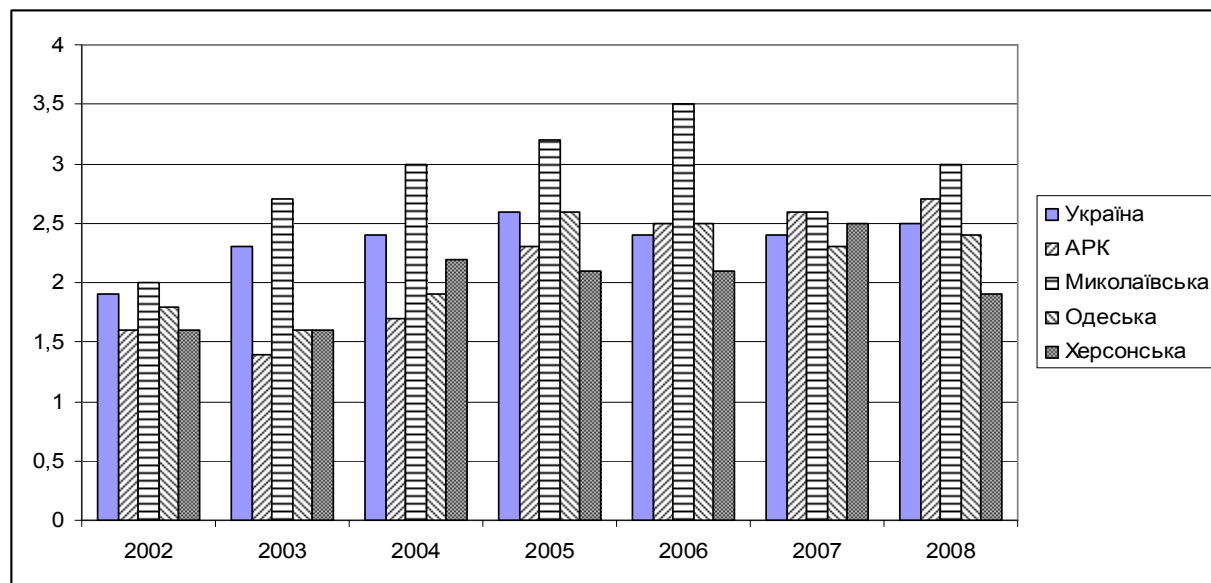

Рис. 2.15. Питома вага витрат на відпочинок та культуру у структурі сукупних витрат домогосподарства, %

Ще одна важлива для підтримки життєдіяльності стаття витрат на охорону здоров'я свідчить не про здоров'я населення, а про низький рівень споживання і нездатність задовольнити найважливіші потреби. Безперечно, з віком людина все більше втрачає здоров'я та потребує певного соціального й медичного догляду, однак ці послуги не завжди можуть бути доступними навіть за умови надання державою соціальних пільг. Найбільша частка витрат на підтримку належного рівня здоров'я характерна для осіб Миколаївської області (рис. 2.16).

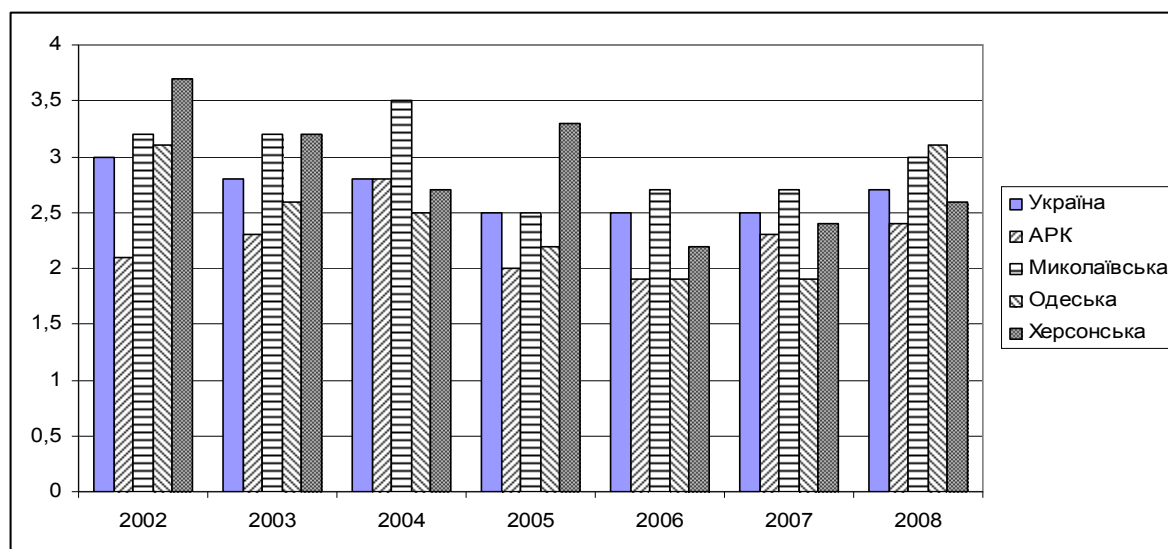

Рис. 2.16. Питома вага витрат на охорону здоров'я у структурі сукупних витрат домогосподарства, %

Неспоживчі сукупні витрати складаються з грошових та негрошових витрат домогосподарства на допомогу родичам та іншим особам, витрат на купівлю нерухомості, на капітальний ремонт, будівництво житла та господарських будівель, на купівлю великої рогатої худоби, коней та багаторічних насаджень для особистого підсобного господарства, на придбання акцій, сертифікатів, валюти, вкладів до банківських установ, аліментів, податків (крім прибуткового), зборів, внесків та інших грошових платежів, використаних заощаджень, позик та повернутих домогосподарством боргів. Водночас частка неспоживчих витрат у структурі сукупних витрат домогосподарств у 1999-2008рр. має повільну тенденцію до зростання (рис. 2. 17).

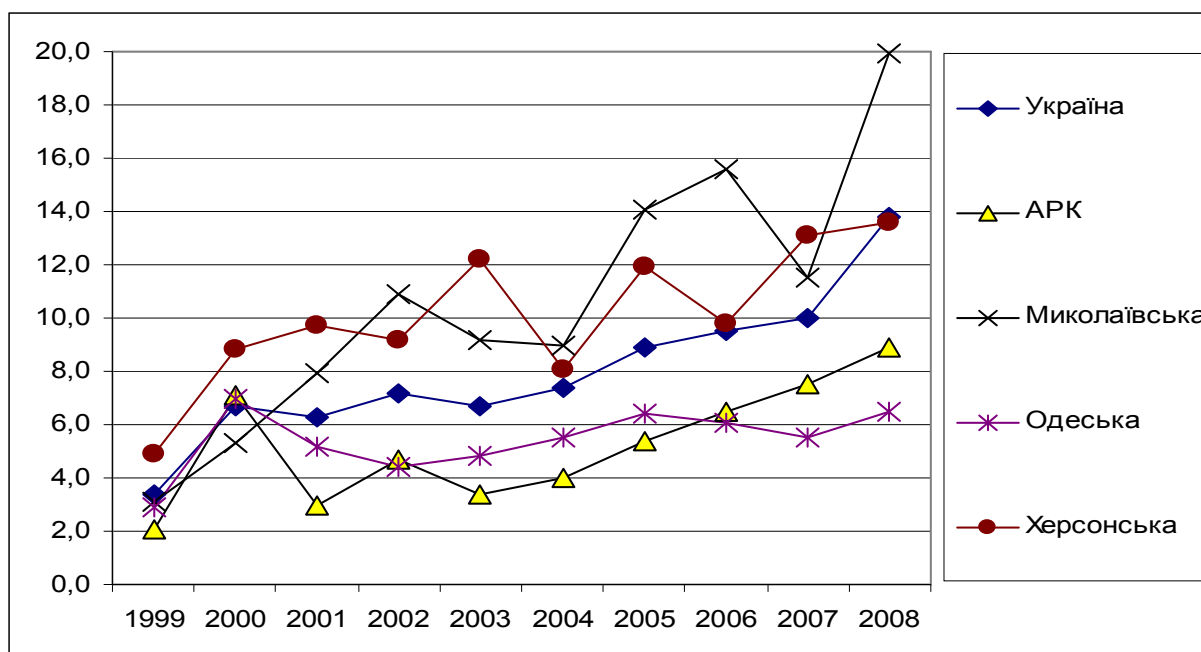

Рис. 2.17. Питома вага неспоживчих витрат у структурі сукупних витрат домогосподарства, %

Зазначимо, що при дослідженні структури сукупних витрат домогосподарств Причорноморського району протягом 1999–2008 рр. відбувалося поступове зростання питомої ваги витрат на заощадження та придбання нерухомості. У структурі сукупних витрат домогосподарств Причорноморського району відбулися відчутні позитивні структурні зрушення, причому суттєво збільшилася саме частка витрат на заощадження. Вищезазначений показник є дуже важливим при оцінці рівня життя, адже характеризує ступінь матеріального добробуту населення, його можливість заощаджувати.

Таким чином, споживання населення Причорноморського району все ще залишається на досить низькому рівні та взагалі є незбалансованим, однак слід відзначити, що протягом 1999-2008рр. навіть за наявності негативних явищ намітилися позитивні зрушення. Протягом зазначеного періоду відбувалося поступове поліпшення у структурі витрат населення Причорноморського

району (навіть за загального досить низького рівня споживання) за рахунок збільшення частки загальних сукупних витрат на непродовольчі товари та послуги й одночасного зменшення витрат на харчування. Однак дані тенденції змінилися, коли при подальшому незначному зменшенні витрат на продукти харчування, також відбулося і зменшення частки витрат на непродовольчі товари, послуги, алкогольні напої та тютюнові вироби, але відбулося збільшення частки інших витрат (страхування, фінансові послуги тощо). Оскільки основна частина сукупних витрат домогосподарств спрямована на забезпечення харчування та оплату житлово-комунальних послуг, то рівень споживання населення є все ще досить низьким. При цьому не менш важливі статті витрат на придбання непродовольчих товарів (зокрема одягу, взуття, товарів особистого догляду) та послуги (охорона здоров'я, освіта, культурне дозвілля тощо) є майже недоступними для більшої частини населення.

У 1999-2008рр. спостерігається зменшення частки витрат на харчування, намітилася тенденція до поліпшення кількісних показників харчування, тобто населення стало більше споживати молокопродуктів, м'ясопродуктів, рибопродуктів, фруктів, що містять достатню кількість білків, вуглеводів, мінералів та вітамінів. До того ж, негативом є те, що раціон харчування населення залишається незбалансованим та висококалорійним (навіть більшим за допустимі норми), а це становить загрозу для здоров'я та життєдіяльності людини та свідчить про низьку культуру харчування, низький рівень споживчих можливостей та нерозвинену національну політику у сфері харчування. При дефіциті мікро- та макроелементів, низькій якості спожитих продуктів та незбалансованому раціоні харчування (тобто енергетична цінність добового раціону набирається за рахунок перевищення жирів) спостерігаються незначні позитивні зміни щодо відповідності поживних речовин у продуктах харчування нормативним вимогам, зокрема збільшення кількості білків та вуглеводів як у домогосподарствах.

2.4 Дослідження факторів формування соціального середовища як складової рівня життя населення

Особливістю розвитку соціального середовища в регіонах Причорноморського району на сьогодні є те, що його процеси та явища відбуваються у перехідний період в економіці, чим часто і визначається їх характер та спрямованість. Цим фактом також пояснюються труднощі в оцінці показників соціального середовища. Адже рівень розвитку тих або інших процесів, який неприйнятний для стабільного суспільства і свідчить про появу певних негативних тенденцій у ньому, може бути нормою для суспільства у перехідний період. Саме тому на даному етапі аналіз показників, що характеризують стан соціального середовища найбільш доцільно проводити у динаміці.

Показники, відібрані для аналізу соціального середовища, характеризують вплив загальних процесів розвитку суспільства на становище

окремої людини або групи людей і можуть виступати індикаторами потенційної, прямої чи опосередкованої, загрози для неї з боку суспільства.

Важливим показником життєвого рівня населення у будь-якій країні є стан забезпечення його належними умовами проживання. На сьогодні житло є не лише життєвою необхідністю для людини, а й індикатором рівня життя населення, а саме: житлові умови, що відповідають європейським стандартам, асоціюються, на жаль, не з необхідністю, а з заможністю. За роки, економічних перетворень ринкові відносини глибоко проникли у сферу розподілу житла. Однак формування сучасного ринку житла обмежено низькими матеріальними можливостями українських домогосподарств Причорноморського району. Досі основні операції на ринку житла здійснюються лише за готівковий рахунок. Нерозвиненість системи іпотечного кредитування практично вилучає з числа учасників ринку житла групу населення з невисоким рівнем добробуту. Тому, однією з проблем, яку не вдалося вирішити ще з часів СРСР, є наявність у сімей окремого власного житла. Не зважаючи на те, що більшість домогосподарств країни має окреме житло, розмір цього житла не завжди відповідає існуючим на сьогодні нормам. На жаль, в Україні досі не має визначених мінімальних житлових норм. А норма постановки на квартирний облік і досі не відповідає навіть санітарній площі вікової давності. До речі, також не існує єдиної для регіонів України норми для постановки на облік осіб для поліпшення житлових умов.

У 2008р. на кожного жителя Причорноморського району припадало в середньому 20-22,4 кв.м загальної площі житла. Не зважаючи на такий невеликий розмір, у порівнянні із 1999 р. цей показник зріс. Але розмір загальної площі житла населення Причорноморського району, у середньому на одну особу, менший за середній по країні (рис. 2.18.).

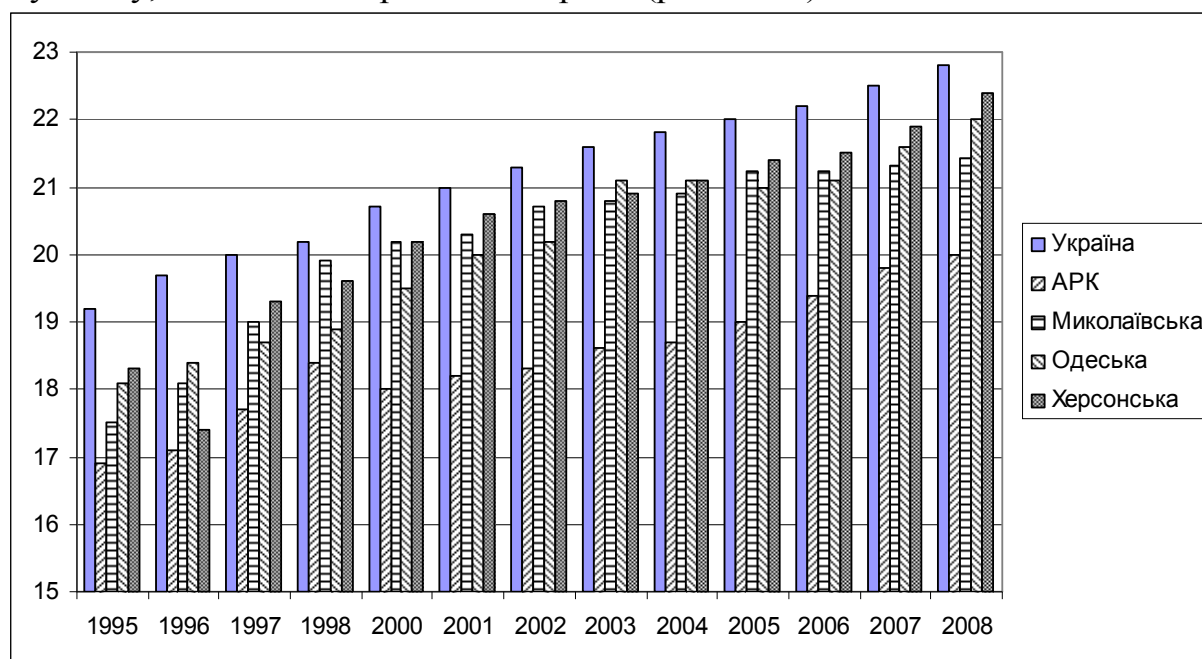

Рис. 2.18. Розмір загальної площі житла населення країни, у середньому на одну особу, кв.м

Найчастіше розмір житлового приміщення не свідчить про достатній життєвий простір осіб, що мешкають разом, тому, при наданні житла домогосподарствам враховується також кількість кімнат у залежності від розміру домогосподарства. Для більш комфортного життя важливо, щоб кожен з членів сім'ї мав окрему кімнату. Наявність окремої кімнати для кожного члена домогосподарства найбільш важлива для домогосподарств, де є діти. Так, упродовж останніх років зросла частка домогосподарств, які живуть у житлі з достатньою кількістю кімнат, та скоротилась частка тих домогосподарств, що мають недостатньо кімнат у своєму помешканні для комфортного життя. Це може бути наслідком поліпшення житлових умов населення, яке відбувається як за рахунок держави, так і за рахунок інвестування населенням власних коштів у будівництво. Незважаючи на ці, нібито, позитивні зміни, темпи надання житла населенню продовжують знижуватися.

В Причорноморському районі починаючи з 1995р. зменшується кількість сімей та однаків, які перебували на квартирному обліку для одержання житла. За 1995-2008рр. їх кількість скоротилась більше ніж у двічі в Миколаївській, одеській та Херсонській областях (рис.2. 19.).

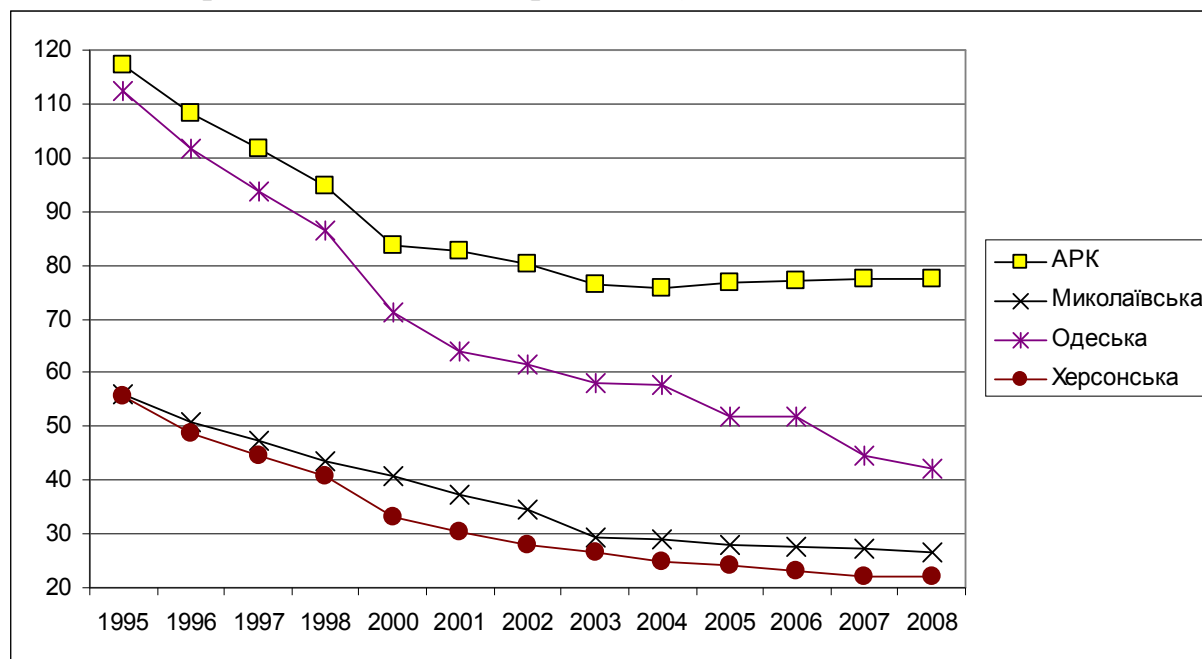

Рис. 2.19. Кількість сімей та однаків, які перебували на квартирному обліку на кінець року, тис.

Протягом 1995-2008рр. отримали житло 51,7 тис. сімей та однаків Причорноморського району, з яких 23,8 тис. сімей та однаків з Автономної Республіки Крим, 15,8 тис. сімей та однаків з Одеської області, 12,0 тис. сімей та однаків з Миколаївської області та 5,5 тис. сімей та однаків з Херсонської області (рис. 2.20.). За ці роки спостерігається тенденція до зниження кількості сімей та однаків, які одержали житло протягом року. Однією з основних причин зниження темпів надання житла населенню стало суттєве зменшення обсягів його будівництва, особливо це стосується житла державної форми

власності. Це скоріш за все є наслідком різкого скорочення фінансових можливостей держави в інвестуванні житлового будівництва. Звісно, введення в експлуатацію нового житла напряду залежить від загального стану економіки, рівня життя населення та від фінансових ресурсів самого населення. Але при цьому не слід забувати, що введення в експлуатацію нового житла не тільки сприяє забезпеченню населення житлом, а й повинно бути спрямоване на поліпшення наявних житлових умов для населення, яке цього потребує. Однак не зважаючи на всі негаразди, почало відбуватися поступове підвищення рівня будівництва.

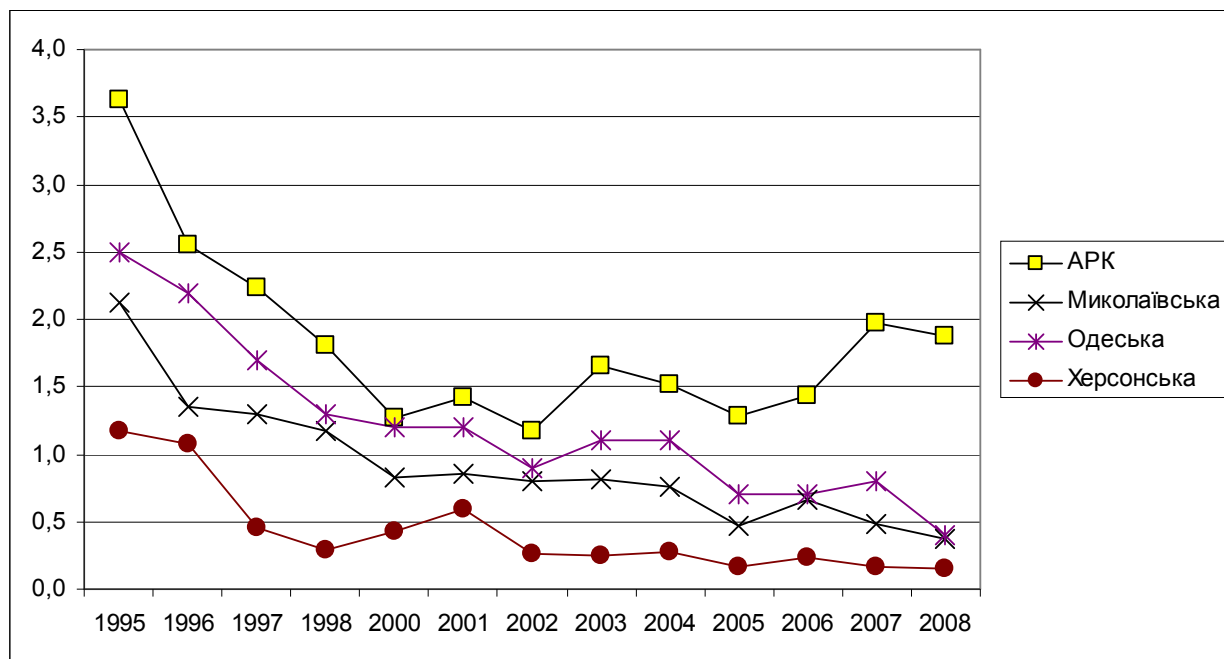

Рис. 2.20. Кількість сімей та однаків, які одержали житло протягом року, тис.

Отже, на сьогодні для найбільш вразливих верств населення з кожним роком залишається все менше можливостей для поліпшення своїх житлових умов за рахунок державного будівництва, але для більш заможних груп населення з'явилися додаткові можливості для поліпшення житлових умов за рахунок інвестування коштів у приватний житловий фонд.

Серед населення Причорноморського району найбільше залежить від темпів будівництва житла міське населення. Поліпшити свої житлові умови міське населення може за рахунок держави (отримання житла у державному житловому фонді) або в більшості випадків – власним коштом (інвестування в будівництво). На жаль, сьогодні лише незначна кількість міського населення має можливість інвестувати власні кошти в будівництво житла. Значна частина населення не стільки прагне, скільки змушена вирішувати свої житлові проблеми винятково за рахунок державного будівництва. Поряд із скороченням черги на житло відбувається також і зменшення чисельності одержувачів житла.

Поряд із проблемою забезпеченості населення житлом, існує проблема якості наявного на сьогодні житла. Більшість наявного житлового фонду домогосподарств було побудовано у 40–80рр. Більшість домогосподарств країни мешкає у несучасному, а подекуди й в аварійному житлі.

Характеризуючи умови проживання населення, окремо треба зупинитися на обладнанні сучасного житлового фонду комунальними зручностями (наявності центрального опалення, водопроводу, каналізації тощо) (табл. 2.17.).

Таблиця 2.17

Обладнання житлового фонду, %

		1995	1996	1997	1998	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
водопроводом	Україна	50,5	52,8	53,4	53,8	54,2	54,4	54,9	55,2	55,4	56,2	56,4	57	57,8
	АРК	96,1	92,3	92,8	93,2	78,4	76,4	76,7	76,1	76,9	77,3	78	78,2	78,9
	Миколаївська	44,7	50,3	52,7	54,4	55	55,3	55,4	55,5	55,4	56,4	57	58,3	59,6
	Одеська	88,3	92,6	94,5	95,4	57,9	57,8	59,3	60,8	60,8	61,6	61,8	62,7	64,1
	Херсонська	69,2	66,2	67	67	65,2	64,2	64,3	65	64,7	65,6	65,3	66,4	67,5
каналізацією	Україна	47,3	49,6	50,4	50,8	51,4	51,9	52,4	52,7	53,1	53,8	54	54,7	55,6
	АРК	94,7	88,3	89,1	89,4	73,1	72,1	72,6	72	73	73,5	74,2	74,5	75,3
	Миколаївська	40,5	44,5	47,4	49,9	51	51	51,7	51,9	51,9	53,1	53,7	54,7	56,2
	Одеська	82,8	90,3	92,2	93,4	51,8	52,6	54	55,7	55,7	56,4	56,6	57,8	59
	Херсонська	45,7	48,3	50,1	50,4	52	51,6	51,7	52,4	52,9	54,1	54	55	55,9
центральним опаленням	Україна	47,9	50,1	51,2	51,7	52,8	53,7	54,2	54,7	55,1	56,2	56,8	57,5	59,6
	АРК	89,6	82,3	84,3	82	62,2	62,5	63,1	64,2	64,3	65,9	66,3	66,6	67,9
	Миколаївська	42,9	46,4	48,2	51,8	52,5	53,1	52,9	53,1	52,5	52,5	56,2	61,7	63,6
	Одеська	75,7	85,5	87,6	89,3	44,7	44,6	46,2	45,7	45,4	44,6	44,6	45,8	50,4
	Херсонська	42,1	43,3	44,6	45,1	45,5	44	44,6	43,9	44,5	45,6	45,4	46,9	50,9
газом	Україна	79,9	80,1	81,1	81	81,9	82,3	82,4	82,4	82,7	82,6	82,8	83	83,1
	АРК	84,1	84,4	83,5	83,2	90,3	93,8	91,4	91,6	91,7	91,5	92,2	91,9	92,1
	Миколаївська	82,6	86,2	86,9	86	86,2	86,8	87	87,3	86,7	85,7	87,1	88,1	88,1
	Одеська	75,7	83,4	84,1	81,2	85,3	85,1	86,5	86,3	87,4	86,7	87,1	88,2	87,4
	Херсонська	89,9	89,2	89	88,1	91,2	92,1	92,4	92,3	93,2	93,2	92,9	93,1	92,5
гарячим водопостачанням	Україна	35	37,1	37,1	38	38,6	39	39,2	39	39,3	40	39,9	40,2	41,3
	АРК	78,3	67,5	71,7	68,5	57,9	58,4	58,1	57,9	59,3	60,1	60,5	60,8	61,5
	Миколаївська	25,3	35	34,4	45,4	43,9	46,8	47,5	46,5	46,1	48	49,3	50,5	51,9
	Одеська	62,4	76,2	73,3	72,4	37,4	37,1	38,3	37,8	38,4	38,4	38,5	39,7	40,4
	Херсонська	39,6	38	33,5	39,2	37,4	36,3	36,7	36,3	36,2	36,6	35,2	36,3	37,6
ваннами	Україна	44,1	46,5	47,4	47,7	48,4	48,6	49,2	49,5	49,8	50,5	50,9	51,4	52,4
	АРК	88,2	80	81	78,1	61,9	72,9	61,9	62,3	62,9	63,8	64,5	65,3	66
	Миколаївська	25,1	34,2	43,4	46,7	46,3	46,9	47,4	46,4	46,5	47,8	49,2	50,5	51,8
	Одеська	67,1	78	82,3	85,2	46,2	47,6	49,4	51,2	50,8	52,2	52,6	53,8	55,3
	Херсонська	43,1	46,5	47,8	48,4	49,9	49,1	49,3	49,4	49,5	51,2	51,3	52,2	53,1

Отже, за 1995-2008 рр., більше половини домогосподарств Причорноморського району мешкають у житлі, обладнаному центральним опаленням. Централізованим газопостачанням обладнано житло більше 80% домогосподарств, та більше третини домогосподарств мають у своєму житлі гаряче водопостачання. Водопроводом та каналізацією обладнано житло близько двох третин домогосподарств, понад 51% мають ванну або душ.

Слід зауважити, що протягом 1999-2008рр. рівень облаштування житла домогосподарств країни зручностями зазнав як позитивних, так і негативних змін. До позитивних змін можна віднести зростання питомої ваги домогосподарств, які мають у своєму помешканні централізоване газопостачання, каналізацію, ванну або душ. Також до позитивних змін належить зниження частки домогосподарств, що мають у своєму помешканні індивідуальну систему опалення. А відповідно до негативних змін – зниження питомої ваги домогосподарств в деяких регіонах Причорноморського району, що мають гаряче водопостачання, центральне опалення, водопровід.

Таким чином, найчастіше кількісні показники не в змозі створити повної уяви про умови проживання домогосподарств. На відміну від цього, показники облаштування житла зручностями демонструють сьогоdnішній стан житла. Саме ці показники можна вважати своєрідним показником достатнього матеріального становища домогосподарства. Тому, відсутність хоча б елементарних складових комфортності житла для кожного окремого населеного пункту можна класифікувати як позбавлення комфорту житла або недостатню комфортність житлових умов.

Одним із найбільш впливових факторів, що визначають стабільність соціального середовища на сьогодні є стан економічних процесів, що мають безпосередній вплив на життя людини у суспільстві. До економічних факторів соціального середовища належать показники поширеності різних форм бідності серед населення – суб'єктивної бідності, крайньої бідності за національним критерієм, а також одержання населенням доходів на рівні мінімальних державних стандартів. Зростання частки вкрай бідного населення на фоні поліпшення показників забезпеченості основної маси населення свідчить про поглиблення розриву між різними майновими групами населення, що може у перспективі спричинити спалах суспільної агресії.

Одним із проявів масової бідності населення Причорноморського району є отримання значною часткою працюючого населення заробітної плати на мінімальному рівні, особливо враховуючи низькі стандарти оплати праці в країні. Середні темпи зростання заробітної плати в регіонах Причорноморського району в основному перевищують середні темпи інфляції. Частина працюючого населення сьогодні не заробляє навіть на мінімальний прожитковий кошик, вартість якого офіційно встановлена для працюючого населення. Це свідчить про проблему бідності працюючого населення, а також, у свою чергу, зумовлює високі показники бідності за самооцінкою серед домогосподарств України. Отже, як видно, більшість економічних чинників соціального середовища сьогодні визначені станом ринку праці. Адже основну частину доходів українського населення становлять саме доходи від оплати праці. А отже, нормальний розвиток цієї сфери життєдіяльності людини сприяє стабілізації соціального середовища.

Негативними явищами, що підривають стабільність соціального середовища нині виступають високі рівні застійного безробіття. Економічно активне населення є безробітним тривалий час, що є свідченням серйозних проблем із реалізацією населення на ринку праці. Причорноморського району

Так, за період з 2002 по 2009рр. відбулося зменшення частки незайнятих понад рік (за методологією МОП) серед усього економічно активного населення (рис. 2.21.). Особливо чітко ця позитивна тенденція простежується з 2002-2003рр., коли біля третини усіх безробітних економічно активного віку не могли знайти роботу понад рік. Відповідно, частка зневірених у пошуках роботи також суттєво знизилась за означений період. Слід зазначити, що саме у 2007-2009рр. темпи зниження значень даних показників були найбільшими ці роки.

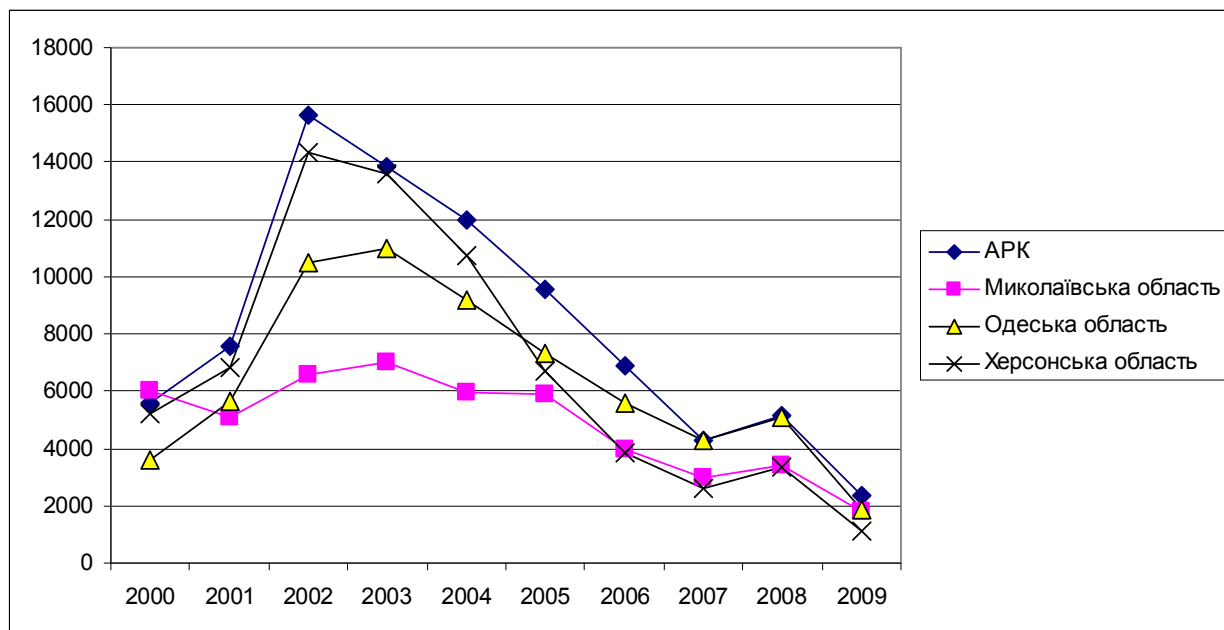

Рис. 2.21. Динаміка кількості зареєстрованих безробітних, які не були зайняті з різних причин більше 1 року, осіб

Потенційно таке населення може нести загрозу для суспільства, поповнюючи ряди асоціальних або, навіть, кримінальних елементів, становлячи загрозу собі або оточуючим. Особливо у цьому аспекті потребує уваги населення, що зневіралося у пошуках роботи. Загалом, за останні роки помітне поліпшення показників стану соціального середовища, що стосуються ринку праці, а саме спостерігається зменшення масштабів застійного безробіття та частки зневіреного у пошуках роботи економічно активного населення.

Окремої уваги заслуговує проблема відсутності або обмеженості вільного часу у працюючого населення, що прямо впливає на рівень життя їх та їхніх сімей. Адже напружений робочий графік, відсутність вільного часу для сім'ї у працюючого населення, як правило, негативним чином позначається на психологічному самопочутті, а також на розвитку та вихованні дітей, що особливо актуально при загостренні проблеми недоглянутих дітей. Отже, врахування показників питомої ваги населення, працюючого понад нормативний час, а також показників наявності у працюючого населення вільного часу є важливим моментом, що характеризує вплив соціального середовища на рівень життя населення. Одним із таких показників повинен бути показник питомої ваги працюючого населення, у якого бюджет вільного

часу становить менше певної визначеної межі, яка відповідає нормам. На сьогодні така норма, за даними експертів, становить 20 годин на тиждень. Нині офіційна статистика не має даних про бюджет вільного часу українського населення.

Найважливішим індикатором соціального середовища є стан демографічних процесів, які віддзеркалюють життя суспільства загалом, вказуючи на проблемні моменти. Різкі зміни інтенсивності тих або інших демографічних процесів вказують на загострення певних проблем у суспільстві, причини яких часто походять із інших сфер діяльності суспільства (економічної, політичної тощо). Так середня очікувана тривалість життя при народженні в регіонах Причорноморського району нижче за середню по країні (рис. 2.22).

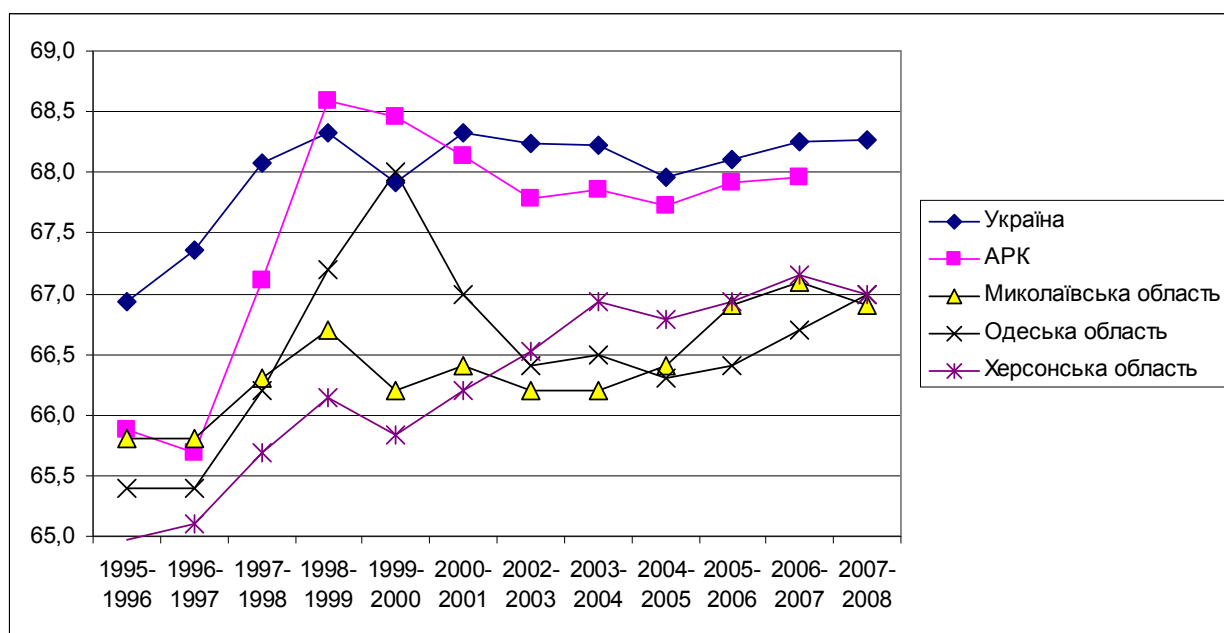

Рис. 2.22. Середня очікувана тривалість життя при народженні, років

Одним із індикаторів рівня життя населення країни в цілому й окремого індивіда є благополуччя у шлюбно-сімейній сфері життя. Адже, як доведено, чисельність і склад сімей має прямий вплив на рівень життя та соціальне самопочуття її членів. Так, одним із наслідків зростання кількості розлучень серед населення є збільшення кількості неповних сімей, які досить часто є неблагополучними у плані рівня життя, а також виховання та самоідентифікації дітей у суспільстві. На кожні 2 шлюби сьогодні припадає майже 1 розлучення, що вже свідчить про досить високий рівень нестабільності шлюбно-сімейної сфери життя населення (рис. 2.23.).

Динаміка показників процесів шлюбності та розлучуваності в Причорноморському районі має вигляд «стрибків» із року в рік, що спричинені впливом цілої низки різних демографічних, економічних та культурних чинників. Так, наприклад, поясненням подібних різких коливань у значеннях

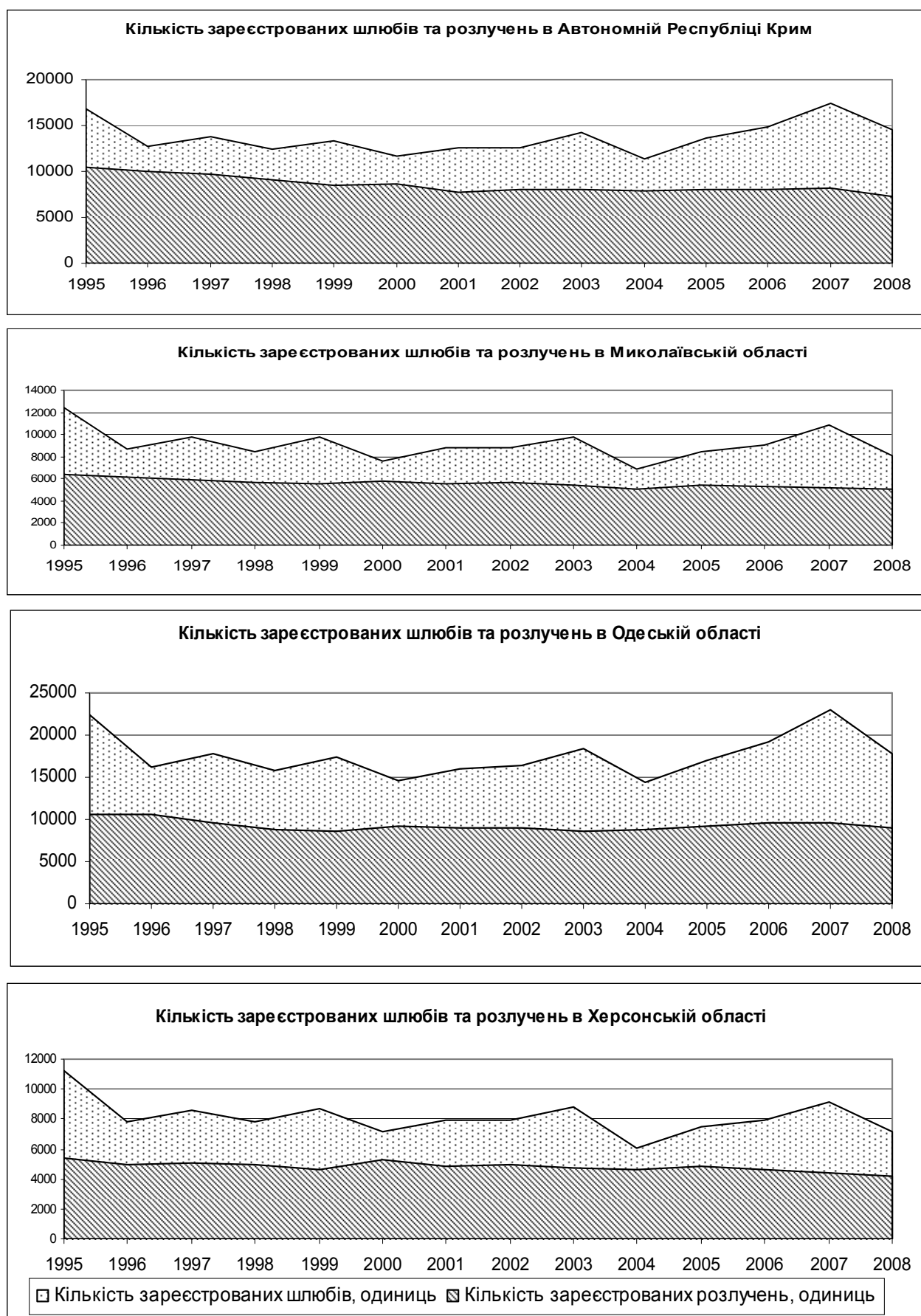

Рис. 2.23. Динаміка співвідношення кількості шлюбів та розлучень в Причорноморського регіоні, 1995-2008рр.

показників шлюбності-розлучуваності може бути також традиційний звичай не брати шлюб у високосний рік.

Динаміка співвідношення розлучень та шлюбів за останні роки загалом не має чіткої тенденції до зростання або зниження, спадаючи у період між високосними роками та різко зростаючи кожні чотири роки. Але чітко видно, що сьогодні, порівняно із ситуацією 90-х рр., кількість розлучень має більш низькі показники, незалежно від коливань кількості шлюбів із року в рік – лінія графіку низхідна, що свідчить або про зменшення масштабів розлучень.

Традиційно, ситуація із шлюбністю та розлучуваністю, зміна системи традиційних цінностей мають суттєвий вплив на народжуваність. Одним із наслідків розлучуваності та послаблення статусу інституту сім'ї в суспільстві є зростання частки позашлюбних народжень у загальній їх кількості. Така ситуація є одним із основних факторів збільшення кількості неповних сімей, які досить часто є неблагополучними. Адже, як свідчать дослідження, саме такі сім'ї сьогодні в мають один із найвищих ризиків бідності.

Висока питома вага ранніх народжень також може виступати негативним чинником у розвитку соціального середовища. Адже досить часто жінка, народжуючи дитину у віці до 20 років, так і не отримує рівень освіти, достатній для того, щоб у подальшому отримати роботу та забезпечити собі й дитині достатні доходи, а також належне виховання. З 1995р. спостерігається тенденція до скорочення кількості народжень жінками до 20 років (рис. 2.24.).

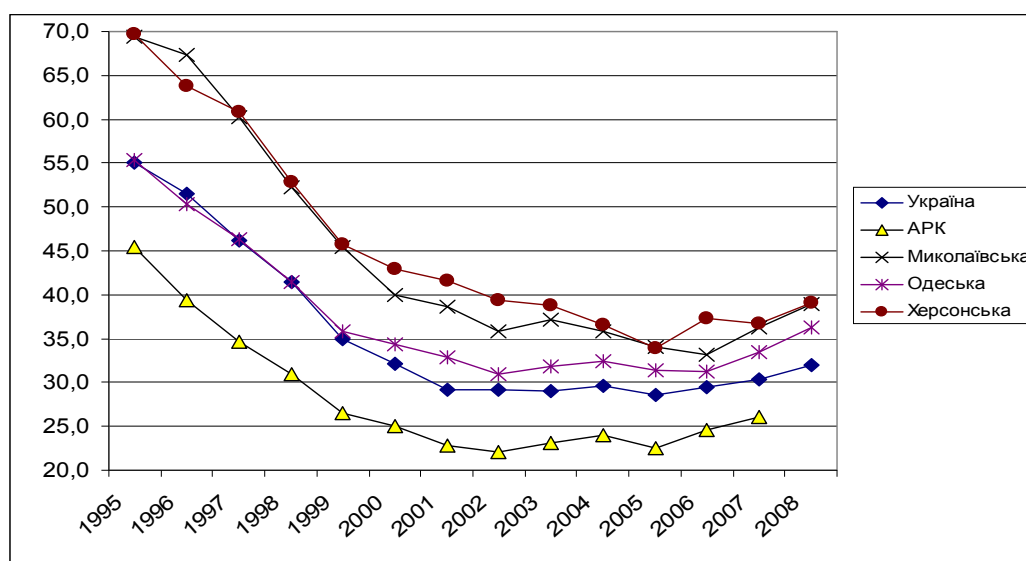

Рис. 2.24. Динаміка кількості народжених на 1000 жінок 15-19 років

З 1995 по 2008 рік, зберігається стійка тенденція до зниження частки ранніх народжень в регіонах Причорноморського району. Однак, слід звернути увагу на те, що кількість народжених на 1000 жінок 15-19 років в Автономній Республіці Крим не перевищує цей показник по країні, а в Миколаївській та Херсонській областях перевищує. У західних країнах висока питома вага народжень жінками до 20 років є ознакою низької культури суспільства.

Показники безпеки оточуючого соціального середовища є особливо важливими не тільки на макрорівні, для безпечного та успішного розвитку регіонів та держави, а й на мікрорівні – для кожного індивіда окремо, оскільки під дію цих факторів може потрапляти будь-яка людина, незалежно від її зусиль. Адже за сучасних умов, при такому високому темпі життя та необхідності широких соціальних контактів, ані високий професійно-освітній статус, ані наявність високих доходів та майна не може відмежувати від впливу таких факторів соціального середовища, як криміногенність у суспільстві, небезпека для життя на дорогах, негативний вплив асоціальних елементів суспільства тощо.

За даними статистики кількість зареєстрованих злочинів в регіонах Причорноморського району становила біля 50 тис. злочинів за 2008р. Наскільки це високий рівень важко сказати, особливо враховуючи той факт, що сюди входять різні злочини за ступенем тяжкості, ті, що дійшли до суду та не дійшли тощо. Але, слід зазначити, що даний показник в регіонах Причорноморського району за 1995-2008рр. має загальну тенденцію до зниження. Хоча за означений період спостерігалися і «сплески» рівня злочинності (у 2000 і у 2003рр.), що загалом не впливає на загальну позитивну тенденцію (рис. 2.25.). Занепокоєння тут викликає зростання питомої ваги тяжких та особливо тяжких злочинів у загальній кількості зареєстрованих, що є свідченням зростання агресивності в суспільстві.

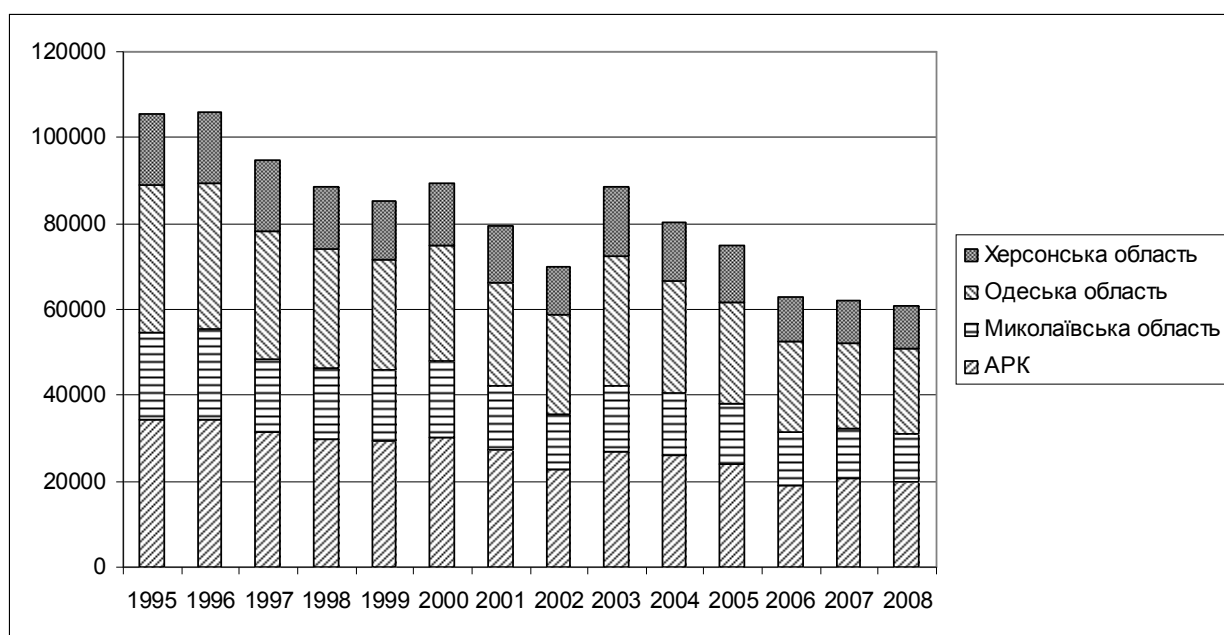

Рис. 2.25. Динаміка кількості зареєстрованих злочинів

Безпека дорожнього руху є однією із суттєвих передумов стабільності соціального середовища. Із збільшенням кількості автотранспорту на дорогах України, збільшилась і кількість випадків дорожньо-транспортних пригод, а разом з тим і ДТП із смертельними наслідками.

Одним із негативних явищ у житті суспільства є жебрацтво. Зростання питомої ваги бездомних у населенні не тільки є наслідком загострення багатьох

проблем рівня життя населення, а й може обернутися серйозною загрозою стабільності у суспільстві. Зазвичай, особи без визначеного місця проживання ведуть антисоціальний, переважно, злочинний спосіб життя, створюючи тим самим загрозу решті членів суспільства. Головними факторами, що спричиняють поширення цього негативного явища, є невміння певних категорій населення пристосуватись до нових умов, маргіналізація, неготовність правоохоронних органів протистояти зловживанням із нерухомістю громадян, у результаті яких останні залишаються без житла тощо.

Негативний вплив соціального середовища на життя сучасних українців Причорноморського району проявляється значною мірою через поширення соціально-небезпечних хвороб, таких як невиліковні інфекційні хвороби, психози, викликані вживанням алкоголю та психоактивних речовин. Слід відзначити, що практично усі показники тут характеризуються зростанням. Особливо актуальною на сьогодні є проблема захворюваності на активний туберкульоз. Проблема поширеності захворюваності на активний туберкульоз ускладнюється також проблемою ефективного обліку та лікування хворих. Так, сьогодні реєструються випадки захворювання на туберкульоз за умови, якщо хворий звертається по медичну допомогу, або якщо людина регулярно проходить медичні огляди (які сьогодні вже не практикуються як обов'язковий профілактичний захід за місцем роботи). Значна ж частина хворих на туберкульоз просто не знає про свою хворобу. До того ж досить часто носіями даної хвороби є так звані низи суспільства, асоціальні елементи, у яких не має доступу до послуг медицини, а часто – і бажання лікуватись.

Особливої уваги заслуговують показники захворюваності на СНІД та ВІЛ-інфікування. Незважаючи на те, що масштаби захворюваності та інфікування тут менші за рівень захворюваності на туберкульоз (що, до речі, може бути викликано проблемами реєстрації ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД), саме в останні роки відбувається значне підвищення темпів зростання захворюваності на ВІЛ/СНІД.

Одним із небезпечних впливів соціального середовища вважається потенційна загроза для людини від проявів захворюваності населення на розлади психіки та поведінки у наслідок вживання алкоголю та психоактивних речовин. Збільшення масштабів захворюваності населення на розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних або інших психоактивних речовин хоча й незначне, але може нести потенційну загрозу безпеці життя населення, особливо враховуючи той факт, що значна кількість таких захворювань, як правило, сьогодні не реєструється.

При високому рівні соціальних комунікацій у сучасному суспільстві досить важко захистити себе від ризику захворювання навіть за умови непричетності до групи ризику. Особливо ця проблема актуальна для українського суспільства, яке характеризується, з одного боку, низьким рівнем медичного обслуговування, а з другого – відсутністю соціальної культури. Зафіксовані останніми роками високі темпи приросту соціальних хвороб викликають соціальний дискомфорт у нашому суспільстві.

Також великий вплив на рівень та якість життя робить екологічний стан довкілля. Викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря зростає на території регіонів Причорноморського району (рис. 2.26).

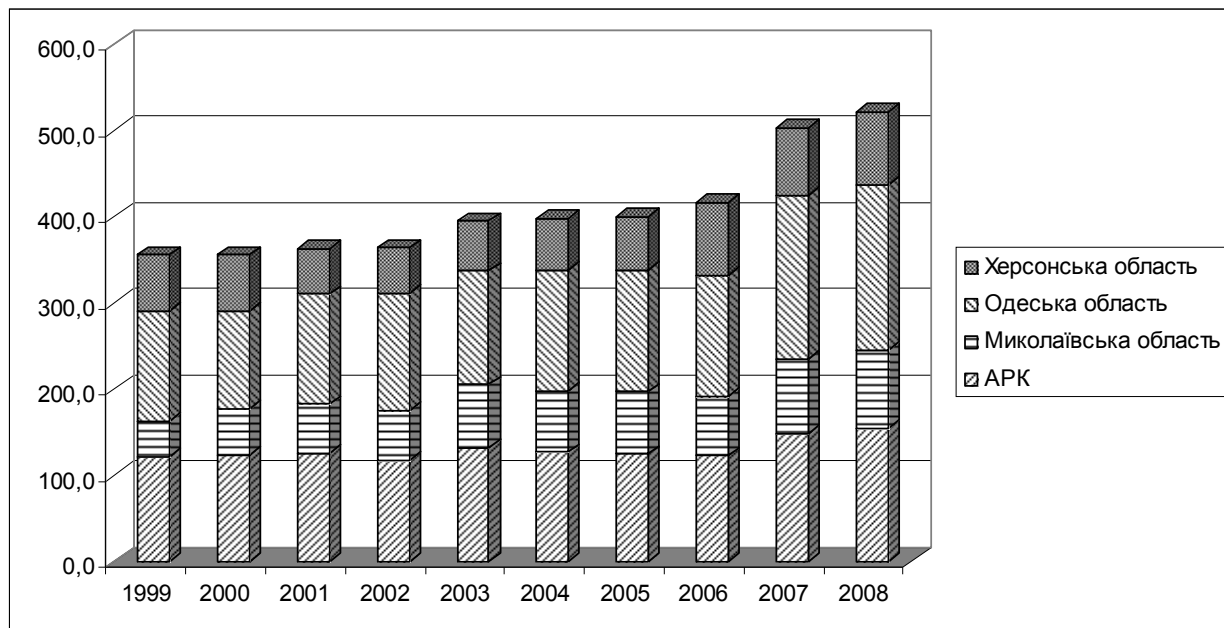

Рис. 2.26. Динаміка викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря, тис.т.

Досягнуті показники рівня та якості життя населення використовують для встановлення рейтингу областей у дослідженні соціально - економічного розвитку регіонів України. У додатку 1 наведено показники та рейтинги місця Одеської області у 2008 - 2009 рр. За досліджений період Одеська область займала переважно 6 місце. Між тим, дані показники свідчать, що відбувається значне коливання рейтингу Одеси практично за усіма групами показників. Найбільша розсіюваність є в групі показників, що характеризують сферу споживчого ринку - від 4-го до 12-го місця, але зрушення тут позитивні. Значно покращились показники, що характеризують стан сфери соціального сектору. З 20-го місця за січень - червень 2008 р. Одеса перемістилася у січні-березні 2009 р. на 9-е місце.

Найбільш стабільні за місцем у рейтингу область має за показниками екології. Тут Одеська область у 2008 р. займала стабільне шосте місце, а у 2009 році вона перемістилася на 8-ме місце.

Вплив кризи, яка розпочалась наприкінці 2008 року, чітко виявився у погіршенні реального сектору економіки, в цій сфері наша область з 1-го місця зайняла позицію на 22 місці.

Найгірші місця – нижче 20-го, Одеська область займає за темпами зростання валової продукції сільського господарства (25 місце) та зростання обсягу валових інвестицій в основний капітал (24 місце); за часткою працівників, яким було нараховано заробітну плату нижче прожиткового мінімуму - останнє 27 місце; за рівнем оплати населенням житлово-

комунальних послуг - 21-23 місце; за темпами зростання загальної площі земель лісового фонду – 23-24 місце (погіршив своє положення в рейтинговій таблиці з 5 місця); за створенням нових робочих місць для економічно активного населення – 21-24 місце.

Таким чином, рівень соціально-економічного розвитку Одеського регіону за досліджений період не створив умови для підвищення якості життя населення, що видно з наведених вище показників. Тому, в Одеській області обрані стратегічні пріоритетні напрямки регіонального розвитку на період до 2015 р., які ставлять за стратегічну мету – досягнення Одеською областю європейських стандартів життя населення та динамічного розвитку територіальних громад на основі визначених пріоритетів та консолідації зусиль влади, бізнесу і громадськості для їх реалізації (додаток 2).

Таким чином, стан соціального середовища в Причорноморського району має ознаки нестабільності, які проявляються, насамперед, через:

- житлові умови, а саме: донині не вирішеним залишається питання забезпеченості населення окремим житлом. Унаслідок скорочення темпів надання житла більшість домогосподарств, які не мають можливості самостійно, за власні кошти, покращити свої житлові умови, вимушені перебувати в аварійному житлі та в житлі, де відсутні навіть мінімальні зручності. Загалом сучасні умови проживання населення країни можна вважати задовільними. Недостатній рівень забезпеченості населення житлом за кількісними показниками обтяжується не менш серйозною проблемою низької якості житлових приміщень. Тобто наявне у населення житло, в більшості не обладнане навіть елементарними складовими комфортності житла;
- демографічні процеси, а саме: високий рівень розлучуваності стосовно рівня шлюбності населення, а також значну частку народжень поза шлюбом;
- економічні процеси: масову незадоволеність населення рівнем своїх доходів, яких майже половині населення вистачає, лише на харчування; високі показники бідності працюючого населення, частина якого отримує заробітну плату в розмірі, меншому за прожитковий мінімум, хоча така ситуація частково обумовлена також значними масштабами тіньової оплати праці, яку не фіксує офіційна статистика;
- процеси на ринку праці, а саме, значні масштаби застійного безробіття, коли майже половина безробітних, які раніше працювали, не працює більше року;
- у сфері безпеки оточуючого середовища – через масштабні прояви агресивності суспільства, які проявляються через високий рівень злочинності та, зростання питомої ваги тяжких та особливо тяжких злочинів, які на сьогодні становлять майже половину всіх зареєстрованих злочинів;
- у сфері захворюваності на соціально-небезпечні хвороби – через значні масштаби захворюваності населення на соціально-небезпечні інфекційні хвороби, особливо на туберкульоз, ВІЛ та СНІД, показники захворюваності на які на сьогодні не лише одні з найвищих в Європі, а й мають найвищі темпи поширення в останні роки. Особливе занепокоєння викликає

зростання рівня захворюваності на СНІД, поширення ВІЛ-інфекції, оскільки темпи зростання даного показника особливо високі в останні роки. При надзвичайно високому рівні соціальних комунікацій у сучасному суспільстві, зміні життєвих цінностей досить важко, навіть ведучи загалом правильний спосіб життя, захистити себе від ризику захворювання на серйозні інфекційні хвороби. Таким чином, високі темпи зростання захворюваності на ці хвороби значно знижує рівень соціальної захищеності;

- екологічна безпека, а саме: зростання кількості викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря.

Загальні тенденція поліпшення переважної більшості показників стану соціального середовища вказує на поліпшення, хоча й незначне, загального рівня життя населення Причорноморського району. Зокрема, стабілізація економічних показників та показників стану ринку праці дає основу для подальшого підвищення рівня життя основної маси населення. Зниження рівня криміногенності та асоціальної поведінки у суспільстві може бути свідченням того, що те населення, яке на початку реформ опинилося поза загальним суспільним життям, поступово адаптується до ринкових умов та починає включатись у суспільний процес.

РОЗДІЛ 3 ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НА ОСНОВІ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ І НОРМ

3.1 Розробка засад сучасної соціальної політики на основі соціальних стандартів

Значна роль у підвищенні рівня життя населення належить державним соціальним стандартам, нормативам та гарантіям. В Україні створена й діє система соціальних стандартів, нормативів та гарантій, однак ціла низка проблем залишається невирішеною. Досі ця система не склалася як дієвий та повноцінний інструмент державної політики, що відповідає вимогам соціальної стандартизації. Чимало соціальних гарантій ще не забезпечують конституційних норм – основні соціальні гарантії, окрім мінімальної пенсії, не досягають прожиткового мінімуму. Повільний процес упровадження системи соціальних стандартів та нормативів у цілому, а також брак майже половини затверджених у низці галузей нормативів, не сприяють виконанню їхнього основного призначення. Зокрема, це стосується визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсах для їх реалізації, а також визначення розмірів мінімально потрібних видатків у разі формування бюджетів усіх рівнів та соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розроблювання загальнодержавних та регіональних програм соціально-економічного розвитку. Деякі соціальні нормативи та гарантії розробляються без урахування наукового обґрунтування, створення дієвих механізмів реалізації, визначення джерел фінансування.

Розвиток системи соціальних стандартів та нормативів має бути комплексним і пов'язаним, насамперед, з розробкою та затвердженням в усіх сферах застосування основних вимог до обсягів та якості послуг, порядку й умов їх надання різним категоріям населення. Використання соціальних стандартів і нормативів забезпечить захист інтересів громадян у частині надання потрібного обсягу та якості послуг, а також створення умов для вдосконалення цих послуг на базі нових досягнень науки й техніки, надасть змогу реалізувати принципи рівного доступу, добровільності, гуманності й пріоритетності. Водночас використання системи соціальних стандартів і нормативів сприятиме економії трудових, матеріальних ресурсів, а отже, покращанню економічних показників в усіх сферах їх застосування.

З метою ефективного функціонування системи соціальної стандартизації потрібно розробити принципи та чітку структуру управління цією системою, порядок проведення моніторингу застосування державних соціальних стандартів, нормативів і гарантій та їх фінансового забезпечення. Враховуючи різницю у вартості життя по регіонах, основні державні соціальні гарантії мають створювати рівні можливості для споживання, а тому повинні визначатись у залежності від регіонального прожиткового мінімуму, питання затвердження якого варто ставити на державному рівні. Застосування

регіонального прожиткового мінімуму дасть можливість вирішити проблему наближення основних державних соціальних гарантій, зокрема, мінімальної заробітної плати, до прожиткового мінімуму, підвищення доходів населення та їх купівельної спроможності та забезпечить єдиний підхід до формування місцевих бюджетів.

Нині основною проблемою використання прожиткового мінімуму як державного соціального стандарту та в соціально-економічних дослідженнях є недосконала методика розрахунку. Вона має значні вади, оскільки не відповідає вимогам сьогодення з кількох причин:

1. Якщо прожитковий мінімум виконує функцію абсолютної межі бідності, то деталізація списку непродовольчих товарів та послуг значно викривлює дійсну картину щодо мінімального споживчого набору. Передусім це стосується цін покупок, діапазон яких нині на споживчому ринку доволі значний, а середні (або середньозважені) ціни не відображають фактичні витрати малозабезпечених верств населення. Спостереження мінімальних цін є надто трудомістким процесом, який до того ж не убезпечує від неточностей.

2. Якщо прожитковий мінімум слугує індикатором середніх суспільних стандартів, то перелік товарів та послуг має регулярно оновлюватися, відповідно до змін споживчої поведінки. Отже, методикою має бути передбачено перегляд складу прожиткового мінімуму на постійній основі. Нині набори товарів та послуг, що входять до прожиткового мінімуму, є вкрай застарілими і не відповідають жодній з двох можливих функцій соціального стандарту. Навіть для функції мінімального соціального стандарту (абсолютної межі бідності) набори непродовольчих товарів та послуг містять відірвані від реальних споживчих потреб складники. Особливо відчутним цей недолік видається у випадках аналізу наборів для дітей різних вікових груп.

Для вирішення цієї проблеми можливе використання двох підходів, залежно від функції прожиткового мінімуму. З метою вимірювання абсолютної бідності доцільно застосувати підхід США, де непродовольча складова оцінюється у відсотках до вартості продуктового набору (для умов України це може становити 50% від загальної вартості ПМ).

Якщо прожитковий мінімум має відображати сучасні життєві стандарти суспільства, то слід кардинально переглянути склад непродовольчих товарів та послуг для різних соціально-демографічних груп населення з урахуванням їх реальних сьогоденних потреб. Періодичне (або регулярне) коригування складу непродовольчих наборів у майбутньому має здійснюватися на основі спеціальних досліджень.

На нашу думку, в Україні слід звернути увагу до наукового осмислення соціальних стандартів у деяких розвинених країнах світу. Наприклад, у США, які були одною з перших країн, що запровадила такі стандарти на початку ХХ ст. У рамках проекту з дослідження економічної самозабезпеченості сімей слід розробляти та реалізовувати так звані стандарти економічної самозабезпеченості (СЕС), як в ряді штатів США. Це сума доходу, необхідна для підтримання основних потреб людини, у тому числі сплати податків, з урахуванням звичайної ринкової ситуації, без державних субсидій та матеріальної або

нематеріальної допомоги, а також без «приватних субсидій», що надаються приватними особами. У США до державних субсидій та допомог відносять талони на харчування (Food Stamp Program), медичну допомогу, сплачувану відпустку по догляду за дитиною і т. ін. До приватних субсидій належать допомоги церковних спільнот, послуги по догляду за дитиною з боку родичів та інше.

Відмінність СЕС від межі бідності в США визначається за абсолютним критерієм. Спільним є те, що обидва стандарти визначають адекватність рівня доходу. Проте вони по-різному розраховуються та по-різному визначають рівень недоспоживання. Межа бідності як мінімальний соціальний стандарт щорічно визначається Бюро перепису США на базі системи показників для сімей з різним числом осіб та дітей. Вона розраховується для таких типів сімей: з двома батьками, один з яких працює; з двома батьками, з яких ні один не працює; неповна сім'я з одним непрацюючим (батьком чи матір'ю). Базою для розрахунку межі бідності виступають затрати на харчування, оскільки попередньо передбачається, що вони становлять одну третину сімейного бюджету.

Стандарт економічної самозабезпеченості застосовується до сімей, у яких кожен дорослий член працює повний робочий день. При цьому до стандарту включаються пов'язані з роботою видатки (транспортні витрати та податки), а для сімей з дітьми – витрати по догляду за дитиною. СЕС розраховується по-іншому – у прив'язці до витрат на основні потреби (не тільки в харчуванні) – та оновлюється щорічно з урахуванням можливості зміни цін. Наприклад, зростання цін на послуги може значно перевищувати індекс цін на продукти харчування або навпаки. СЕС передбачає різний рівень витрат у залежності від віку дітей (що вкрай важливо для витрат по догляду за дитиною). Також у залежності від віку дитини варіюються і суми витрат на харчування та медичне обслуговування. Крім того, СЕС змінюється в залежності від географічних ознак, що важливо в контексті житлових питань та різниці у витратах за місцевістю проживання (на догляд за дитиною, медичне обслуговування та транспортні послуги). У стандарті враховується величина фактичних витрат на сплату податків та пільгове оподаткування, а також податкові умови – розпродажі, схеми розрахунку заробітної плати (соціальне страхування), федеральний податок на доходи та податок на доходи штату, залік податку у зв'язку з доглядом за дитиною та податковий залік за податком на професійну діяльність.

СЕС має широко застосовуватися в Україні при формуванні, реалізації та оцінці заходів державної політики. Для обґрунтування цього ствердження можна навести низку прикладів використання даного стандарту:

1. Для формування розуміння, які сім'ї мають чи не мають труднощі самозабезпечення. У звітах відображається рівень життя сімей у порівнянні зі стандартом. Наводяться не тільки дані про чисельність сімей, рівень життя яких визначається нижче стандарту, а й їх детальні характеристики. Здійснюється детальний та масштабний аналіз дієвих програм і заходів з відзначенням успішних та невдалих досвідів участі у таких програмах.

2. Для результативного впровадження Програм на регіональному рівні. Стандарт можна використовувати по 4-х напрямках у програмах соцзабезпечення та розвитку трудових резервів: як інструмент підвищення ефективності програм; як міру оцінки їх ефективності; для визначення відповідності до вимог для включення до програми; як консультативний інструмент.

3. Для демонстрації ефективності альтернатив державним програмам. Демонстрація ефективності альтернатив державним програмам допомагає оцінити ефективність впливу діючих програм (наприклад, що відбувається із сім'ями, коли після життя на соцзабезпеченні вони виходять на роботу), а також оцінити можливі зміни (які наслідки може мати реструктуризація програм субсидування, схеми спільного фінансування, проведення податкової реформи).

4. Для використання як консультативного інструмента. Складання бюджету та розрахунків рівня доходу, достатнього для економічної самозабезпеченості.

5. Інші варіанти використання: при розрахунку середньої заробітної плати та для обґрунтування підвищення її мінімального рівня; при підготовці розрахунків для високооплачуваних робочих місць (у цільових проектах); для оцінки альтернативних напрямів економічного розвитку; для суспільно-організаційної діяльності; з метою суспільної інформаційної роботи.

У разі досягнення такого рівня бюджетних можливостей, який би забезпечував кожному нужденному прожитковий мінімум, постає питання щодо доцільності встановлення порогу надання соціальної допомоги для всіх груп населення на такому рівні. Це означає, що поріг надання соціальної допомоги в середньому буде вищим за розмір мінімальної пенсії за віком. Така ситуація, як свідчить досвід розвинених країн, призведе до зниження рівня економічної активності населення, закріплення утриманських настроїв у суспільстві, а головне – до порушення принципу соціальної справедливості. Підняття порогу надання допомоги до рівня прожиткового мінімуму або збереження певної дистанції з соціально-економічних міркувань – це політичне рішення. До того ж, у випадку обмежених фінансових можливостей відповідь на це запитання щороку дає бюджет.

Таким чином, законодавче закріплення рівня забезпечення прожиткового мінімуму як додаткового соціального стандарту, що є нижчим за прожитковий мінімум, але забезпечує фізіологічні потреби людини, є недоцільним. Основним напрямом удосконалення рівня забезпечення прожиткового мінімуму як соціальної гарантії для надання всіх видів соціальної допомоги є методичне забезпечення наукового обґрунтування для щорічного затвердження в бюджеті диференційованих порогів для різних соціально-демографічних груп населення.

Нині особливо відповідально треба підходити до визначення розміру прожиткового мінімуму як найважливішого критерію для встановлення мінімальних державних соціальних гарантій. Для більш повної відповідності прожиткового мінімуму реальним стандартам сучасного життя населення країни потрібно вдосконалити та актуалізувати набори продуктів харчування,

непродовольчих товарів та послуг, удосконалити методологію визначення їх вартісної величини.

Принципово важливе значення має розробка стандарту життя, що міг би ґрунтуватися на системі споживчих бюджетів населення і включав показники, визначені на основі сформованого в суспільстві, насамперед, у його середньому прошарку, розуміння достатнього рівня доходів, забезпеченості житлом, зв'язком, транспортом, системою освіти та охорони здоров'я, параметрів особистої безпеки і т. ін. У разі формування такого стандарту видається доцільним використовувати визнані світовим співтовариством базові принципи розвитку людського потенціалу. Стосовно до сучасних умов України такий соціально-економічний стандарт гідного рівня життя міг би використовувати такі орієнтири:

- щодо бюджету домогосподарств: частка витрат на харчування не перевищує 40% сімейного бюджету; члени родини мають реальну можливість підвищення свого загального чи професійного рівня освіти; у разі потреби витрати на лікування не впливають на якість харчування членів родини або на звичний спосіб життя;

- майнова забезпеченість: домогосподарства, до складу яких входять працездатні особи та/або діти, забезпечені сучасною домашньою технікою та засобами комунікації; домогосподарство, у складі якого є дорослі особи працездатного віку, забезпечене легковим автомобілем;

- житлові умови: наявність житла, що не потребує капітального ремонту, обладнане сучасними комунальними вигодами (водогін, каналізація, сучасні системи опалення тощо), а число кімнат відповідає числу членів родини;

- територіальна доступність закладів соціальної інфраструктури: найближчі заклади освіти, охорони здоров'я, культури, побуту, зв'язку тощо розташовані в межах територіальної або транспортної доступності, відповідно до встановлених нормативів;

- вільний час: робочий час, у тому числі час проїзду до неї, не перевищує 9–10 годин на добу; після витрачання часу на хатню роботу та задоволення фізіологічних потреб залишається 2–3 години вільного часу.

Таким чином, очевидно, що орієнтуватись у разі оцінки життєвого рівня населення винятково на прожитковий мінімум як мінімальний соціальний стандарт – неможливо, особливо в умовах зростаючої економіки. Треба враховувати, що в українському суспільстві, окрім бідних, є малозабезпечені, середні, заможні та багаті верстви населення, отже доцільно використовувати, окрім прожиткового мінімуму, споживчі бюджети більш високого рівня. Вони мають враховувати відтворювальний рівень споживання та рівень задоволення фізіологічних, соціальних, культурних і духовних потреб населення. До того ж, застосування таких стандартів надасть можливість адекватно оцінювати рівень життя різних груп населення й отримати більш повну характеристику соціальної структури суспільства, її суперечності та найгостріші проблеми диференціації суспільства. Це, у свою чергу, дасть змогу адекватно оцінити наслідки управлінських рішень щодо заходів, спрямованих на підвищення рівня життя населення.

Бідність суспільства — основне гальмо на шляху його розвитку й прогресу, і які б плани соціально-економічного розвитку не будувала влада, як би не прагнула зайняти гідне місце у світовій ієрархії, без розв'язку цієї найгострішої проблеми плани так і залишаться тільки планами.

Україна входить до числа дев'яти держав, де за останні 30 років скоротилася середня тривалість життя. Крім того, сьогодні більш чверті українського населення перебуває за межею бідності, а головний державний соціальний стандарт — прожитковий мінімум — розраховується на основі споживчого кошика, затвердженої ще в 2000 році, яка не включає повний набір товарів і послуг, і в такий спосіб занижує рівень реальної бідності.

Але бідність матеріального становища об'єктивно породжує бідність можливостей, що не дає людям жити здоровішим повноцінним життям, розбудовувати свої потенційні можливості, рости дітей, упевнено дивитися в майбутнє. Як правило, усі його думки й дії спрямовані на одне — виживання.

В Україні за підсумками 2010 р. бідних налічується більш чверті населення, у той час як за міжнародними стандартами частка бідних не повинна перевищувати 10 %. Більше того, відносний показник бідності з 1999 р. залишається стабільно негативним [11].

Поняття бідності це — недолік економічних ресурсів для існування й медичної допомоги; обмеження можливостей для вільної праці, навчання, відпочинку, для задоволення фізіологічних, гуманітарних, соціальних потреб, забезпечення житлом. Крім того, бідність торкається почуттів, які не мають матеріального виміру, — власної гідності, відчуття волі, упевненості в собі.

Метод, близький до багатопланового виміру бідності, використовується в Програмі розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН). Це так званий індекс людського розвитку, який агрегує три найважливіші показники: тривалість життя, знання (рівень грамотності серед дорослих і середня кількість років навчання), наявність ресурсів для пристойного життя (ВВП на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності).

По індексу людського розвитку в 2010 р. Україна зайняла 69-е місце (з урахуванням показників за 2008 рік). Але цього місця ми визнані гідними винятково завдяки тривалому циклу й рівню освіти (у нас середня тривалість одержання освіти становить 11,3 року, а очікувана — 14,6 року). Чого не скажеш про інші показники. Середня очікувана тривалість життя при народженні в нас становить усього 68,6 року. Україна входить до числа дев'яти держав, де за останні 30 років скоротилася середня тривалість життя (з 71 року до 69 років, при тому, що за міжнародними стандартами максимальна тривалість життя повинна орієнтовно становити 85 років). *ВВП на душу населення України* (у цінах 2008 р. по паритету купівельної здатності) в 9 раз менше, чим у Норвегії (посіла перше місце), і становить менш чверті від середнього по ЄС [11].

Збільшення бідності в нашій країні має політичне підґрунтя. Першооснову бідності найчастіше пояснюють із двох позицій. Перша — рівень особистого добробуту залежить винятково від зусиль і цілеспрямованості кожної людини, а бідність — це слідство безвідповідального відношення до

власної долі й своїм потенційним можливостям. Друга — бідність не залежить від волі, можливостей і прагнень людини, а впливає із зовнішніх факторів і несприятливого збігу обставин, а також відсутності цілеспрямованої державної соціально-економічної політики й безвідповідальності влади.

Надзвичайно низькі доходи переважного більшості людей все-таки змусили нашу державу взяти на себе роль соціального регулятора. Виплачуючи численні соціальні дотації й допомоги (замість гідної винагороди за працю), частка яких у доходах уже перевищила 40 %, і не розбудовуючи повною мірою вітчизняне проведення, високу зайнятість і внутрішній ринок, влада закріпила за собою пасивну роль соціального власника.

Однак багатопланова оцінка бідності в Україні не робиться, тому ми навіть не представляємо, які її межі. А для вироблення реальної стратегії боротьби із цією проблемою необхідно насамперед знати дійсний стан справ, що визначають основні причини бідності в країні.

Оскільки заходи щодо боротьби з бідністю впроваджувалися безсистемно й хаотично, а Міністерство праці й соціальної політики не виконували належним чином покладені на них функції організатора й координатора, усі програми боротьби з бідністю, по суті так і не почавшись, пішли в небуття, а бідність залишилася. Більше того, внаслідок безвідповідальних управлінських рішень Мінпраці й Мінекономіки в 2008 р. Комплексна програма по боротьбі з бідністю була позбавлена статусу державної цільової програми й виключена з переліку таких програм.

Доводиться констатувати, що соціальна політика дуже слабо інтегрована в загальну стратегію соціально-економічних перетворень, а діяльність держави в соціальній сфері носить переважно "пожежний" характер, що не дозволяє розглядати її як повноцінну соціальну політику, націлену на створення умов для довгострокового збільшення доходів населення й підприємств як джерела забезпечення гідного рівня життя й соціального забезпечення громадян. Як слідство протягом десятиліття в доходах населення росте частка соціальних трансфертів, яка вже досяглася 40,6 %.

Сьогодні в Україні право на пільги, гарантії й компенсації має більш третини населення. Це право встановлюється 46 законодавчими актами, з них 24 — за соціальною ознакою. Однак діюча нині система пільг безсистемна, громіздка, неефективна. При цьому більшість пільг не виконують функцію захисту населення. У результаті найгостріша проблема боротьби з бідністю кардинально не вирішується. У проведеній державній політиці не прослідковується розуміння того, що перемога над бідністю й досягнення високого рівня життя людей у розвинених країнах — це результат цілісної державної політики й комплексного регулювання соціальної сфери.

Бідність можна перемогти тільки на основі розвитку громадянського суспільства з потужним середнім класом, формування нової моделі споживання підприємницьку активність, що стимулює трудову й, а також забезпечення максимально повної зайнятості, досягнення високої продуктивності праці й рівня доходів, подолання штучного знецінення робочої чинності. Працююча людина не повинен бути бідною!

З наведеного вище, можна прийти висновку, що найважливішим напрямом державної політики для підвищення рівня життя населення в Україні є становлення середнього класу в країні.

Дії держави, які спрямовані на сприяння становленню потужного середнього класу в Україні, повинні полягати не лише в проведенні активної соціальної політики, а й враховувати вплив управлінських та законодавчих рішень в економічній та соціальній сферах на розвиток соціальних груп, що складають середній клас.

Середній клас є органічною складовою розбудови демократичної держави, фундаментом і соціальною базою в економічно розвинутих країнах світу. Саме середній клас у світі завжди був і є надійною опорою ринково-демократичних перетворень, як головна і переважаюча частина громадянського суспільства, характерними ознаками якого мають бути політична рівність, громадська спільність і юридична свобода.

Аби з'явився новий середній клас – стабільний, легальний, некриміналізований, треба мати відкрите громадянське суспільство, яке б було спроможне захищати власні інтереси, активізувало розвиток етичних і законодавчих норм, спрямованих на реалізацію свого економічного та духовного потенціалу. Звідси випливає, що сильне громадянське суспільство є запорукою формування здорового середнього класу, що вміє відстоювати інтереси і потенціал громадянина.

Однією з проблем становлення середнього класу, який набирає своїх обертів в Україні є те, що він має поки що виражений олігархічний характер і переживає фазу розподілу ресурсів та соціального статусу.

Основна проблема України полягає у тому, що наш ринок ще не розвинутий настільки, аби забезпечувати адекватну винагороду тим, хто може виконувати кваліфіковану роботу. Проблема в зміцненні середнього класу полягає також в тому, що в нього слід вкраплювати не тільки принципи демократії і свободи, а й забезпечувати йому можливості поступово нагромаджувати соціальні блага, що в українському суспільстві, на жаль, залишається тільки декларацією.

Тим часом, щоб середній клас з'явився в реальності, необхідно чітко визначити, яких умов у нас бракує для його зародження і які проблеми його розвитку.

Спираючись на закордонний досвід, можна виділити ще одну проблему-створення приватного бізнесу. Внаслідок цього процесу неухильно підвищувався б добробут населення, зростав і міцнів середній клас.

Проблема ідентифікації середнього класу в сучасних країнах з перехідною економікою, в тому числі й в Україні, обумовлена наявністю соціально-політичних явищ, пов'язаних з незавершеністю трансформаційних процесів.

Йдеться, перш за все, про фінансову основу, або так званий стартовий капітал розвитку власного бізнесу. Зауважимо, що представників середнього і малого бізнесу ми вже маємо чимало.

Як бачимо, проблема середнього класу перебуває в центрі уваги як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Політологи, політики, соціологи вважають середній клас важливим чинником соціально-політичного структурування та політичної стабільності в системі. Значна увага приділяється пошукові шляхів його чисельного зростання і підвищення вагомості в суспільстві.

Приділення уваги розподілу національного багатства між різними верствами населення, формування ефективної регуляторної політики в цій галузі, спрямованої на обмеження нерівності та концентрації значної частки матеріальних благ у невеликій частини населення є актуальною економічною проблемою, яку необхідно вирішувати на загальнодержавному рівні шляхом узгодження інтересів різних груп населення та пошуку загальносуспільного балансу.

Законодавчі органи мають розробляти закони, які б давали можливість формуватися таким інституціям, виконавча влада має забезпечувати виконання цих законів.

Якщо завдання якісного зростання „середнього класу” буде успішно розв’язане протягом найближчих десяти років, то країна зможе всі зусилля та ресурси спрямувати на соціальну адаптацію матеріально незабезпечених громадян і розв’язати остаточно проблему бідності. Будь-яке суспільство і держава мають знаходити гармонійний баланс між багатими, „середнім класом” і бідними. В іншому разі виникають соціальні конфлікти, і суспільство „розривається” зсередини”.

На жаль, економічні і правові умови для швидкого зростання середнього класу ще не створені. Державна сфера економіки не спроможна підняти виробництво, а вищий клас не ризикує вкладати в нього капітали. З причин спаду виробництва не створюється попит на висококваліфікованих спеціалістів, менеджерів, науковців, фахівців відповідної інфраструктури виробництва, які, зрештою, і утворюють середній клас.

Дедалі більшою мірою утверджується економічна свобода, можливості вільного вибору сфери господарської діяльності, самоствердження та реалізації особистості. На цій основі змінюється суспільна свідомість.

Слід розширити систему стимулів нагромадження власності (квартири, нерухоме майно) шляхом реалізації відповідних соціальних програм, замість спроб обкладати їх податком на нерухоме майно, а також шляхом активізації процесу нагромадження власності через участь працівників у прибутках підприємств.

На жаль, за останні роки в Україні спостерігається різке зниження життєвого рівня більшої частини народу, що теж несе негативний вплив на формування середнього класу.

Штучне заниження вартості робочої сили (як і низький рівень соціальних витрат) переросли в один з головних чинників, які стримують не тільки розширення внутрішнього ринку, технологічне оновлення виробництва, а й формування середнього класу. Інтелект, майстерність, професіоналізм та працелюбність мають стати надійним підґрунтям зростання добробуту людей.

На перший план виходить макроекономіка з її двома основними важелями – ефективним управлінням і цивілізованим підприємництвом. Необхідно також врахувати зміни бізнессередовища і сприяти їх найбільш ефективному спрямуванню на інтереси підприємництва щодо середнього класу, насамперед, на забезпечення умов для створення сприятливого середовища у сфері перш за все малого та середнього підприємництва через [160]:

- 1) збільшення інвестицій у розвиток економіки України, її інноваційної складової, підприємницьких структур середнього та малого бізнесу;
- 2) спрямування соціальної політики держави на подолання бідності, підвищення соціального захисту працюючих та мотивації до набуття населенням ознак середнього класу;
- 3) державне сприяння становленню класу власників капіталу та забезпеченню балансу економічних інтересів держави і власників капіталу (майнового, інтелектуального тощо), використанню переваг нових форм господарювання, корпоративних відносин тощо;
- 4) здійснення моніторингу становлення середнього класу з визначенням джерел його потужності;
- 5) посилення пріоритетності становлення середнього класу в соціально-економічній політиці держави;
- 6) забезпечення реалізації гендерної політики у сфері бізнесу та підприємництва;
- 7) формування конкурентоспроможної найманої робочої сили;
- 8) створення умов доступності освітніх послуг;
- 9) сприяння розвитку та самореалізації власного інтелектуального професійного потенціалу;
- 10) формування соціальної політики підтримки відчуття соціальної захищеності.

Основні державні важелі становлення потужного середнього класу, можна згрупувати за схемою, яка наведена на рисунку 3.1.

На практиці реалізацію заходів відповідних державних важелів доцільно спрямовувати у двох основних напрямках: обмеження умов втрати статусу середнього класу і сприяння його розширенню через верстви населення, які перебувають на нижчому за середній рівень та поза нижчим, тобто бідні прошарки населення.

Другим напрямом реалізації заходів для стабільності та зміцнення середнього класу є сприяння набуттю вищого статусу середнім прошарком населення, яке тяжіє до прошарку, вищого за середній. Це передбачає, передусім, визначення класифікаційно-стратифікаційного статусу всередині самого середнього класу.

До першочергових заходів державної політики щодо становлення середнього класу в Україні слід віднести збереження та подальший розвиток позитивних тенденцій економічного зростання.

За умов, що існують в Україні, Уряд взяв курс на реалізацію таких структурних пріоритетів економічного зростання, які відповідають завданням побудови постіндустріальної інвестиційно-інноваційної економіки, посилення

Рис. 3.1 Схема державних важелів становлення потужного середнього класу

національної конкурентоспроможності, продукування та впровадження високих технологій.

Основними орієнтирами у цій сфері мають стати:[218]

- забезпечення подальшого відновлення ємності внутрішнього ринку як найкращого способу поширення ефекту економічного зростання;
- збереження стану відносної валютно-грошової та фінансової стабільності, їх якісного впливу на економічну та соціальну динаміку;
- забезпечення випереджаючого розвитку людського капіталу як основного конкурентного чинника в сучасній економіці, якнайшвидші розвиток та використання інтелектуального та підприємницького потенціалу;
- суттєва активізація інвестиційних процесів, надання їм переважно інноваційної спрямованості;
- забезпечення поширення соціального ефекту економічного зростання.

До пріоритетних заходів щодо формування сучасного українського середнього класу слід віднести випереджаюче зростання реальних грошових доходів населення, насамперед працюючої його частини.

Важливе місце серед пріоритетів державної політики щодо становлення потужного середнього класу слід приділити ліквідації зростаючої надмірної поляризації доходів населення, яка вкрай негативно впливає на світосприйняття середніх прошарків населення та стає підґрунтям соціальної напруги в суспільстві.

Значна роль у вирішенні цих проблем відводиться продовженню державного курсу реалізації стратегії подолання бідності. Боротьба з бідністю – принципове питання стосовно середнього класу, його складу, розширення та стабільності, що надає йому змогу зберегти свій соціально-економічний статус.

Для розв'язання цих проблем основними є питання забезпечення шансів соціальним групам, які перебувають нижче від середніх у соціальній структурі, і підвищення їхнього статусу, щоб у країні сформувався повноцінний стабільний та економічно потужний середній клас. У даному контексті важливим є визначення орієнтирів досяжності представниками середнього класу соціально-економічних стандартів європейського рівня. Ідеться про посилення державної соціально-економічної політики у напрямках удосконалення стратегії у сфері освіти, на ринку праці, споживання і стилю життя, посилення політичної й правової активності різних верств населення, а особливо – соціального захисту представників середнього класу.

Узагальнюючою формою державного регулювання соціального захисту не лише прошарків середнього класу, а й найбільш уразливих верств населення, має бути розробка системи показників, які характеризують стан та динаміку зростання їхнього рівня життя та формування потужного середнього класу. До таких показників належать обсяг і структура доходів населення, споживання матеріальних благ і послуг; соціальні гарантії малозабезпеченим верствам (доходів та споживання); самоідентифікація тощо. Загальними показниками оцінки соціального стану має бути фактичний і перспективний баланси

грошових доходів та видатків населення. У ньому відображені джерела грошових надходжень, їх обсяг, структура.

Особливо важливим у системи соціального захисту є блок соціальних стандартів та гарантій у сфері доходів та споживання населення. Правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантій визначають Закони України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про прожитковий мінімум» та інші. Державні соціальні стандарти й нормативи встановлюються з метою визначення розмірів державних соціальних гарантій у сфері оплати праці, виплат за обов'язковим державним соціальним страхуванням, права на отримання інших видів державних соціальних виплат і соціальної допомоги та їх розмірів, а також визначення пріоритетності напрямів державної соціальної політики.

У цьому аспекті набуває загальнодержавного значення проблема формування середнього класу та його соціального захисту в депресивних регіонах через запровадження цільової адресної політики. Проте ця робота ускладнюється через затримки з розробленням та затвердженням державних соціальних стандартів, передбачених Державним класифікатором соціальних стандартів та нормативів. Доцільно здійснити перехід від політики мінімальних соціальних гарантій до політики середніх соціальних стандартів.

Безсумнівним пріоритетом державної політики щодо формування середнього класу має бути вдосконалення правової бази та інститутів капіталізації заощаджень населення. Одним з важливіших завдань державної політики у найближче десятиріччя має стати створення, а в багатьох випадках і перебудова, системи загального соціального захисту населення та приведення її до рівня провідних держав. До пріоритетів у цій сфері, безумовно, належить реформування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Характеризуючи чинну законодавчу базу загальнообов'язкового державного соціального страхування, можна стверджувати, що є всі передумови для функціонування стійкої фінансової системи матеріального забезпечення і надання соціальних послуг громадянам при настанні страхових випадків, передбачених чинним законодавством, за рахунок страхових внесків страхувальників-роботодавців та застрахованих осіб найманих працівників, забезпечення ефективного управління соціальними страховими фондами, встановлення дієвого контролю за цільовим використанням страхових коштів. Ці передумови базуються на досвіді багатьох європейських країн, нормах конвенцій та рекомендацій Міжнародної організації праці і Європейського кодексу соціального забезпечення.

Основними проблемами, які потребують вирішення у найближчий час, є, безумовно, незабезпеченість конституційних соціальних гарантій: встановлення розмірів мінімальних страхових виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням нижче прожиткового мінімуму, зокрема, допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та у зв'язку з

безробіттям; спрямування страхових коштів на фінансування невластивих витрат, які звужують можливості фондів щодо подальшого посилення рівня платоспроможності, матеріального забезпечення та надання соціальних послуг застрахованим особам. Порушуються також основні принципи формування розмірів страхових внесків, які встановлюються без достатнього правового й економічного обґрунтування та не враховують вимоги законів при наданні матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам, що призводить до фінансової нестабільності роботи страхових фондів.

Останніми роками неодноразово порушувалось питання про запровадження єдиного соціального внеску. При цьому страховим фондам залишаються тільки функції проведення страхових виплат і надання соціальних послуг застрахованим особам, що може призвести до порушення принципу повноти відповідальності кожного із страхових фондів за фінансовий стан в окремому виді загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Для запобігання негативним наслідкам необхідно законодавчо врегулювати і зробити однаковою базу для обрахування соціальних внесків, усі страхові виплати забезпечувати безпосередньо через каси фондів, а не в рахунок страхового внеску через каси страхувальника.

Не менш важливим кроком до становлення потужного середнього класу є реформування системи пенсійного забезпечення представників середнього класу. Розпочата урядом України пенсійна реформа передбачає не тільки вдосконалення системи пенсійного забезпечення, побудованої за солідарним принципом, а й запровадження капіталізованих складових, що забезпечать здійснення пенсійного накопичення через одержання додаткових накопичень за допомогою залучення до інвестиційних проектів. Якщо в солідарній системі кошти, що надходять, розподіляються між пенсіонерами у вигляді пенсій, то в капіталізованій (накопичувальній) системі кошти, що сплачуються на користь конкретної особи представниками середнього класу, накопичуються впродовж усього часу здійснення таких пенсійних внесків і будуть використані на виплату пенсій такій особі середнього класу.

Проте, через низку вагомих економічних причин поки що не запрацював лише другий (накопичувальний) рівень. Запровадження накопичувального рівня гальмувалося через низку об'єктивних причин. Тому треба досягти збалансованості коштів Пенсійного фонду (коли витрати покриваються власними доходами), підготувати організаційно-технічну базу, запровадити перехід страхової системи на єдиний соціальний внесок. Крім того, українська економіка має бути готовою до ефективного використання інвестиційного ресурсу пенсійних грошей.

Наявність середнього класу є неодмінною передумовою ефективного запровадження накопичувальної складової нової пенсійної системи, оскільки для її функціонування необхідним є існування прошарку населення, яке може переносити частину свого доходу, здобутого впродовж продуктивного періоду життя, на той час, коли трудова активність спадає.

Здійснення пенсійного накопичення на користь іншої особи є можливим тільки для осіб із середнім достатком. Що стосується здійснення пенсійних внесків роботодавцями на користь своїх працівників, тут існує зв'язок із розміром заробітної плати працівника. Створення роботодавцем пенсійної програми свідчить про достатність фінансових ресурсів на підприємстві та зацікавленість роботодавця у проведенні соціальних заходів.

Держава повинна посилити увагу до збереження та підвищення інтелектуально-кваліфікаційного рівня працюючого населення, впровадження дієвих механізмів державної підтримки престижу висококваліфікованої і високоінтелектуальної праці.

Становлення потужного середнього класу в Україні безпосередньо пов'язане з процесами інтеграції (у контексті глобалізації та економічної конвергенції). Тому становлення потужного середнього класу не можна відокремлювати від процесів глобалізації як вимоги часу. По-новому постають питання зайнятості населення, особливо тих його категорій, які мають високий рівень професійної освітньої підготовки.

Отже, державні важелі становлення потужного середнього класу в Україні розв'язують проблеми як внутрішньодержавного змісту, так і в межах процесів світової глобалізації. Значимість цих двох напрямів рівноцінна, взаємопов'язана, тому реалізація заходів для забезпечення досягнення цілей названих напрямів повинна здійснюватись у єдиному системному комплексі.

Процес становлення середнього класу передбачає реалізацію послідовних і цілеспрямованих заходів у соціально-економічній сфері. Першочерговим завданням є збереження високих темпів економічного зростання. Однак не можна нехтувати небезпекою подальшого посилення економічної нерівності населення в результаті економічного піднесення. Тому уряд шляхом запровадження системи захисту прав дрібних інвесторів, практичного втілення персональної відповідальності керівників за своєчасну виплату заробітної плати, зміни ідеології та ставок оподаткування, підтримки малого та середнього бізнесу, коригування системи соціальних трансфертів має забезпечити поступове подолання глибокої диференціації доходів населення, отриманих, головним чином, від незареєстрованої економічної діяльності.

Детінізація економіки й доходів є безумовною необхідністю. Проте її слід проводити надзвичайно виважено й помірковано, оскільки тіньовий сектор сьогодні, по-перше, реально забезпечує пропозицію низки товарів та послуг, яких немає на зареєстрованому ринку, а по-друге, є одним з основних джерел доходів широких верств населення країни, включаючи ті, що реально претендують на ідентифікацію із середнім класом.

Реформування політики доходів має забезпечити зростання добробуту основних верств населення за рахунок випереджаючих темпів зростання реальної заробітної плати, відновлення її професійно-кваліфікаційної диференціації в поєднанні із зниженням невинуватених міжгалузевих відмінностей. Держава має здійснювати регулювання оплати праці в приватній сфері шляхом участі у переговорах соціальних партнерів. Необхідно

забезпечити практичне втілення принципів Концепції подальшого реформування оплати праці в Україні.

Враховуючи вирішальну роль освіти у забезпеченні конкурентоспроможності робочої сили, зайнятості та добробуту, в економічному розвитку в цілому, потрібно реформувати сферу освіти, максимально наблизити якість вітчизняної освіти до вищих світових стандартів.

Водночас слід підвищити роль середнього класу в забезпеченні законності та правопорядку в державі. Все більш неприпустимим стає отримування значною частиною середніх верств суспільства незареєстрованих доходів. Подальше консервування такої ситуації негативно впливає на укорінення в середовищі потенційного середнього класу належної правосвідомості та норм законослухняності.

Таким чином, на сьогодні найважливішим завданням постає пошук економічних стратегій і соціальних технологій, спрямованих на формування сучасного українського середнього класу, пов'язаних з розширенням соціальної динаміки, звуженням масштабів тіньової діяльності, входженням середніх шарів у рамки легальної економіки. Політика сприяння створенню середнього класу в Україні має спиратися на істотне коригування системи пріоритетів соціально-економічного розвитку країни. Економічне зростання забезпечує фундамент для переорієнтації соціальної політики, насамперед, на підтримку працюючого населення, на забезпечення випереджаючого зростання заробітної плати, захист інтелектуальної власності і зміцнення на цих засадах становища висококваліфікованої робочої сили та на підтримку підприємництва. У поєднанні з подоланням надмірної диференціації доходів населення це створить умови для розвитку середнього класу в Україні, який своїми податками і внесками наповнюватиме бюджети всіх рівнів, фінансуватиме необхідні соціальні трансферти і забезпечить вирішення проблем бідності.

Однією з найгостріших проблем розвитку українського суспільства та важливим завданням державних органів управління є забезпечення гідного рівня та якості життя населення, недопущення подальшого поглиблення бідності громадян держави. Особливого значення за цих обставин набуває забезпечення доступності споживчих благ для всіх членів суспільства на основі виваженої державної та регіональної соціально-економічної політики, спрямованої на подолання надмірної диференціації доходів населення, формування оптимальної структури витрат домогосподарств, встановлення гідного рівня оплати праці, розробка і впровадження соціальних стандартів, адекватних реаліям життя українців.

Заробітна плата повинна забезпечити працюючим належний рівень споживання, відчуття економічної безпеки, соціальної стабільності та захищеності, нормального соціального самопочуття [98]. В нашій державі, якщо брати за основу споживчий кошик, працююча людина зможе хіба що задовольнити свої фізіологічні потреби (купувати товари першої необхідності) і то за умови, що її заробітна плата – нетто складатиме 2 і більше прожиткових мінімуми. Це пов'язано із спотвореною структурою споживчого кошику, коли переважну частку становлять витрати на продукти харчування – близько 58%, а

у Великобританії – 9,7%, в Австрії – 12,5%, у Франції – 15,5% [43, 85,87,115,143,159].

Для споживання продуктів харчування за раціональними нормами у 2009 (2010) році було потрібно 1329 (1687) грн., за мінімальними нормами – 1078 (1379) грн. Фактичні ж витрати склали відповідно 944,04 грн. та 1167,96 грн. Це все свідчить про недостатність споживання продуктів харчування та їх недоступність для населення.

Враховуючи, що частка витрат на харчування в структурі офіційного споживчого кошику у 2009 році становила 58%, то його реальна вартість (яка враховується при визначенні рівня прожиткового мінімуму та інших державних соціальних стандартів) мала б складати:

- при раціональній нормі споживання: 2291,5 грн.;
- при нормі споживання на рівні фізіологічного мінімуму: 1859,02 грн.;
- при фактичному рівні споживання: 1627,66 грн.

За розрахунками Федерації Профспілок України реальний розмір прожиткового мінімуму мав становити у 2010 р. 2358 грн.[43], що відповідає раціональному споживанню. Крім того, проведені нами розрахунки показують, що встановлений розмір прожиткового мінімуму лише на 81,9% та на 84,9% відповідно у 2009р. та 2010р. покривав фактичні витрати на споживання основних продуктів харчування.

За офіційними даними Держкомстату України сукупні споживчі витрати домогосподарств в 2009 р. та в 2010 р. становили відповідно 2754,1 грн./міс. та 3027,7 грн./міс., що в розрахунку на 1 особу (середній розмір домогосподарства – 2,6 осіб та 2,59 осіб) складало 1059,26 грн. та 1186,4 грн. При цьому, за офіційними даними частка витрат на продукти харчування в сукупних витратах становила 43,9% та 46,4% (або 465,02 грн. та 550,96 грн.). Якщо взяти до уваги наші розрахунки фактичної вартості споживання основних продуктів харчування, то частка витрат на харчування сягала у офіційних сукупних витратах населення аж 89,1% та 98,4% у 2009-2010рр. відповідно.

Згідно Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки [115] показник частки сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат називається показником економічної доступності продуктів і має граничне значення у розмірі 60%. В проекті Закону України «Про продовольчу безпеку» граничний критерій визначено на рівні 50% [115]. На нашу думку, таке визначення показника доступності продуктів харчування є дещо неправомірним, а встановлення тільки одного граничного критерію (найгіршого) не є логічним хоча б з точки зору відсутності чіткого орієнтиру покращання ситуації в даній сфері. Слід також встановити мінімальну межу частки витрат на харчування у сукупних витратах (наприклад, як у більшості розвинутих країн на рівні 20-25% [87]).

Ми вважаємо, що доступність продуктів харчування – це показник, що характеризує скільки наборів основних продуктів харчування людина може придбати за наявного рівня доходів або час, який людині слід відпрацювати для придбання основного набору продовольства. Результати наших розрахунків наведені в табл.3.1.

Таблиця 3.1

Показники доступності продуктів харчування в Україні у 2009-2010рр.

Рік	Вид доходу	Розмір доходу, грн.		2009 рік			2010 рік		
				Вартість споживання (грн.) за нормами:					
				РН	НФМ	ФС	РН	НФМ	ФС
				1329,08	1078,23	944,04	1687,48	1379,77	1167,96
				Кількість часу, який необхідно відпрацювати для придбання набору продуктів харчування, міс.					
2009	Середньомісячна заробітна плата	1906	Кількість наборів продуктів харчування	~~0,7~~	~~0,57~~	~~0,49~~			
	Прожитковий мінімум	744		~~1,43~~	~~1,77~~	~~2,02~~			
	Мінімальна заробітна плата	669		~~1,78~~	~~1,45~~	~~1,27~~			
2010	Середньомісячна заробітна плата	2239		~~0,56~~	~~0,69~~	~~0,79~~			
	Прожитковий мінімум та мінімальна зарплата	922		~~1,99~~	~~1,61~~	~~1,41~~			
				~~0,5~~	~~0,62~~	~~0,71~~			
	Середньомісячна заробітна плата					~~0,59~~	~~0,48~~	~~0,42~~	
						1,68	2,08	2,37	
	Прожитковий мінімум та мінімальна зарплата					~~1,44~~	~~1,17~~	~~1,02~~	
						0,69	0,86	0,98	

Отримані відомості наочно демонструють, що прожитковий мінімум та мінімальна заробітна плата не є достатніми для харчування за існуючими нормами. Тільки отримуючи зарплату середнього рівня можливо харчуватися відповідно до встановлених норм споживання. Враховуючи, що серед зайнятих близько 7,2 % (0,7 млн. осіб) [59] працівників у грудні 2010 р., отримували заробітну плату нижче мінімальної, то можна говорити про недоступність базових продуктів харчування для цієї частини населення. В такому разі питання про нормальне (а тим більше, розширене) відтворення робочої сили взагалі стає риторичним, а саме відтворення ставиться під сумнів.

Якщо ж підходити до питання побудови показника доступності споживання продуктів харчування, то вважаємо за можливе використати підхід, що застосовується при розрахунку Індексу регіонального людського розвитку.

Ми вважаємо, що підвищення частки витрат на продукти харчування в сукупних витратах домогосподарств є дестимулюючим чинником впливу на формування якості життя населення. Тому, формула обрахунку доступності споживання продуктів харчування матиме такий вигляд:

$$I_{\text{дспх}} = \frac{B_{\text{max}} - B_{\text{ф}}}{B_{\text{max}} - B_{\text{min}}}$$

(1),

де B_{max} і B_{min} – відповідно максимальна (60% [85]) та мінімальна (25% - середній рівень для розвинутих країн) межа частки витрат на харчування у сукупних витратах домогосподарства, %;

Вф – фактична частка витрат на харчування у сукупних витратах домогосподарства, %.

Проведемо розрахунки.

2009 рік

За офіційними даними:

За нашими

розрахунками:

$$I_{\text{дспх}} = \frac{60 - 43,9}{60 - 25} = 0,460$$

$$I_{\text{дспх}} = \frac{60 - 89,1}{60 - 25} = -0,831$$

2010 рік

За офіційними даними:

За нашими розрахунками:

$$I_{\text{дспх}} = \frac{60 - 46,4}{60 - 25} = 0,388$$

$$I_{\text{дспх}} = \frac{60 - 98,4}{60 - 25} = -1,097$$

З проведених розрахунків видно, що доступність споживання основних продуктів харчування погіршилася: за даними офіційної статистики на 0,072 пункти, а за нашими розрахунками на -0,266 пункти.

Розглядаючи доступність продуктів харчування не можна залишити поза увагою і їх енергетичну цінність, що також відображає до певної міри якість споживання, а отже і якість життя населення. Згідно з рекомендаціями ФАО (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН) потреба у затратах енергії в середньому в розрахунку на працездатну людину не може бути нижчою 2560 Ккал [43]. Крім того, виділяються три рівні добової життєдіяльності людини, пов'язані із споживанням енергії, в Ккал: оптимальний (2500–3500); недостатній (1500–2500); критичний (менше 1500). В Україні у 2009-2010 рр. енергетична цінність добового раціону харчування людини становила відповідно 3439 [15] та 3200 Ккал. В Проекті Закону «Про продовольчу безпеку України» пропонується визначити критичну межу енергетичної цінності добового раціону харчування на рівні 2000 Ккал, що фактично узаконить недостатній рівень та якість харчування українців. Зростання енергетичної цінності добового раціону можна вважати стимулюючим чинником впливу на якість життя населення (при оптимальному співвідношенні білків, жирів та вуглеводів).

Для розрахунку доступності енергетичної цінності добового раціону скористаємося формулою 2:

$$I_{\text{децдр}} = \frac{K_{\text{ф}} - K_{\text{min}}}{K_{\text{max}} - K_{\text{min}}} \quad (2),$$

де K_{max} і K_{min} – відповідно максимальна (3500 Ккал) та мінімальна (2560 Ккал) кількість Ккал для нормального функціонування організму людини; Вф – фактична кількість Ккал в спожитих продуктах харчування.

Проведемо відповідні розрахунки:

2009 рік

$$I_{децдр} = \frac{3439 - 2560}{3500 - 2560} = 0,935$$

2010 рік

$$I_{децдр} = \frac{3200 - 2560}{3500 - 2560} = 0,681$$

Загальний індекс доступності харчування визначається як середньоарифметичне індексу доступності споживання продуктів харчування та індексу доступності енергетичної цінності добового споживання продуктів харчування. Проведемо розрахунки.

2009 рік

$$I_{дх} = \frac{0,460 + 0,935}{2} = 0,698$$

2010 рік

$$I_{дх} = \frac{0,388 + 0,681}{2} = 0,535$$

Використовуючи значення індексу доступності споживання продуктів харчування, отримане за нашими розрахунками, отримаємо такий результат:

2009 рік

$$I_{дх} = \frac{-0,831 + 0,935}{2} = 0,052$$

2010 рік

$$I_{дх} = \frac{-1,097 + 0,681}{2} = -0,208$$

Таким чином, доступність харчування для населення скоротилася в більшому ступені за рахунок збільшення частки витрат на харчування. Це зумовлено в першу чергу випереджаючим зростанням споживчих цін порівняно із доходами громадян.

Тепер розглянемо питання доступності житла для українців. Найбільш загальним підходом є розрахунок необхідної кількості років роботи для придбання житлової нерухомості середньої вартості. Відомості про країни з найбільш та найменш доступним житлом наведені у табл. 3.2 [59, 62].

Таблиця 3.2

Країни з найбільш доступним та недоступним житлом

Рейтинг	Країна	Середня вартість житлової нерухомості, євро	Середній річний дохід родини, євро	Необхідна кількість років роботи
Недоступне житло				
1	Марокко	144 800	2145	67,5
2	Пакистан	74 953	1846	40,6
3	Чорногорія	151 155	5038	30
4	Білорусія	90 000	3203	28,1
5	Росія (Москва)	303 151	11 615	26,1
6	Росія (регіони)	64 102	3080	20,8
7	Україна	60000	2800	20-22
Доступне житло				
1	США	95 536	35 384	2,7
2	Домініканська Республіка	33 516	9576	3,5
3	Чілі	45 794	11 307	4,05

4	Швеція	119 536	28 461	4,2
5	Бельгія	121 723	28 307	4,3

Хоча такий підхід є доволі інформативний, однак, на нашу думку, дещо спрощеним. Пов'язано це з тим, що переважна більшість домогосподарств не в змозі повністю інвестувати весь свій дохід у придбання житлової нерухомості. Більш доцільно, на нашу думку, враховувати при подібних розрахунках ту частку доходу, яка заощаджується. Розглянемо як змінилася доступність житла (в абсолютних показниках) у 2010 році порівняно із 2008-2009 рр., табл.3.3.

Таблиця 3.3

Доступність житла в Україні у 2008-2010рр.[41; 59;62]

№	Показник	2008	2009	2010	*Концепція
1	Вартість 1м ² загальної площі введеного в експлуатацію житла, грн.	4246	5267	4715	3292
2	Вартість двокімнатної квартири загальною площею 55 м ² , грн.	234520	289685	259325	181060
3	Середньомісячна зарплата, грн.	2001	1906	2239	2239
4	Частка заощаджень в доходах, %	8	8,9	14,2	14,2
5	Сума заощаджень за рік, грн. (п.3х12хп.4/100)	1920,96	2035,61	3815,26	3815,26
6	Кількість років, протягом яких родина із 2-х осіб має накопичувати кошти для придбання житла, років (п.2/ (п.5х2))	61	71,15	33,99	23,73

З даних таблиці випливає, що при всіх незмінних умовах та враховуючи, що єдиним джерелом доходу є лише заробітна плата, то сім'я з двох осіб (при наявності заощаджень) змушена накопичувати на придбання житла більш, ніж 30 років. Таким чином, в аспекті доступності придбання житла Україна значно відстала від розвинутих країн.

Для розрахунку індексу доступності придбання житла скористаємося формулою, подібною до формули 1, оскільки зростання числа років протягом яких слід накопичувати на житло є дестимулюючим фактором впливу на якість життя населення. За мінімальну межу приймемо рівень країни з найбільш доступним житлом (США – 2,7 років); за максимальну – середню кількість років роботи до виходу на пенсію (приблизно 40 років).

Проведемо розрахунки.

2009 рік

$$I_{\text{дпж}} = \frac{40 - 71,15}{40 - 2,7} = -0,835$$

2010 рік

$$I_{\text{дпж}} = \frac{40 - 33,99}{40 - 2,3} = 0,161$$

дані свідчать, що за аналізований період зросла доступність придбання житла. З табл.3 видно, що це відбулося через скорочення вартості 1м² введеного житла та через підвищення частки заощаджень населення. І це при тому, що частка витрат на продукти харчування також зросла.

Складовою характеристикою доступності житла можна вважати забезпеченість населення житловою площею. На сьогодні в Україні діє санітарна норма забезпеченості житловою площею у розмірі 13,65 м²/особу (ст. 47 ЖК 1983р.) та загальною площею в розмірі 21 м²/особу (Житловий кодекс і ст. 3 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду»). Фактична ж забезпеченість загальною житловою площею у 2009- 2010 рр. склала відповідно 23,0 та 23,3 м²/особу. При цьому, в країнах Євросоюзу забезпеченість загальною жилплощею є більшою в 2-2,5 рази (40-45м²), в а США – майже в 4 рази (80м²) [62,с.19-20]. Ми вважаємо, що забезпеченість житловою площею є показником стимулятором зростання якості життя. Тому, для розрахунку індексу забезпеченості житловою площею використаємо формулу подібну до формули 2:

2009 рік

2010 рік

$$I_{зжп} = \frac{23-21}{40-21} = 0,105$$

$$I_{зжп} = \frac{23,3-21}{40-21}$$

=0,121

Загальний індекс доступності житла також розраховуємо як середньоарифметичне індексу доступності придбання житла та індексу забезпеченості житлом:

2009 рік

2010 рік

$$I_{дж} = \frac{-0,835 + 0,105}{2} = -0,365$$

$$I_{дж} = \frac{0,161 + 0,121}{2} = 0,141$$

Проведені розрахунки показують, що доступність житла як невід'ємного споживчого блага, що впливає на якість життя населення покращилася за порівнювані роки. В той же час, таке покращання пояснюється тим, що за офіційними даними знизилася вартість введеного в дію житла, а не реальним підвищенням доходів громадян та збільшенням можливостей придбати житло.

Освіта визнається однією з пріоритетних сфер соціально-економічного, духовного та культурного розвитку суспільства. Термін "доступність" стосовно освіти в державних і комунальних навчальних закладах трактується як "доступ для всіх отримати, користуватись, придбати щось", "відповідність силам, здібностям, можливостям кого-небудь"[85]. Поняття "доступність освіти" у частині третій статті 53 Конституції України означає створення державою можливостей для реалізації права людини на освіту. Тобто, доступність освіти за конституційно-правовим смислом необхідно розуміти так, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості реалізувати це право.

Дослідження доступності освіти, особливо вищої, в останні роки масово проводяться у РФ. Згідно з результатами одного з них, було виявлено, що чим вище рівень доходів, тим частіше батьки пов'язують майбутнє своїх дітей із

вступом у ВНЗ. Якщо вступ до ВНЗ планують 66,6% сімей із низькими доходами, то серед батьків із доходами вище середнього та високими таких нараховується 88,6% [87]. Однак, опитувані чітко розуміють, що поряд із фінансовими можливостями основним ресурсом, що визначає доступність вищої освіти залишається інтелектуальний капітал, накопичені знання. На думку опитуваних, відсутність здібностей, низька успішність є провідні причини, що обмежують доступність вищої освіти.

В світовій практиці існує методика обчислення показника доступності освіти [145, с.88-97]:

$$EDI = \frac{(Ч + Idc + Pgd + Iv)}{4} \quad (3),$$

де Ч - процентна частка дітей, які відвідують молодші класи початкової школи,% (у 2009-2010рр. відповідно 89,3% та 89,4%) [118];

Idc - індекс доступності освіти залежно від статі (у 2009-2010 рр. відповідно 0,994 та 0,995);

Pgd - рівень грамотності дорослих (у 2009-2010рр він становив 99,7%);

Iv - індекс відвідування 5 класів(у 2009 - 2010 рр. відповідно 94,4 та 98,5%) [118].

Таким чином, індекс доступності освіти у 2009 році становив 0,957 та у 2010 році – 0,967.

Можна зробити висновок, що доступність освіти для населення за аналізований період дещо підвищилася.

Тепер підведемо підсумок наших розрахунків та розрахуємо узагальнений індекс доступності основних споживчих благ (як середньоарифметична), що необхідні як база для забезпечення гідної якості життя населення (табл.3.4).

Таким чином, можна говорити, що доступність базових споживчих благ за досліджуваний період дещо зросла. В той же час. Вона залишається недостатньою для забезпечення високої якості життя громадянам.

Таблиця 3.4

Зведені показники доступності споживчих благ

Індекс доступності	Складова	2009		2010	
		Офіційні дані	Власні розрахунки	Офіційні дані	Власні розрахунки
харчування	Ідспх	0,460	-0,831	0,388	-1,097
	І децдр	0,935		0,681	
	Загальний показник	0,698	0,052	0,535	-0,208
житла	І дпжитла	-0,835		0,161	
	Із жп	0,105		0,121	
	Загальний показник	-0,365		0,141	
освіти	EDI	0,957		0,967	
Індекс доступності споживчих благ		0,43	0,214	0,548	0,3

Пропонований нами підхід дозволяє виявити основні проблемні зони в сфері забезпечення високої якості життя населення. Серед таких виявлено, недостатність доходів громадян для нормального харчування, що ставить під сумнів можливості розширеного відтворення робочої сили. Іншим проблемним питанням є недоступність житла для переважної частини населення, навіть за умови тривалого накопичення коштів. Обумовлено це тим, що середньорічна орієнтована вартість 1 м² введеного житла, що визначається Міністерством регіонального розвитку, є нижче, ніж на фактична на ринку нерухомості. З іншого боку, високий процент за іпотечний кредит також не стимулює співвітчизників до придбання житла.

Подальші розробки, на нашу думку, слід проводити як в напрямку більш конкретної оцінки доступності перерахованих споживчих благ (наприклад, якість житла (обладнання житлового фонду водопроводом, газом тощо); доступність окремо вищої, загальної середньої освіти), так і в напрямку розширення переліку тих благ, доступ до яких може забезпечити високу якість життя (наприклад, доступність якісного медичного обслуговування). Можливим є також проведення порівняння якості життя між регіонами України, а також між містом і селом на основі визначення доступності основних споживчих благ.

Під яким би кутом зору не розглядалась якість життя людей – чи з точки виявлення чинників її формування, чи то з точки зору оцінки масштабів та глибини бідності та рівня життя населення – приходимо до висновку, що ключовою проблемою є забезпечення гідного рівня заробітної плати працюючому населенню, яка є найважливішим джерелом їх доходів, навіть і після виходу на пенсію.

В умовах трансформації системи форми власності в нашій державі, коли близько 70% економічних активів України роздержавлені, а централізоване державне управління економікою відійшло в минуле, *саме галузевий рівень* регулювання соціально-трудових відносин набуває все більшого значення.

У цілому галузевому соціальному діалогу притаманні такі негативні ознаки: слабкість та недостатня сформованість об'єднань роботодавців, формальний характер галузевих угод, відсутність відповідальності соціальних партнерів за невиконання положень угод, недостатній рівень довіри працівників до профспілки, складність поширення дій угоди на тих роботодавців, які не підпорядковані органу виконавчої влади та не входять до організацій роботодавців.

Проблеми розвитку соціально-трудових відносин на галузевому рівні не можуть бути вирішені без активного втручання держави до соціального діалогу, адміністративної підтримки галузевих соціальних партнерів, стимулювання розвитку соціальної відповідальності бізнесу для забезпечення соціальних гарантій найманим працівникам.

Основою стимулювання співпраці соціальних партнерів на галузевому рівні має стати корпоративний підхід, який ґрунтується на таких *постулатах*:

- підприємницькі цілі, економічна та соціальна відповідальність не суперечать, а доповнюють одна одну;
- досягнення довготермінових економічних та соціальних результатів можливе тільки на основі соціального партнерства сторін соціального діалогу;
- взаємовідносини соціальних партнерів мають будуватися на прозорій правовій основі.

Вважається, що підвалини так званої європейської (континентальної) моделі відносин у сфері праці на думку експертів заклала німецька система соціально-трудових відносин, характерними рисами якої є:

- високий рівень правової захищеності працівників;
- жорсткі норми трудового законодавства, орієнтовані на збереження робочих місць;
- розгалужена нормативно-правова база, що регулює індивідуальні та колективні відносини між провідними соціальними силами;
- широке використання норм галузевих (регіонально-галузевих) тарифних угод;
- відносно високий рівень соціальних стандартів, що діють на національному, галузевому(регіонально-галузевому рівнях);
- незначний (порівняно з іншими моделями) рівень диференціації доходів у цілому та заробітної плати зокрема;
- широке застосування різноманітних форм розвитку виробничої демократії.

Можливо, на наш погляд, державній політиці щодо розвитку потрібно взяти приклад з цієї системи та запровадити деякі з цих заходів в нашій державі.

Водночас хочеться зазначити, що на формування нової моделі соціально-трудових відносин в Україні негативний вплив справляє дія цілої низки чинників, серед яких виділяють такі:

- нова модель соціально-трудових відносин формується здебільшого стихійно, без належного регулювального впливу з боку держави;
- набула значних масштабів диференціація заробітної плати як наслідок монопольного стану тих чи інших підприємств і цілих галузей, низької дієвості чинного організаційно-економічного механізму регулювання оплати праці;
- поширюється «непрозорість» у соціально-трудових відносинах, що пов'язано з масштабністю тіньової економіки, недосконалістю діючого трудового законодавства, відсутністю належного контролю за його дотриманням на різних рівнях управління;
- знижується рівень соціальної захищеності найманих працівників, що є наслідком, з одного боку, перегляду державних соціальних гарантій не на користь працюючих а з іншого, - масових порушень діючого законодавства з боку роботодавців;

- залишається низькою ефективність діяльності соціальних партнерів щодо формування та розвитку системи соціального партнерства у сучасних умовах.

Для ефективного функціонування соціально-трудових відносин у ринковій економіці, як свідчить міжнародний досвід і передусім досвід країн з розвинутою ринковою економікою, необхідно, з одного боку, наявність дієвої системи соціального партнерства, а з іншого, активна діяльність держави в соціально-трудовій сфері.

Важливо задіяти комплекс заходів, які оптимізують відносини між роботодавцем і найманими працівниками безпосередньо на виробничому рівні, забезпечують баланс інтересів суб'єктів та органів, що функціонують на цьому рівні.

Слід сказати, що соціальна політика розвинених держав повинна мати комплексну складову та використовувати *наступні підходи*:

1) він полягає в ототожненні соціального та суспільного, тому за цим підходом соціальна політика - це суспільні дії щодо вирішення загальносуспільних проблем. Її мета - досягнення цілей всього суспільства. Отже, що при такому підході особисті проблеми людини, приміром, - втрата роботи, хвороба, похилий вік тощо, - залишаються на другому плані.

2) підхід виходить з необхідності вирішення, перш за все, питань захисту соціально вразливих та потенційно небезпечних верств населення через систему державних допомог та доброчинної діяльності. Такий підхід обмежує активність державних та громадських інститутів лише частиною суспільства.

3) має на меті пом'якшення негативних наслідків індивідуальної та соціальної нерівності через систему перерозподільних заходів. В основу частіше за інше покладається податкова політика направлена на вирівнювання диференціації прибутків.

4) в основу покладена діяльність принципів соціальної справедливості та соціального партнерства як основних цінностей сучасного громадянського суспільства.

5) виходить з необхідності регулювання, перш за все, соціально-трудових відносин, тобто відносин праці та капіталу, найманих працівників та роботодавців, а всі інші соціальні заходи будуються на цій основі.

Слід зазначити, що кожний з цих підходів має раціональне зерно, хоча й не позбавлений деяких, вказаних вище, обмежень. Активна соціальна політика, що проводиться на державному та регіональному рівнях, має охоплювати всі аспекти соціального життя та сектори соціальної сфери. Все це зумовлює й головні завдання у сфері державного регулювання та контролювання соціальної політики:

- надання першочергового значення соціально-орієнтованій економіці;
- своєчасне виявлення й розв'язання соціальних суперечностей та конфліктів;
- сприяння формуванню таких суспільних умов, які б позитивно впливали на розвиток соціальної структури суспільства з урахуванням потреб виробництва, науково-технічного, соціального й духовного прогресу,

здійснення необхідних заходів для оздоровлення соціально-морального клімату в Україні;

- створення дійових соціальних стимулів для високопродуктивної і якісної праці;
- дотримання в суспільстві (з урахуванням його об'єктивних можливостей) принципу соціальної справедливості, що є нагальною потребою внаслідок небаченого досі соціального і майнового розшарування населення України в умовах економічної кризи.

Вирішення цих проблем і має визначати основний зміст соціальної політики в державі, через розробку засад сучасної соціальної політики починаючи з регіону.

Успіх реформ який проводить уряд нашої країни у кризовій ситуації перехідного періоду тісно пов'язаний насамперед із проведенням ефективної соціальної політики. Тому, що без поліпшення рівня життя людей неможливо сформулювати масову і, головне, надійну соціальну базу розвитку економіки на шляхах ринкових реформ. Соціальна політика держави має носити активний характер, не зводиться тільки до заходів соціального захисту за рахунок бюджетних коштів. Держава має сприяти розширенню кола осіб, здатних до особистої відповідальності за результати власних економічних дій, тобто, іншими словами, - сприяти зменшенню кількості соціальних груп, які потребують зовнішньої опіки.

Підводячи підсумок, можна сказати, що пропонований напрям розвитку української економіки в загальному вигляді зводиться до того, щоб змінити існуючий економічний порядок (економічну систему), забезпечити економічне зростання суспільства. Єдиним засобом досягнення стійкого економічного зростання для України, коли збалансовані інтереси всіх соціальних груп населення, бізнесу і держави, може бути тільки підвищення продуктивності економіки, яка створить умови для зростання добробуту населення, появи масового середнього класу, а також забезпечить державі можливість проводити активну соціальну політику.

Першочерговим завданням, що виникає й має вирішуватися кожною державою, політика якої спрямована на реалізацію заходів розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки, є активне сприяння підвищенню рівня життя населення, зростання народного добробуту. Для цього важливо знати від яких показників залежить рівень й якість життя, знати існуючий рівень життя населення країни, його основні структурні складові, якісні характеристики та конкретні кількісні параметри.

Тільки у випадку постійного збільшення економічного добробуту України суспільство може сподіватися на підвищення рівня і якості життя населення. Але, економічне зростання держави не гарантує автоматичне поліпшення рівня і якості життя всіх без винятку прошарків суспільства. Існують особливі категорії громадян, які потребують на державну соціальну підтримку, рівень й якість життя яких прямо залежить від допомоги держави.

Отже, головними засобами досягнення стійкого економічного росту для України можуть бути: економічні реформи, модернізація систем освіти та

охорони здоров'я, а також підвищення ефективності реалізації соціальних програм, що створить умови для росту добробуту населення, появи масового середнього класу, розвитку малого та середнього бізнесу, а також забезпечить державі можливість проводити активну соціальну політику.

3.2 Прогнозування доходів і рівня життя населення регіону та заходи щодо їхнього підвищення

Основними показниками ефективності економічної та соціальної політики держави є високий рівень життя населення.

Для аналізу рівня життя можна використовувати безліч показників, однак всі вони характеризуються невисоким рівнем добробуту в нашій країні. Найчастіше для порівняння рівня життя з іншими країнами використовується індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП). За цим показником у 2010 році Україна належала до групи з високим соціальним розвитком і перебувала на 69-м місці. За рейтингом глобального добробуту дослідницького інституту *Legatum Institute* [43, с.14-27], за той же період Україна опинилася на 68 місці серед 104 країн світу. Індекс вираховували за 44 показниками, головні серед яких: конкурентоспроможність, охорона здоров'я і довкілля, сімейні та релігійні цінності.

По економічним показникам Україна потрапила в нижню частину рейтингу, так як її позиції значно погіршили показники якості життя: проблеми з охороною здоров'я, захистом довкілля, плюс низька ефективність державного управління та інноваційно-інвестиційна привабливості.

На сьогоднішній день Україна дуже відстає від європейських країн по більшості показників економічного розвитку. Хоча економічне зростання протягом останніх років відчутно підвищила рівень доходів населення (рис.3.2), однак потрібно ще багато років, щоб досягти середньоєвропейського рівня добробуту.

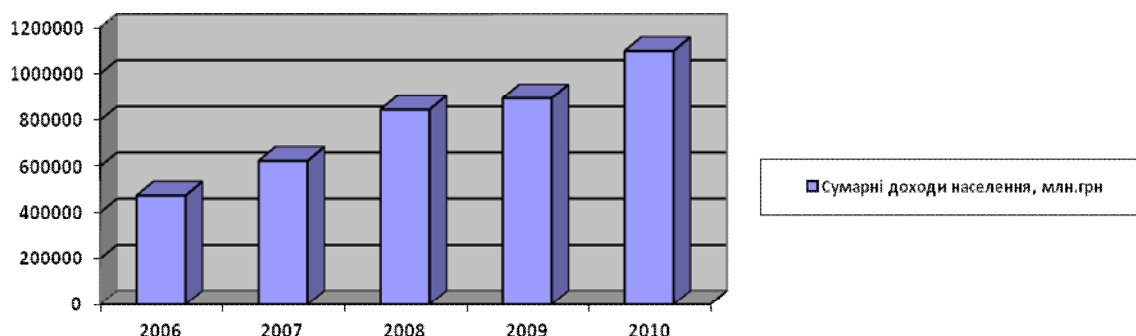

Рис.3.2. Динаміка доходів населення України за 2006-2010 рр.

Частка доходів від підприємницької діяльності в структурі грошових доходів населення України є недостатньо високою по зрівнянню з іншими країнами. Тому найбільш важливим напрямком підвищення рівня життя в Україні має стати поліпшення умов для підприємницької діяльності. Тому що досягнення економічного зростання вимагає переосмислення обраної стратегії розвитку саме в контексті принципової корекції політики доходів – перенесення акцентів із підтримки соціально вразливих верств населення на стимулювання ефективної економічної діяльності працездатних громадян.

Саме доходи від підприємницької діяльності можуть стати важливим джерелом підвищення рівня добробуту населення України.

Але нажаль високі податки на бізнес і складність їх сплати є тільки одним з факторів несприятливого інституціонального середовища в Україні, а саме розвитку інвестиційного та інноваційного базису.

Станом на 1 квітня 2011 року в Україну на одну особу припадало 998 дол. прямих іноземних інвестицій [22]. За цим показником наша країна відстає від Румунії та Росії в чотири рази, від Чехії - у 13,5 разів, а Угорщині - в 20 разів. Тому для забезпечення сталого економічного зростання, а отже і підвищення рівня добробуту суспільства має стати створення сприятливого інвестиційного клімату.

Для досягнення сталого економічного зростання життєво необхідним стає підвищення конкурентоспроможності національної економіки. До цих пір основою конкурентних переваг Україні є традиційні чинники, такі як відносно дешева ресурсна база, низька вартість робочої сили і сприятлива світова кон'юнктура. Однак вичерпаність природних ресурсів, посилення конкуренції з боку країн, що розвиваються та покладання на обмежений перелік експортної продукції може істотно послабити позиції нашої країни на світових ринках. Тому, майбутній економічний розвиток і поліпшення рівня життя населення України має ґрунтуватися на використанні науково-технічного, інноваційного потенціалу нашої країни. Так як заходи, які держава впроваджує для поліпшення рівня життя (підвищення мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму, нова пенсійна реформа), є недостатніми.

Головною метою державної регіональної політики України є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку територій, усунення основних регіональних диспропорцій, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання. Досягнення поставлених цілей можливе за умови максимального використання потенціалу та переваг розвитку кожного окремого регіону, підвищення ролі регіональних органів влади у визначенні довгострокових перспектив розвитку та відповідальності за їх досягнення.

У 2006 році Кабінетом Міністрів України була затверджена Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року, яка визначила основні напрямки та механізми державної підтримки регіонів України. Для реалізації цілей державної регіональної політики розробляються Стратегії регіонального розвитку, метою яких є визначення ключових проблем регіонального розвитку,

пріоритетів регіональної політики з точки зору загальнонаціональних потреб та інтересів на період до 2015 року.

Стратегічною метою є досягнення європейських стандартів життя населення та динамічного розвитку територіальної громади на основі визначених пріоритетів та консолідації зусиль влади, бізнесу і громадськості на їх реалізацію.

Сучасне становище економіки країни, рішучі реформи, які започатковані державою та Урядом майже в усіх сферах життєдіяльності, спонукають на відповідну реакцію та здійснення певних кроків з боку регіональних органів влади.

Метою Стратегії розвитку Одеської області на період до 2015 року є формування сучасного виробничого комплексу, здатного до розвитку та задоволення внутрішніх потреб, нарощування експорту конкурентоспроможної продукції та послуг, збільшення виробництва наукоємної промислової продукції на основі максимального використання сприятливих умов та переваг геополітичного положення регіону, глибокого аналізу та раціонального використання економічного, наукового, трудового потенціалу. Вона визначає основні пріоритети розвитку економіки та соціальної сфери на довгострокову перспективу [111].

Це знайшло своє відображення у застосуванні якісно нового підходу до розробки проекту Програми соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області на 2011 рік, в якому враховані основні пріоритети загальнодержавної політики. Проект Програми соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області на 2011 рік розроблено з метою вирішення проблем соціально-економічного розвитку області, подальшого відновлення, стабілізації та динамічного зростання усіх сфер економіки регіону, що має стати підґрунтям для підвищення рівня життя мешканців районів та міст Одеської області.

Проект Програми соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області на 2011 рік розроблено обласною державною адміністрацією відповідно до вимог статті 17 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» на базі основних положень Програми економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна влада».

З метою дотримання планомірного процесу реалізації довгострокових стратегічних пріоритетів розвитку області Програма враховує цілі та завдання, які визначені в Стратегії соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області на період до 2015 року, затвердженої рішенням Одеської обласної ради від 9 листопада 2007 року № 347-V.

Програма включає оцінку тенденцій економічного і соціального розвитку області протягом 2010 року, характеристики основних проблем, які впливають на розвиток економіки регіону та основні пріоритети соціально-економічної політики на 2011 рік (SWOT – аналіз Одеської області за 2010 р., табл.3.5). Крім того, представлені прогнозні показники соціально-економічного розвитку

області в цілому та в розрізі окремих галузей, перелік регіональних програм, реалізація яких мала здійснюватися у 2011 році (додаток К).[111]

Таблиця 3.5

SWOT – аналіз Одеської області за 2010 р.

Сфера	Сильні сторони (внутрішні переваги)	Води (внутрішні недоліки)
Географічне та геополітичне розташування. Природно-ресурсний потенціал	Значна територія. Приморське та прикордонне положення. Наявність судноплавних річок Дунаю, Дністра. Значні агрокліматичні ресурси. Наявність бальнеологічних ресурсів. Значна протяжність берегової лінії.	Некомпактна територія області, значна протяжність з півночі на південь. Значна віддаленість периферійних районів від адміністративного центру області. Слабка мінерально-сировинна база. Розташування в зоні ризикованого землеробства. Обмежені водні ресурси, в першу чергу питної води.
Населення Демографія	Традиційна підприємницька активність населення. Значна питома вага в трудових ресурсах кваліфікованої робочої сили. Високий освітній рівень населення.	Значна кількість людей похилого віку. Підвищення питомої ваги іммігрантів у структурі постійного населення. Невисока тривалість життя населення. Висока дитяча смертність. Від'ємний природний приріст населення. Виїзд за межі області населення у працездатному віці.
Культура Етнографія	Привабливі міжнаціональні, міжетнічні і міжконфесійні відношення. Етнічне різноманіття в рамках спільної культурної спадщини. Наявність археологічних та культурологічних пам'яток. Значна архітектурна спадщина. Розвинута інфраструктура об'єктів культури.	Незадовільний стан об'єктів архітектури та будівель - пам'яток, в яких розміщуються заклади культури та мистецтва. Необхідність створення інфраструктури найбільш цінних та привабливих місць області.
Економіка	Розвинутий морегосподарський комплекс. Потужний, високорозвинений промисловий потенціал, достатня кількість підприємств, які виробляють інноваційну продукцію. Сприятливі умови для розвитку	Зарегульованість підприємницької діяльності. Припинення роботи значної кількості промислових підприємств. Тривалий процес реформування економіки. Суттєві внутрішньорегіональні

	<p>сільськогосподарського виробництва та переробної промисловості.</p> <p>Наявність спеціальних економічних зон.</p> <p>Наявність перспективних промислових територій.</p> <p>Розвинутий ринок туристичних послуг. Активний розвиток фінансово-кредитної системи.</p> <p>Високий рівень активності підприємницької діяльності.</p>	<p>диспропорції за рівнем соціально-економічного розвитку.</p> <p>Значна концентрація економічного потенціалу в кількох містах області.</p> <p>Значна кількість населення, яка має низький рівень доходів.</p> <p>Низька внутрішня енергозабезпеченість.</p> <p>Високі банківські відсотки.</p> <p>Монофункціональність господарства райцентрів області.</p>
<p>Зайнятість.</p> <p>Можливості</p> <p>працевлаштування</p>	<p>Низький рівень офіційного безробіття.</p> <p>Значна питома вага зайнятих у сфері обслуговування.</p>	<p>Суттєва внутрішньорегіональна диференціація за рівнем зайнятості населення.</p> <p>Незадовільна зайнятість молоді.</p> <p>Обмежені можливості щодо працевлаштування в сільських районах області.</p>
<p>Освіта</p> <p>Гуманітарний</p> <p>розвиток.</p> <p>Охорона здоров'я</p>	<p>Велика кількість вузів та науково-дослідницьких установ.</p> <p>Відомі наукові та освітні школи: криогенних технологій, офтальмологічна, селекційно-генетична (зернових культур, виноградарська тощо) та інші.</p> <p>Підготовка фахівців з широкого спектру наукових дисциплін.</p> <p>Медицино-оздоровчий потенціал та система санаторно-курортного лікування.</p>	<p>Недостатнє фінансування системи освіти та охорони здоров'я.</p> <p>Слабка матеріально-технічна база шкіл та вузів.</p> <p>Обмежений доступ сільського населення до якісної освіти.</p> <p>Поширення онкологічних захворювань серед населення.</p> <p>Робота багатьох дипломованих фахівців не за спеціальністю.</p> <p>Загроза поширення ВІЛ-інфекції та туберкульозу.</p> <p>Високий рівень дитячої смертності.</p>
<p>Інфраструктура</p>	<p>Наявність усіх видів транспортного сполучення.</p> <p>Високі темпи розвитку стільникового зв'язку.</p> <p>Активний процес телефонізації регіону.</p>	<p>Недостатня розвиненість та незадовільний стан мережі автомобільних доріг, особливо у сільській місцевості.</p> <p>Слабкий транспортний зв'язок із задністровською частиною області.</p> <p>Незадовільний стан водопостачання та каналізаційного господарства.</p> <p>Енергозалежність, особливо південних районів області.</p> <p>Низький рівень розвитку соціальної інфраструктури.</p>

<p>Довкілля. Екологічне становище</p>	<p>Сприятливі кліматичні умови. Значні рекреаційні та бальнеологічні ресурси. Наявність природоохоронних об'єктів різного природоохоронного статусу. Поліпшення стану води в Чорному морі. Наявність унікальних ландшафтів та природних парків, заповідників, заказників.</p>	<p>Наявність потенційних екологічно небезпечних об'єктів. Недостатність спільної моніторингової мережі з охорони навколишнього середовища. Значна питома вага розораних земель (79,7% площі сільгоспугідь). Велика площа забруднених та потенційно деградованих земель. Прогресуюче підтоплення територій області. Необлаштовані сміттєзвалища та відсутність сміттєпереробних підприємств. Низька питома вага лісових насаджень.</p>
<p>Географічне та геополітичне розташування. Природно-ресурсний потенціал</p>	<p>Активне співробітництво з державами Чорноморського регіону. Членство у європейських міжрегіональних об'єднаннях. Транзитні можливості території. Міжнародний імідж області та м. Одеса.</p>	<p>Наявність великої ділянки державного кордону України з Молдовою та Придністров'ям. Неврегульованість питання щодо статусу о. Зміїного. Залежність від постачання мінеральних та енергетичних ресурсів.</p>
<p>Населення. Демографія</p>	<p>Тісні зв'язки з одеською діаспорою та земляцтвами.</p>	<p>Нерегульованість потоку біженців та іммігрантів.</p>
<p>Культура. Етнографія</p>	<p>Досвід організації культурних, науково -освітніх, рекламно- інформаційних заходів із закордонними партнерами. Одеса є провідним культурним центром півдня України. Сприяння розвитку культури та мистецтва етнічних меншин.</p>	<p>Вплив сусідніх держав на етнічно близькі групи місцевого населення.</p>
<p>Економіка</p>	<p>Сильні зовнішньоекономічні зв'язки. Приплив інвестицій ззовні. Наявність перспективних галузей для розміщення інвестицій. Можливості активного розвитку сфери послуг. Активна позиція місцевої влади щодо поліпшення інноваційно- інвестиційного клімату в регіоні. Постійне нарощування транспортно-транзитних потужностей. Інтенсифікація міжрегіональної економічної співпраці.</p>	<p>Енергозалежність від зовнішніх джерел енергопостачання. Незадовільна структура зовнішніх інвестицій. Слабка інформованість про можливості регіону потенційних партнерів. Недовіра закордонних ділових кіл до гарантування державою захисту інвестицій та економічних інтересів. Недостатність капіталу, що зменшує інтерес потенційних інвесторів до транскордонного співробітництва. Вступ України до СОТ.</p>

	Вступ України до СОТ.	
Зайнятість, можливості працевлаштування	Робота міжнародних консультантів у сфері навчання представників місцевих ділових та громадських кіл.	Відплив інтелектуальної еліти.
Освіта. Охорона здоров'я	Надання освітніх послуг закордонним студентам. Співробітництво вузів регіону з закордонними вузами.	Невизнання вітчизняних дипломів на зовнішньому ринку. Ризик занесення ззовні захворювань.
Інфраструктура	Проходження територією області маршрутів кількох міжнародних транспортних коридорів. Створення глибоководного судноплавства в українській частині дельти Дунаю. Активна модернізація та розвиток портового господарства. Розвиток різноманітних форм туризму з наданням широкого спектру туристичних послуг, у тому числі екзотичних (археологічного, дайвінгу та інше). Розвиток розгалуженої мережі організацій та установ, що надають додаткові послуги (транспортні, екскурсійні, побутові, культурно-розважальні, оздоровчі та інші).	Недостатній рівень якості транспортної мережі для транзитних перевізників. Складнощі у прикордонному та митному обслуговуванні транзитних вантажів.
Довкілля. Екологічна ситуація	Підвищення ефективності екологічних та природоохоронних програм та ініціатив, у тому числі міжнародних.	Транскордонне забруднення Дунаю та Дністра. Близькість Південноукраїнської АЕС.

Важливою складовою є аналіз демографічної ситуації в регіоні, зокрема чисельності та структури населення, рівня доходів та валового регіонального продукту на душу населення.

Ефективність управління на регіональному рівні визначається довгостроковими тенденціями структурних змін та їх впливів на майбутнє економічне зростання. Тому довгострокові прогнози людського потенціалу регіонів мають велике значення.

Згідно з цим розглянемо розроблену імітаційну модель прогнозного аналізу розвитку людських ресурсів на регіональному рівні, що базується на показниках якості життя населення. Модель побудовано з використанням

методу системної динаміки на програмній платформі технології Ithink. Структурна схема моделі наведена на рис.3.3.

Модель містить 4 модулі.

1. «Оцінка територіальної структури населення регіону». Призначений для імітації динаміки приросту населення у міських поселеннях та у сільській місцевості регіону з врахуванням впливу комплексів факторів на процеси народжуваності та смертності, а також процесів внутрірегіональної міграції.

2. «Оцінка екологічної ситуації в регіоні». Призначений для імітації середнього рівня забруднення довкілля з врахуванням впливу комплексу найбільш вагомих для регіону факторів.

3. «Прогноз росту населення регіону». Прогноз динаміки населення регіону на довгострокову перспективу здійснюється з врахуванням впливу екології та міграційних процесів.

4. «Оцінка структурних показників людського потенціалу регіону». Прогнозуються динамічні зміни населення у працездатному та непрацездатному віці; рівень безробіття; динаміка працевлаштування економічно активного населення; виводяться показники Тенденції економічного зростання та структурні зміни в економіці країни на пряму залежать від показників розвитку регіонів. В процесі оцінки діяльності регіонів розглядається сукупність економічних показників та політичних факторів, показників виконання динаміки валового регіонального продукту на душу населення.

Діаграми причинно-наслідкових зв'язків перелічених блоків наведені на рис.3.4.

Діаграми причинно-наслідкових зв'язків перелічених блоків наведені на рис. 3.4 – 3.7.

Проілюструємо роботу моделі на інформаційній базі Одеського регіону. Тривалість імітаційного періоду – з 2000р. по 2020 рік. Крок імітації – рік.

В модулі «Оцінка територіальної структури населення регіону» демографічні зрушення розглянуті в розрізі міських поселень (МП) та сільської місцевості (СМ). Чисельність населення за наведеними територіями моделюється за допомогою відповідних фондів (рис. 3.4).

Потоки «Народжуваність у міських поселеннях» («Народжуваність у сільській місцевості») та «Смертність у міських поселеннях» (Смертність у сільській місцевості) формують рівень наведених фондів. До того ж в моделі враховується вплив на процеси народжуваності та смертності комплексів факторів, склад яких на прикладі МП наведено на рис. 3.8.

Наприклад:

Народжуваність у міських поселеннях = if time<=Рік даних then
Статистика народжуваності МП else Прогноз народжуваності МП *

Загальний вплив

Смертність у міських поселеннях = if time<=Рік даних then Статистика смертності МП else Прогноз смертності МП * Рівень життя '

- 1: Частка населення з доходами нижче прожиткового мінімуму
2. Питома вага доходу населення у загальних доходах

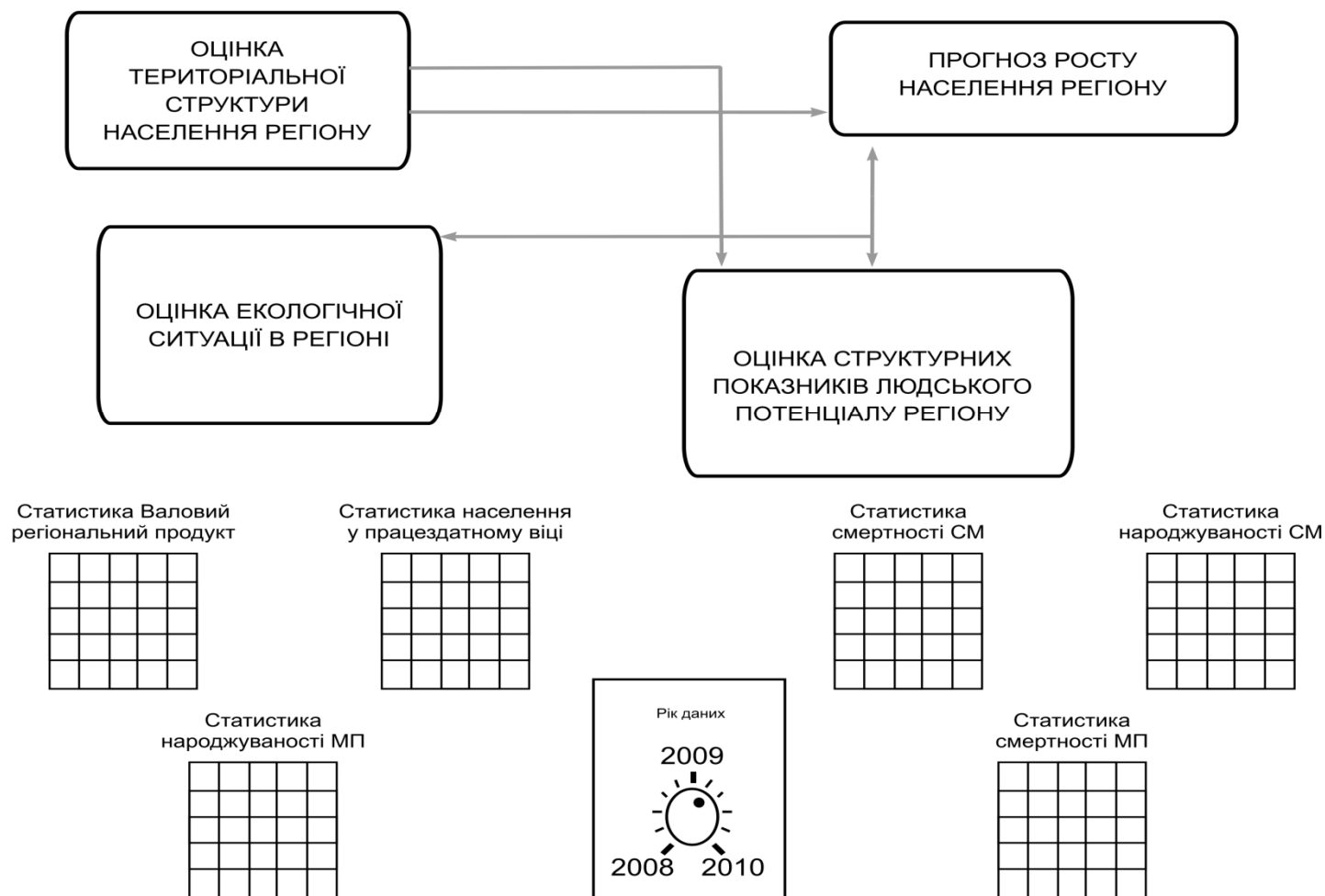

Рис. 3.3. Структурна схема моделі оцінки розвитку людського потенціалу регіону (CASE-рівень)

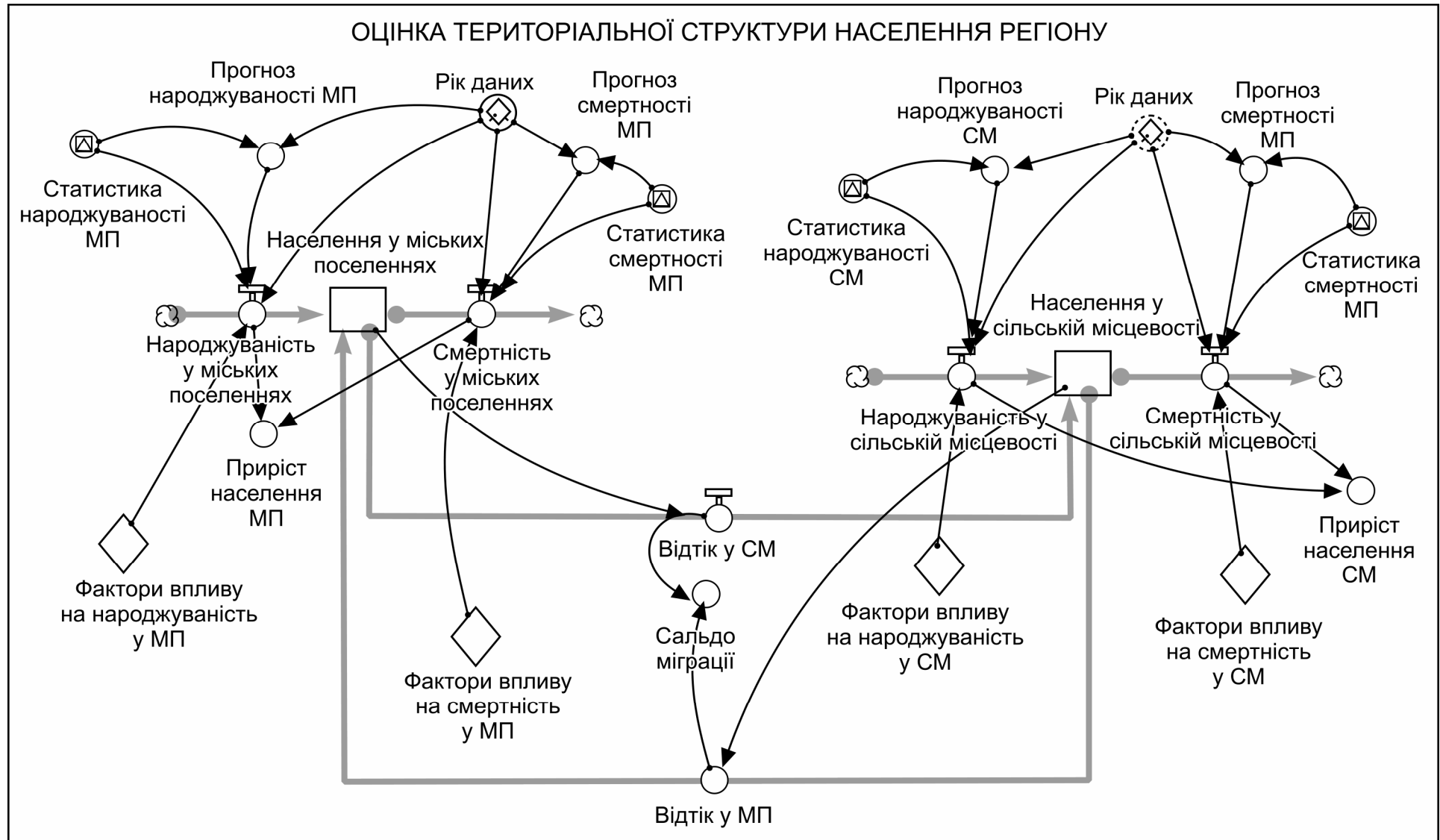

Рис. 3.4. Діаграма причинно-наслідкових зв'язків модулю «Оцінка територіальної структури населення регіону»

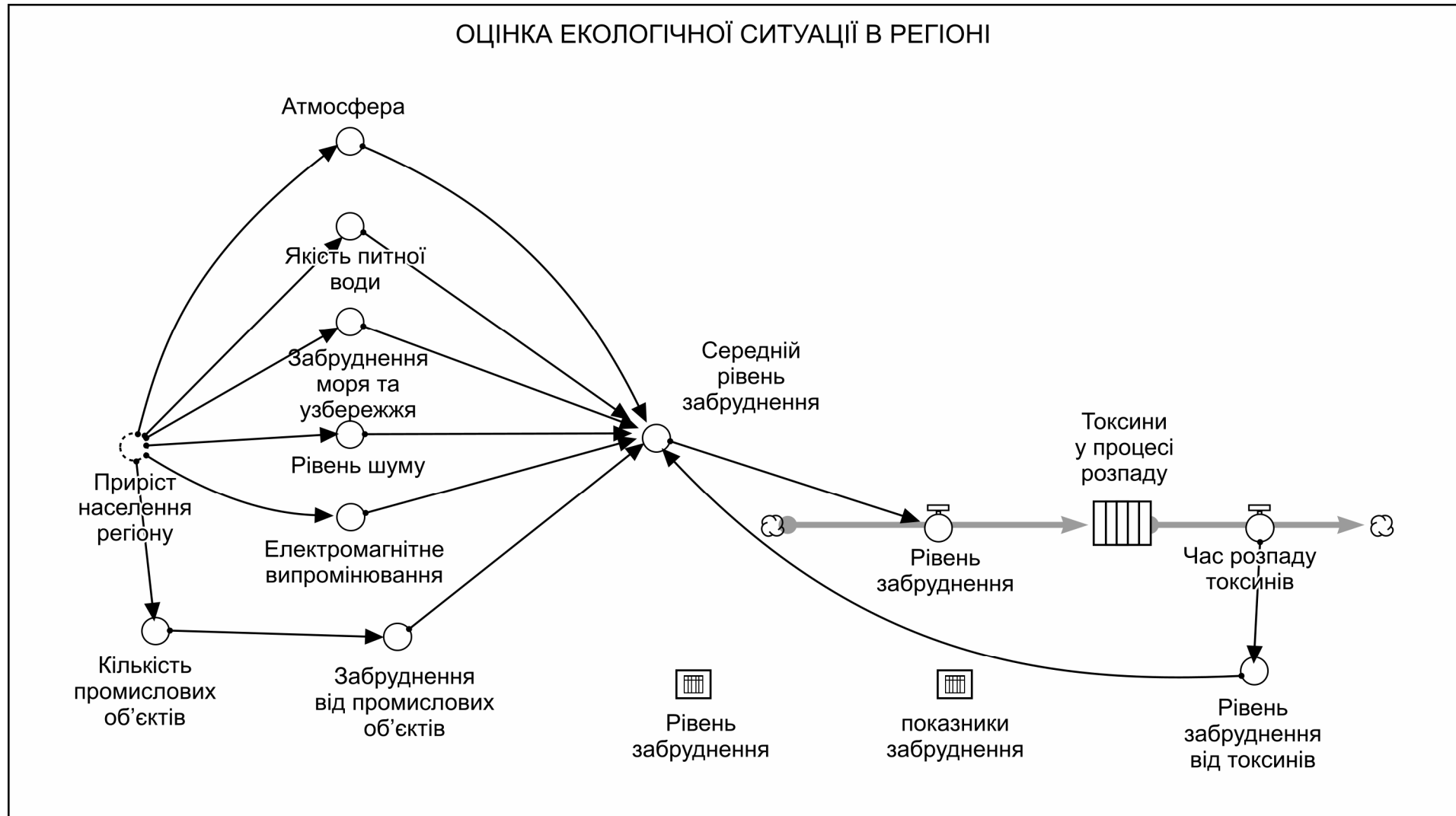

Рис. 3.5. Діаграма причинно-наслідкових зв'язків модулю «Оцінка екологічної ситуації в регіоні»

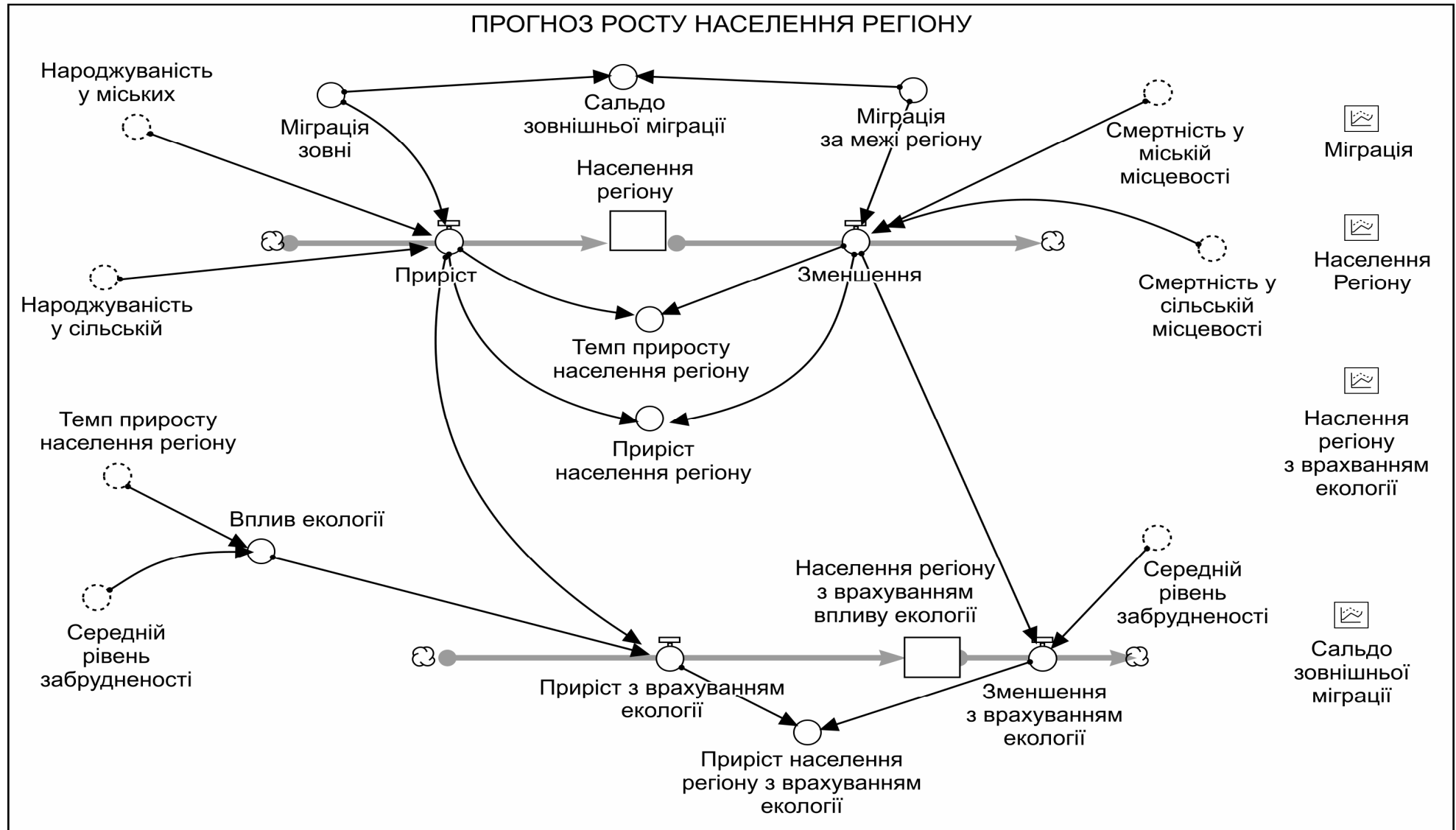

Рис. 3.6. Діаграма причинно-наслідкових зв'язків модулю «Прогноз росту населення регіону»

Рис. 3.7. Діаграма причинно-наслідкових зв'язків модулю «Оцінка структурних показників людського потенціалу регіону»

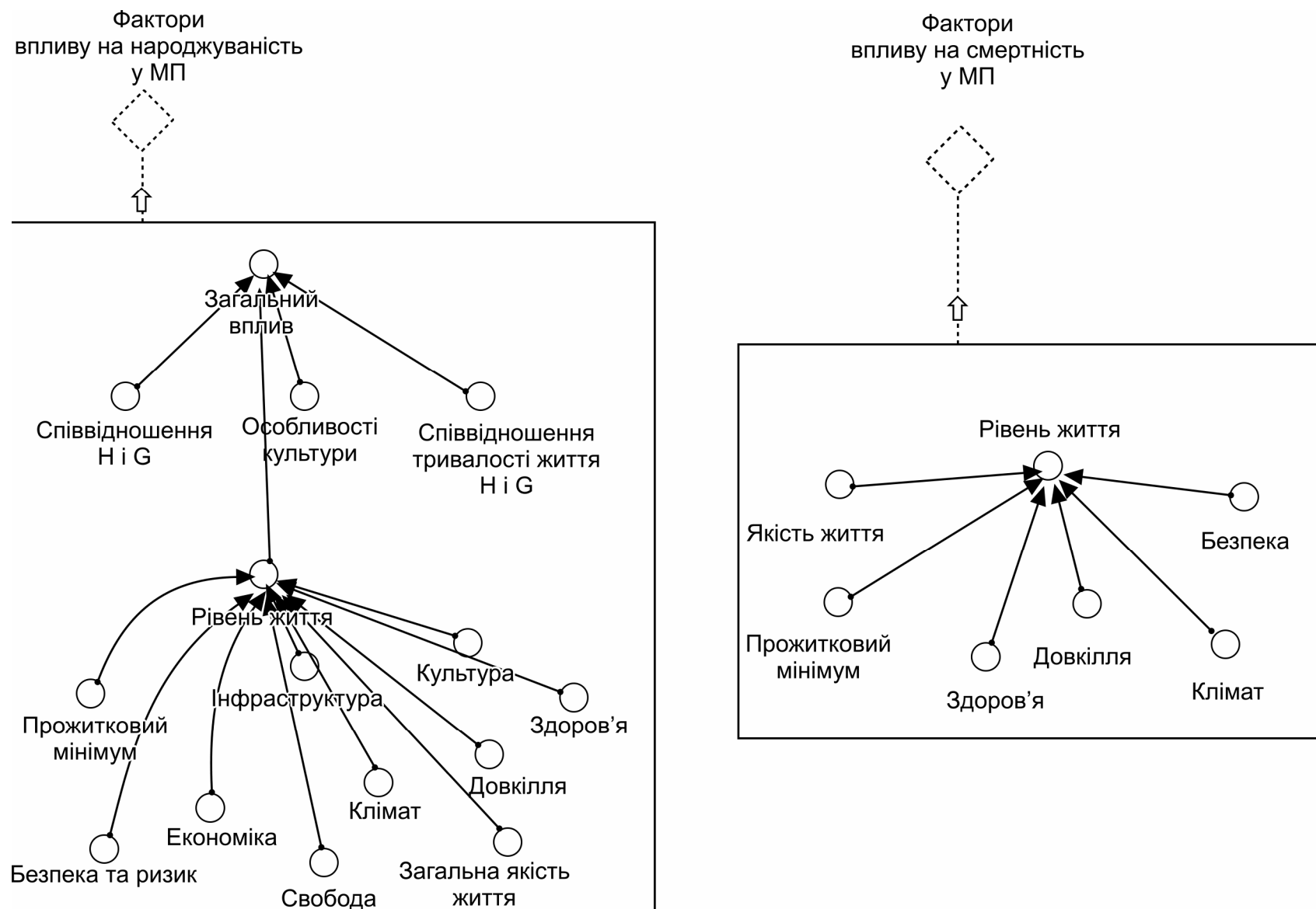

Рис. 3.8. Фактори впливу на рівень народжуваності та смертності в регіоні

Статистики народжуваності та смертності завдаються функцією GRAF(time). Прогноз народжуваності та смертності визначається за допомогою функції FORCST.

Наприклад:

Прогноз народжуваності МП = FORCST (Статистика народжуваності МП, (Рік даних – 2000 + 1), 11).

Потоки «Відтік у СМ» та «Відтік у МП» визначаються як випадкові змінні. *Наприклад:*

Відтік у МП = (Населення у сільській місцевості * RANDOM(10, 13)) / 100

Таким чином,

Населення у міських поселеннях (t) = Населення у міських поселеннях (t - dt) + (Народжуваність у міських поселеннях + Відтік у МП – Смертність у міських поселеннях – Відтік у СМ) * dt.

Одеська область належить до одного з найбільш урбанізованих регіонів – чисельність населення у міських поселеннях значно більша, чим у сільській місцевості. Тому природно, що за прогнозом така тенденція буде спостерігатися і надалі – до 2020 року (рис. 3.9).

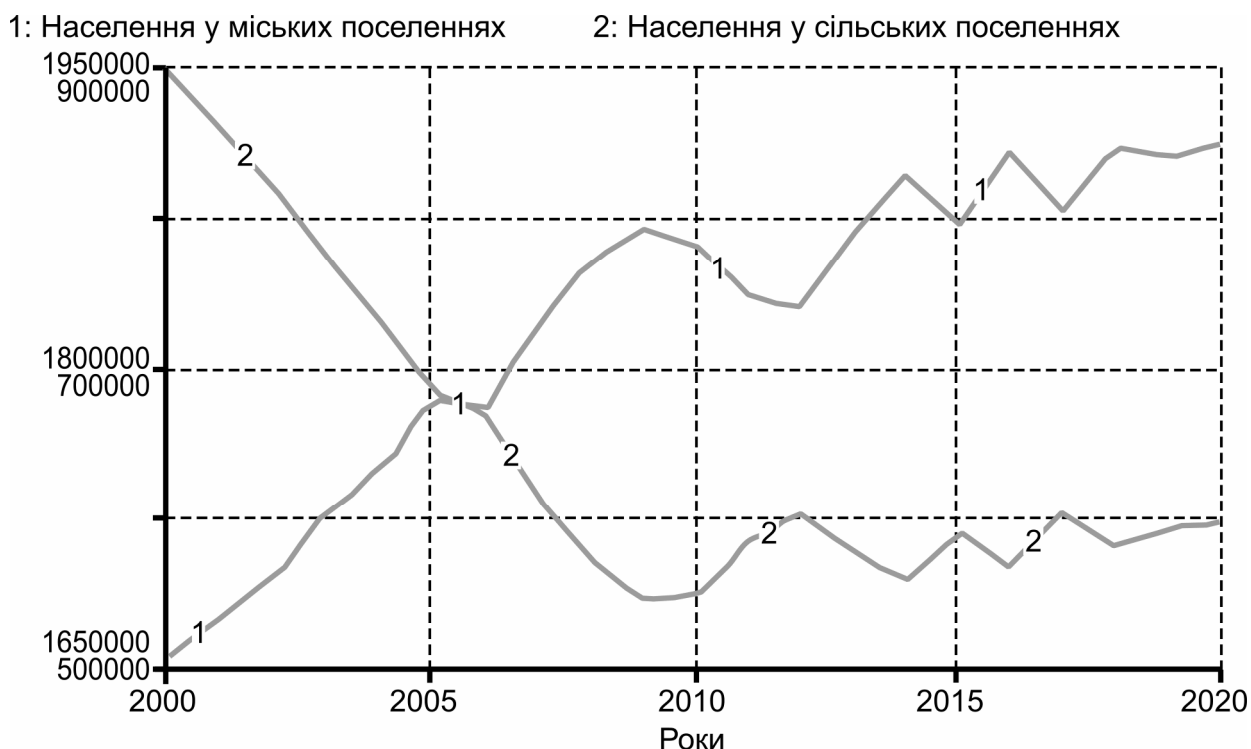

Рис. 3.9. Населення у МП та СМ без врахування екології та зовнішньої міграції (осіб)

Після 2000 року спостерігається значне падіння населення у сільській місцевості. Це обумовлюється цілою низкою факторів, серед яких найважливішими є падіння народжуваності та міграція у міські поселення.

Дійсно, народжуваність у сільській місцевості нижча за міські поселення (рис. 3.10 та рис.3.11).

1: Народжуваність у міських поселеннях

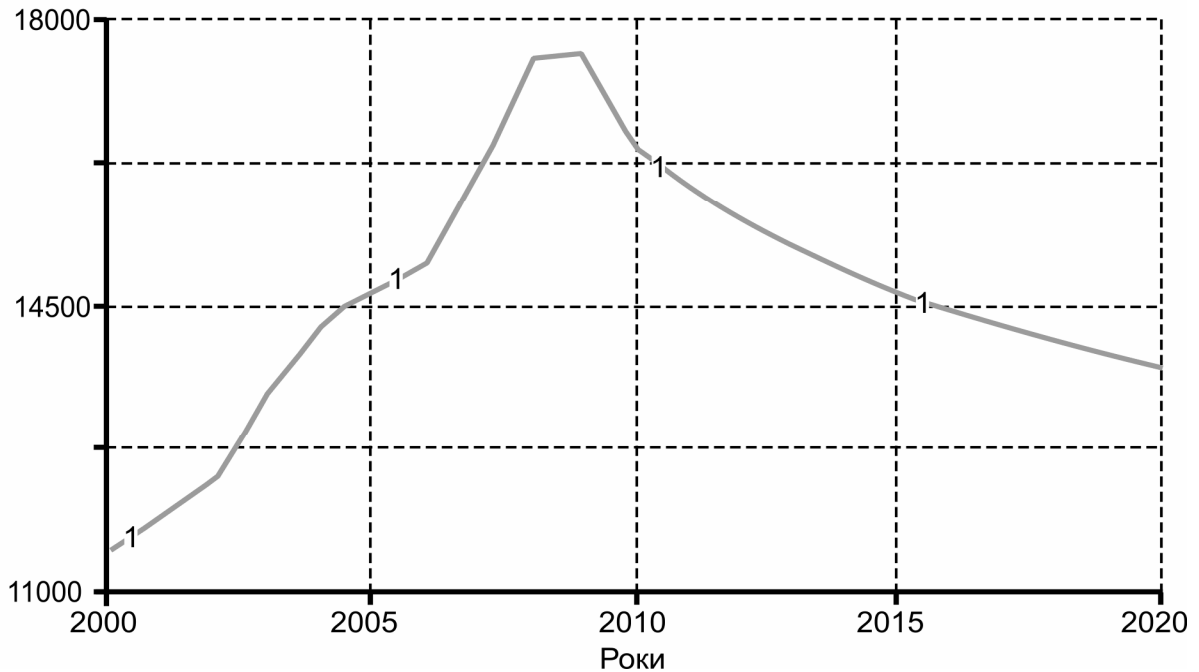

Рис. 3.10. Народжуваність у МП без врахування екології (осіб)

1: Народжуваність у міських поселеннях

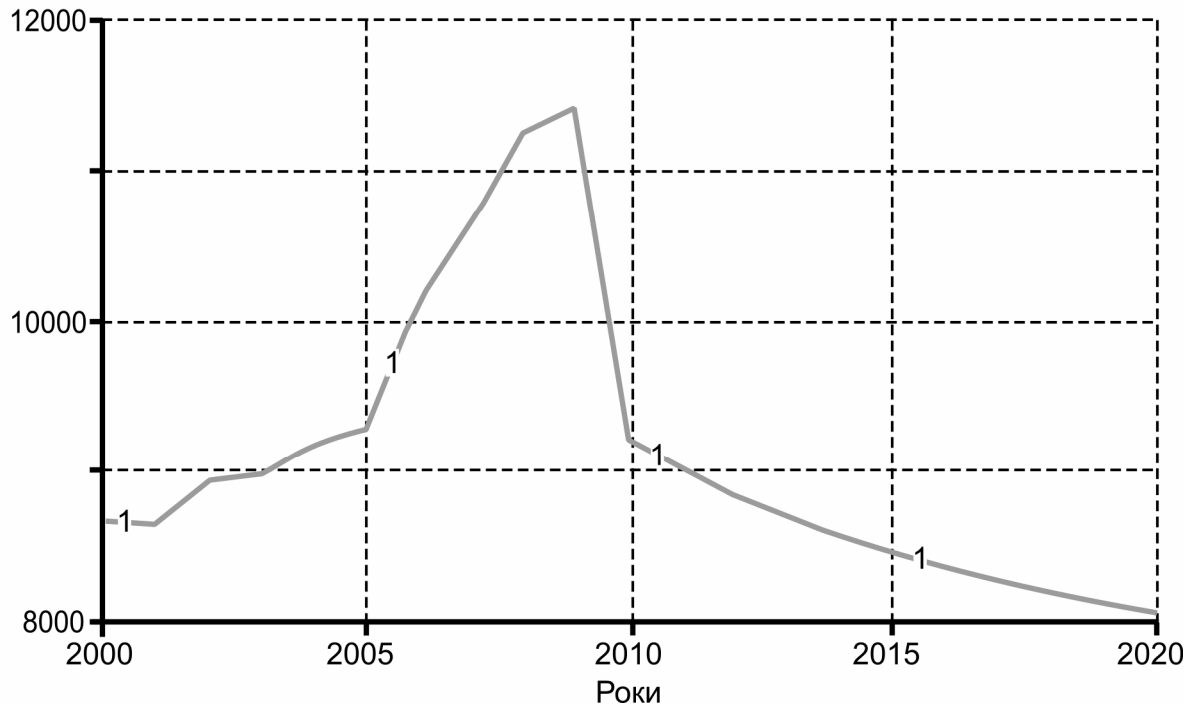

Рис. 3.11. Народжуваність у СМ без врахування екології (осіб)

Загалом достатньо стрімке зростання народжуваності, починаючи з 2000 року, після 2010 р. має тенденцію до зниження. Це характерно для всієї

території регіону, хоча більш різке падіння притаманне сільській місцевості. Сальдо міграції свідчить на користь міських поселень (рис. 3.12).

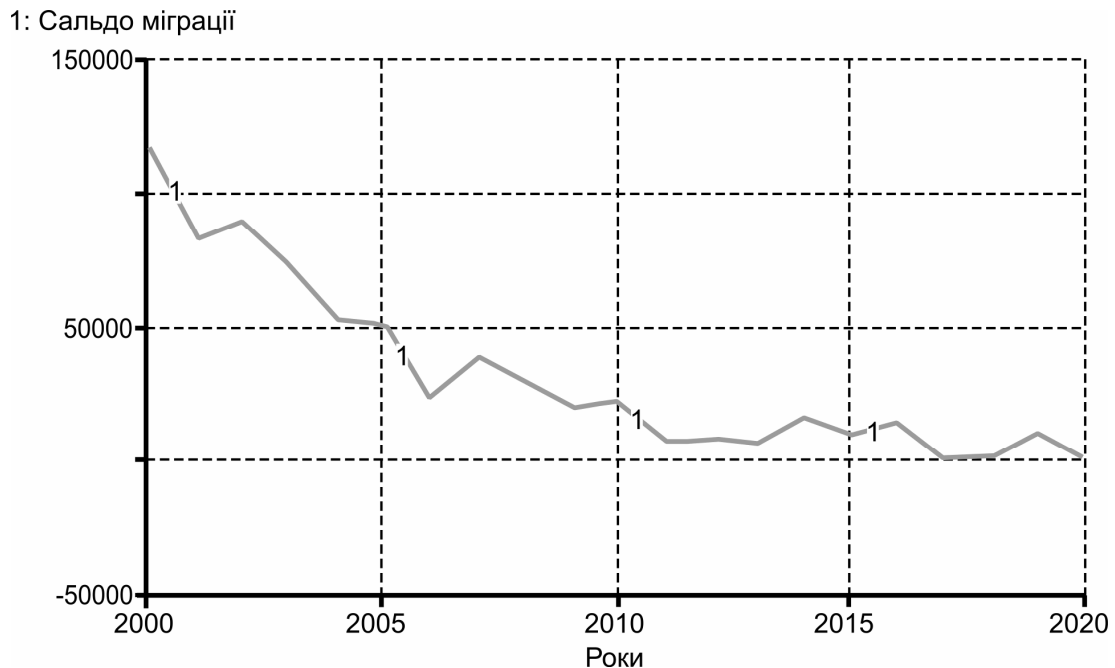

Рис.3.12. Сальдо міграції (МП - СМ), осіб

Особливо значна міграція з сільської місцевості у міські поселення мала місце до 2010 року. За прогнозом, на майбутнє десятиліття спостерігатиметься значно менша структурна міграція в межах регіону.

Позитивною тенденцією є достатньо значне падіння смертності, починаючи з 2009 року, на всій території регіону (рис. 3.13 та 3.14).

Рис. 3.13. Смертність у МП без врахування екології (осіб)

1: Смертність у сільській місцевості

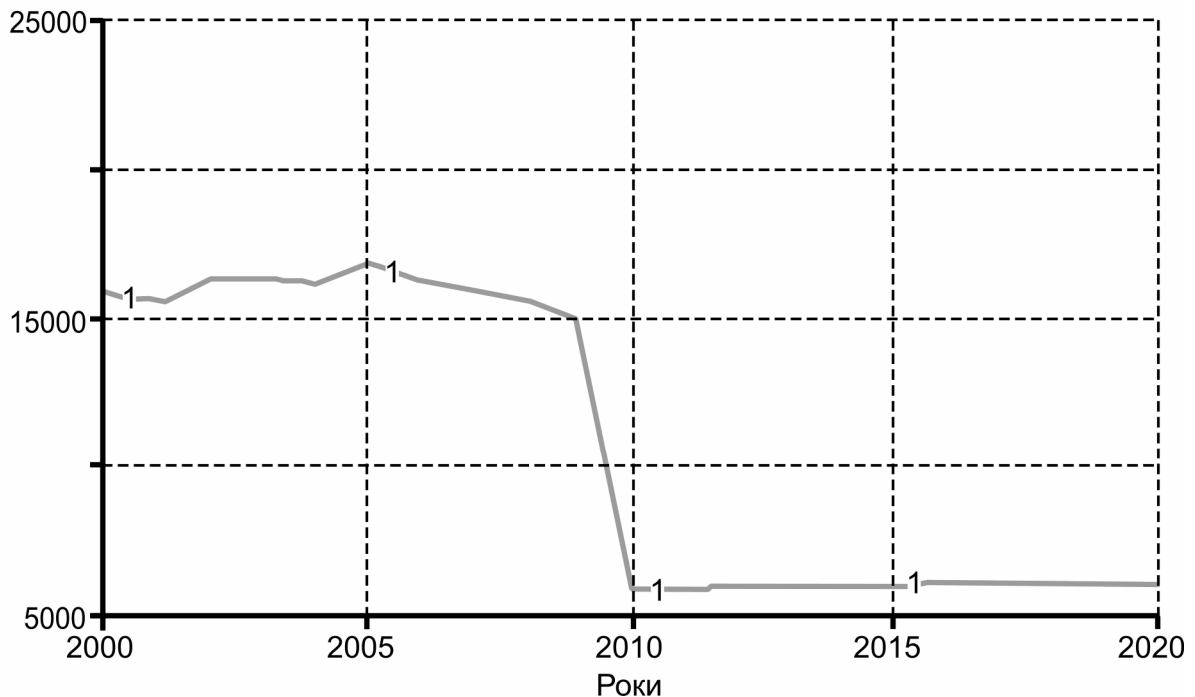

Рис. 3.14. Смертність у СМ без врахування екології (осіб)

До того ж смертність у сільській місцевості нижча за міські поселення. За прогнозом до 2020 року смертність залишиться на достатньо стабільному і порівняно невисокому рівні. Не зважаючи на це, практично до 2009 року спостерігається від'ємний приріст населення (смертність перевищує народжуваність). Однак з 2010 року ситуація за прогнозом змінюється на краще по усій території регіону – хоча і незначний та повільний, але додатний приріст населення (рис. 3.15).

1: Приріст населення МП

2: Приріст населення СМ

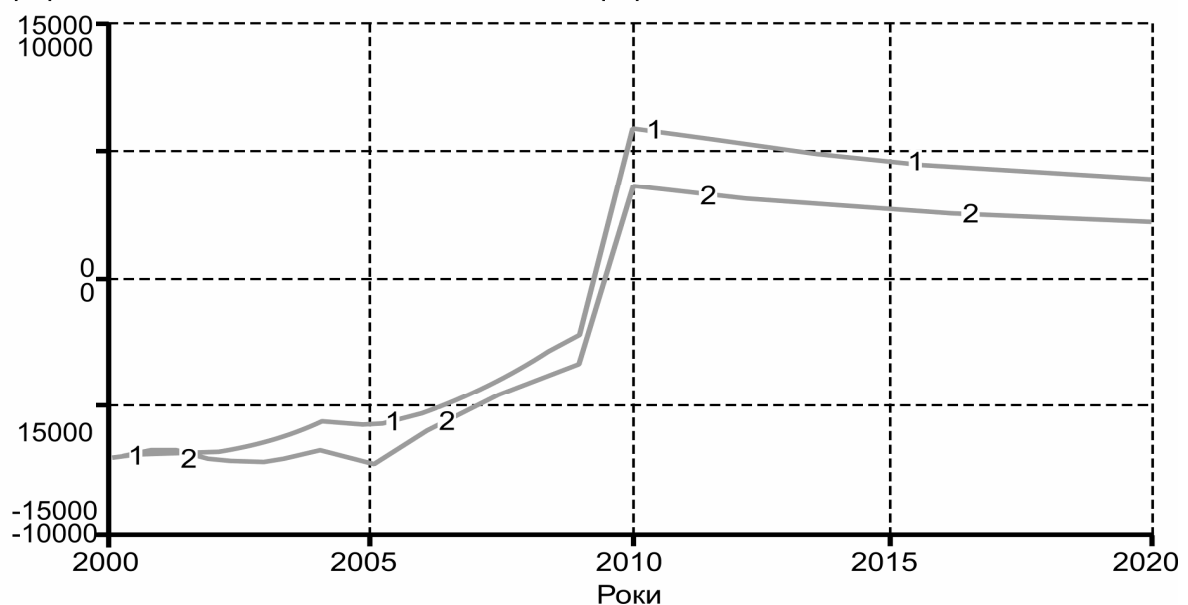

Рис.3.15. Приріст населення без врахування екології та зовнішньої міграції (осіб)

У блоці «Прогноз росту населення регіону» в ході визначення загальної чисельності (фонд «Населення регіону») враховується зовнішня міграція – людські потоки в регіон та за його межі. Для визначення величини вхідного потоку використовується експоненціальне рівняння виду:

$$\text{Конвертор «міграція зовні»} = 10500 * 1.015 ^ {(\text{time}-2000)}$$

Вихідний потік – конвертор

$$\text{«Міграція за межі регіону»} = 35500 * 1.025 ^ {(\text{time}-2000)}$$

На рис.3.16 наведено сальдо зовнішньої міграції. Конвертор «Сальдо зовнішньої міграції» = «Міграція зовні» – «Міграція за межі регіону»

1: Сальдо зовнішньої міграції

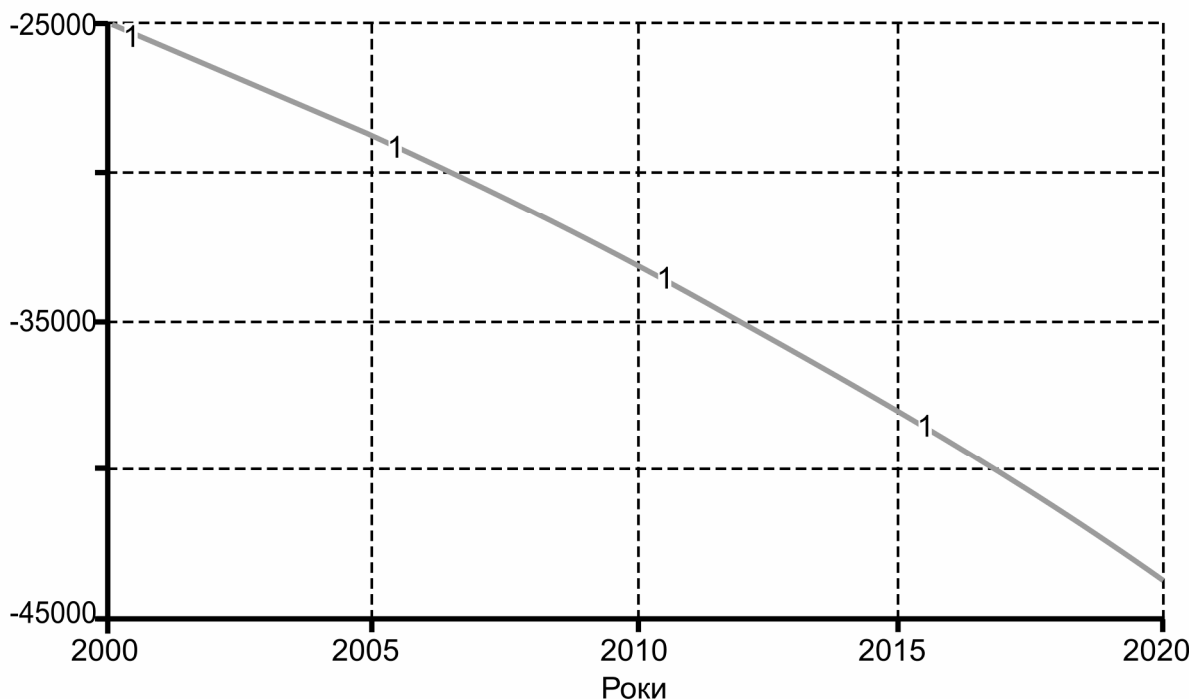

Рис.3.16. Сальдо зовнішньої міграції регіону (осіб)

Як видно з рис.3.16, сальдо зовнішньої міграції по регіону від'ємне, тобто межі регіону залишає більша чисельність населення, ніж прибуває до нього. За прогнозом, така тенденція прогресує до 2020 року. Це пояснюється порівняно незначним розвитком промисловості в Одеській області, кризовими явищами в економіці та дуже повільним (за прогнозом) виходом з кризи.

Динаміка населення регіону з врахуванням зовнішньої міграції наведена на рис.3.17. Спостерігається значне падіння чисельності населення області. Пік падіння прогнозується на 2020 рік.

Ще більш песимістичну картину демонструє прогноз чисельності населення Одеського регіону, визначений з врахуванням впливу екологічного стану (модуль «Оцінка екологічної ситуації в регіоні») – рис. 3.18.

Наведена динаміка доводить значне погіршення екологічної ситуації в області. У таблиці 3.6 наведені значення показників забруднення довкілля.

1: Населення регіону

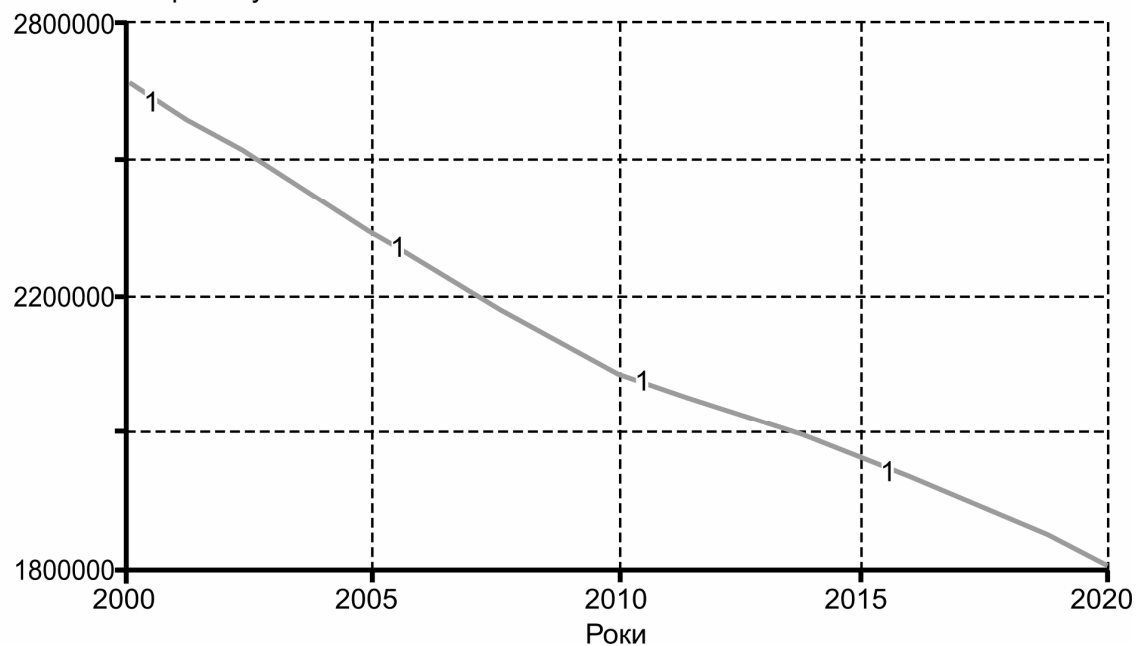

Рис. 3.17. Динаміка населення регіону з врахуванням зовнішньої міграції (осіб)

1: Населення регіону з врахуванням впливу екології

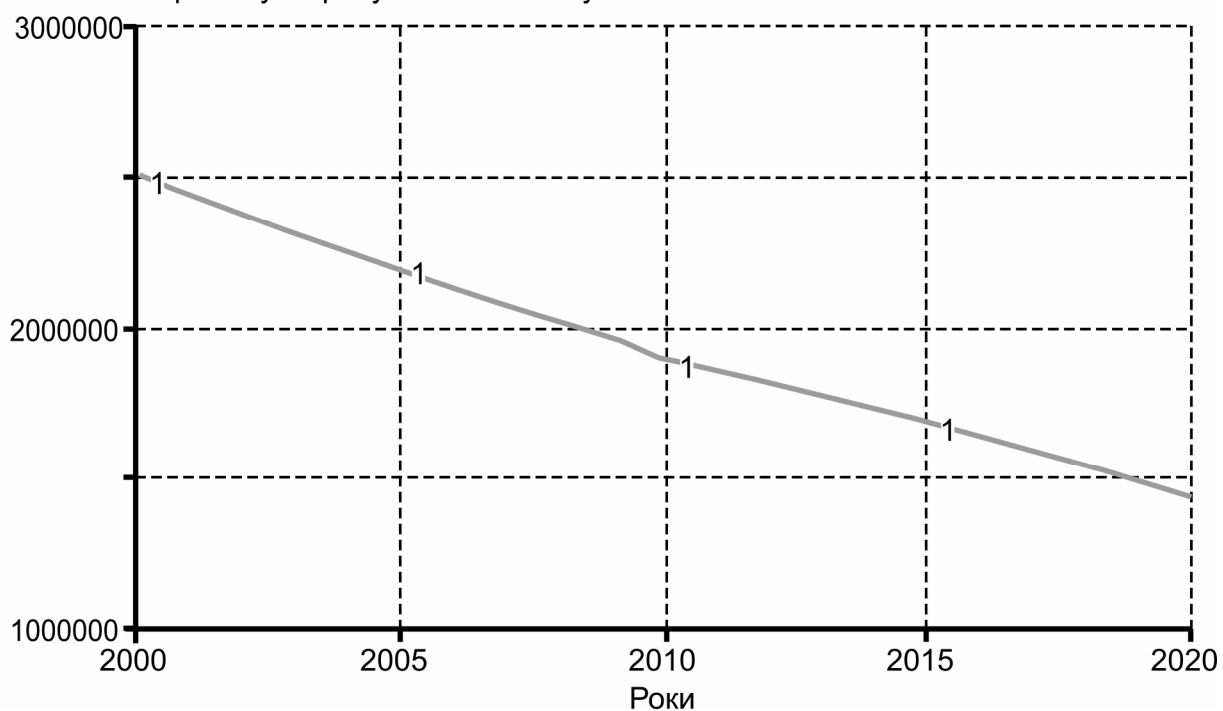

Рис.3.18. Динаміка населення регіону з врахуванням впливу екології (осіб)

Таблиця 3.6

Показники стану екології Одеського регіону (долях одиниці)

Роки	Забруднення від промислових об'єктів	Забруднення моря та узбережжя	Рівень шуму	Якість питної води	Атмосфера	Електр. Випромінювання	Рівень забруднення від токсинів	Середній рівень забруднення
2000	0.20	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.00	0.20
2001	0.30	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.00	0.10
2002	0.30	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.10	0.14
2003	0.30	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.14	0.22
2004	0.30	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.00	0.10
2005	0.30	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.10	0.22
2006	0.20	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.00	0.04
2007	0.30	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.04	0.06
2008	0.20	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.06	0.01
2009	0.30	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.01	0.03
2010	0.30	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.03	0.01
2011	0.30	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.01	0.00
2012	0.20	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.00	0.00
2013	0.20	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.00	0.00
2014	0.20	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.00	0.20
2015	0.30	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.00	0.00
2016	0.30	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.00	0.04
2017	0.30	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.04	0.00
2018	0.30	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.00	0.01
2019	0.30	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.01	0.00
2020	0.30	0.30	0.01	0.30	0.20	0.20	0.00	0.00

Отримані результати свідчать, що найбільший вплив на середній рівень забруднення оказують забруднення від промислових об'єктів, якість питної води, забруднення моря та узбережжя і атмосфера.

Хоча у зв'язку зі значним падінням кількості промислових об'єктів на території області відповідний рівень забруднення знизився, він все ще залишається достатньо високим. Прогнозоване післякризове пожвавлення економічної ситуації призведе до появи нових промислових об'єктів, що поставить питання будівлі очисних споруд замість наявних, морально і фізично застарілих та здебільшого зруйнованих.

Якщо оперативно не будуть впроваджені відповідні заходи щодо охорони довкілля, реальна картина може бути ще гіршою.

У результаті роботи модулю «Оцінка структурних показників людського потенціалу регіону» отримані наступні прогностичні дані по області.

Як видно з рис. 3.19 динаміка чисельності працездатного населення Одеського регіону негативна. Це відповідає загальному падінню чисельності населення та його природному старінню.

2: Працездатне населення

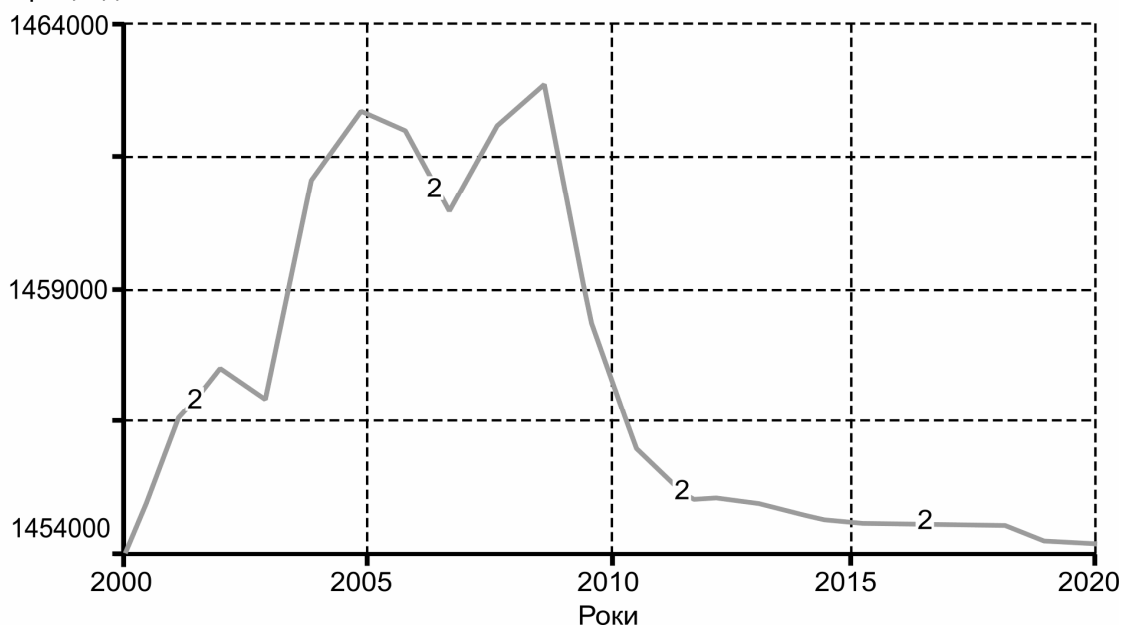

Рис.3.19. Динаміка працездатного населення Одеського регіону (осіб)

Динаміка працевлаштованого населення наведена на рис. 3.20.

Таким чином, у докризовий період рівень безробіття по регіону становив в середньому 2,1%. Однак, у 2010 році він сягає вже 7%. За прогнозом, у посткризовий період рівень безробіття має тенденцію до зниження і у 2020 році становить приблизно 4%.

Динаміка валового регіонального продукту на душу населення наведена на рис.3.21.

2: Працевлаштоване населення

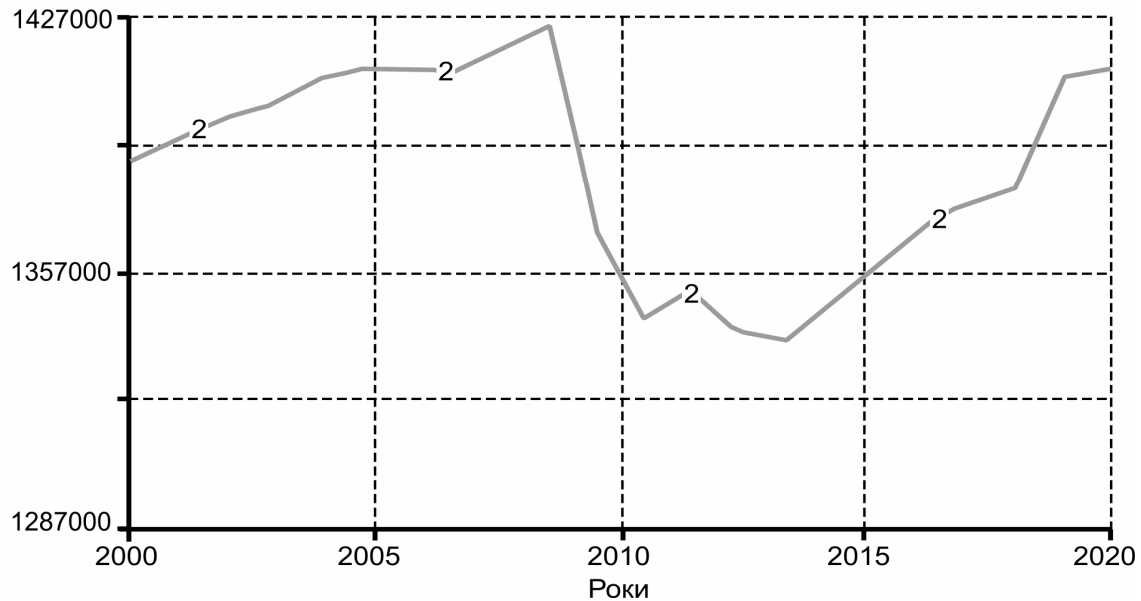

Рис.3.20. Динаміка працевлаштованого населення Одеського регіону (осіб)

1: ВРП на душу населення

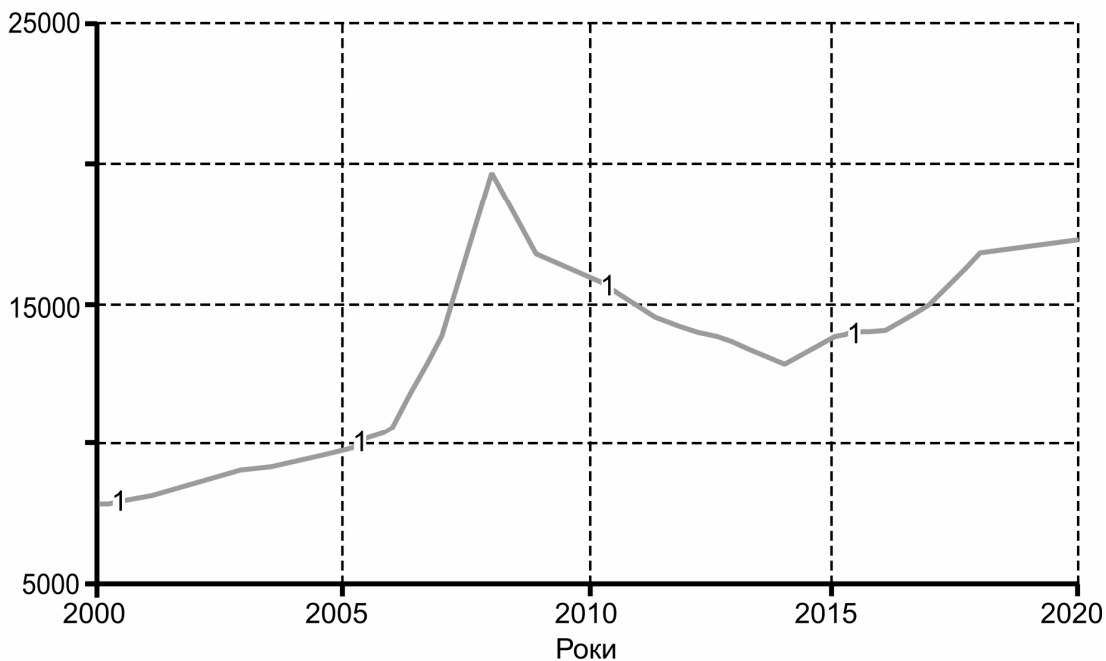

Рис.3.21. Динаміка ВРП на душу населення по Одеському регіону (грн./особу)

З 2000 року показник валового регіонального продукту має тенденцію росту. Найбільшого значення він отримує у 2008 році, після чого спостерігається значне зниження. Це, безумовно, пояснюється негативним впливом економічної та фінансової кризи на економіку регіону. За прогнозом, негативна тенденція показника протримається до 2014 року, після чого почнеться поступове підвищення його значення у посткризовий період. Так, прогнозні дані по ВРП за 2020 рік – 17200 грн. на одну особу.

Результати проведених модельних експериментів дозволили узагальнити оцінку людського потенціалу Одеського регіону.

Згідно отриманих прогнозних даних на довгострокову перспективу демографічна ситуація в області характеризується тенденцією до скорочення загальної чисельності населення, що обумовлено зменшенням рівня народжуваності, від'ємним або незначним додатним природним приростом та значним міграційним відтоком за межі області. Показники природного руху населення відрізняються у сільській та міській місцевостях. Народжуваність у міських поселеннях вища, але і більш високий рівень смертності порівняно із сільською місцевістю.

Як доводять імітаційні експерименти, у формуванні населення області значну роль відіграють міграції. Масштаби переміщення населення із сіл в міста – найбільші в країні. Спостерігається значна міграція за межі області. Аналіз існуючого становища доводить, що основні напрямки виїзду населення за межі регіону – Київська, Вінницька, Хмельницька та Чернівецька області.

Міграційні процеси суттєво торкаються і динаміки основного джерела формування трудових ресурсів – населення в працездатному віці. Як і по всій Україні, в Одеському регіоні за останні роки склалася несприятлива тенденція, яка визначається скороченням частки населення молодшого від працездатного і працездатного віку і збільшенням частки населення старшого працездатного віку. Це підтверджується розглянутою вище динамікою даного показника.

Значним по області є також рівень безробіття, що видно з динаміки працевлаштованого населення.

Характерним для досліджуваних років був перетік робочої сили із провідних галузей матеріального виробництва до сфери фінансових, торгово-посередницьких послуг, так званої нерегламентованої зайнятості. Спостерігалось зменшення зайнятих у народному господарстві, особливо серед молоді, зростання долі працівників, зайнятих у режимі неповного робочого дня, тижня. Продовжувався розвиток підприємництва, самозайнятості та інші види економічної діяльності. Працевлаштування незайнятих громадян стримується скороченням потреби в працівниках на підприємствах області та прихованим безробіттям у зв'язку з економічною та фінансовою кризою.

Наведені процеси обумовлюють регресійну тенденцію показника валового регіонального продукту на душу населення на прогнозну перспективу.

Одеський регіон знаходиться в несприятливій екологічній ситуації і потребує екологічного оздоровлення навколишнього середовища. Складна екологічна ситуація зумовлена об'єктивними природними факторами, такими як маловодність краю, підвищене забруднення північно-західної частини Чорного моря стоками великих річок – Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Дніпра; недостатністю в природній зоні Одеської області розвинутої лісопаркової зони, яка б виконувала санітарно-захисні функції. Несприятлива екологічна ситуація є наслідком господарської діяльності і не досить ефективного еколого-економічної політики.

В числі актуальних і найгостріших проблем – зростаюче скорочення чисельності населення за рахунок природного і механічного зменшення;

високий рівень захворюваності, пов'язаний із незадовільним екологічним станом міського середовища, недостатньо якісною питною водою, низьким рівнем життя населення; проблема забезпечення житлом; неповна зайнятість населення і приховане безробіття; недостатній рівень медичного обслуговування значної частини населення, низький рівень доходів населення і слабка соціальна захищеність малозабезпечених сімей і громадян.

Проведені імітаційні експерименти дозволяють зробити ряд висновків, необхідних для визначення реальної демографічної ситуації в регіоні. Це, в свою чергу, сприятиме прийняттю управлінських рішень відповідними керуючими органами області з метою найбільш ефективного використання людського потенціалу регіону.

Аналіз стану справ в області, виявлення найгостріших проблем рівня життя населення регіону, вказує на необхідність визначення та вжиття першочергових дій, спрямованих на покращення соціальної безпеки в регіоні. Для цього необхідний комплексний системний підхід до розв'язання виявлених проблем на різних рівнях економіки.

На макрорівні з метою зниження кількості населення, яке має низький рівень доходів, пропонуємо вжити наступні заходи: внести зміни до формульної методики розрахунку доходів, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, в частині врахування при розрахунку обсягу закріплених доходів показників економічного розвитку та реальної бази оподаткування конкретних регіонів. Необхідно встановити жорсткий контроль за відповідальністю міністерств, відомств за стан погашення заборгованості із заробітної плати підприємствами, які перебувають у їхньому управлінні для врегулювання питання погашення заборгованості із заробітної плати на рівні центральних органів виконавчої влади.

На мезорівні для подолання демографічних проблем необхідно: забезпечити рівний доступ вагітних жінок до засобів збереження свого здоров'я та здоров'я майбутньої дитини шляхом відкриття спеціалізованих закладів/відділень при установах соціального обслуговування; впровадити заходи на обов'язковій основі, спрямовані на підвищення тривалості самостійного незалежного життя осіб похилого віку; розповсюджувати рекламу, яка підштовхуватиме населення до здорового способу життя. З метою розв'язання проблем зайнятості сільського населення доцільно: стимулювання розвитку фермерських господарств та інших підприємств, які займатимуться сільським господарством на професійній основі та з використанням сучасних індустріальних технологій; диверсифікація зайнятості сільського населення; розвиток переробної промисловості та інших галузей агропромислового комплексу, соціальної сфери, сфери послуг, рекреації та туризму, різних видів несільськогосподарської діяльності в сільській місцевості. Для покращення соціальної інфраструктури області доцільно періодично організувати збір коштів на покращення матеріально-технічної бази шкіл та вузів та на забезпечення лікувально-профілактичних закладів сучасним медичним обладнанням та санітарним автотранспортом, взамін на це надавати можливість безкоштовної реклами в регіональних засобах масової інформації.

Зміцнення соціально-економічного потенціалу регіону, підвищення рівня та якості життя населення, можна досягти шляхом забезпечення комплексного і збалансованого розвитку районів і міст, відтворення і розвитку людських ресурсів, підтримки галузей пріоритетного розвитку, малого та середнього бізнесу з метою створення нових робочих місць, виробництва якісної конкурентоспроможної продукції. Вивчення досвіду вирішення проблем розвитку людських ресурсів на регіональному рівні дозволяє запропонувати комплекс стратегічних регіональних програм, які складються з визначених цілей, відповідних завдань, цільових програм і завдань, щодо їх виконання, а також очікуваних результатів та показників реалізації завдань, що, на нашу думку, мають уможливити створення відповідних умов щодо перманентного розвитку людини (у якості приклада обрана Одеська область). Регіональні стратегічні програми представлені у додатках [М1-М6]. Нижче надано перелік програм з визначенням стратегічних цілей та підцілей, що надає уявлення щодо напрямку управлінських дій регіональних гілок влади.

1. СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «РОЗВИТОК ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ»

Ціль 1.1. Розвиток освіти в області

Підцілі:

- 1.1.1. Забезпечення доступності якісної освіти для всіх верств населення.
- 1.1.2. Формування кадрового потенціалу області.
- 1.1.3. Підвищення інвестиційної привабливості сфери освіти в регіоні.

Ціль 1.2. Розвиток ринку праці

Підцілі:

- 1.2.1. Підвищення якості зайнятості
- 1.2.2. Розвиток територіальної мобільності робочої сили

Ціль 1.3. Підвищення стабільності демографічного розвитку й реалізація міграційної політики

Підцілі:

- 1.3.1. Створення умов для збільшення чисельності населення області із пріоритетом його якісного росту
- 1.3.2. Удосконалення міграційної політики

Ціль 1.4. Розвиток культури

Підцілі:

- 1.4.1. Збереження й розвиток творчого потенціалу області
- 1.4.2. Збереження культурної історичної спадщини
- 1.4.3. Зміцнення єдиного культурного простору

2. СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ»

Ціль 2.1. Розвиток охорони здоров'я

Підцілі:

- 2.1.1. Підвищення якості й доступності медичної допомоги, лікарського забезпечення, санітарно-епідеміологічного благополуччя населення
- 2.1.2. Підвищення ефективності використання ресурсів в охороні здоров'я

2.1.3. Забезпечення здорового способу життя й фізичної активності населення

Ціль 2.2. Розвиток соціальної допомоги населенню

Підцілі:

2.2.1. Підвищення ефективності системи соціальної підтримки громадян, що потребують особливого захисту держави

2.2.2. Розвиток системи надання соціальних послуг

Ціль 2.3. Створення комфортних умов проживання для населення

Підцілі:

2.3.1. Підвищення доступності й комфортності житла

2.3.2. Усунення монополізму на ринку будівництва житла

2.3.3. Підвищення якості й доступності житлово-комунальних послуг для населення, удосконалення тарифної політики в даній сфері

2.3.4. Підвищення якості транспортних послуг населенню

3. СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК І ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ»

Ціль 3.1. Підвищення інвестиційної привабливості регіону

Підцілі:

3.1.1. Підвищення інформаційної відкритості регіону й інтеграція його у вітчизняну й світову економіку

3.1.2. Розвиток фінансової інфраструктури й сектору послуг для бізнесу

3.1.3. Розвиток інфраструктури інноваційної системи (у тому числі й для малого наукомісткого бізнесу)

3.1.4. Модернізація й удосконалення шляхово-транспортного комплексу області

Ціль 3.2. «Поєднаний розвиток економіки інноваційного типу й малого підприємництва»

Підцілі:

3.2.1. Розвиток нових галузей і виробництв, а також традиційних для області виробництв, що мають перспективи попиту на продукцію, яка випускається (послуги), послуги, що надаються на внутрішньому й зовнішньому ринках

3.2.2. Створення особливих економічних зон, зон регульованого розвитку.

3.2.3. Розвиток малого бізнесу

4. СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «РОЗВИТОК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО АПК»

Ціль 4.1. Забезпечення ефективного й сталого розвитку АПК

Підцілі:

4.1.1. Формування режиму відтворення, орієнтованого на глибоку переробку сільськогосподарської продукції, виробленої в області

4.1.2. Стимулювання розвитку малих форм господарювання в сільському господарстві (ОПГ і КФГ).

Ціль 4.2. Сталий розвиток сільських територій

Підцілі:

4.2.1. Створення комфортних умов проживання для сільського населення на основі розвитку соціально-побутової сфери.

5. СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕЧНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ОБЛАСТІ»

Ціль 5.1. Формування умов для безпечної життєдіяльності людини на основі збереження природного середовища, ресурсів і екологічної рівноваги

Підцілі:

5.1.1. Підтримка екологічної безпеки

5.1.2. Забезпечення раціонального використання й схоронності природних ресурсів області в інтересах нинішнього й майбутніх поколінь

6. СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ Й СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В РЕГІОНІ»

Ціль 6.1. Розвиток інституту місцевого самоврядування на принципах економічно ефективної системи, що самоорганізується, і такої, що об'єднує можливості влади

Підцілі:

6.1.1. Розробка мінімальних стандартів якості й обсягу муніципальних послуг.

6.1.2. Розробка й реалізація програм соціально-економічного розвитку муніципальних утворень.

6.1.3. Реалізація економічних механізмів саморозвитку сільської місцевості.

6.1.4. Створення й реалізація стимулюючих механізмів муніципальних утворень, що найбільше динамічно розвиваються.

6.1.5. Формування компетентного керівного складу муніципалітетів.

6.1.6. Створення системи нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування з урахуванням потреби й специфіки конкретних муніципальних утворень.

Ціль 6.2 Розвиток інститутів громадянського суспільства, формування конкурентного середовища серед суспільних об'єднань

Підцілі:

6.2.1. Створення динамічної регіональної суспільно-політичної системи, що розвивається.

6.2.2. Забезпечення доступу населення області до достовірної й оперативної інформації про діяльність органів державної влади й місцевого самоврядування.

6.2.3. Розвиток механізмів взаємодії органів влади із громадянським суспільством.

Ціль 6.3 – Поширення й використання інформаційних технологій у ключових областях суспільного життя регіону, дотримання прав громадян на одержання повної й об'єктивної інформації.

Отже, стає очевидним, що використання запропонованого механізму прогнозування надає можливість регіональній владі системно підходити до розробки дій, що мають створити відповідні умови покращення якості життя населення регіону і наблизитися до реального соціально-економічного розвитку.

Україна, маючи значний науковий потенціал, використовує його не достатньо. Не дивлячись на невисоке фінансування, вітчизняна наука ще довго буде грати важливу роль у визначенні траєкторії поліпшення життєвого рівня та інноваційно-економічного зростання національної економіки. Різка

заміщення імпортом національної наукомісткої продукції привело до занепаду багатьох вітчизняних підприємств, і як наслідок рівня життя. Одночасно на рівні наукових розробок, Україна має значний потенціал, хоча ці розробки часто не реалізують в готовий продукт. Для підвищення ролі науки у забезпеченні інноваційно-економічного зростання, необхідна допомога держави.

У цьому плані плідною є ідея створення Центру інноваційно-інвестиційного розвитку, основним призначенням якого було б раціональне використання інноваційного та інвестиційного потенціалу Причорноморського регіону, консолідація інвестиційних ресурсів з реалізації інноваційних проектів.

Тому зважаючи на вищевикладене пропонується по перше проводити гнучку податкову політику, спрямовану на стимулювання роботодавців особливо інноваційно – активних підприємств, та працюючих громадян добровільно здійснювати додаткові заощадження в системі недержавного пенсійного забезпечення.

Відомо, що збільшення податкового навантаження застосовується при необхідності різко скоротити або загальмувати ріст певного комплексу для запобігання кризи перевиробництва в умовах, коли платоспроможний попит задоволений повністю. Для забезпечення приросту реалізації інноваційної продукції необхідно, щоб у покупців відбувся приріст коштів. Це можливе за рахунок зменшення податкового тиску на них та заміщення нестатку власних обігових коштів кредитами та інвестиціями за доступною (до 10% річних) ставкою. Зниження податкового тиску лише на заробітну плату не зменшує тиск на продуцента продукції і приріст споживання буде випереджати приріст виробництва продукції. Тому з часом внаслідок використання наднормативних товарних запасів через появу товарного дефіциту почнеться інфляційне зростання цін. Тимчасово запобігти цьому можливо лібералізацією імпорту, але при цьому збільшиться відтік запасів (резервів) ВКВ за кордон. Якщо, при цьому не зменшити податковий тиск на власного виробника, розмір заробітної плати, навіть при зменшеному податковому тиску на неї, знову впаде. В результаті впаде і споживання [21-24;28;36].

Тому, якщо для поліпшенні рівня життя за мету недопущення зменшення споживання, то пропозиція продукції (товарів, послуг) різних регіональних комплексів на внутрішньому ринку має бути не менш ніж на 5% більшою, як того вимагає повністю задоволений платоспроможний попит на неї. Дана мета може досягатися захистом внутрішнього ринку від зовнішнього конкурента: або збільшенням ввезеного мита, або суттєвим зменшенням податків на власне виробництво.

Перший спосіб знижує рівень споживання, а другий піднімає. Якщо надходження від ввезеного мита перебільшують відсотки від податкових надходжень - вплив на регіональні економіки, негативний, тобто станеться «затиснення» будь-якого виробництва гіпертрофованою фіскальною функцією податкової системи або зросте інфляція.

Якщо використати обидва способи одночасно, то тоді внутрішній попит і псевдо-поповнення бюджету відбуваються за рахунок неконтрольованого відтоку валюти і зниженню експорту.

Внаслідок цього регіональні ринки можуть опинитись у становищі, коли не вистачає коштів на підтримку будь-якого регіонального інноваційно-інвестиційного проекту.

Треба враховувати, що розширення експорту інноваційної продукції регіонального походження доцільно, як вбачається, за трьох економічних умов:

1) забезпечення конкурентоздатності ціни регіональної продукції на світовому ринку зменшенням розміру податків, що включаються в ціну, та (або) суттєвого збільшення продуктивності праці, що можливе при технічному переозброєнні підприємства. Для цього потрібен приріст власних коштів, що досягається зменшенням податків та заміщенням нестачі власних коштів кредитами за доступною ставкою (до 15% річних);

2) забезпечення конкурентоздатності та якості регіональної продукції на світовому ринку заміною існуючої техніки та технології на більш прогресивну, що можливе при технічному переозброєнні регіональних комплексів та їх підприємств. Для цього потрібен приріст власних коштів, що досягається зменшенням податків та заміщенням нестачі власних коштів кредитами за доступною ставкою (до 15% річних);

3) забезпечення збуту регіональної продукції на світовому ринку за рахунок ефекту першої пропозиції - шляхом розробок і постановки на виробництво принципово нової продукції, якої до цього взагалі не існувало). Для цього окрім зменшення податків та доступності до кредитів потрібні додаткові (цільові) кошти на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи.

Таким чином, значне збільшення експорту інноваційної продукції з регіонів неможливе, якщо суттєво не зменшити податковий тиск на господарчі суб'єкти в Україні. Активізувати споживання і виробництво слід через зменшення податкового тиску на юридичних і на фізичних осіб одночасно: загальний максимальний обсяг всіх податків, податкових платежів, нарахувань та відрахувань не повинен перевищувати 30% від суми бруто «фонд оплати праці та прибуток підприємства». Це зменшує податковий тиск наполовину. Тому доцільно залишити певні податки у незмінному вигляді, а по деяким змінити ставки та механізм розрахунку (табл.3.7). Інші податки, що не перераховані у табл.3.8, потрібно скасувати.

Додаткові заходи щодо вдосконалення податкової політики:

- у зв'язку зі зменшенням вдвічі податкового тиску ліквідувати всі податкові пільги для всіх юридичних та фізичних осіб і не вводити нових. Залишити існуючі пільги для підприємств: а) що використовують труд інвалідів, б) в сфері науки, освіти та культури та в) підприємств функціонуючих в зоні радіоактивного забруднення. Залишити існуючі пільги для фізичних осіб: а) інвалідів всіх категорій та б) постраждалих в результаті аварії на ЧАЕС та ліквідації її наслідків (не учасників, а лише постраждалих);

- заборонити введення нових податків, платежів та відрахувань до бюджету поза перераховані;
- за приріст обсягів реалізації інноваційної продукції зменшувати а) податки в тому місяці, в якому досягнуто приріст і б) розмір оподаткування частини прибутку, що отримана завдяки приросту;
- місцеві податки та платежі податкового характеру для інноваційно-активних підприємств встановлювати в межах різниці між 30% від раніше розглянутих сум та суми, що акумулюється державним бюджетом (і не можуть перевищувати за абсолютним розміром вказаної різниці);
- не збільшувати існуючих ставок та не вводити нових видів послуг, що обкладаються держмитом.

Таблиця 3.7

Пропозиції щодо удосконалення податкової політики [22-24,28,44,45,83]

Податок	Ставка	Механізм розрахунку
1. Податок на додану вартість	10 %	за діючим Законом
2. Податок на прибуток підприємств	20 %	за діючим Законом
3. Відрахування до Пенсійного фонду	25%	від фонду оплати праці
4. Кошти фонду соціального страхування	8%	акумулюються на рахунках підприємств. Невикористана частина за результатами року може бути спрямована підприємством на медичне страхування працюючих
5. ПДВ на імпорт та ввізне мито: - на сировину та енергоносії, матеріали та комплектуючі, які не видобуваються (не виробляються) в Україні або видобуваються (виробляються) в недостатній кількості - на обладнання, устаткування та технології, що мають вдвічі вищу продуктивність і вдвічі вищий рівень енергозбереження від аналогічного, що виробляється в Україні	в існуючих розмірах в існуючих розмірах	анулюються. Не анулюються для реекспортерів вказаної продукції (але сплачується при експорті до перетину митного кордону України). сплачуються при експорті до перетину митного кордону України
1. Експортне мито: - на всю продукцію, окрім невідновлюваних природних ресурсів - на невідновлювані природні ресурси	анулюються в існуючих розмірах	Ідвикативні ціни залишаються інтересах антидемпінгової політики за діючим законом
7. Рентні платежі	анулюються	-
8. Податок на майно (від вартості майна): - для юридичних осіб - майно для фізичних осіб	1% 0,5%	рівнозначне введенню в базу оподаткування обсягу амортизаційних відрахувань -
9. Подходний податок з громадян (з основного заробітку)	за існуючою шкалою	відміна оподаткування заробітку за сумісництвом. Постійне підвищення неоподаткованого мінімуму

10. Податок на дивіденди від акцій та на відсотки по вкладах населення	5%	оподатковуються кінцевим податком лише та їх частина, що не реінвестується в акції резидентів
11. Податок на власників транспортних засобів	в існуючих розмірах	за діючими Законами
12. Податок на землю		
13. Платежі за спецвикористання надр		
14. Акцизний збір	в існуючих розмірах	за діючим Законом (один рік)
15. Податок на орендну плату житла	не вище за 5%	за діючим Законом

Другим комплексним заходом щодо поліпшення рівня життя населення України є створення організаційного механізму управління науково-технічною, інвестиційною і інноваційною діяльністю Причорноморського регіону, яка забезпечуватиме:

- комплексний аналіз та прогнозування стану розвитку кожного регіонального господарського комплексу та його ланок;
- обґрунтування пріоритетів різних аспектів розвитку регіону, його структурної та технологічної трансформації;
- залучення передових інноваційно-активних підприємств у регіональні програми і їх організаційне виконання;
- реалізація регіональних науково-технічних програм та доопрацювання інноваційних проектів спрямованих на позитивні структурні зміни у регіональній економіці;
- допомога в розвитку, структур науково-виробничої спрямованості і структур науково-технічних інновацій що існують і створення нових.

На думку науковців [21–24,83] питання інноваційної діяльності на регіональному рівні повинні вирішувати підрозділи обласних адміністрацій, територіальні центри науково-технічної інформації, регіональні відділення Держстандарту. Але до установ, які забезпечують регіональну науково-технічну і інвестиційну політику, належать і відділення державних інвестиційних фондів та компаній, діяльність яких спрямована на підтримку досліджень і розвиток науково-технічної та інноваційної сфери діяльності.

Незважаючи на величезну кількість установ, залучених до поліпшення рівня життя населення їх діяльність нажалі, не координується. Аналіз показав, що методичний підхід до формування програм з окремих питань рівня життя призводить до розпилення фінансових, інтелектуальних і трудових ресурсів, їх відірваності від існуючих проблем. Тому для ліквідації такого стану пропонується додати в організаційну структуру Причорноморського регіону Центр управління його інноваційно-інвестиційним розвитком, створений при Інституті проблем ринку та економіко - екологічних досліджень (рис.3.22), який виступатиме як елемент цілісного механізму управління розвитком регіону [44,83].

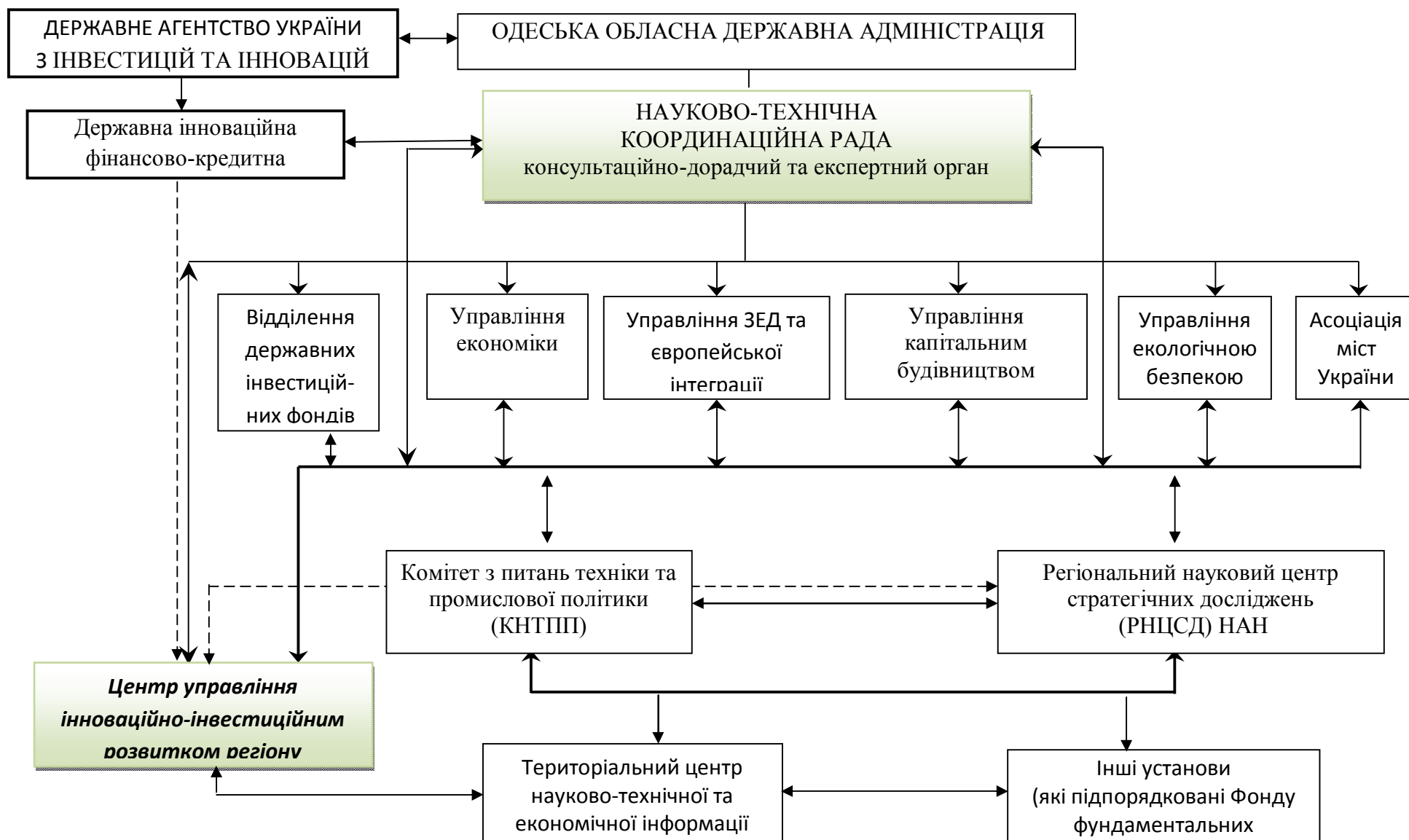

Рис.3.22 Структура управління інвестиційно-інноваційним розвитком Причорноморського регіону

Метою його створення (далі Центру) – є обґрунтування раціонального використання інноваційно-інвестиційного потенціалу Причорноморського регіону, оцінка інвестиційних ресурсів по реалізації інноваційних проектів, де запропоновано структурні інновації.

До напрямків роботи Центру управління інноваційно-інвестиційним розвитком регіону відносяться:

- орієнтація інноваційно-інвестиційної діяльності в регіоні в напрямку реалізації основних пріоритетів його соціально-економічного розвитку;
- мобілізація інноваційного потенціалу регіону;
- диверсифікація та кооперація можливих джерел інвестування для фінансування соціально-економічного розвитку регіону;
- сприяння поліпшенню внутрішнього інвестиційного клімату, пошук регіональних резервів та їх оптимізації;
- підвищення привабливості регіону для внутрішніх і зовнішніх інвесторів.

Основними завданнями Центру можуть бути:

- сприяння поліпшенню рівня життя населення регіону
- законодавче, виконавче та територіальне узгодження шляхів вирішення інвестиційно-інноваційних проблем регіону;
- формування інвестиційного пакету регіону, що охоплює пріоритетні сфери інноваційної інфраструктури та структурні інновації;
- сприяння реалізації інноваційно-інвестиційних намірів усіх суб'єктів економічної діяльності на території регіону;
- визначення схем і механізмів залучення й акумуляції ресурсів для реалізації масштабних регіональних програм;
- сприяння впровадженню інноваційних проектів, здатних забезпечити значний позитивний соціальний або економічний ефект при помірних вкладеннях;
- сприяння інтеграції інтелектуального та підприємницького потенціалу регіону, досвіду керівників, підприємницьких і наукових структур;
- інформування суб'єктів інноваційно-інвестиційної діяльності про стан інвестиційного ринку у регіоні та його інноваційно-інвестиційний імідж.

Проведення державою активної інноваційно-інвестиційної політики можливе тільки за умов створення нових конкурентноздатних виробництв, розвитку наукоємких і високотехнологічних галузей. Тому Центру потрібна активна співпраця із громадськими організаціями - товариствами раціоналізаторів і винахідників, науково-технічними, науковими, інженерними та економічними товариствами тощо, які зацікавлені в реалізації заходів по розвитку науки і техніки та впровадженні їх в практику. Їх можна залучати до експертизи інвестиційних проектів, розробки досвідних зразків, обговорювання рішень у науково-технічній сфері регіону, формування програм і проектів [83].

Перспективні пріоритетні напрями науково-дослідних робіт Центру:

- оцінка погодженості регіональної інноваційної політики з державною;
- дослідження проблем, резервів, чинників та регіональних механізмів, які впливають на економічний і соціальний розвиток;

- правове забезпечення інноваційно-інвестиційної політики регіону;
- оцінка та розробка заходів стосовно забезпечення збалансованості розвитку науки, освіти і виробничого потенціалу.

Одним із найголовніших і найважчих передумов створення організаційного механізму впровадження та супроводження інноваційно-інвестиційної політики розвитку регіону є пошук джерел фінансування. Оскільки місцева влада часто не має законодавчо закріпленого фінансування на такі проекти [83], пропонується максимально спрощена та функціонально насичена організаційна структура Центру (рис. 3.23).

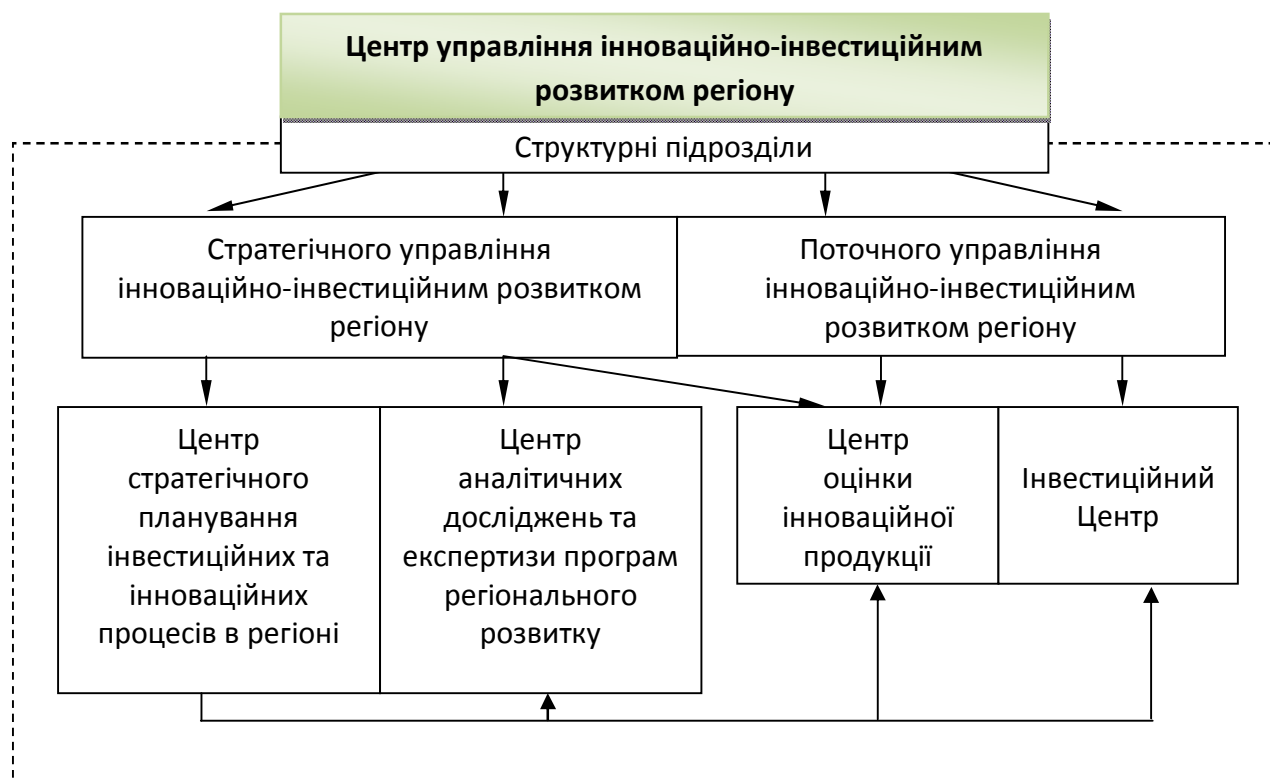

Рис. 3.23 Структура Центру управління інноваційно-інвестиційним розвитком Причорноморського регіону

Запропонована організаційна структура управління інноваційно-інвестиційним розвитком адаптована для Причорноморського регіону України. Вона не вимагає значних витрат на утримання, але дозволяє виконати йому повний обсяг наведених завдань. Структура враховує наявність значної кількості ВНЗ, академічних закладів, високий рівень інтелектуального, інноваційного та науково-технічного потенціалу регіону. Саме внаслідок їх наявності пропонується проектний метод створення робочих груп для виконання тематичних досліджень у Центрі аналітичних досліджень та експертизи програм регіонального розвитку.

Основні напрямки роботи здійснюють структурні підрозділи Центру:

- 1) стратегічного планування інвестиційних та інноваційних процесів в

регіоні: розробка пріоритетів, обґрунтування стратегії та узгодження програм інноваційного, інвестиційного, економічного, технологічного та соціального розвитку регіону;

2) аналітичних досліджень та експертизи програм регіонального розвитку: експертиза існуючих програмних документів, проведення тематичних досліджень з оцінки альтернативних напрямків розвитку регіону та його окремих територій, експрес-діагностика стану та оцінка можливих наслідків впровадження інноваційно-спрямованих інвестиційних проектів, моніторинг виконання прийнятих програм;

3) оцінки інноваційної продукції: оцінка продукції та технологій, що підпадають під категорію «структурна інновація» з позиції впливу на структурні зміни економіки регіону, моніторинг інноваційно-активних підприємств регіональних комплексів з позиції прибутковості інновацій;

4) Інвестиційний Центр: створення бази даних інноваційних проектів, їх ранжирування з позиції інвестиційного прибутку, розробка та незалежна експертиза бізнес-планів інвестиційних проектів регіонального масштабу, пошук потенційних вітчизняних та іноземних інвесторів, моніторинг інноваційно-інвестиційного іміджу регіону.

Як було зазначено вище, основним методом створення робочих груп обрано проектний, який дозволяє мінімізувати витрати на утримання Центру за рахунок тимчасового залучення необхідних спеціалістів на умовах трудових угод, контрактів або як співвиконавців держбюджетних або регіональних науково-дослідних робіт на термін виконання конкретного проекту, а саме:

- тимчасового залучення до виконання аналітичних та дослідних молодих та відомих вчених регіону, що спеціалізуються на аналогічних проектах. Слід активніше залучати наукові резерви – аспірантів, що проходять підготовку за напрямами «економічні науки» та «державне управління»;
- ревізії економічної тематики держбюджетних безоплатних тем науково-дослідних робіт вищих навчальних закладів регіонів та порядку створення колективу виконавців.

Слід активніше залучати зовнішніх спеціалістів, що знаються на проблемах тем та мають досвід або бажання їх вирішувати. Це також дозволяє створити прозору систему контролю цільового використання бюджетних та позабюджетних коштів, тому що всі витрати мають цільове призначення та обґрунтовуються відповідними кошторисами робіт проектів.

У пошуках виходу з нелегкого становища, у якому опинилася Україна, багато економістів-теоретиків і практики доходять висновку: необхідний рішучий поворот економічної політики держави, місцевих органів влади обличчям до потреб громадян країни. Світовий досвід боротьби із кризами свідчить про те, що можна виявити загальну рису в діях по порятунку національної економіки: майже завжди й скрізь, де досягався успіх, спостерігався поворот убік якості життя.

Аналіз показує, що головні проблеми соціальної сфери України у теперішній час пов'язані з адаптацією населення до нових соціально-економічних умов. Причому вони не однакові для різних верств населення. У

цілому ж ситуацію в соціальній сфері можна охарактеризувати як складну. Багато негативних явищ придбали застійний характер, окремі соціальні проблеми збільшилися й почали становити серйозну небезпеку соціально-економічної стабільності й злагоди в суспільстві.

Відповідно до результатів аналізу й угруповання існуючих проблем української економіки економічні реформи повинні передбачати дії по трьох напрямках:

- забезпечення базових елементів ринкової економіки;
- створення режиму найбільшого сприяння для розвитку малого та середнього бізнесу;
- розвиток окремих галузей, структурно важливих для економіки країни.

Якість життя людей визначається двома основними факторами: по-перше, тими умовами, яке створила держава для реалізації можливостей людини; по-друге, готовністю й здатністю самих людей використовувати ці можливості. Таким чином, реальна якість життя – це спільна справа держави і людини.

У пошуках виходу з нелегкого становища, у якому опинилася Україна, багато економістів-теоретиків і практики доходять висновку: необхідний рішучий поворот економічної політики держави, місцевих органів влади обличчям до потреб громадян країни. Світовий досвід боротьби із кризами свідчить про те, що можна виявити загальну рису в діях по порятунку національної економіки: майже завжди й скрізь, де досягався успіх, спостерігався поворот убік якості життя.

Основні цілі по підвищенню якості життя населення нашої країни, можна представити у такому вигляді, рис.3.24.

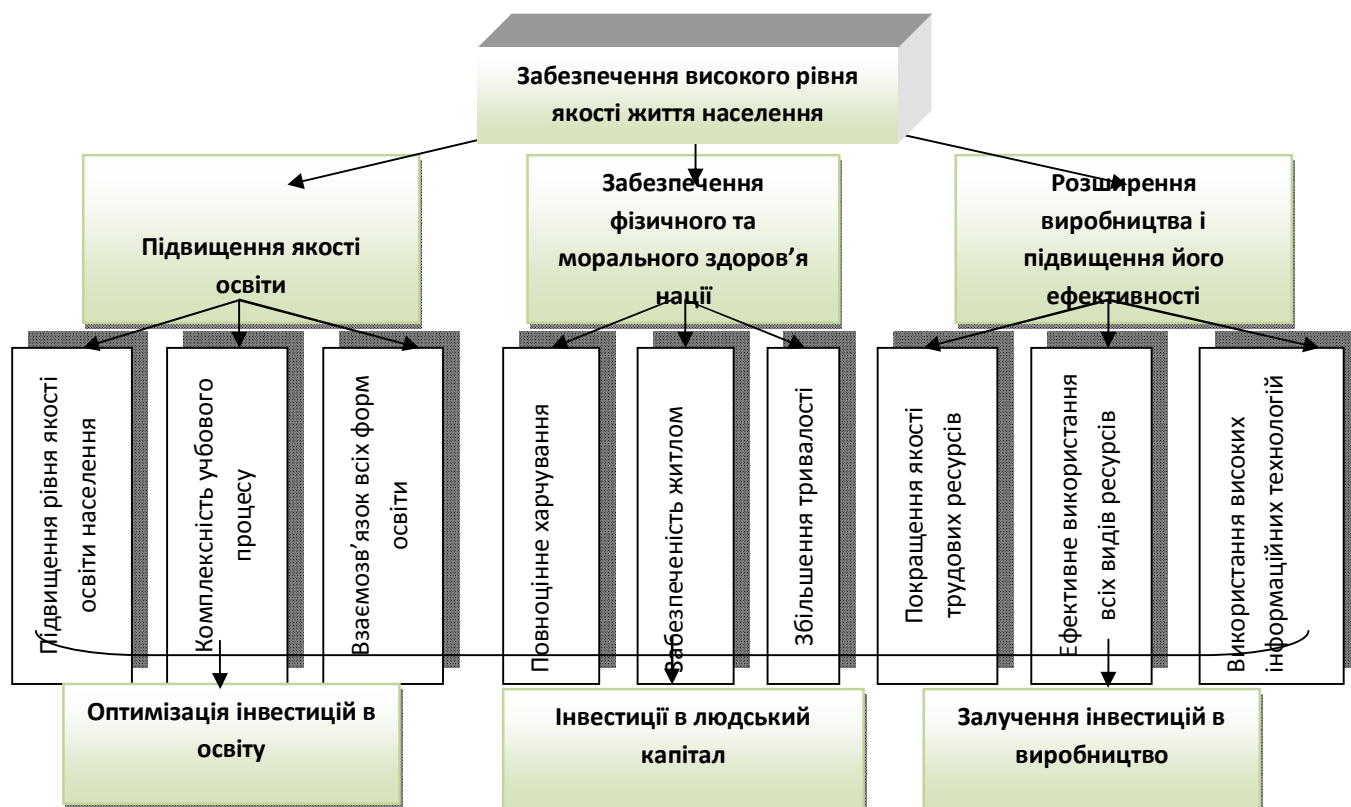

Рис.3.24 Основні цілі по підвищенню якості життя населення

Проведене дослідження надає підстави запропонувати наступний напрям розвитку української економіки:

По-перше, досягнення економічного зростання. При необхідності досягти максимуму виробничих можливостей країни пріоритетними стають екстенсивні чинники – максимальне залучення наявних трудових, природних ресурсів, завантаження тимчасово вільних виробничих потужностей і тому подібне. Такий підхід є результативним в короткостроковому періоді.

Він допускає можливість підвищення рівня життя населення, проте не змінює якість повернутих чинників виробництва. Питання якості економічного зростання актуалізується в довгостроковому періоді, оскільки для його досягнення необхідними стають якісні зрушення задіяних у виробництві чинників – зростання продуктивності суспільної роботи, технологічне оновлення виробництва.

По-друге, що стосується сформованої системи освіти, то вона не повною мірою відповідає потребам ринку роботи. У зв'язку з цим необхідно модернізувати систему освіти, починаючи з дошкільного і закінчуючи вищим і післявузівською професійною освітою, шляхом вдосконалення освітніх програм і стандартів, більшої орієнтації на потреби ринку праці.

Необхідно передбачити здійснення наступних пріоритетних заходів:

- стимулювання освітніх установ, які активно упроваджують інноваційні освітні програми;
- інформатизацію освіти;
- надання державної підтримки вищим і загальноосвітнім установам;
- підвищення якості кадрового складу системи освіти;
- надання здатній і талановитій молоді державної підтримки.

По-третє, також в Україні є потреба в серйозній модернізації системи охорони здоров'я і посиленні пропаганди здорового способу життя у зв'язку з сформованою в державі демографічною ситуацією. Метою модернізації охорони здоров'я також є підвищення доступності і якості меддопомоги для широких верств населення, забезпечення населення ефективними, безпечними і якісними лікувальними засобами.

Необхідно передбачити здійснення наступних заходів:

- забезпечення пріоритетного розвитку первинної медико-санітарної допомоги з акцентом на профілактику захворювань;
- підвищення доступності високих медичних технологій в кардіохірургії, онкології, травматології і, перш за все, їх використання при лікуванні дітей;
- вдосконалення системи державного регулювання цін на лікувальні засоби;
- підвищення якості професійної підготовки і перепідготовки кадрів в області охорони здоров'я.

Важливим напрямом, який сприяє поліпшенню стану здоров'я населення, також буде реалізація заходів, які створюють умови для розвитку масової

фізичної культури і спорту.

По-четверте, необхідно істотним чином підвищити ефективність реалізації соціальних програм, яка вимагає зміни форм і методів роботи органів соціального захисту населення, які повинні бути направлені на створення єдиної системи забезпечення зайнятості і соціального захисту населення, забезпечення координації діяльності органів соціального захисту населення, органів служби зайнятості населення і органів, які здійснюють надання житлових субсидій і інших форм соціальної допомоги, на основі загального планування і реалізації соціальних програм, а також використання єдиних інформаційних баз даних про бідні домогосподарства.

Соціальна політика перебуває у взаємозв'язку з процесами демократизації політичної системи. При розробці засад соціальної політики на перше місце необхідно ставити не інтереси різних соціальних чи демографічних груп та їх узгодження, а людину, як основну складову будь-якої суспільної групи, а на меті діяльності держави та суспільних інститутів ставити задоволення її життєвих потреб за неодмінної умови дотримання громадянських прав і свобод людини [177].

Таким чином, вирішення питань соціального захисту вразливих та малозабезпечених верств населення, підвищення рівня життя населення є одними із першочергових для держави в цілому та її окремих регіонів.

3.3 Соціальне партнерство щодо формування та розбудови політики доходів і зарплати на всіх рівнях суспільного виробництва

У сучасному світі соціальне партнерство є одним із найважливіших аспектів організації соціального ринкового господарства й одним із суттєвих аспектів партнерства між людьми в процесі виробництва і суспільного життя.

В країнах із розвиненою ринковою економікою соціальне партнерство - це система регулювання соціально-трудових відносин та узгодження інтересів найманих працівників й роботодавців через заключення колективних договорів та погоджень. Об'єктом договору є питання оплати праці, зайнятості, умов праці, соціальне забезпечення та соціальні гарантії для працівників визначеної професії, галузі або території, які встановлюються понад гарантованим державою мінімумом.

Наведене визначення соціального партнерства є достатнє узагальненим. Із усіх існуючих визначень можна відокремити три найбільш поширених [32].

Перше. Соціальне партнерство - це система взаємовідносин поміж найманими працівниками і роботодавцями, яка приходить на зміну класовій боротьбі. Класовий конфлікт перетворюється у конфлікт між організаціями, які уявляють різні інтереси у суспільстві, котрі можна погасити шляхом переговорів та досягнення компромісу.

Друге. Соціальне партнерство - це засіб узгодження протилежних інтересів, метод вирішення соціально-економічних проблем та регулювання суперечності між класом найманих працівників та класом власників.

Третє. Соціальне партнерство як засіб регулювання соціально-трудових відносин не існує, оскільки немає об'єктивних умов для його існування. Такої точки зору дотримуються представники вкрай ліберального напрямку, які стверджують, що ринковий механізм сам по собі, без втручання держави та інших суб'єктів здатний регулювати всю систему відносин, уключаючи і соціально-трудова відносини.

Оскільки головною метою соціального партнерства є забезпечення стійкого еволюційного розвитку суспільства, важливим є визначення умов, за якими такий розвиток стає можливим.

В Україні соціальному партнерству розпочали приділяти увагу з кінця 1991р., коли відносно повільне реформування економіки в межах колишнього типу політичної влади змінилося інтенсивними перетвореннями. У період адміністративно-командної системи активно використовувалася майже уся атрибутика соціального партнерства (заклучення колективних договорів, участь трудящих в управлінні виробництвом, переговори по соціальним питанням тощо). Але ж ці процеси не називали соціальним партнерством.

В ході реформування української економіки відношення до соціального партнерства змінилося. Ідеологія соціального партнерства стала активно пропагуватися державою. Вважалося, що сучасне ринкове господарство не може виникнути в Україні і тим більш розвиватися, без налагодженої системи соціального партнерства. Соціальне партнерство повинно було забезпечити громадянський мир в умовах жорстких реформ. Не випадково реформування української економіки супроводжувалося інтенсивною роботою за виробленням правових актів, щоб забезпечити можливість формування системи соціального партнерства.

У відповідності із Законом України "Про колективні договори та угоди"(1993р.) в Україні реалізується вертикальна система соціального партнерства, яка охоплює усі рівні суспільства та припускає можливість заклучення генерального, регіонального, галузевого, професійного та територіального узгодження, а також колективних договорів [75, с.12-35].

Нині в Україні діє Генеральна угода на 2010-2012 рр. Її прийняття відбувалось в атмосфері тривалих консультацій представників робочих комісій сторін роботодавців та профспілок з питань врегулювання принципових розбіжностей відносно проекту Генеральної угоди на 2010-2012 рр. Сторони довго не могли знайти компромісу щодо таких питань:

- темпи зростання середньої заробітної плати;
- оплата праці працівників бюджетної сфери;
- зміни тарифів на газ, електроенергію, послуги транспорту та зв'язку;
- затвердження основного набору продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для визначення прожиткового мінімуму;

- передбачення в бюджеті на 2011 р. відрхувань профспілкам на проведення культурно-масової та оздоровчої роботи.

Станом на 31.12.2010 р. в Україні було зареєстровано близько 95 тис. колективних договорів, під захистом яких перебуває 83,9% працівників [75].

Варто зауважити, що статистичні дані про хід укладання та реєстрації колективних договорів (форма №3- ПВ) не відповідають дійсності, оскільки вони включають лише великі та середні підприємства, тобто не охоплюють малі підприємства та кооперативки.

Зауважимо, що за даними перевірок Державної інспекції праці, майже 90,0% роботодавців певною мірою порушують вимоги трудового законодавства та колективних договорів. Найбільш поширені такі порушення: неукладення трудового договору із найманими працівниками (АК «Макдональдс»), недотримання норм загальнообов'язкового страхування, порушення режиму праці та відпочинку (супермаркети), відсутність доплат за важкі та шкідливі умови праці. Головним порушенням трудового законодавства (на дочірніх підприємствах ТНК, розташованих в Україні) є виплата частки заробітної плати працівникам у «конверті», із якої не відрхується відсоток до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Цей перелік не є вичерпним.

Незважаючи на такі високі показники охоплення, на більшості підприємств України колективні договори так і не стали тим основним нормативно-правовим документом, що реально регулює соціально-трудоі відносини. На малих та середніх підприємствах колдоговори або відсутні, або укладаються формально.

Таким чином, у питаннях, пов'язаних із колективно-договірним регулюванням соціально-трудоіх відносин, наявні невирішені проблеми, особливо на підприємствах недержавної форми власності. На багатьох із них відсутні профспілкові організації, працівники не вважають за необхідне укладати колективні договори і тому залишаються без відповідного соціального захисту та залежать від власників.

Поширеною є практика включення до колективних договорів умов, що суперечать чинному законодавству та погіршують становище працівників, а саме [19]:

- умов, що передбачають виплату заробітної плати один раз на місяць, у той час як відповідно до ст. 115 КЗпП вона виплачується кожні півмісяця, тобто два рази на місяць;
- встановлення для робітників тижневої норми робочого часу тривалістю 42 години замість 40, як це передбачено ст. 50 КЗпП.

В Україні досить розвинута законодавчо-нормативна база: існує великий відсоток підприємств і працівників, охоплених договорами та угодами. Водночас мають місце численні випадки порушення умов договорів і угод, незадоволення їх положеннями як з боку працівників, так і з боку роботодавців та підприємців, традиційно колективні договори на підприємствах-монополістах укладаються, як і на інших підприємствах України, проте

компанії транснаціонального рівня спекулюють на розбіжностях між країнами щодо стандартів життя і соціальних та екологічних норм і намагаються обмежуватися тільки трудовими договорами безпосередньо з працівником. У зв'язку з цим виникає проблема підвищення ефективності чинного законодавства з питань укладання та виконання колективних договорів.

Нині, під час фінансово-економічної кризи, необхідним є подальше коригування колективно-договірної роботи, зокрема на підприємствах-монополістах і дочірніх підприємствах транснаціональних корпорацій, розташованих в Україні.

У країнах із розвинутою ринковою економікою, де основу виробництва складає приватна власність, колективний договір це документ, який дозволяє працівникам добитися вельми суттєвого поліпшення свого соціально-економічного становища.

В Україні колективні договори, як правило, розглядають як чисто формальний документ, який мало що дає працівникам. І навіть, якщо працівникам вдалося заключити вигідний договір, то немає гарантії, що усі його пункти будуть виконані. І хоч Законом України "Про колективні договори і угоди" передбачено заходи відповідальності за невиконання пунктів колективного договору, але ж вони настільки незначні, що навряд чи можуть становити поважну загрозу для сторони, яка їх не виконує.

В Україні ще й досі відсутня головна умова для розвитку договірних відносин поміж найманими працівниками та роботодавцями - немає сильних та міцних профспілок. Безумовно, профспілки в нашій країні існують, але ж вони або слабкі, або займають відверто угодовські позиції.

Реальна слабкість профспілкового руху в Україні викликала різновид соціального партнерства - ситуацію особливої ролі держави в системі соціального партнерства. Слабкість профспілок, відсутність реальних об'єднань роботодавців, їх небажання сідати за стіл переговорів, коли мова йде про вирішення незбіжних інтересів, зневолює державу виступати у тій ролі, яка примушує сторони слухати одна одну, тобто процес формування соціального партнерства нав'язується зверху.

Для того щоб договірна практика регулювання соціально-трудових відносин між найманими працівниками й роботодавцями дійсно отримала розвиток в Україні, недостатньо тільки бажання профспілок, наявності відповідної правової бази й деякої зацікавленості держави. Соціальне партнерство як особливий механізм регулювання соціально-трудових відносин передбачає наявність рівноправних за своєю силою партнерів - профспілок та роботодавців, відроблений механізм узгодження інтересів й вирішення конфліктів, які неминуче виникають в процесі такого узгодження.

Необхідно зазначити, що відсутність відомчої звітності стосовно виконання колективних договорів не дозволяє проаналізувати ефективність колективно-договірної роботи на підприємствах, в установах та організаціях, де діють профспілки. Майже всі колективні договори не вдається виконати у повному обсязі через незадовільне фінансове становище підприємств. За даними перевірок Державної інспекції праці, в Україні близько 90,0% роботодавців

деякою мірою порушують вимоги трудового законодавства та колективних договорів [220-224].

Однією з їх головних причин є порушення деякими роботодавцями положень законодавства про працю, колективних договорів та угод (несвоєчасна виплата заробітної плати, затримка зі сплати її заборгованості, зволікання з переходом на новий рівень тарифних ставок та окладів, порушення під час прийняття та звільнення з роботи, застосування несанкціонованих законодавством штрафів, впровадження робочого режиму, який порушує норми трудового права, надмірна експлуатація праці (часто-густо прихована), відсутність колективних договорів, «тінізація» заробітної плати й ухиляння від сплати внесків до фондів соціального страхування тощо).

З вищенаведеного витікає висновок, що колективно-договірне регулювання повинне розбудовувати й забезпечувати соціальне партнерство, підвищити гарантії в оплатах праці кожного працівника залежно від рівня його кваліфікації й виконуваних робіт, а також результативності праці. Соціальне партнерство держави, представницьких органів роботодавців і представників органів найманих робітників дозволяє впорядкувати співвідношення заробітної плати між галузями, регіонами й окремими категоріями персоналу.

Колективно-договірна система регулювання соціально-трудових відносин в істотному ступені доповнює заходи для прямого й непрямого впливу держави на рівень і диференціацію заробітної плати. Чіткий розподіл функцій і визначення кола проблем, які вирішуються на регіональному, галузевому рівнях і безпосередньо на підприємствах, повинні забезпечувати погоджені дії ланок єдиної системи договірного регулювання трудових відносин без дублювання й протиріч на основі узгодження інтересів усіх учасників переговорних процесів.

На даний момент для України необхідне створення нової моделі соціальної політики, яка б у повній мірі забезпечувала потреби населення у соціальному захисті. При цьому необхідно враховувати досвід інших країн, але не повністю копіювати їх.

Визначальна лінія соціального забезпечення періоду реформування полягає в створенні системи допомоги не лише для осіб літнього віку і нездатних заявити про себе на ринку праці, а й для широких верств населення з низькими доходами, але в межах схеми, яку можливо фінансово підтримати.

Досвід показує, що політика соціального захисту малозабезпеченого, але працездатного населення має тимчасовий характер. Різні види часткового субсидування, зусилля, спрямовані на скорочення безробіття, є, з одного боку, наслідками, а з іншого боку - необхідністю перехідної економіки. Від тимчасових заходів потрібно поступово відмовлятися у міру того, як набирають силу і швидкість ринкові механізми, оскільки дія цих заходів пов'язана з втручанням держави в процес ціноутворення і в ринок праці.

У контексті всього зазначеного пасивність та фінансова неспроможність існуючої соціальної політики обумовлюється надмірно великою кількістю цілей і малою кількістю засобів їх досягнення.

Основними орієнтирами модернізації соціальної політики згідно розробок відділу економічної та соціальної стратегії є наступні [56, с.87-91].

1. Забезпечення цільового характеру пільг соціального спрямування, виключення можливостей користування такими пільгами осіб, які не мають нагальної потреби в їх отриманні при різкому спрощенні механізмів отримання таких пільг потребуючими категоріями населення. Це вимагатиме:
  - монетизації частини пільг з урахуванням зарубіжного, в т.ч. російського досвіду в цьому процесі;
  - нормування пільг з урахуванням встановлених норм споживання житлово-комунальних, транспортних, медичних та інших послуг – з метою виключення надмірного споживання з їх використанням;
  - запровадження єдиного реєстру отримувачів та єдиного електронного обліку прав на отримання пільг, автоматизація процесу надання права на отримання пільги;
  - запровадження (на постійній основі – у 2008 р. подібний ценз було введено Законом України «Про Державний бюджет на 2008 рік...») дохідного цензу, досягнення якого веде до позбавлення права на отримання пільги.
2. Підвищення ефективності використання бюджетних видатків на соціальну сферу, забезпечення їх цільового використання. Це, зокрема, передбачає дії на наступних напрямках:
  - модернізацію управління установами соціальної сфери (насамперед сфери охорони здоров'я) за рахунок посилення повноважень та ініціативних дій місцевих влад;
  - послідовне запровадження страхових засад в наданні соціальних послуг при беззаперечному та на високому рівні забезпеченні надання базових соціальних послуг за рахунок державного бюджету;
  - раціоналізацію фінансування установ соціальної сфери з диференціацією в залежності від їх навантаження, місця розташування, потреб розвитку; збільшення інвестиційної складової соціальних видатків для уникнення непоправних втрат соціальної інфраструктури;
  - диверсифікацію надавачів соціальних послуг (насамперед у житлово-комунальному секторі) з метою забезпечення максимально ефективного використання видатків центрального та місцевих бюджетів, коштів кондомініумів тощо.
3. Посилення впливу держави на розподіл доходів через фіскальні механізми. Держава має забезпечити вилучення та перерозподіл частини отримуваних в суспільстві високих доходів, враховуючи, що значна частина таких доходів утворилася не завдяки продуктивності їх отримувачів, а через структурну недосконалість вітчизняних ринків.

Відтак певне згладжування надмірної диференціації доходів можливе за рахунок запровадження:

- прогресивної ставки прибуткового оподаткування громадян, яка має передбачати зниження ставки податку для низькодохідних категорій населення та запровадження більш високої ставки – для високодохідних; розрахунок адекватної шкали оподаткування може передбачати збереження нинішнього загального рівня податкових надходжень, оскільки позитивний ефект очікується саме від зміни розподілу доходів;
  - оподаткування нерухомості, яка знаходиться у власності фізичних осіб, а також нерухомості невиробничого призначення, яка належить юридичним особам, з передбаченням чіткої загальнодоступної соціальної пільги, яка виключатиме оподаткування реально використовуваного власником житла;
  - впорядкування розрахунку величини та сплати рентних платежів за використання надр, аграрних, природно-кліматичних, рекреаційних ресурсів.
4. Прискорення процесу впровадження пенсійної реформи з формуванням механізмів інвестиційного використання коштів пенсійних фондів, гарантуванням надійності їхніх вкладень. Це, зокрема, передбачатиме:
- створення системи страхування пенсійних внесків;
  - розширення спектру фінансових інструментів, доступних для інвестування;
  - завершення формування нормативно-правової бази пенсійного страхування, в тому числі – визначення чіткого співвідношення відповідальності державних та недержавних установ пенсійного страхування.
5. Активізація державної політики на ринку праці з метою його якнайшвидшої адаптації до структурних змін, які відбуваються в економіці, та оптимізації використання трудового потенціалу регіонів та країни в цілому. Зокрема:
- забезпечення стратегічної адекватності державного замовлення на підготовку фахівців системами вищої та спеціальної освіти;
  - запровадження механізмів оперативної поточної перепідготовки працівників, які вивільняються, або бажають змінити спеціальність за власною ініціативою;
  - вжиття заходів щодо підвищення територіальної мобільності працівників;
  - розширення мережі соціальних робіт для абсорбції зростаючого числа вивільнених працівників.
6. Заохочення дій, які здійснюються підприємствами щодо підвищення продуктивності праці та супроводжуються відповідним збільшенням доходів працюючих:

- впровадження податкових стимулів інвестиційних процесів, пов'язаних з підвищенням продуктивності використання трудових ресурсів;
  - заохочення проведення навчань з підвищення кваліфікації персоналу підприємств, в тому числі – середнього та вищого управлінського персоналу – для різних категорій персоналу та галузей економіки такі навчання могли б фінансуватися за рахунок коштів самих підприємств, громадян, центрального чи місцевих бюджетів, а також міжнародної технічної допомоги;
  - запровадження практики угод між підприємствами та регіональними центрами зайнятості щодо можливостей пріоритетного працевлаштування працівників вивільнених внаслідок запровадження підприємствами технологій, які збільшують продуктивність праці та зменшують потребу в персоналі.
7. Здійснення цільових кроків щодо стимулювання розвитку національного виробництва у відповідь на зростання внутрішнього споживчого попиту, зокрема:
- спрощення умов для довгострокового кредитування інвестиційних проектів;
  - запровадження виважених обмежень надходження на український споживчий ринок надмірного імпорту;
  - розбудова інфраструктури внутрішнього ринку, надання інформаційно-методичної підтримки доведення вітчизняної продукції до споживача;
  - тимчасове призупинення приєднання України до відповідного положення СОТ та запровадження практики пріоритетного придбання бюджетними установами товарів вітчизняного виробництва.
8. Заохочення й розвиток соціальної відповідальності бізнесу:
- запровадження фіскальних засобів заохочення соціальної відповідальності бізнесу;
  - активне пропагування цінностей та стандартів соціально відповідального бізнесу;
  - державна підтримка національних і міжнародних ініціатив, пов'язаних з соціальною відповідальністю, сприяння запровадженню в Україні міжнародних соціальних стандартів ведення бізнесу, запровадження стосунків державно-приватного партнерства, яке полягає у встановленні довгострокових відносин між суб'єктами центральної або місцевої влади та підприємствами чи їх громадськими об'єднаннями з приводу вирішення важливих для усього суспільства соціально-економічних проблем [97].

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України можна виділити такі основні блоки заходів, спрямованих на формування ефективної системи соціального партнерства в нашій країні:

Формування ідеології і культури соціального партнерства в широкому розумінні, що потребує доброї волі й значних тривалих зусиль від усіх сил суспільства і всіх свідомих громадян. Організувати цю роботу і подати реальний приклад її здійснення в державному секторі економіки покликана держава. Загалом необхідна активізація й підвищення ефективності державних функцій в організації соціального партнерства як власника, роботодавця, законодавця, арбітра, посередника, координатора, гаранта дотримання законів.

Наймогутнішим чинником розвитку соціального партнерства (як і його результатом) є створення сприятливого економічного клімату, зокрема шляхом послаблення податкового тиску і боротьби з корупцією, що приведе до оздоровлення національної економіки, її детінізації і поступового виходу з кризи.

Підвищення доходів населення загалом, і передусім трудових доходів, подолання бідності, створення умов для розвитку середнього класу має стати пріоритетним завданням суспільства і держави. Державний протекціонізм на ринку праці, його соціалізація, суттєве підвищення розмірів оплати праці в держбюджетних організаціях слід розглядати як важливу передумову узгодження інтересів суб'єктів соціального партнерства.

Окремим масштабним завданням слід вважати оздоровлення морального клімату в суспільстві, подолання корумпованості, забезпечення законності й правопорядку, відновлення довіри до державних інститутів та держслужбовців.

Має оформитися роль роботодавців та їх представницьких організацій у суспільстві загалом і в організації соціального партнерства зокрема. Важливою є також активізація соціальної свідомості й ролі найманих працівників як учасників соціального партнерства. Профспілки повинні стати реальними виразниками інтересів трудящих. За профспілками владою і роботодавцями (і суспільством в цілому) має бути визнане право боротися за встановлення вигідніших (порівняно з необ'єднаними у профспілки працівниками) умов праці та її оплати для членів профспілок. Працівник повинен мати реальну мотивацію членства в профспілках, зокрема — можливість вигідніше колективно продати свої трудові послуги.

Оскільки в найближчій перспективі нереально розраховувати на демонополізацію ринку праці (це можна вважати завданням соціального партнерства на майбутнє), поки що потрібно орієнтуватися на таку рівновагу на ринку праці, за якої монополія (монопсонія) покупців трудових послуг — роботодавців, була б урівноважена об'єднаною (профспілковою) монополією продавців.

Для врівноваження і збалансування інтересів суб'єктів соціального партнерства наймані працівники і їхні представники — профспілки — мають чимось компенсувати роботодавцям і державі підвищення ціни на трудові послуги. Приваблива, але абстрактна мета — соціальна злагода — мало надихає роботодавців на поступки. Підвищення продуктивності праці й кінцеві результати роботи підприємства залежать не лише від працівників, але і від рівня управління та забезпечення виробничого процесу. Зустрічні обов'язки

працівників мають бути такими ж конкретними, як і обов'язки роботодавців з підвищення заробітної плати.

Як можливий реальний внесок найманих працівників і профспілок у справу економічного зростання на мікро-, мезо- і макроекономічному рівнях можна розглядати такі обов'язки: участь працівників у інвестиційних програмах своїх підприємств (галузей, регіонів); формування власної самофінансованої системи підтримання кваліфікації робочої сили, розвитку людського капіталу; цільове кредитування державних і муніципальних програм за узгодженими стратегічними напрямками та ін. Механізми забезпечення зустрічних зобов'язань найманих працівників і профспілок, їхню залежність від рівня виконання своїх обов'язків роботодавцями необхідно закладати у відповідні угоди. Однак при цьому не повинен порушуватися принцип добровільності участі конкретного працівника в програмах, які передбачають певні відрахування із заробітної плати.

Державною владою і місцевим самоврядуванням мають бути сформовані такі умови, які б акцентували увагу сторін на спільних інтересах, заохочували їх до врегулювання соціально-трудових відносин за допомогою всіх зазначених вище кроків, до поширення практики соціального партнерства. Зокрема потрібно створити механізм, який би пов'язував можливості державних і муніципальних преференцій (бюджетних кредитів, податкових пільг, державних замовлень) з рівнем ефективності соціально-трудових відносин на конкретному підприємстві.

Задля забезпечення збалансування інтересів сторін соціального партнерства, ефективного розвитку системи трипартизма необхідне послідовне поширення ідеології й технології соціального партнерства, закладення у свідомість і в практику роботи всіх суб'єктів ринку праці — державних, підприємницьких, профспілкових структур — ідеї справедливого соціального договору, а не соціальної конфронтації. Необхідна велика робота з формування повноправних органів — сторін соціального партнерства.

Тривалий час у Верховній Раді України знаходяться на розгляді проекти законів “Про соціальне партнерство”, “Про об'єднання роботодавців”, “Про трудові колективи”, нова редакція Закону України “Про колективні договори та угоди”. З прийняттям цих законів буде створена сучасна правова база колективного трудового права.

Система індикаторів розвитку соціального партнерства в Україні наведена в табл.3.8.

Ця система статистичних показників відображає стан розвитку соціального партнерства і дає змогу оцінити ефективність виконання прийнятих зобов'язань з основних напрямків діяльності.

Важливим завданням є також формування, виховання у громадян соціальної компетентності й нормативно-правової підготовленості у питаннях прав людини, побудови стосунків з роботодавцем, працевлаштування, соціального захисту, трудового права, діяльності профспілок, пенсійних, страхових та інших фондів тощо. Щодо молодого покоління це завдання

потрібно вирішувати передусім через систему освіти, і це також має стати важливим внеском держави у формування відносин соціального партнерства.

Таблиця 3.8

Складові елементи розвитку соціального партнерства [141]

<i>Система індикаторів стану соціального партнерства в Україні</i>				
1. Сприяння розвитку виробництва, забезпечення продуктивної зайнятості	2. Оплата праці, підвищення рівня доходів	3. Умови праці та відпочинку	4. Соціальний захист та задоволення духовних потреб	5. Організаційний рівень соціального партнерства
1.1. Розвиток виробництва.	2.1. Відповідність оплати праці встановленим мінімальним гарантіям.	3.1. Зайнятість у шкідливих умовах.	4.1. Розвиток державного соціального страхування.	5.1. Діяльність організацій найманих працівників.
1.2. Рівень безробіття.	2.2. Структура фонду заробітної плати.	3.2. Виробничий травматизм.	4.2. Підвищення кваліфікації, професійне навчання.	5.2. Діяльність об'єднань роботодавців.
1.3. Рівень зайнятості.	2.3. Доходи населення.	3.3. Тривалість щорічної відпустки.	4.3. Організація пільг, компенсацій та субсидій за місцем роботи.	5.3. Охоплення працівників колективними договорами.
1.4. Вимушена неповна зайнятість.	2.4. Вагомість оплати праці для забезпечення потреб населення.			5.4. Стан виконання колективних договорів.
1.5. Ефективність державної служби зайнятості.	2.5. Заборгованість із виплати заробітної плати.			

Щодо громадян, які вже вийшли на ринок праці, таке навчання й виховання могло б стати однією з важливих нових функцій громадських організацій, передусім профспілок, їхнім внеском у справу поширення ідей соціального партнерства. Разом з тим, це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності найманих працівників, підвищенню їх соціальної та економічної активності, відповідальності за власну долю, що також матиме не лише соціальні, а й економічні результати.

Нинішній стан відносин соціальних партнерів у сфері праці в Україні слід охарактеризувати як переважання формальних процедур соціального партнерства, які не мають вагомих реальних економічних наслідків. Зазначені

чинники розвитку соціального партнерства потрібно перетворити на конкретну програму дій соціальних партнерів. Необхідно розробити концепцію соціального партнерства для періоду стабілізації і економічного зростання, що почалися останніми роками.

Таким чином, в найближчій перспективі всім сторонам соціально-трудових відносин в Україні належить зайняти свою нішу в справі регулювання національного ринку праці з метою його соціалізації: основним завданням профспілок має стати реальне покращання умов продажу трудових послуг найманими працівниками; підприємці повинні усвідомити як реальний факт залежність успішності свого бізнесу від соціального становища в країні та на підприємстві, отже враховувати й інші, крім збагачення, цілі підприємницької діяльності й людського життя загалом; держава повинна створити механізм заохочення (передусім економічного) сторін до вирішення соціально-трудових проблем методами соціального партнерства.

ВИСНОВКИ

В умовах побудови ендогенно орієнтованої моделі розвитку економіки якість життя населення необхідно розглядати в контексті забезпечення гармонійного і збалансованого розвитку людини. Тому вважаємо, що якість життя населення, як соціально-економічна категорія, це суб'єктивно—об'єктивна інтегральна характеристика фактичних життєвих можливостей людини, які забезпечують її гармонійний розвиток відповідно до цілей суспільного прогресу, та рівень їх реалізації в конкретних умовах.

Саме за такого підходу прогресуюче зростання якості життя населення означатиме розвиток людського потенціалу і виступатиме водночас метою та пріоритетним напрямом суспільного розвитку й асоціюватиметься з соціально-економічним прогресом суспільства, являтиме собою дієвий та ефективний чинник економічного зростання і розвитку.

Заходи, спрямовані на зростання якості життя населення будуть можливі за умови всебічного врахування системної дії чинників впливу на неї. За одну з важливих ознак класифікації факторів взято рівень їх виникнення. Методологічна та практична цінність такого їх розмежування полягає у тому, що воно дозволяє виявити ті обставини, від яких залежить стан і динаміка якості життя населення як на рівні держави, так і безпосередньо в регіоні, окремому населеному пункті. Це дозволить при формуванні соціальної політики та розробці її конкретних заходів достатньою мірою враховувати особливості окремих територій, забезпечить ефективне виконання запланованих заходів на кожному рівні управління без передачі цих функцій на інші щаблі та без дублювання виконуваних дій різними рівнями управління.

Виходячи зі змісту досліджуваної категорії, необхідності забезпечення реалізації принципів всебічного розвитку людини в процесі формування і динаміки якості життя населення та отримання повної і достовірної інформації про нього запропоновано комплекс кількісних, якісних та описових показників якості життя населення. Вони поділені на показники-індикатори, які дозволяють здійснювати співставлення в часовому аспекті, та показники-компаратори, значення яких можуть слугувати орієнтиром розвитку або показувати відмінності у якості життя населенням порівняно з встановленими соціальними нормами і нормативами. Для оцінювання інтегрального показника якості життя населення розглянуто можливість застосування багатомірного статистичного аналізу на основі функції відстаней і схожості.

Розподіл населення за рівнем поточних доходів (витрат) демонструє наявність у сучасній Україні проблеми бідності значної маси населення. В цілому за досліджуваний період у структурі сукупних доходів домогосподарств Причорноморського району відбувається стабільне зростання питомої ваги оплати праці. Окрім цього намітилася стійка тенденція до зростання доходів від підприємницької діяльності. Особливо слід відзначити поступове зростання у структурі доходів домогосподарств питомої ваги пенсійних виплат та стипендій. Натомість, уже котрий рік спостерігається зменшення питомої ваги пільг та субсидій у структурі сукупних доходів домогосподарств

Причорноморського району. Крім цього, у 2008р., при порівнянні з 1999р., відбулося суттєве зменшення питомої ваги натуральних доходів від особистого підсобного господарства, що певною мірою може свідчити про поліпшення матеріального становища населення.

Проведений аналіз структури доходів домогосподарств Причорноморського району за 1999-2008р.р., свідчить, що структурі доходів були притаманні більш інтенсивні зрушення в період 1999-2002р.р. За останні роки структура доходів домогосподарств Причорноморського району змінювалася досить повільно, характеризуючи стабільність формування джерел доходів домогосподарств. Зменшення структурних зрушень у формуванні доходів домогосподарств супроводжувалося позитивними тенденціями зростання головних структурних елементів доходів. Наявність повільного характеру позитивних структурних зрушень у формуванні доходів домогосподарств може свідчити про певну стабілізацію процесів економічного розвитку, що дає можливість населенню формувати свої доходи з більш важливих джерел, таких як оплата праці найманих працівників, доходи від підприємницької діяльності.

Споживання населення Причорноморського району все ще залишається на досить низькому рівні та взагалі є незбалансованим, однак слід відзначити, що протягом 1999-2008р.р. навіть за наявності негативних явищ намітилися позитивні зрушення. Протягом зазначеного періоду відбувалося поступове поліпшення у структурі витрат населення Причорноморського району (навіть за загального досить низького рівня споживання) за рахунок збільшення частки загальних сукупних витрат на непродовольчі товари та послуги й одночасного зменшення витрат на харчування. Однак дані тенденції змінилися, коли при подальшому незначному зменшенні витрат на продукти харчування, також відбулося і зменшення частки витрат на непродовольчі товари, послуги, алкогольні напої та тютюнові вироби, але відбулося збільшення частки інших витрат (страхування, фінансові послуги тощо). Оскільки основна частина сукупних витрат домогосподарств спрямована на забезпечення харчування та оплату житлово-комунальних послуг, то рівень споживання населення є все ще досить низьким. При цьому не менш важливі статті витрат на придбання непродовольчих товарів (зокрема одягу, взуття, товарів особистого догляду) та послуги (охорона здоров'я, освіта, культурне дозвілля тощо) є майже недоступними для більшої частини населення.

У 1999-2008р.р. спостерігалось зменшення частки витрат на харчування, намітилася тенденція до поліпшення кількісних показників харчування, тобто населення стало більше споживати молокопродуктів, м'ясопродуктів, рибопродуктів, фруктів, що містять достатню кількість білків, вуглеводів, мінералів та вітамінів. До того ж, негативом є те, що раціон харчування населення залишається незбалансованим та висококалорійним (навіть більшим за допустимі норми), а це становить загрозу для здоров'я та життєдіяльності людини та свідчить про низьку культуру харчування, низький рівень споживчих можливостей та нерозвинену національну політику у сфері харчування. При дефіциті мікро- та макроелементів, низькій якості спожитих

продуктів та незбалансованому раціоні харчування (тобто енергетична цінність добового раціону набирається за рахунок перевищення жирів) спостерігаються незначні позитивні зміни щодо відповідності поживних речовин у продуктах харчування нормативним вимогам, зокрема збільшення кількості білків та вуглеводів.

Стан соціального середовища в Причорноморського району має ознаки нестабільності, які проявляються, насамперед, через:

- житлові умови, а саме: донині невирішеним залишається питання забезпеченості населення окремим житлом. Унаслідок скорочення темпів надання житла більшість домогосподарств, які не мають можливості самостійно, за власні кошти, покращити свої житлові умови, вимушені перебувати в аварійному житлі та в житлі, де відсутні навіть мінімальні зручності. Загалом сучасні умови проживання населення країни можна вважати задовільними. Недостатній рівень забезпеченості населення житлом за кількісними показниками обтяжується не менш серйозною проблемою низької якості житлових приміщень. Тобто наявне у населення житло, в більшості не обладнане навіть елементарними складовими комфортності житла;

- демографічні процеси, а саме: високий рівень розлучуваності стосовно рівня шлюбності населення, а також значна частина народжень поза шлюбом;

- процеси на ринку праці, а саме, значні масштаби застійного безробіття, коли майже половина безробітних, які раніше працювали, не працює більше року;

- у сфері безпеки оточуючого середовища – через масштабні прояви агресивності суспільства, які проявляються через високий рівень злочинності та, зростання питомої ваги тяжких та особливо тяжких злочинів, які на сьогодні становлять майже половину всіх зареєстрованих злочинів;

- у сфері захворюваності на соціально-небезпечні хвороби – через значні масштаби захворюваності населення на соціально-небезпечні інфекційні хвороби, особливо на туберкульоз, ВІЛ та СНІД, показники захворюваності на які на сьогодні не лише одні з найвищих в Європі, а й мають найвищі темпи поширення в останні роки;

- екологічна безпека, а саме: зростання кількості викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря.

Загальні тенденція поліпшення переважної більшості показників стану соціального середовища вказує на поліпшення, хоча й незначне, загального рівня життя населення Причорноморського району. Зокрема, стабілізація економічних показників та показників стану ринку праці дає основу для подальшого підвищення рівня життя основної маси населення.

Визначено, що формування узгодженої програми щодо підвищення рівня життя населення передбачає реалізацію суперечливих цілей у рамках істотних ресурсних обмежень.

Розвиток системи соціальних стандартів та нормативів має бути комплексним і пов'язаним, насамперед, з розробкою та затвердженням в усіх сферах застосування основних вимог до обсягів та якості послуг, порядку й

умов їх надання різним категоріям населення. Використання соціальних стандартів і нормативів забезпечить захист інтересів громадян у частині надання потрібного обсягу та якості послуг, а також створення умов для вдосконалення цих послуг на базі нових досягнень науки й техніки, надасть змогу реалізувати принципи рівного доступу, добровільності, гуманності й пріоритетності. Водночас використання системи соціальних стандартів і нормативів сприятиме економії трудових, матеріальних ресурсів, а отже, покращанню економічних показників в усіх сферах їх застосування.

З метою ефективного функціонування системи соціальної стандартизації потрібно розробити принципи та чітку структуру управління цією системою, порядок проведення моніторингу застосування державних соціальних стандартів, нормативів і гарантій та їх фінансового забезпечення. Враховуючи різницю у вартості життя по регіонах, основні державні соціальні гарантії мають створювати рівні можливості для споживання, а тому повинні визначатись у залежності від регіонального прожиткового мінімуму, питання затвердження якого варто ставити на державному рівні. Застосування регіонального прожиткового мінімуму дасть можливість вирішити проблему наближення основних державних соціальних гарантій, зокрема, мінімальної заробітної плати, до прожиткового мінімуму, підвищення доходів населення та їх купівельної спроможності та забезпечить єдиний підхід до формування місцевих бюджетів.

На нашу думку, в Україні слід звернути увагу до наукового осмислення соціальних стандартів у деяких розвинених країнах світу. У рамках проекту з дослідження економічної самозабезпеченості сімей слід розробляти та реалізувати так звані стандарти економічної самозабезпеченості (СЕС). Це сума доходу, необхідна для підтримання основних потреб людини, у тому числі сплати податків, з урахуванням звичайної ринкової ситуації, без державних субсидій та матеріальної або нематеріальної допомоги, а також без «приватних субсидій», що надаються приватними особами. У США до державних субсидій та допомог відносять талони на харчування (Food Stamp Program), медичну допомогу, сплачувану відпустку по догляду за дитиною і т. ін. До приватних субсидій належать допомоги церковних спільнот, послуги по догляду за дитиною з боку родичів та інше. СЕС має широко застосовуватися в Україні при формуванні, реалізації та оцінці заходів державної політики.

Принципово важливе значення має розробка стандарту життя, що міг би ґрунтуватися на системі споживчих бюджетів населення і включав показники, визначені на основі сформованого в суспільстві, насамперед, у його середньому прошарку, розуміння достатнього рівня доходів, забезпеченості житлом, зв'язком, транспортом, системою освіти та охорони здоров'я, параметрів особистої безпеки і т. ін. У разі формування такого стандарту доцільно використовувати визнані світовим співтовариством базові принципи розвитку людського потенціалу. Стосовно до сучасних умов України такий соціально-економічний стандарт гідного рівня життя міг би використовувати такі орієнтири:

- щодо бюджету домогосподарств: частка витрат на харчування не перевищує 40% сімейного бюджету; члени родини мають реальну можливість підвищення свого загального чи професійного рівня освіти; у разі потреби витрати на лікування не впливають на якість харчування членів родини або на звичний спосіб життя;

- майнова забезпеченість: домогосподарства, до складу яких входять працездатні особи та/або діти, забезпечені сучасною домашньою технікою та засобами комунікації; домогосподарство, у складі якого є дорослі особи працездатного віку, забезпечене легковим автомобілем;

- житлові умови: наявність житла, що не потребує капітального ремонту, обладнане сучасними комунальними вигодами (водогін, каналізація, сучасні системи опалення тощо), а число кімнат відповідає числу членів родини;

- територіальна доступність закладів соціальної інфраструктури: найближчі заклади освіти, охорони здоров'я, культури, побуту, зв'язку тощо розташовані в межах територіальної або транспортної доступності, відповідно до встановлених нормативів;

- вільний час: робочий час, у тому числі час проїзду до неї, не перевищує 9–10 годин на добу; після витрачання часу на хатню роботу та задоволення фізіологічних потреб залишається 2–3 години вільного часу.

Найважливішим напрямом державної політики для підвищення рівня життя населення в Україні є становлення середнього класу в країні.

Дії держави, які спрямовані на сприяння становленню потужного середнього класу в Україні, повинні полягати не лише в проведенні активної соціальної політики, а й враховувати вплив управлінських та законодавчих рішень в економічній та соціальній сферах на розвиток соціальних груп, що складають середній клас.

Політика сприяння створенню середнього класу в Україні має спиратися на істотне коригування системи пріоритетів соціально-економічного розвитку країни. Економічне зростання забезпечує фундамент для переорієнтації соціальної політики, насамперед, на підтримку працюючого населення, на забезпечення випереджаючого зростання заробітної плати, захист інтелектуальної власності і зміцнення на цих засадах становища висококваліфікованої робочої сили та на підтримку підприємництва. У поєднанні з подоланням надмірної диференціації доходів населення це створить умови для розвитку середнього класу в Україні, який своїми податками і внесками наповнюватиме бюджети всіх рівнів, фінансуватиме необхідні соціальні трансферти і забезпечить вирішення проблем бідності.

Пропонований в роботі підхід дозволяє виявити основні проблемні зони в сфері забезпечення високої якості життя населення. Подальші розробки, на нашу думку, слід проводити як в напрямку більш конкретної оцінки доступності перерахованих споживчих благ (наприклад, якість житла (обладнання житлового фонду водопроводом, газом тощо); доступність окремо вищої, загальної середньої освіти), так і в напрямку розширення переліку тих благ, доступ до яких може забезпечити високу якість життя (наприклад,

доступність якісного медичного обслуговування). Можливим є також проведення порівняння якості життя між регіонами України, а також між містом і селом на основі визначення доступності основних споживчих благ.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що соціальна політика держави повинна мати комплексну складову та використовувати наступні підходи:

1) Ототожнення соціального та суспільного, тому за цим підходом соціальна політика - це суспільні дії щодо вирішення загальносуспільних проблем. Її мета - досягнення цілей всього суспільства. Отже, при такому підході особисті проблеми людини, приміром, - втрата роботи, хвороба, похилий вік тощо, - залишаються на другому плані.

2) Необхідність вирішення, перш за все, питань захисту соціально вразливих та потенційно небезпечних верств населення через систему державних допомог та доброчинної діяльності. Такий підхід обмежує активність державних та громадських інститутів лише частиною суспільства.

3) Пом'якшення негативних наслідків індивідуальної та соціальної нерівності через систему перерозподільних заходів. В основу частіше за інше покладається податкова політика, що спрямована на вирівнювання диференціації прибутків.

4) Дієвість принципів соціальної справедливості та соціального партнерства як основних цінностей сучасного громадянського суспільства.

5) Регулювання, перш за все, соціально-трудових відносин, тобто відносин праці та капіталу, найманих працівників та роботодавців, а всі інші соціальні заходи будуються на цій основі.

Слід зазначити, що кожний з цих підходів має раціональне зерно, хоча й не позбавлений деяких, вказаних вище, обмежень. Активна соціальна політика, що проводиться на державному та регіональному рівнях, має охоплювати всі аспекти соціального життя та сектори соціальної сфери. Все це зумовлює й головні завдання у сфері державного регулювання та контролювання соціальної політики, а саме:

- надання першочергового значення соціально-орієнтованій економіці;
- своєчасне виявлення й розв'язання соціальних суперечностей та конфліктів;
- сприяння формуванню таких суспільних умов, які б позитивно впливали на розвиток соціальної структури суспільства з урахуванням потреб виробництва, науково-технічного, соціального й духовного прогресу, здійснення необхідних заходів для оздоровлення соціально-морального клімату в Україні;
- створення дійових соціальних стимулів для високопродуктивної і якісної праці;
- дотримання в суспільстві (з урахуванням його об'єктивних можливостей) принципу соціальної справедливості, що є нагальною потребою внаслідок небаченого досі соціального і майнового розшарування населення України в умовах економічної кризи.

Вирішення цих проблем і має визначати основний зміст соціальної політики в державі, через розробку засад сучасної соціальної політики починаючи з регіону.

Отже, головними засобами досягнення стійкого економічного росту для України можуть бути: економічні реформи, модернізація систем освіти та охорони здоров'я, а також підвищення ефективності реалізації соціальних програм, що створить умови для росту добробуту населення, появи масового середнього класу, розвитку малого та середнього бізнесу, а також забезпечить державі можливість проводити активну соціальну політику.

Головною метою державної регіональної політики України є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку територій, усунення основних регіональних диспропорцій, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання. Досягнення поставлених цілей можливе за умови максимального використання потенціалу та переваг розвитку кожного окремого регіону, підвищення ролі регіональних органів влади у визначенні довгострокових перспектив розвитку та відповідальності за їх досягнення.

Згідно з цим авторами розроблено імітаційну модель прогнозного аналізу розвитку людських ресурсів на регіональному рівні, що базується на показниках якості життя населення. Модель побудовано з використанням методу системної динаміки на програмній платформі технології Ithink.

Аналіз стану справ в області, виявлення найгостріших проблем рівня життя населення регіону, вказує на необхідність визначення та вжиття першочергових дій, спрямованих на покращення соціальної безпеки в регіоні. Для цього необхідний комплексний системний підхід до розв'язання виявлених проблем на різних рівнях економіки.

На макрорівні з метою зниження кількості населення, яке має низький рівень доходів, пропонуємо вжити наступні заходи: внести зміни до формульної методики розрахунку доходів, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, в частині врахування при розрахунку обсягу закріплених доходів показників економічного розвитку та реальної бази оподаткування конкретних регіонів. Необхідно встановити жорсткий контроль за відповідальністю міністерств, відомств за стан погашення заборгованості із заробітної плати підприємствами, які перебувають у їхньому управлінні для врегулювання питання погашення заборгованості із заробітної плати на рівні центральних органів виконавчої влади.

На мезорівні для подолання демографічних проблем необхідно: забезпечити рівний доступ вагітних жінок до засобів збереження свого здоров'я та здоров'я майбутньої дитини шляхом відкриття спеціалізованих закладів/відділень при установах соціального обслуговування; впровадити заходи на обов'язковій основі, спрямовані на підвищення тривалості самостійного незалежного життя осіб похилого віку; розповсюджувати рекламу, яка підштовхуватиме населення до здорового способу життя. З метою розв'язання проблем зайнятості сільського населення доцільно: стимулювання

розвитку фермерських господарств та інших підприємств, які займатимуться сільським господарством на професійній основі та з використанням сучасних індустріальних технологій; диверсифікація зайнятості сільського населення; розвиток переробної промисловості та інших галузей агропромислового комплексу, соціальної сфери, сфери послуг, рекреації та туризму, різних видів несільськогосподарської діяльності в сільській місцевості. Для покращення соціальної інфраструктури області доцільно періодично організувати збір коштів на покращення матеріально-технічної бази шкіл та вузів та на забезпечення лікувально-профілактичних закладів сучасним медичним обладнанням та санітарним автотранспортом, взамін на це надавати можливість безкоштовної реклами в регіональних засобах масової інформації.

Зміцнення соціально-економічного потенціалу регіону, підвищення рівня та якості життя населення, можна досягти шляхом забезпечення комплексного і збалансованого розвитку районів і міст, відтворення і розвитку людських ресурсів, підтримки галузей пріоритетного розвитку, малого та середнього бізнесу з метою створення нових робочих місць, виробництва якісної конкурентоспроможної продукції. Вивчення досвіду вирішення проблем розвитку людських ресурсів на регіональному рівні дозволяє запропонувати комплекс стратегічних регіональних програм, які складються з визначених цілей, відповідних завдань, цільових програм і завдань, щодо їх виконання, а також очікуваних результатів та показників реалізації завдань, що, на нашу думку, мають уможливити створення відповідних умов щодо перманентного розвитку людини (у якості приклада обрана Одеська область). Регіональні стратегічні програми представлені у додатках [M1-M6].

Аналіз показав, що методичний підхід до формування програм з окремих питань рівня життя призводить до розпилення фінансових, інтелектуальних і трудових ресурсів, їх відірваності від існуючих проблем. Тому для ліквідації такого стану пропонується додати в організаційну структуру Причорноморського регіону Центр управління його інноваційно-інвестиційним розвитком, створений при Інституті проблем ринку та економіко-екологічних досліджень, який виступатиме як елемент цілісного механізму управління розвитком регіону.

Основними орієнтирами модернізації соціальної політики мають бути:

1. Забезпечення цільового характеру пільг соціального спрямування, виключення можливостей користування такими пільгами осіб, які не мають нагальної потреби в їх отриманні при різкому спрощенні механізмів отримання таких пільг потребуючими категоріями населення.
2. Підвищення ефективності використання бюджетних видатків на соціальну сферу, забезпечення їх цільового використання.
3. Посилення впливу держави на розподіл доходів через фіскальні механізми.
4. Прискорення процесу впровадження пенсійної реформи з формуванням механізмів інвестиційного використання коштів пенсійних фондів, гарантуванням надійності їхніх вкладень.

5. Активізація державної політики на ринку праці з метою його якнайшвидшої адаптації до структурних змін, які відбуваються в економіці, та оптимізації використання трудового потенціалу регіонів та країни в цілому.

6. Заохочення дій, які здійснюються підприємствами щодо підвищення продуктивності праці та супроводжуються відповідним збільшенням доходів працюючих.

7. Здійснення цільових кроків щодо стимулювання розвитку національного виробництва у відповідь на зростання внутрішнього споживчого попиту.

8. Заохочення й розвиток соціальної відповідальності бізнесу.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України можна виділити такі основні блоки заходів, що мають бути спрямовані на формування:

1. Формування ідеології і культури соціального партнерства в широкому розумінні, що потребує доброї волі й значних тривалих зусиль від усіх сил суспільства і всіх свідомих громадян.

2. Підвищення доходів населення загалом, і передусім трудових доходів, подолання бідності, створення умов для розвитку середнього класу має стати пріоритетним завданням суспільства і держави. Державний протекціонізм на ринку праці, його соціалізація, суттєве підвищення розмірів оплати праці в держбюджетних організаціях слід розглядати як важливу передумову узгодження інтересів суб'єктів соціального партнерства.

3. Окремим масштабним завданням слід вважати оздоровлення морального клімату в суспільстві, подолання корумпованості, забезпечення законності й правопорядку, відновлення довіри до державних інститутів та держслужбовців.

4. Має оформитися роль роботодавців та їх представницьких організацій у суспільстві загалом і в організації соціального партнерства зокрема. Важливою є також активізація соціальної свідомості й ролі найманих працівників як учасників соціального партнерства. Профспілки повинні стати реальними виразниками інтересів трудящих. За профспілками владою і роботодавцями (і суспільством в цілому) має бути визнане право боротися за встановлення вигідніших (порівняно з необ'єднаними у профспілки працівниками) умов праці та її оплати для членів профспілок. Працівник повинен мати реальну мотивацію членства в профспілках, зокрема — можливість вигідніше колективно продати свої трудові послуги.

5. Оскільки в найближчій перспективі нереально розраховувати на демонополізацію ринку праці (це можна вважати завданням соціального партнерства на майбутнє), поки що потрібно орієнтуватися на таку рівновагу на ринку праці, за якої монополія (монопсонія) покупців трудових послуг — роботодавців, була б урівноважена об'єднаною (профспілковою) монополією продавців.

6. Як можливий реальний внесок найманих працівників і профспілок у справу економічного зростання на мікро-, мезо- і макроекономічному рівнях можна розглядати такі обов'язки: участь працівників у інвестиційних програмах своїх підприємств (галузей, регіонів); формування власної самофінансованої

системи підтримання кваліфікації робочої сили, розвитку людського капіталу; цільове кредитування державних і муніципальних програм за узгодженими стратегічними напрямками та ін. Механізми забезпечення зустрічних зобов'язань найманих працівників і профспілок, їхню залежність від рівня виконання своїх обов'язків роботодавцями необхідно закладати у відповідні угоди. Однак при цьому не повинен порушуватися принцип добровільності участі конкретного працівника в програмах, які передбачають певні відрахування із заробітної плати.

7. Державною владою і місцевим самоврядуванням мають бути сформовані такі умови, які б акцентували увагу сторін на спільних інтересах, заохочували їх до врегулювання соціально-трудових відносин за допомогою всіх зазначених вище кроків, до поширення практики соціального партнерства. Зокрема потрібно створити механізм, який би пов'язував можливості державних і муніципальних преференцій (бюджетних кредитів, податкових пільг, державних замовлень) з рівнем ефективності соціально-трудових відносин на конкретному підприємстві.

8. Важливим завданням є також формування, виховання у громадян соціальної компетентності й нормативно-правової підготовленості у питаннях прав людини, побудови стосунків з роботодавцем, працевлаштування, соціального захисту, трудового права, діяльності профспілок, пенсійних, страхових та інших фондів тощо. Щодо молодого покоління це завдання потрібно вирішувати передусім через систему освіти, і це також має стати важливим внеском держави у формування відносин соціального партнерства. Щодо громадян, які вже вийшли на ринок праці, таке навчання й виховання могло б стати однією з важливих нових функцій громадських організацій, передусім профспілок, їхнім внеском у справу поширення ідей соціального партнерства. Разом з тим, це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності найманих працівників, підвищенню їх соціальної та економічної активності, відповідальності за власну долю, що також матиме не лише соціальні, а й економічні результати.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити узагальнюючий висновок про те, що його основним результатом є розвиток теоретико-методологічних положень та обґрунтування системних скоординованих дій щодо формування і реалізації ефективної соціальної політики, яка сприятиме суттєвому покращенню якості життя населення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Указ Президента України «Про Стратегію подолання бідності» від 15 серпня 2001 р. № 637/2001.
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексної програми забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності» від 21 грудня 2001 р. № 1712.
3. Концепція реформування податкової системи України (Підготовлено робочою групою Секретаріату Президента України у складі: [В. Ланового, І. Акімової, М. Альперовича, Д. Боярчука, І. Голоднюк, **Дубровського**, М. Катеринчука, С. Кисельова, С. Ковалюка, **Ляпіної**, О. Пасхавера, М. Полудьонного, О. Рогозинського, А. Федоренка]. – Київ: 2005. –195 с.
4. Проект Закону «Про продовольчу безпеку України» //[Електронний ресурс]. Режим доступу: search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/.../JF6GI00A.htmlhttp://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI00A.html.
5. Айвазян С. А. Эмпирический анализ синтетических категорий качества жизни населения// Экономика и математические методы .– 2003.–т.39.–№3.– С.18-53.
6. Аитов Н. А. Социальное развитие регионов/ Н. А. Аитов.- М.: Мысль, 1985. - 220 с.
7. Анимица Е. Г., Елохов А. М., Сухих В. А. Качество жизни населения крупнейшего города. - Екатеринбург, 2000.
8. Баженов С. А., Маликов Н. С. Качество жизни населения: теория и практика// Уровень жизни населения регионов России. – 2002. - №10.
9. Базілінська О. Макроекономіка: Навчальний посібник для студентів ВНЗ/ Олена Базілінська, М-во освіти і науки України. - К.: Центр навчальної літератури, 2005. - 442 с.
10. Балацкий Е. Использование индикативного мониторинга структурного развития экономики при разработке [российской] промышленной политики/ О-во и экономика–2001 – № 5, С.53-67.
11. Бедность. / Цит. по: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Бедность>.
12. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования: Пер. с англ. / Д. Белл. -М: Академия, 1999.-785 с.
13. Бестужев-Лада И.В., Батыгин Г.С. О «качестве жизни» // США: экономика, политика, идеология. - 1978. -№1.- С. 23-25.
14. Богданова Т. І. Якість життя населення – як мета політики соціально-орієнтованої держави. //Вісник соціально-економічних досліджень. Вип.37./ Одес.держ.екон.ун-т.- Одеса: ОДЕУ,2009.-343 с. -С.8-15.
15. Бойко В. І. Продовольча безпека України в контексті глобалізації проблеми.К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки»УААН, 2007.–30с.
16. Бобков В.Н., Мстиславский П.С.. «Качество жизни: сущность и показатели»// Человек и труд. -1996. – № 6
17. **В. Ющенко выделил 4 приоритета социально-экономического развития страны на 2009 год.**// www.rbc.ua/rus/newsline

18. Васильев Ю. А., Сухих В. А. Качество и стиль жизни российского сельского социума 60-90-х годов: синдром и уроки социальной трансформации // Социальные реформы в России: теория и практика. - М., 1996
19. Вивчення практики колективно-договірної роботи на підприємствах - монополістах та дочірніх підприємствах ТНК, розташованих в Україні, та пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства з цих питань. / Звіт про НДР/ ДУ НДІ СТВ. - №ДР 01080005184.- Луганськ, 2008.- 41с.
20. Войтенкова Г. Ф. Разработка в ООН обобщающих измерителей уровня жизни и социального развития для международных сопоставлений// Уровень жизни населения регионов России. – 1994. - №2.
21. Гохберг Л. М. Інвестиційна діяльність і інноваційні процеси: тенденції і проблеми / Л.М. Гохберг, І. Кузнецова // Економіст. – 2002. – №2.– С. 50-59.
22. Гончаренко Е. Н. Финансовые методы управления инвестиционными проектами / Е. Н. Гончаренко.– Одесса: Астропринт, 2008. – 208 с.
23. Гриньов В. Ф. Инновационный менеджмент: [учебное пособие] / В.Ф Гриньов.– К.: МАУП, 2000. – 148 с.
24. Геєць В. М., Панченко Є. Г., Лібанова Е. М. та ін.; За ред. В. М. Гейця. Перехідна економіка. Київ: Вища школа, 2003, 591 с.
25. Герасименко Г. В. Гендерні аспекти соціально-економічної політики в Україні// Автореферат на здобуття наукового ступеня д.е.н. зі спеціальності 08.09.01. «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика», НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень. – Київ, 2004 р.
26. Герасимова И. Н. Качество социальной сферы и жизни населения как фактор прогрессивного социально-экономического развития общества / И.Н. Герасимова, Н. Е. Григорьева // Научные труды Вольного экономического общества России. – М., 2007. – №2. – С. 71-75
27. Герасимова И. Н. Повышение качества жизни населения как один из факторов экономического развития страны: монография. –Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 2008. 144 с.
28. Герасімов О. Аналіз сучасного стану колективно-договорного регулювання в Україні/ О. Герасімов // Україна: аспекти праці.- 2011р.-№2.- С.45 -50.
29. Глушакова О. В. Управление качеством трудовой жизни наемных работников как фактор повышения эффективности труда [Текст] / О. В. Глушакова // Актуальные проблемы социально-экономических и научно-технических исследований в Кузбассе. Материалы научно-практической конференции: том 1.-Кемерово: ТГУ. Представительство Томского государственного университета в г. Кемерово, 2004.- С.21-25.
30. Головне управління статистики в Одеській області // <http://www.od.ukrstat.gov.ua/>
31. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики. М., 2006. 125 с.
32. Гуляева Н. П. Бедность как социальная проблема. / Цит. по: http://zhurnal.lib.ru/n/natalxja_p_g/tema96.shtml.

33. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество: Пер. с англ./ Дж. К. Гэлбрейт.-М.: Прогресс, 1969.-480 с.
34. Гэлбрейт Дж. К. Общество изобилия. - М., 1968. - С. 26.
35. Д. Мидоуз. За пределами допустимого: глобальная катастрофа или стабильное будущее? / Д. Мидоуз, И. Рандерс // Новая постиндустриальная волна на Западе. - М.: Academia, 1999. -С.575-595.
36. Державне агентство України з інвестицій та інновацій. /Державна інноваційна фінансово- кредитна установа: Звіт про діяльність установи. – Київ: 2008. – 48 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.in.gov.ua/
37. Давыдова, Е. В. Измерение качества жизни / Е. В. Давыдова, А. Б. Давыдов. – М.: РАН, Инст. Социологии, 1993. – 52 с.
38. Дзюба І. В. Категорія рівня життя населення: сучасний підхід / І. В. Дзюба // Статистика України. – 2004. - № 1. – С. 68 – 71.
39. Доклад о развитии человека 2007/2008. Борьба с изменениями климата:<http://gue.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=31234&id=106>
40. Доклад о развитии человеческого потенциала в Российской Федерации 2006/2007. Регионы России: цели, проблемы, достижения. ООН, М.,2007.
41. Доступність житла в різних країнах світу //[Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sob.ru/issue4918.html>
42. Евсеенко Е. А Интегральная оценка качества жизни: зарубежный опыт./ Вступление России в ВТО: проблемы и перспективы. Материалы научно – практической конференции. Тюмень: 2006.
43. Егоршин А. П. Качество жизни населения региона / А. П. Егоршин, А. К. Зайцев // Народонаселение, 2005. – № 1. – С. 14 - 27.
44. Єщенко П. С., Палкін Ю. І. Сучасна економіка. Київ: Вища школа, 2005, 327 с.
45. Жеребин В. М. Уровень жизни населения / В. М. Жеребин, А. Н. Романов. – М. : ЮНИИТИ - ДАНА, 2002. – 592 с.
46. Заробітна плата та стан її виплати в Одеській області//Економічна доповідь.– ГУС в Од.області. Вих.: №10-06/264 від 28.04.2009р.–41с.
47. **Звіт з людського розвитку в Україні**, 2008. – New York, UNDP, 2008. – 124 с.
48. Земскова Н. П. Формирование привлекательного инвестиционного климата муниципального образования [Текст]/ Н. П. Земскова// Журнал «Интеграл»/ Москва, 2007.
49. Зиятдинов А. Р. Государственное регулирование качества жизни как фактор экономического развития общества. Вестник Казанского технического университета им.Туполева. Казань. Издательство КГТУ (КАИ).2006. № 4 .- С. 87-88.
50. Известный футуролог назвал приоритеты для Украины // <http://korrespondent.net/business/economics/727672>
51. Иконникова Г. И. «Технологические» фальсификации общественного процесса / Г. И. Иконникова. - М.: Мысль, 1986.-143 с.
52. Індекс розвитку людського потенціалу – що це таке? / Цит. по:

<http://propaganda-journal.net / 273.html>.

53. Казенина Т. В. Мониторинг качества жизни населения депрессивного региона (на примере Кировской области) // http://isei.communityhost.ru/thread/?thread__mid=772237909

54. Качан Є.П. Розміщення продуктивних сил України. Київ: ВД "Юридична книга", 2001, 552 с.

55. Керівництво ВАТ «Укрнафта» - основна проблема нафтогазової промисловості? // Профспілкові вісті. – 2008. - №339. – С.12.

56. Коломийчук В.С. Сучасні соціальні процеси в Україні: актуальність дослідження, особливості трансформації // Регіональна економіка. -2003. -№1. -с.87-91.

57. Кононенко В. Реструктуризація державного управління соціального розвитку села// Україна: аспекти праці. – 2003. - №7. – С.38-41

58. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України // Урядовий кур'єр.-1997.-№21-22.

59. Концепція загальнодержавної програми забезпечення житлом громадян на 2009-2012 рр.: Проект // Урядовий кур'єр– 2007.–13 листопада – С.5-6

60. Копнов В. Принципы качества жизни // Стандарты и качество. - 2003. - № 2. - С. 37.

61. Коссов В. В. Динамика качества жизни в субъектах Российской Федерации и направленность социальной политики //Мир России– 2001– № 2.

62. Кравченко В. І. Фінансування будівництва житла: Новітні тенденції// В. І. Кравченко, В. І. Паливода.- К.: Вид.Дім «Києво-Могилянська академія», 2006.–Ч 1.–С.19-20

63. Кранепуль П. Роль концепции «качество жизни» в обновлении социал-реформистской политики в 70-е и 80-е годы / П. Кранепуль, Е. Георги //Актуальные проблемы современной буржуазной философии и социологии.-Л.: Изд-во Ленинград ун-та, 1983.-Вып.5.-С. 113-117.

64. Кузьбожьев Э. Н., Козьева И. А., Световцева М. Г. Экономическая география и регионалистика/ Учебное пособие –М., 2007, 425 с.

65. Лебідь Н. П. Соціально-екологічні аспекти розвитку території (суспільно-географічне дослідження на прикладі України): Автореф. дис.канд. геогр. наук. – К., 1995. – 20с.

66. Лісовський С. А. Основи сталого (збалансованого) економічного, соціального, екологічного розвитку / С. А. Лісовський. – Житомир: Полісся, 2007. – 108 с.

67. Львов Д. Мы рабы государства // www.aif.ru.

68. Людський розвиток в Україні: 2003 рік (колектив авторів) / Щорічна науково-аналітична доповідь / За ред. Е. М. Лібанової. – К., 2004. – 290 с.

69. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки і сучасний стан/ Е. М. Лібанова, Н. С. Власенко, О. С. Власюк та ін. – К., 2002. – 110с.

70. Меркулов М. М. Науково-технологічна діяльність: інноваційний аспект: [монографія]/ М. М.Меркулов. – О.: Астропринт, 2007. – 118 с.

71. Майер В. Ф. Уровень жизни населения СССР. – М.: Изд-во «Масхма М.Б. Рівень життя сільського населення // Економіка АПК. – 2002. - №3. – С.112-117.
72. Маликов Н.С. К вопросу о содержании понятия «качество жизни» и его измерению//“Уровень жизни населения регионов России” -2002.– № 2
73. Матвеева И. Качество жизни – новая цивилизационная парадигма / И. Матвеева, Н. Михайлова // Стандарты и качество. – 2000. – № 5. – С. 56 – 61.
74. Матросов В. Д. Нормативні вимоги та досвід підприємств України з укладання колективних договорів: Зб. матеріалів галузевого науково-практичного семінару «Нормативні вимоги і практика регулювання трудових відносин та соціально-економічних інтересів працівників і власників підприємств (установ, організацій) на основі колективного договору». – Одеса, 2008.- С.12 – 35.
75. Махсма М. Б. Економіка праці та соціально-трудові відносини. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2003, 188 с.
76. Мельник С. В. Механізм регулювання соціально-трудової сфери України / С. В. Мельник. – К.: Соцінформ,2009.- 786 с.
77. Мельникова В. І. Макроекономіка: Навч. посібник для студ. ВНЗ/ В. І. Мельникова, Н. І. Клімова. М-во науки і освіти України, Нац. аерокосмічний ун-т ім. М. Є. Жуковського, Нац. банк України. - 2-е вид., доп.. - К.: Професіонал, 2004. - 394 с.
78. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки// Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. -N 1379. <http://www.icps.com.ua/lichylnyk.html>
79. Мигранова Л. А. Развитие содержания категории качество жизни населения. Секция 17. Качество жизни населения России: показатели и критерии.
80. Мир і Росія: матеріали для міркувань і дискусій. / Цит. по: <http://www.worldbank.org/depweb/beyond/mirross/about.html>
81. Митин М. Б. НТР, образ жизни и идеологическая борьба // Проблемы социалистического образа жизни. -М., 1977.-С. 235.
82. Міжнародний центр перспективних досліджень / Податкова реформа: загальне бачення. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.icps.com.ua/lichylnyk.html>
83. Міністерство праці та соціальної політики / Цит. по: http://mlsp.gov.ua/control/uk/publish/article_art_id=86607&cat_id=35829
84. Напрями підвищення рівня добробуту населення в Україні в контексті інституційних реформ / Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.7 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlut/19_7/212_Cholod_197.pdf.
85. Народнонаселение: Энциклопедический словарь / Гл. редактор Г. Г. Меликьян. М., 1994.
86. Національний інститут статистичних досліджень Франції// [Електронний ресурс]. **Режим доступу:**

87. Немец Л. Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Харьков: Факт, 2003. – 383 с.
88. Немец Л. М., Олійник Я. Б., Немец К. А. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні: Монографія: – Харків: РВВ ХНУ, 2003. – 226 с.
89. Непряев Н. И. Показатели качества жизни населения и факторы, влияющие на их изменение в современных условиях / Н. И. Непряев // Качество и жизнь. – 2002. – № 1. – С. 6 – 9.
90. Неретина Е.А. Управление социальными процессами. Саранск: Тип. «Красный Октябрь», 1999.
91. Нестеров Л. Национальное богатство и человеческий капитал / Л. Нестеров, Г. Аширова // Вопросы экономики. – 2003. – № 2. – С. 23 – 25.
92. Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навч. посібник / За заг. ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник.-Ірпінь: 2000.
93. Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-правові проблеми і шляхи вирішення. - Донецьк: ІЕП НАН України, 1997.
94. Общее и особенное в образе жизни социальных групп советского общества / И. Т. Левыкин, Б. А. Бабин, Я. В. Рейзема и др. - М.: Наука, 1987. - 137 с.
95. Орлов А. С. Угрозы в социальной сфере: их диагностика и возможности упреждения в социальной сфере // Вопросы экономики.-1995.-№1.
96. Основні засади формування соціальної політики, орієнтованої на економічний розвиток (розроблені відділом економічної та соціальної стратегії Я. Жаліло) **Інтернет ресурс**
97. Основні показники рівня життя наеслення // [Електронний ресурс]. Режим доступу: ua.fru.org.ua/wp-content/uploads/2011/06/11-03-текст.doc.
98. Основы изучения человеческого развития. Под. ред. Н.Б. Баркалова и С. Ф. Иванова. –Москва: «Права человека», 1998.
99. Петропавлова Г. П. Управление качеством жизни населения региона. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 2003. - 12,8 п.л.
100. Печчеи А. Человеческие качества: Пер. с англ. А. Печчеи. - М.: Прогресс, 1980.- 302 с.
101. Подшибякина Н. О. О некоторых проблемах социального партнерства в условиях глобализации / Н. Подшибякина // Человек и труд.- 2003. - №1. – С.68-70.
102. Пономаренко В. С. Рівень і якість життя населення України. Монографія. / В. С. Пономаренко, М. О. Кизим, Ф. В. Узунов. – Харків : «ІНЖЕК», 2003. – 226 с.
103. Пономаренко В. С., Кизим М. О., Узунов Ф. В. Рівень і якість життя населення України: Монографія.– Х.: Видавничий Дім „ІНЖЕК”, 2003.– 226 с.
104. Пономаренко В.С., Кизим М.О., Узунов Ф. В. Рівень і якість життя населення України. – Харків, 2003. – 226 с.
105. Попов С.И. Буржуазная идеология на пороге XXI столетия / С.И. Попов. - М.: Мысль, 1988. - 270 с.

106. Попов С. И. Проблема «качества жизни» в современной идеологической борьбе / С. И. Попов. - М.: Политиздат, 1977.-279 с;
107. Попов С. И. Проблемы «качества жизни в современной идеологической борьбе. - М., 1977. С. 16.
108. Пояснювальна записка «Оцінка стану продовольчої безпеки України у 2008 році»// [Електронний ресурс]. **Режим доступу:**
109. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області на 2009 рік// Додаток до рішення обласної ради від 20 березня 2009 року №779-V.
110. Програма соціально-економічного та культурного розвитку Одеської області на 2011 рік. Інтернет-ресурс: Сайт Головного управління економіки Одеської обласної державної адміністрації
111. Прокопа І. В. Виробнича сфера села і сільське життєве середовище / І. В. Прокопа Д. О. Мотроніч, Л. О. Шепотько: Інститут економіки НАН України. – К. – 2001. – 119 с.
112. Прокопа І. В. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку / І. Прокопа // Економіка України. - 2007. - № 6. – с. 50 - 59.
113. Прокопа І. Депресивні сільські території: методичні засади визначення / І. Прокопа, О. Попова // Економіка України. - 2007. - № 8.- с. 61 - 70.
114. Проніна І. І. Аналіз рівня життя населення України // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України: Зб. наук. пр. – Тернопіль: Економічна думка. - 2003. – Вип. 2. - С. 303-307.
115. Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки. Київ: КНЕУ, 2003, 148 с.
116. Райзберг, Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 2-е изд., испр. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
117. Реальное богатство народов: пути к развитию человека. Доклад о развитии человека 2010 - 20-е, юбилейное издание // [Електронний ресурс]. **Режим доступу:**
118. Ревайкин А. С. Уровень жизни населения: методология и проблемы регионального исследования / А. С. Ревайкин. - М.: Наука, 1989. - 143 с.
119. Регіональна соціальна політика: інформаційне забезпечення її формування та реалізації// Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / А. В. Барсуков; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. — Л., 2006. — 20 с.
120. Римашевская Н. М., Можина М. А., Рабкина Н. Е.,... Благосостояние, распределительные отношения и проблемы оптимального развития экономики социалистического общества // Экономика и математические методы т.16, вып.3, 1980.
121. Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення/ Монографія. - Одеса, 2007. – 298 с.
122. Рівень і якість життя населення: Монографія / Під заг. ред. Є. П. Кушнар'ова. – Х. Видавничий Дім „ИНЖЕК”, 2004. – 272с.

123. Рубан В. Инновационная модель стратегического развития Украины: методология и опыт / В. Рубан, О. Чубукова, В. Некрасов // Экономика Украины – 2003. – №6. – С. 14-19.
124. Руснак А., Решітько Т. Забезпечення зайнятості сільського населення в пореформений період// Економіка АПК. – 2005. - №5.-С. 117-121.
125. Савюк О. Ю. Оцінка якості населення, складової інтегрального показника якості життя населення (на прикладі Одеського регіону) / Оксана Савюк // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць – Херсон: ПП Вишемирський, 2007. С.239-242.
126. Сергеев М. Стагнация среднего класса//Независимая газета.–2007.– 24 января.
127. Середньорічні показники опосередкованої вартості спорудження житла на 2009 рік //[Електронний ресурс]. **Режим доступу:**
128. Середньорічні показники опосередкованої вартості спорудження житла на 2010 рік // [Електронний ресурс]. **Режим доступу:**
129. Словарь терминов по экономической географии – <http://igras.ru/index.php?r=90&id=1150>
130. Смоквіна Г. А. Шляхи регулювання інвестиційно-інноваційних процесів в Україні / Філіппова С. В., Смоквіна Г. А. // Економіка розвитку. ХНЕУ – 2008. – № 2 (46). – С. 51-53.
131. Социально-демографическое развитие села: региональный анализ / Т. И. Заславская, И. И. Беленькая, И. Б. Мучник и др. - М.: Статистика, 1980. - 343 с.
132. Соціальний захист населення Одеської області у 2009 році/ Стат. збірник за ред. Котвицької Л. Е. Відповід. за випуск Шевченко І. Г., Державний комітет статистики. – О.; Головне управління статистики в Одеській області 2010. - 109 с.
133. Соціальні індикатори рівня життя населення / Державний комітет статистики України. – К., 2002. – 228 с.
134. Соціально-економічний розвиток регіону як основа формування якості життя населення //Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.10.01 / І. В. Фірсова; Харк. держ. акад. міськ. госп-ва. — Х., 2003. — 20 с.
135. Споживання продуктів харчування в домогосподарствах // [Електронний ресурс]. **Режим доступу:**
136. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: в 3т. / За ред.акад НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. — К.: Фенікс, 2007.— Т. 3: Конкурентоспроможність української економіки / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. — К.: Фенікс, 2007. — 556 с
137. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: в 3т./За ред.акад НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. — К.: Фенікс, 2007.— Т. 1: Економіка знань — модернізаційний проект України / За ред. акад. НАН

України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. - К.: Фенікс, 2007. - 544 с.

138. Старощук Б. Фактори формування економічних інтересів регіону// Науковий вісник Чернівецького університету.-2000.- вип. 95 Економіка.- С.33-39

139. Статистичний збірник «Регіони України» 2010 Частина 1.-К.: ДКСУ, 2010-367с. (с.277-280) //[Електронний ресурс]. **Режим доступу:**

140. Статистичний щорічник України за 2008 рік. / Держкомстат України; За ред. Осауленка О. Г. – К: Консультант, 2009. – 650 с.

141. Стойко О. Я. Сучасний стан рівня життя населення України // Матеріали доп. V Міжнародного конгресу українських економістів “Україна у ХХІ столітті: концепції та моделі економічного розвитку”. - Львів: Інститут регіональних досліджень. - 2000. - Ч. 2. - С. 84-87.

142. Тарасов И.Т. Финансы и налоги / Тарасов И. Т., Исаев А. А. – М.: Статут, 2004. – 559 с.

143. Татаревська М. Місце і роль заробітної плати у формуванні середнього класу// Вісник тернопільського національного економічного університету. Науковий журнал.–Випуск 4.–жовтень-грудень 2010 рік.– С.88-97.

144. Татаревська М. С. Потреби як складова категорії «рівень життя» населення// Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 130.- Дніпропетровськ: ДНУ, 2002. –С.61-68.

145. Татаревська М. С. Проблеми гендерної нерівності в Україні// Науковий вісник ОДЕУ. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. –Науки: економіка, політологія, історія. -2009.-№12 (90)–с.111-118.

146. Татаревська М. С. Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення. Монографія.-Одеса: BNW, 2007. – 287 с.

147. Татаревська М. С. Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення: Монографія. – Одеса, 2007. – 298с.

148. Теоретико-методологічні засади економічного зростання в Україні: регіональні аспекти// Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.10.01 / Л. О. Петкова; НАН України. Рада з вивч. продукт. сил України. — К., 2006. — 40 с.

149. Теслюк Р. Умови та чинники якості життя населення. // Вісник Львів.ун-ту. Серія географічна.– Ви.34.– 2004.–С.286-291.

150. Ткачев А. Н., Луценко Е. В.. Качество жизни населения как интегральный критерий оценки эффективности деятельности региональной администрации// Политематический научный электронный журнал Кубанского государственного аграрного университета // <http://ej.kubagro.ru/2004/02/14/>

151. **Тодоров. Ангел Ст.** Качество жизни: критический анализ буржуазных концепций. - М: Прогресс, 1960. - С. 86-89.

152. Толстых В. И. Образ жизни: понятия, реальности, проблемы / В. И. Толстых.- М.: Политиздат, 1975.- С. 81 -94.

153. Топчієв О. Г. Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики / О. Г. Топчієв, Т. М. Безверхнюк,

3. В. Тітенко ; Національна академія державного управління при Президентові України. - ОРІДУ НАДУ, 2005. - 262 с.

154. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. - М.: АСТ, 1999. - 784 с.

155. Удотова Л. Ф. Соціальна статистика. Київ: КНЕУ, 2002, 376 с.

156. Узунов В. Ф. Оцінка рівня і якості життя населення. Автореф. дис. . к-та екон. наук. / В. Ф. Узунов. – Харків, 2004. – 20 с.

157. Узунов Ф. В. Визначення понять і компонентний склад оцінки рівня та якості життя населення регіонів України // Економіка розвитку.– ХДЕУ, 2003.– № 4 (28).– С. 20 – 24.

158. Узунов Ф. В. Методика оцінки рівня та якості життя населення // Зб. наук. робіт „Управління розвитком”.– ХДЕУ, 2004.– № 1.– С. 39 – 47.

159. Узунов Ф. В. Оцінка рівня і якості життя населення. Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.09.01 – Харків: ХДЕУ, 2004. — 19 с.

160. Указ Президента України від 12 липня 2000 року №584 «Про забезпечення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери, що виникли в процесі проведення земельної реформи» //Урядовий кур'єр. – 2000. -№76.

161. Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 рр. Послання Президента України до Верховної Ради України // Кучма Л. Д. Націю звеличують великі цілі і діла. К., 2000. -96 с.

162. Управление социальным обеспечением: практическое руководство для членов попечительских советов органов социального обеспечения в странах Центральной и Восточной Европы / Международная организация труда, 2007.

163. Управління трудовим потенціалом Васильченко В. С., Гриненко А. М., Грішнова О. А., Керб Л. П. - Навч. посіб. - К.: КНЕУ, 2005. - 403 с.

164. Федоров Д. В. Методики оценки качества жизни / Д. В. Федоров // Экономические проблемы труда в России: сб. науч. статей аспирантов, магистров, бакалавров. – Саратов: СГТУ, 2006. – С. 122-127.

165. Форрестер Дж. В. Мировая динамика: Пер. с англ. / Дж. В. Форрестер. - М: Наука, 1978. - 168 с.

166. Форрестер Дж. Мировая экономика Москва: Прогресс, 1978.

167. Хаустова В. Є., Узунов Ф. В. Міжнародний порівняльний аналіз рівня та якості життя населення країн світу // Вісник ДонДУЕТ.– 2003.– № 4 (20).– С. 47 – 55.

168. Хорунжий М. Й. Продовольча безпека: соціально-економічна суть, стан і показники//Економіка АПК.–2003–№6–С. 9-16.

169. Человеческая солидарность в разделённом мире / Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2007. – 400 с.

170. Чиркунова. Е.К. Развитие человеческого капитала и качество жизни // Перспективы роста российской экономики: сб. тр. - Самара: Самар. ун-т, 2006. - С. 119-126. - 0,5 печ. л.

171. Чистов С. М. Державне регулювання економіки: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. - К.: КНЕУ, 2002. - 208 с.
172. Шахназаров Г. Х. Фиаско футурологии: Критический очерк немарксистских теорий общественного развития / Г. Х. Шахназаров. - М.: Политиздат, 1979. - 352 с.
173. Шахова Г. Я. Государственные расходы и социально-экономическое развитие /Г. Я. Шахова //Финансы.-2005. -№8.- С.61.
174. Швець І. Б., Є. В. Шатолова, В. В. Коновальчик. Дослідження якості життя населення України // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – Выпуск 75. – 2004. – С.5-9.
175. Шевчук П. І. Соціальна політика - 2-ге вид. - Львів: Світ, 2005. - 400с.
176. Шкурін Г. Системні підходи щодо підвищення рівня життя сільського населення на основі комплексної оцінки регіонів і визначення їхнього рейтингу //Україна: аспекти праці. - №1. – С.29-38.
177. Экономический анализ системы управления качеством жизни: Монография / О. И. Бетин, Б. И. Герасимов, В. В. Дробышева, Л. И. Федорова, В. В. Худеева; под науч. ред. д-ра экон. наук, проф. О. И. Бетина и д-ра экон. наук, проф. Б. И. Герасимова. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007.– 148 с.
178. Янковой А. Г. Многомерный анализ в системе STATISTICA. – Одесса: Оптимум, 2002. Вып.2. – 325 с.
179. Hunt S. M. & McEwen J. "The development of a subjective health indicator", *Sociology of Health and Illness*, 1980, 2(3), 231-246. <http://fr.wikipedia.org>.
180. de Leval N. "Scales of depression, ill-being and the quality of life -is there any difference? An assay in taxonomy", *Quality of life research*, 1995, 4, 259-269. Etude Trend Observer 2008 d'Ipsos, cit?e dans Aujourd'hui, les consommateurs y regardent deux fois, in *Les Echos*, 2 d?cembre 2008, page 19.
181. OECD Economic Outlook. 1993. 54 Dec. P.44.
182. The SF Community - offering information and discussion on health outcomes// www.sf-36.org.
183. Harwood R. H., Gompertz P. & Ebrahim S. "Handicap one year after a stroke validity of a new scale", *J. of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*, 1994, 57, 825-829.
184. Hyland M. E. "A reformulation of quality of life for medical science", *Quality of Life Research*, 1992, 1, 267-272.
185. Bucquet D. "Qualit? de vie, sant? perceptuelle : definition, concept, valuations", in 'Evaluation de la qualit? de vie', Harisson et Simon (eds), Masson, Paris, 1993.
186. Munoz M., Labrousse C., Barat M., Salle J. Y., Dudognon P., N'Guyen Van Tam P., Guinvarch S. & Castellarin M. "Insertion sociale de quality de vie chez les parapl?giques", in 'Evaluation de la quality de vie', Harisson et Simon (eds), Masson, Paris, 1993.

187. Beaufils B. La quality de vie – analyse bibliographique// www.moteurline.apf.asso.fr/epidemiostatsevaluation/etudeshp/csapf/golbeaufils.htm.
188. Gill T. M. & Feinstein A. R. "A critical appraisal of the quality of quality of life measurements", JAMA, 1994, 272(8), 619-626.
189. Diener E., Fujita F. Methodological Pitfalls and Solutions in Satisfaction Research / New Dimensions in Marketing / Quality-of-Life Research; pp. 27-45.
190. Shuessler K.F., Fisher G. A. Quality-of-life research and sociology // Annual Review of Sociology. 1985, vol. 11, p. 131.
191. Smith D. M. The Geography of Social Well-being in the U.S. NY, 1973.
192. Power T. W. The Economic Value of the Quality of Life. Boulder, CO, 1980.
193. Wingo L. The Quality of Life: Toward a micro-economic definition // Urban Studies, 1973, vol. 10, pp. 3-8.
194. Campbell A. The Sense of Well-being in America: Recent patterns and trends. NY, 1981 pp. 13-14.
195. Inglehart R., Rabier J. Aspirations Adapt to Situation - But Why Are the Belgians so Much Happier than French? / F.M. Andrews, ed. Research on the Quality of Life. Ann Arbor. 1986, pp. 1-56.
196. Campbell A., Converse P. E., Rodgers W. L. The Quality of American Life. NY, 1976.
197. Andrews F. M., Witney S. B. Social Indicators of Well-being: America's perception of quality of life. NY, 1976.
198. Nussbaum M., Amartya S. (eds). The Quality of Life. NY, 1993.
199. Amartya S. Capability and Well-being / The Quality of Life. M.C. Nussbaum, A. Sen (eds.). NY, 1993, pp. 30-35.
200. Bliss C Life Style and the Standard of Living / The Quality of Life. M.C. Nussbaum, A. Sen (eds.), pp. 417-36.
201. Allardt E. Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research / The Quality of Life. M.C. Nussbaum and A. Sen (eds.), pp. 99-94.
202. Sirgy M. J., Meadow H. Lee, Goskun Samli A. Past, Present and Future: An Overview of Quality of Life Research in Marketing / Quality-of-Life Research. Ed. by M. J. Sirgy, A. Coskun Samli, pp. 335-369.
203. <http://atlas.nrcan.gc.ca/site/francais/index.html>.
204. http://www.niurr.gov.ua/ukr/econom/krugly_stil'99/dolishny.htm.
205. Проект державних пріоритетів України у сфері соціально-економічного розвитку.
206. Human Development Indeces 2008. – New York, UNDP, 2008. – 62 p.
207. Human Development Indeces 2009. – New York, UNDP, 2009. – 229 p.
208. Human Development Report 2005. – New York, UNDP, 2005. – 388 p.
209. Human Development Report 2006. – New York, UNDP, 2006. – 440 p.
210. Human Development Report 2007/2008. – New York, UNDP, 2008. – 399 p.

211. Consumer Trends// Quarter 4.– 2008– No 51.– Editor: Ann Harris, Office for National Statistics: London, 2009.
212. Conditions de vie et de travail // **Режим доступу:**
213. ftp://psnk.in.ua/public/%DF/111/regiony_of_ukraine_2010_1.pdf.
214. http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=148:-2010-&catid=17:2010-06-10-20-44-31&Itemid=24.
- [http://ec.europa.eu/eures/main.jsp?catId=8689&acro=living&lang=fr&parentId=;](http://ec.europa.eu/eures/main.jsp?catId=8689&acro=living&lang=fr&parentId=)
215. http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_RU_Tables_reprint.pdf.
216. Підсумковий моніторинг розвитку соціальної сфери України за 2010 рік/[Електронний ресурс].
217. http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article/info_boxes?art_id=161946&cat_id=110399 http://me.kmu.gov.ua/file/link/120720/file/Zvit_2008.doc.
218. Офіційний сайт державного комітету статистики України// **Режим доступу**
219. <http://ukrstat.gov.ua/>.
220. <http://www.icps.com.ua/project.html?pid=7>.
221. http://www.socpol.ru/research_projects/pdf/004cherednichenko.pdf.
222. <http://www.teddyclub.com.ua/news/ukraine/920/> - **якість життя**
223. The 2010 legatum prosperity index™. [Електронний ресурс] – **Режим доступу:** <http://www.prosperity.com/downloads/2010LegatumProsperityIndexBrochure.pdf>.
224. http://isei.communityhost.ru/thread/?thread__mid=772237909.
225. <http://old.niss.gov.ua/Monitor/desember08/26.htm>.
226. <http://psv.at.ua/news/2008-09-17-488>.
227. <http://psv.at.ua/news/2009-09-17-488>.
228. http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/dvdg_u/spojiv2006_u.ht
229. http://www.insee.fr/fr/themes/tableau.asp?reg_id=0&ref_id=NATCCV0510;

ДОДАТКИ

Державні пріоритети України в сфері соціально-економічного розвитку на 2009-2012 роки

Напрямки	Бюджетні пріоритети	
	функціональні ¹⁰	для державних цільових програм ¹¹
I. Створення сприятливих рамкових умов для підвищення конкурентоспроможності економіки		
1.1. Макро-економічна стабільність	Поступове зменшення показника індексу споживчих цін до рівня 5 відсотків (грудень до грудня) у 2012 році	
	Утримання дефіциту державного бюджетного у розмірі, що не перевищує 2 відсотків валового внутрішнього продукту	
	Утримання частки державного зовнішнього боргу у відсотках ВВП на рівні, що не перевищує 10 відсотків	
	Стабілізація та зменшення рівня податкового навантаження до рівня, що не перевищує ** відсотків до ВВП	
	Забезпечення видатків капітального характеру у консолідованому бюджеті на рівні 5 ¹² відсотків ВВП	
1.2. Досконала регуляторна політика	Підтримка та створення сприятливого середовища для малого бізнесу відповідно до європейської хартії малих підприємств. Зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності.	

¹⁰ Функціональні пріоритети націлені на концентрацію бюджетних видатків, закріплених за розпорядниками, які функціонально відповідають за реалізацію державної політики у відповідній сфері без застосування механізму державних цільових програм

¹¹ Пріоритети для державних цільових програм (ДЦП) спрямовані на вирішення **критичних** для економіки України проблем, які не можна розв'язати засобами територіального та галузевого управління (в межах функцій окремих ЦОВВ) та які потребують координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також залучення додаткових позабюджетних ресурсів (технічної допомоги фінансової допомоги).

¹² ** параметри які будуть уточнюватися в процесі громадського обговорення та напрацьовані профільними міністерствами.

Спрощення процедури започаткування, ведення та виходу з бізнесу. Скорочення спрощення процедури започаткування бізнесу до 14 днів	
Захист прав споживачів. Якісні товари і послуги (- кількість проведених перевірок - ** ; - кількість виявлених порушень прав споживачів під час перевірок - **; - сума застосованих санкцій - ** ; - кількість притягнутих до відповідальності осіб - **.) щорічне розроблення національних стандартів гармонізованих з міжнародними та європейськими – не менше 1500 стандартів, в т.ч. Держспоживстандартом 900 стандартів – до 2010 року упровадження у 2009-2010 роках – 9 технічних регламентів; перегляд та скасування застарілих стандартів (в основному колишнього Радянського Союзу – біля 16 тис. стандартів); збільшення рівня гармонізації національних стандартів з міжнародними та європейськими стандартами у 2009 році – до 51%, у 2010 році – до 58%.	
Гармонізація національної нормативної бази з європейською.	
Оптимізація процедури ліцензування скорочення кількості видів господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню**; скорочення кількості документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії**ї; скорочення терміну ліцензії у будівництві до 20 відсотків – у 2011 році, до 10 відсотків – у 2015 році.	
Запровадження державного регулювання природних монополій на ринку комунальних послуг збільшення середнього рівня цін до економічно обґрунтованих витрат на виробництво; ліквідація перехресного субсидування.	

1.3. Розвиток конкуренції на внутрішньому ринку	<p>Розвиток конкурентного середовища на ринку житлових послуг, стимулювання створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ)</p> <p>Збільшення частки загальної площі багатоквартирного (5 та більше поверхів) житлового фонду:</p> <p>яка утримується об'єднаннями співвласників багатоквартирних будинків – до 50%;</p> <p>яка передана в управління керуючим компаніям, управителям - до 50%</p> <p>Розбудова мережі консультаційних центрів з питань сприяння створенню ОСББ та запровадження інституту управителів житлових будинків.</p>	
1.4. Підвищення ефективності Уряду	Стандартизація системи адміністративних послуг, оновлення реєстрів функцій та послуг державних органів	
	Формування стабільного професійного корпусу державних службовців.	Професіоналізація державної служби
	Підвищення в органах виконавчої влади інституційної спроможності, необхідної щодо адаптації національного законодавства України до законодавства ЄС (acquis communautaire)	
	Ліквідація корупції як явища на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування.	
	Розширення поінформованості та доступу громадського суспільства до прийняття рішень на центральному та місцевому рівні	
	Забезпечення відповідності фідучіарними вимогами ЄС системи фінансової звітності, контролю та державних закупівель	
	Модернізація системи управління фінансами	
	Впровадження європейських норм внутрішнього фінансового контролю	
	Реформа адміністративно-територіального устрою	Проведення реформи адміністративно-територіального устрою з використанням коштів місц. бюджетів
	Підвищення конкурентоздатності регіонів шляхом децентралізації виконавчої влади та становлення ефективного місцевого самоврядування	
	Оновлення генпланів міст, відповідно до задач ЄВРО-2012.	

1.5. Зміцнення інституту власності як основи ринкової системи господарства	Посилення ефективності управління державним майном. Прозорість інформаційного поля у сфері оренди і продажу об'єктів приватизації, зокрема із земельними ділянками	
	Забезпечення ефективного управління державними корпоративними правами	
	Інвентаризація та розмежування земель державної та комунальної власності Створення ефективного ринку землі та землекористування.	
1.6. Розвиток фінансових ринків	Забезпечення прав міноритарних акціонерів на участь в управлінні та на одержання частки прибутку акціонерних товариств.	
	Перетворення ринку цінних паперів у ефективний механізм капіталізації заощаджень. - запровадження обігу нових видів цінних паперів (пенсійних облігацій, нових видів корпоративних облігацій та привілейованих акцій, похідних фінансових інструментів (деривативів), українських депозитарних розписок, ф'ючерсних контрактів тощо).- збільшення частки угод, що укладаються на організаційно - оформленому ринку (до 15 % у 2015 р).	
	Створення ефективної національної депозитарної системи (забезпечення функціонування надійної системи реєстрації та обліку прав на цінні папери, а також приведення діяльності учасників депозитарної системи у відповідність до міжнародних стандартів – до 2015 році);	
	Перетворення страхового ринку у ефективний механізм зменшення ризикованості господарської діяльності.	
	Посилення ролі лізингового ринку як ефективного інструменту інтенсивного оновлення основних фондів підприємств всіх форм власності. зростання О лізингових операцій до 12 млрд. гривень у 2010 р	
	Розбудова інститутів спільного інвестування як механізму залучення коштів населення в інвестиційний процес.	
1.7. Проведення судової реформи	Підвищення ефективності судової влади в Україні.	

II. Людина і Сталий розвиток		
2.1. Модернізація системи охорони здоров'я	Розширення охоплення населення України якісними медичними послугами, профілактика захворювань та цільова диспансеризація населення. підвищення середньої тривалості життя населення та фіксування її на рівні 68,1 років, у т.ч. чоловіків – 62,4 та жінок – 74,1 роки; збільшення показника умовного здоров'я (питомої ваги осіб, визнаних умовно здоровими в загальній кількості населення) до _ % (зараз – 24,3%, у 1990 році – 62,6%). Зниження кількості уперше зареєстрованих випадків захворювань, за видами хвороб ** Імунопрофілактика населення.	Забезпечення первинної медико-санітарної допомоги на засадах загальної (сімейної) медицини
	Стандартизація медичних послуг на 80% у 2010р.; 100% - 2015.	
	Впровадження у практику новітніх методів діагностики та ефективності лікування хворих	Зменшення на 13% темпів розповсюдження ВІЛ-інфекції/СНІДу Зменшення на 42% рівня захворюваності на туберкульоз Забезпечення профілактики туберкульозу, лікування, догляд та підтримка хворих на туберкульоз

	<p>Зниження захворюваності по соціально небезпечним хворобам, діабетом та серцево-судинним захворюванням</p>	<p>Забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляд та підтримка ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД// Забезпечення профілактики туберкульозу, лікування, догляд та підтримка хворих на туберкульоз// Лікування серцево-судинних захворювань, онкологічних захворювань у т.ч. дитячих, діабету// стабілізація рівня захворюваності населення за основними віковими демографіч-ними групами за ВІЛ/СНІД, туберкульоз; зниження рівня захворюваності на серцево-судинні і судинно-мозкові хвороби; зниження показника летальності від злоякісних новоутворень на 5-10%; зменшення нових випадків діабету (на 1000 населення на рік);зменшення К захв на хвороби, що передаються статевим шляхом.</p>
	<p>Охорона материнства і дитинства зменшення кількості матерів, померлих від ускладнень вагітності, пологів та післяпологового періоду, на 100 тис. народжених живими немовлят - до 11 осіб; зниження рівня смертності дітей віком до 5 років (кількості померлих на 1000 осіб віком до 5 років у середньому за рік) - до 12 осіб; зниження рівня смертності немовлят (кількості померлих дітей віком до 1 року на 1000 народжених живими) - до 9 осіб.</p>	<p>Підвищення репродуктивного здоров'я нації</p>

2.2. Сучасна і якісна освіта та підготовка кадрів	Підвищення якості освіти в дошкільних закладах чистий показник охоплення дошкільною освітою дітей 3-4 років – 63 %; чистий показник охоплення дошкільною освітою дітей 5 років – 57 %. Збільшення частки дітей що вміють читати та рахувати до 6 років.	Робота з обдарованими дітьми Безоплатне підвезення дітей до шкіл Оновлення навчально-методичного забезпечення навчальних закладів Інформатизації та комп'ютеризації закладів освіти
	Підвищення якості загальнообов'язкової освіти чистий показник охоплення початковою освітою дітей 6-9 років – 99 %; чистий показник охоплення повною загально середньою освітою – 99 %. Підвищення якості тестування.	
	Оптимізація мережі закладів професійно-технічної освіти. Ліквідація структурної диспропорції між попитом і пропозицією на ринку праці.	Забезпечення загально-освітніх, ПТі вищих навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін; Інформатизація та комп'ютери-зація ВНЗ
	Впровадження якісної вищої освіти відповідно до європейських стандартів. Підвищення якості наукової діяльності у вузах. чистий показник охоплення вищою освітою осіб віком від 18 до 22 років – 65 %; чисельність випускників вищих навчальних закладів у 2012 році – 560 тис.чол.	
	Впровадження механізму державно-приватного партнерства у освітянських проектах.	
	Запровадження сучасних стандартів та нормативів системі освітянських послуг	
2.3.Розвиток культури	Розвиток культури та культурного розмаїття	
	Підвищення якості культурно-просвітницьких програм на Українському телебаченні та радіо	
	Збереження та охорона культурної спадщини	збереження та використання об'єктів культурної спадщини в суспільному житті.

	Створення конкурентоспроможного вітчизняного туристичного продукту	
	Стимулювання розвитку вітчизняного книговидання, кінематографії та анімації	
2.4.Розвиток фізичної культури та спорту	Збільшення кількості громадян, залучених до фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи. Збільшення відсотку загальної чисельності, кількості школярів, що відвідують заклади фізичної культури.	Забезпечення доступності всіх верств населення до занять фізичною культурою і спортом
	Розвиток інфраструктури фізичної культури та спорту збільшення кількості облаштованих спортивних майданчиків за місцем проживання та у місцях масового відпочинку населення до 300 одиниць щороку; підвищення рівня забезпечення населення фізкультурно-спортивними залами, плавальними басейнами та спортивними майданчиками (з розрахунку на 10 тис. осіб); облаштування спортивних майданчиків за місцем проживання та у місцях масового відпочинку населення до 300 одиниць щороку збільшення мережі центрів фізичного здоров'я населення "Спорт для всіх" до 15 одиниць щороку;	
	Розвиток олімпійських, неолімпійських, паралімпійських та дефлімпійських видів спорту	
	Підвищення ступені включеності інвалідів до спортивного життя в країні	
	Розширення участі національних збірних команд України у змаганнях міжнародного рівня	
	Підготовка до проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу	Забезпечити якісну підготовку та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу".

2.5. Створення ринку доступного житла	Зниження вартості будівництва, у т.ч. житла, що споруджується за рахунок бюджетних коштів	Забезпечення громадян доступним житлом
	Будівництво доступного житла на ** млн. кв. м загальної площі щорічно.	
	Скорочення строків перебування громадян (членів молодих сімей) на квартирному обліку до 5 років;	
	Забезпечення позачерговим житлом певних категорій населення.	
2.6. Підвищення якості життя	Запровадження фінансових механізмів надання та утримання житла (іпотека).	
	Збільшення частки іпотечного кредитування в загальних обсягах кредитування до ** відсотків	
	Соціальний захист незахищених верств населення та подолання бідності	
	зниження частки бідного населення (за національною межею бідності) до 19,8% (у 2006 році-28,1%);	
	оплата праці не нижче 3 дол. за годину.	
	Визначення та встановлення економічно обґрунтованих рівнів державних витрат соціального спрямування (освіта, охорона здоров'я, екологія) в консолідованому бюджеті України	
	Соціальний захист бездомних громадян і безпритульних дітей (виконання Україною зобов'язань, передбачених Конвенцією ООН про права дитини та іншими міжнародними договорами України з питань захисту прав дитини, усиновлення, опіки і піклування)	Боротьба з безпритульністю та бездоглядністю, подоланні дитячої безпритульності і без доглядності, запобіганні сирітству, створенні умов для всебічного розвитку та виховання дітей.
	Впровадження ефективної системи соціального страхування запровадження єдиного соціального внеску	
	Адаптація та інтеграція інвалідів у всі сфери суспільного життя. Залучення роботодавців до соціальних проєктів.	створення умов для реабілітації та інтеграції осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю в суспільство

2.7.Розвиток пенсійної системи	Зміцнення фінансової стійкості та відновлення соціальної справедливості у солідарній пенсійній системі забезпечення розмірів пенсій для всіх категорій громадян в залежності від особистого трудового внеску, зокрема залежно від віку та стажу, уникнення соціальної несправедливості	
	Запровадження обов'язкової накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування Зменшення рівня ризикованості інвестиційного портфелю НПФ.	
	Формування ефективної, надійної системи недержавного пенсійного забезпечення встановлення єдиних умов оподаткування послуг, які надаються у системі недержавного пенсійного забезпечення; Розширення ролі роботодавців у фінансуванні програм добровільного пенсійного забезпечення працівників; щорічне збільшення кількості залученого населення до системи недержавного пенсійного забезпечення, зростання інвестиційного ресурсу системи.	
2.8. Сталий розвиток довкілля	Раціональне використання природно-ресурсного потенціалу України	
	Вирішення проблеми об'єкта "Укриття".	
	Охорона атмосферного повітря (стабілізація шкідливих викидів від стаціонарних джерел забруднення на рівні 4,1-4,2 тонн на рік); стабілізація викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря пересувними джерелами забруднення); покращання екологічної ситуації довкілля за рахунок зменшення шкідливих викидів в атмосферу (CO ₂ на 60%, ароматичних вуглеводнів на 40%).	Відтворення навколишнього природного середовища Запобігання та захист населення від впливів природно-техногенних катаклізмів

	<p>Охорона, раціональне використання водних ресурсів та забезпечення населення якісною питною водою (забезпечення потреби населення і галузей економіки водними ресурсами в обсязі не менше 15 куб.км у 2009 р. та 17 куб.км у 2015р.; стабілізація скидів забруднених стічних вод на рівні 4 – млрд. м³):</p> <p>Збільшення частки населення, що користується питною водою, яка відповідає національним стандартам до 91%;, у тому числі у сільській місцевості до 70%</p> <p>Очистка стічних вод, каналізаційних мереж та систем водопостачання та утилізація побутових відходів відповідно до європейських норм. (будівництво до 2015 року: 3960 км магістральних водоводів групових водопроводів, 3439 км розвідної мережі та забезпечити централізованим водопостачанням 565 населених пунктів (приблизно 370 тис. мешканців). Збільшення кількості населених пунктів, включаючи сільську місцевість, де централізовано вивозиться сміття.</p> <p>Охорона земельних ресурсів (зниження площі ріллі в Україні на 3047,9 тис. га; зменшення в цілому площі сільськогосподарських угідь орієнтовно на 2492 тис. га)</p> <p>Формування екомережі та збереження біорізноманіття Площа природно-заповідного фонду у співвідношенні до площі України (2008 рік – 5 %, 2012 рік – 9,7 %); лісовкритих площ до 10955,7 тис. га</p> <p>Охорона лісів Збільшення лісистості території держави до 16,1% у 2015 році.</p> <p>Запобігання та захист населення від впливів природно-техногенних катаклізмів.</p>	
2.9. Адаптація до глобальних кліматичних змін	Визначення напрямків та адаптація України до глобальних кліматичних змін у довгостроковій перспективі.	
III. Технологічний прорив в індустрії		

3.1. Підвищення технологічного рівня обробної промисловості	<p>Створення, модернізація та оснащення виробництва високотехнологічним обладнанням</p> <p>Доведення у 2012 р. до 15% частки високо - технологічної продукції в загальному обсязі обробної промисловості</p> <p>Розвиток конкурентоздатної машинобудівної промисловості</p> <p>Розвиток літакобудування та авіакосмічної промисловості</p> <p>Розвиток вітчизняної фармацевтичної промисловості.</p> <p>Підвищення середньо – технологічних видів промисловості: автомобілебудування, суднобудування.**</p>	<p>Створення конкурентоспроможних продуктів в авіаційній, космічній суднобудівній та фармацевтичній промисловостях</p>
3.2.Впровадження нових та відновлюваних джерел енергії	<p>Заміщення рідкого моторного палива стиснутим та зрідженим газом.</p> <p>Підвищення рівня енергетичної безпеки країни внаслідок зменшення залежності від імпорту енергоносіїв.</p> <p>(диверсифікація ринків постачання та розширення внутрішнього видобутку).</p> <p>Розширення використання електродвигунів в автотранспорті.</p> <p>оптимізація економічних показників експлуатації автотранспорту, оскільки газ, в середньому удвічі дешевший еквівалентної кількості рідкого моторного палива, за коротких (від 0,5 до 1,2 року) термінів окупності переведення; транспортної одиниці на СПГ</p> <p>Відновлення досліджень в галузі науки нових джерел енергії.</p> <p>Розширення використання біогазу, метану вугільних родовищ, газу від підземного спалювання вугілля, торфу, водовугільного палива на основі вуглевідходів (штаби, шлами, пиловий продукт циклонної очистки та ін.).</p> <p>Виробництво біопалива із сировини не сільськогосподарського походження</p> <p>Використання відновлюваних джерел енергії, у тому числі енергії сонця, тепла, землі.</p>	<p>Забезпечення енергетичної незалежності України</p>

3.3. Підвищення ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів	Розроблення і впровадження у виробництво енергоефективних технологій та обладнання Економія паливно-енергетичних ресурсів в обсязі 122,1 млн. т у.п. у 2010 році; 202,6-2012 р. Зменшення енергоємності ВВП з 0,5 кг. у.п у 2006 році до 0,32 кг.у.п. у 2012 році.	
	Підвищення ефективності виробництва (видобутку), перетворення, транспортування та споживання енергоресурсів В ЖКГ зниження енергоємності послуг: водопостачання (від 1,00 до 0,70 кВт. год./м. куб. відпущеної води); водовідведення (від 0,58 до 0,42 кВт. год./м. куб. відведених стічних вод);теплопостачання (від 170 до 160 кг. умовного палива/Гкал. відпущеного тепла); Зменшення витрат енергоресурсів у мережі теплозабезпечення житлових будинків від 10,6 до 7,4 млрд. м. куб. природного газу.	
	Підвищення енергоефективності обладнання та впровадження енергозберігаючих технологій у житлових будинках і на об'єктах комунального господарства Зниження енергоємності послуг: водопостачання (від 1,00 до 0,70 кВт. год./м. куб. відпущеної води); водовідведення (від 0,58 до 0,42 кВт. год./м. куб. відведених стічних вод); теплопостачання (від 170 до 160 кг. умовного палива/Гкал. відпущеного тепла);	
3.4. Підвищення рівня енергозабезпечення економіки	Збільшення виробничих потужностей з видобутку вугілля. Збільшення обсягів видобутку вугілля у 2012 році до 110,3 млн. тонн (в т.ч. енергетичного - 73,6 млн. тонн, коксівного – 36,7 млн. тонн.	
	Збільшення власного видобутку нафти та газу	
	Безперебійне забезпечення користувачів нафтою та природним газом	
	Безперебійне забезпечення користувачів електроенергією	
IV. Зняття інфраструктурних обмежень		

4.1.Будівництво сучасних транспортних коридорів та інтегрування до загальноєвропейської інфраструктури	Модернізація та розбудова національних транспортних коридорів та її інтегрування до загальноєвропейської інфраструктури із розширенням використання механізму державно-приватного партнерства	Модернізація національної транспортної мережі та її інтегрування до загальноєвропейської інфраструктури // Забезпечення підготовки транспортно-дорожнього комплексу до проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу.
	Розробка спільних проектів містобудівного транскордонного розвитку регіонів: - українсько-угорського; - українсько-молдовського; - українсько-польського	Розвиток транскордонного співробітництва
4.2. Розвиток залізничного транспорту та підвищення його безпеки	Модернізація та розвиток залізничного транспорту Запровадження швидкісного залізничного руху поїздів . Оновлення залізничного рухомого складу Будівництво залізничних пасажирських вокзальних комплексів	
4.3.Розвиток морських портів	Підвищення ефективності функціонування морських портів	Модернізація та збільшення пропускної спроможності морських портів
4.4. Розвиток аеропортів	Збільшення пропускної спроможності аеропортів, підвищення інтенсивності руху повітряних суден Підвищення рівня безпеки польотів та авіаційної безпеки.	Модернізація та збільшення пропускної спроможності аеро-портів, Підвищення рівня безпеки польотів та авіаційної безпеки.
4.5.Відновлення та модернізація муніципальної інфраструктури	Модернізація комунальної інфраструктури Підвищення ефективності та надійності у сфері тепло-, водопостачання та водовідведення. Розширення механізму державно приватного партнерства у технічному переоснащення водопровідно-каналізаційного господарства та комунальної теплоенергетики (на 1 гривню бюджетних коштів – 3 – 4 гривні коштів приватних інвестицій). Передача в оренду та концесію об'єктів централізованого водо-, тепlopостачання та водовідведення, що перебувають у комунальній власності, залучення інших механізмів публічно-приватного партнерства.	Реконструкція об'єктів житлово-комунальної сфери
	Розвиток міськелектротранспорту	
4.6. Розвиток сучасних засобів зв'язку	Впровадження наземного цифрового телебачення та радіомовлення на території України	
	Надання універсальних послуг поштового зв'язку належної якості та сприяння розширенню їх переліку	

V. Перехід до високоефективного аграрного та аграрно-переробного виробництва	
---	--

5.1.Запровадження європейських принципів державної підтримки сільськогосподарських виробників	Впровадження принципів “зеленої скриньки” (інформаційне забезпечення учасників ринку, розвиток дорадництва, аграрна наука, соціальний розвиток села, екологізація виробництва тощо). Підтримки сільськогосподарської галузі у обсягах: 5% від загальної вартості продукції сільського господарства та 5% від вартості виробництва конкретного виду продукції у поточному році.	Створення конкурентоспроможного аграрного сектору в умовах інтеграції України у світовий економічний простір
5.2.Переорієнтація агровиробництва із урахуванням кліматичних змін	Збереження та відтворення родючості ґрунтів на меліорованих землях. Збільшення площі меліоративних земель на ** га. Збільшення на меліорованих землях виробництва валової продукції рослинництва до 23-25 відсотків та додаткове отримання: зернових - 2,8-3,3 млн. тонн; овочів - 1,9-2,3 млн. тонн; картоплі - 2,7-3 млн. тонн; кормів - 6,8-7,3 млн. тонн кормових одиниць; цукрових буряків - 2,4-2,9 млн. тонн; соняшнику - 0,4-0,5 млн. тонн.	
5.3.Нарощення виробництва продукції тваринництва	Збільшення великотоварного тваринництва; широке впровадження новітніх технологій; максимальне використання тварин з високим генетичним потенціалом. Удосконалення державного контролю та нагляду за дотриманням санітарних та ветеринарно-санітарних вимог при утриманні тварин і виробництві харчових продуктів тваринного походження згідно з відповідними європейськими регламентами. Зростання продуктивності корів у вітчизняних підприємствах до рівня світових показників. Так як в аграрних підприємствах (крім малих) середній надій молока від однієї корови становив 1023 кг, у господарствах населення - 1010 кг. Тоді як у США середній надій на одну корову становить 8879 кг на рік, Європі – 6500 кг, Росії – 3200 кг, Китаї – 2200 кг.	
5.4.Нарощення виробництва продукції рослинництва	Підвищення урожайності та створення сучасної селекційної бази аграрного виробництва та нового покоління сортів і гібридів сільськогосподарських культур, які відповідають світовим стандартам. Нові сорти і гібриди збільшують урожайність в рослинництві на 30-35%.	
5.5. Комплексне забезпечення споживачів харчовими продуктами власного виробництва	Продовольча безпека країни - захищеність життєвих інтересів людини та диверсифікація виробництва харчових продуктів із забезпечення населення. Збільшення виробництва до забезпечення раціонально обґрунтованих норм споживання якісної харчової продукції власного виробництва, зокрема: молока і молочних продуктів на душу населення - 380 кг, м'яса та м'ясопродуктів – 80 кг, фруктів, ягід і винограду - 90 кг на рік.	Продовольча безпека країни

	Формування державного продовольчого резерву у розмірі 980 тис. тонн зерна, з яких 885 тис. тонн пшениці, 95 тис. тонн жита, 325 тис. тонн цукру із цукрових буряків, зокрема шляхом здійснення державних форвардних закупівель зерна в обсязі 300 тис. тонн	
VI. Створення сучасної інноваційної системи		
6.1. Вдосконалення системи генерації знань	Технічне оснащення наукової сфери, відповідальної за генерацію знань. Підвищення ефективності вітчизняної науки та концентрація фінансових ресурсів на розробленні новітніх та провідних технологій Комерціалізація частини інтелектуального продукту, створеного в університетах. Посилення ролі вітчизняної науки, як ресурсу для інновацій. Підготовка висококваліфікованих наукових кадрів.	Інтеграція закладів освіти і науки для проведення наукових досліджень
6.2. Формування інноваційної інфраструктури	Створення інноваційних інкубаторів. Розвиток наукових парків, інноваційних та еко-інноваційних кластерів.	
6.3. Розвиток системи управління інтелектуальною власністю	Введення єдиної автоматизованої системи технологій та патентів. підвищення кількості виданих патентів до ** на 1000 осіб населення	
	Запровадження системи стимулів для введення інтелектуальної власності у господарський обіг та підвищення капіталізації підприємств.	
	Розвиток ринку інтелектуальних продуктів	
6.4. Активізація інноваційного попиту та трансферу технологій	Збільшення частки державних замовлень на інноваційну продукцію **. Оптимізація пропорції між державною підтримкою фундаментальних та прикладних наукових досліджень	
	Розширення державного попиту на вітчизняну інноваційну продукцію Збільшення інвестицій в інноваційну сферу.	
	Посилення ролі державно-приватного партнерства у фінансуванні науково-інноваційних проектів	
	Посилення трансферу технологій через пряме іноземне інвестування	

6.5. Державна забезпечення взаємодії елементів НІС	Інноваційна кластеризація економіки.	
6.6. Інтеграція науково-технологічного потенціалу України у світове господарство	Інтеграція вітчизняного сектору наукових досліджень і розробок у світову інноваційну систему	Інтеграція вітчизняного сектору наукових досліджень і розробок у світову інноваційну систему відповідно до рамкових програм ЄС
	Ефективне залучення науково-технологічної сфери України у спільний науково-дослідний простір ЄС.	
VII. Україна і світ		
7.1.Інституційна євроінтеграція	Інституційна інтеграція у всі сфери економіки та життя України	Поінформованість громадськості з питань європейської інтеграції України
	Поступовий перехід та адаптація до стандартів і норм ЄС	
	Розвиток транскордонного співробітництва	
7.2. Набуття членства України в ЄС	Поетапна інтеграція вітчизняної економіки до спільного ринку Європейського Співтовариства.	
	Укладенню нового базового договору між Україною та ЄС	
	Реалізація загальних принципів участі України в програмах Співтовариства після Підписання Рамкової Угоди між Україною та Європейським Співтовариством	
7.3. Створення поглибленої зони вільної торгівлі з ЄС	Просування української продукції на ринки ЕС	
	Ефективний захист внутрішнього ринку економічними засобами	
	Ефективний захист інтересів українських виробників на зовнішніх ринках у разі проведення антидемпінгових, спеціальних захисних та компенсаційних розслідувань проти українських товарів на основі нових можливостей, що виникають у зв'язку із вступом України до СОТ	
	Удосконалення механізму експортного кредитування та експортного страхування	

Пояснення до розрахунку ІРЛП

Показник **очікуваної тривалості життя при народженні** являє собою число років, які в середньому належало б прожити одній людині з покоління народжених за умови, що протягом всього життя цього покоління рівень смертності в кожному віці залишиться таким, як у роки, для яких обчислений показник. Для розрахунку Індексу очікуваної тривалості життя (Ітж) умовна найменша величина тривалості життя прийнята в 25 років, а найбільша - в 85 років.

Величина Ітж країни (регіону) визначається як відношення різниці між тривалістю життя в конкретному регіоні за винятком 25 років до різниці між максимальним і мінімальним віком.

Формула для розрахунку цього індексу виглядає в такий спосіб:

$$\text{Ітж} = \frac{(\text{ТЖ країни} - 25)}{(85-25)}$$

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — результуючий показник системи національних рахунків, що характеризує вартість товарів і послуг, вироблених у країні у всіх галузях економіки для кінцевого споживання, нагромадження й експорту. У рамках системи національних рахунків ВВП оцінюється більш ніж в 150 країнах миру. Методика розрахунку індексу ВВП (Іввп) досить складна в силу надзвичайно великої диференціації держав за цим показником. Мінімальна й максимальна межі ВВП для розрахунку цього індексу прийняті в 100 й 40000 доларів США.

Статистичний відділ ООН, у співробітництві з іншими міжнародними організаціями, розробив ще наприкінці 60-х років 20 ст. методику міжнародних зіставлень, засновану на розрахунку паритетів купівельної спроможності (ПКС) національних валют. ПКС являє собою кількість одиниць валюти, необхідних для купівлі якогось стандартного набору товарів і послуг, які можна купити за одну грошову одиницю базової країни (або одну одиницю загальної валюти групи країн).

При розрахунку Іввп використовується певний поріг доходу, розглянутий як відповідний розумно високому рівню життя. Цей поріг являє собою середню величину ВВП на душу населення. При розрахунку ІРЛП дохід до цього рівня має повну значимість, а дохід вище цього рівня корегується за спеціальною формулою.

Освіта являє собою один із провідних факторів формування потреб й інтересів людини, реалізація яких багато в чому визначає її якість життя. У

сучасних умовах, коли обсяг знань збільшується фактично кожні 5-8 років, значимість освіти підвищується особливо високими темпами. Саме економічне зростання та збільшення споживання сьогодні можливі, головним чином, за рахунок розвитку інноваційної, творчої праці. Рівень розвитку системи освіти й ефективного використання освітнього потенціалу населення в найбільш розвинених країнах світу забезпечує до 40% приросту валового національного продукту. Не випадково відома «Стратегія Г.Грефа» починається не із традиційних для нас напрямків розвитку економіки, а із проблем подальшого розвитку освіти в країні.

При розрахунку індексу освіти (Іосв) враховуються дві складові: частка учнів, що відвідують всі щаблі навчання у віці від 6 до 24 років (Іп) і частка грамотності серед усього населення у віці старше 15 років (Іг). Індекс освіти розраховується за формулою:

$$I_{осв} = 2/3 I_g + 1/3 I_p$$

Фахівці ООН проводять щорічну оцінку потенціалу населення практично всіх держав миру й визначають місце кожного з них у ранжируемому ряді по цьому показнику.

Загальний індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) розраховується як середньоарифметична величина всіх цих трьох індексів за формулою:

$$I_{РЛП} = \frac{(I_{тж} + I_{осв} + I_{ввп})}{3}$$

Залежно від величини ІРЛП ООН розділяє держави миру на три групи. Індекс вище 0,800 одиниці характеризує країни з високим рівнем розвитку, від 0,799 до 0,500 – із середнім і від 0,499 і нижче – з низьким рівнем розвитку.

Рейтинг країн світу за ІРЛП за даними звіту з людського розвитку за 2009 рік

«Подолання перешкод: людська мобільність та розвиток»¹³

Рейтинг	Країна	ІРЛП 2007	ОТЖ	РГ	Зпн	ВВП д.н.	Потж	Іро	Пввп
<i>Країни з дуже високим рівнем розвитку людського потенціалу</i>									
1	 Норвегія	0,971	80,5	99	98,6	53 433	0,925	0,989	1,000
2	 Австралія	0,970	81,4	99	114,2	34923	0,940	0,993	0,977
3	 Ісландія	0,969	81,7	99	96,0	35724	0,946	0,980	0,981
4	 Канада	0,966	80,6	99	99,3	35812	0,927	0,991	0,982
8	 Франція	0,951	81,0	99	95,4	33674	0,933	0,978	0,971
10	 Японія	0,960	82,7	99	86,6	33632	0,961	0,949	0,971
13	 США	0,956	79,1	99	92,4	45592	0,902	0,968	1,000
35	 ОАЕ	0,903	77,3	90,0	71,4	54626	0,872	0,838	1,000
<i>Країни з високим рівнем розвитку людського потенціалу</i>									
40	 Естонія	0,883	72,9	99,8	91,2	20361	0,799	0,964	0,887
41	 Польща	0,880	75,5	99,3	87,7	15987	0,842	0,952	0,847
48	 Латвія	0,866	72,3	99,8	90,2	16377	0,788	0,961	0,851
63	 Румунія	0,837	72,5	97,6	79,2	12369	0,792	0,915	0,804

¹³ Доклад о развитии человека 2009. Преодоление барьеров: человеческая мобильность и развитие / Пер с англ.: ПРООН – М.: Издательство «Весь Мир», 2009. – 232 с.(С.171-175)

68	 Білорусь	0,826	69,0	99,7	90,4	10841	0,733	0,961	0,782
71	 Російська Федерація	0,817	66,2	99,5	81,9	14690	0,686	0,933	0,833
79	 Турція	0,806	71,7	88,7	71,1	12955	0,779	0,828	0,812
82	 Казахстан	0,804	64,9	99,6	91,4	10863	0,666	0,965	0,782
<i>Країни з середнім рівнем розвитку людського потенціалу</i>									
84	 Вірменія	0,798	73,6	99,5	74,6	5693	0,810	0,909	0,675
85	 Україна	0,796	68,2	99,2	90,0	6914	0,720	0,960	0,707
92	 Китай	0,772	72,9	93,3	68,7	5383	0,799	0,851	0,665
111	 Індонезія	0,734	70,5	92,0	68,2	3712	0,758	0,840	0,603
158	 Нігерія	0,511	47,7	72,0	53,0	1969	0,378	0,657	0,497
<i>Країни з низьким рівнем розвитку людського потенціалу</i>									
163	 Кот-д'Івуар	0,484	56,8	48,7	35,7	1690	0,531	0,450	0,472
181	Афганістан	0,352	43,6	28,0	50,1	1054	0,310	0,354	0,393

ОТЖ – очікувана тривалість життя при народженні; РГ – рівень грамотності; Зпн – загальний показник числа осіб, що навчаються; Потж – показник очікуваної тривалості життя; Іро – індекс рівня освіти; Пввп – показник ВВП.

Продовження дод.Б

Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД) оприлюднив черговий щорічний звіт про якість проживання населення за 2008 рік. З результатів проведеного дослідження випливає, що Україна у загальному рейтингу 63 країн просунулася аж на чотири позиції вгору: з 57 на 53. Середній бал України за якістю життя в минулому році зменшився з 3,24 до 3,17 за п'ятибальною шкалою. Важливість даного дослідження в тому, що зниження показника ефективності життя було зафіксовано ще до кризи. Наскільки добре живе населення у різних країнах, визначали за кількома показниками: економічний та суспільний добробут, розвиток освіти, охорона здоров'я та стан довкілля.

Таблиця Б.2

Оцінка складових якості життя

	2007	2008
Якість життя	3,24	3,17
Добробут	3,14	3,29
Суспільство	3,43	3,71
Охорона здоров'я	2,78	2,67
Освіта	3,67	3,17
Довкілля	3,17	3,00

Таблиця Б.3

Рейтинг якості життя по країнах світу¹⁴

№з/п	Країна	Значення показника	Рейтинг країни
1	Швейцарія	4,32	1
2	Швеція	4,27	2
3	Норвегія	4,27	2
4	Фінляндія	4,21	4
5	Канада	4,19	5
6	Нова Зеландія	4,19	5

¹⁴ Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень «Вісник центру»//Число 10(444), 23 березня 2009 року//http://www.icps.kiev.ua/files/articles/50/28/nl_ukr_20090323_0444.pdf

7	Бразилія	3,23	50
89	Киргизстан	3,2	51
10	Китай	3,2	51
11	Україна	3,17	53
12	Туреччина	3,16	54
13	Парагвай	3,16	54
14	Азербайджан	3,06	61
15	Індія	3,04	62
16	ПАР	2.93	63

Найбільшого прогресу за останній рік наша країна досягла у сфері суспільство, піднявшись з 44 на 25 місце. Не менш успішною була Україна і у сфері добробут: 52 місце 2007 року проти 40 місця 2008 року. У сферах довкілля та охорона здоров'я наше становище в рейтингу трохи погіршилося. 2007 року Україна посідала 49 місце у сфері довкілля та 61 місце у сфері охорона здоров'я. 2008 року ми маємо 52 місце у сфері довкілля та 62 місце у сфері охорона здоров'я. Проте найприкрішою поразкою України є суттєве падіння її рейтингу та середнього бала у сфері освіта, що завжди вважалась однією з основних конкурентних переваг нашої країни. Становище України погіршилося з 34 місця 2007 року до 49 місця 2008 року.

Додаток В
Таблиця В.1

Показники, які характеризують життєві можливості населення

Рівні потреб	Можливості для задоволення потреб	Показник, який характеризує можливості
1	2	3
Потреби біологічного відтворення	Працевлаштування	Кількість наявних робочих місць на підприємствах різних видів економічної діяльності; кількість створених і ліквідованих робочих місць; кількість місць на громадських і сезонних роботах
	Економічні можливості	Гарантовані законодавством мінімальні розміри заробітної плати, пенсії, допомоги по безробіттю; розміри середньомісячної заробітної плати в галузях економіки, доходи від особистого підсобного господарства, підприємницької діяльності, від майна та інші
	Мати житло	Економічні можливості родини, наявність вільного та введення в дію житлового фонду, доступність кредитних ресурсів
	Отримувати доходи від власності	Можливість володіти акціями компаній, землею, нерухомістю та здавати їх в оренду
	Користуватися послугами закладів побутово-торгівельної сфери	Кількість функціонуючих закладів торгівлі та побутового обслуговування населення, їх розташування на території, доступність їх послуг
Потреби у набутті якісних характеристик та потреби у соціальному захисті	Отримання послуг закладів дошкільної освіти	Кількість функціонуючих дошкільних закладів освіти і та місць в них
	Отримання послуг закладів загальної та профтехосвіти	Кількість функціонуючих закладів освіти: початкової, неповної середньої, середньої, професійно-технічної, вищої (всього та на 1000 населення відповідного віку)
	Отримувати послуги закладів охорони здоров'я	Кількість функціонуючих закладів охорони здоров'я, чисельність медичних спеціалістів різного профілю, вартість медичних послуг, якість медичного обслуговування населення (кількість повторних вернень, кількість скарг тощо)

Продовж. табл.В.1

1	2	3
	Економічні можливості	Доходи населення і окремих його груп
	Отримувати послуги закладів соціального захисту населення	Наявність органів соціального захисту населення, якість їх роботи, інформованість населення про напрямки їх діяльності
	Можливість отримувати інформацію про свої права	Кількість публікацій у пресі з питань соціального захисту і можливості його отримання, кількість роз'яснювальних та освітніх програм на радіо, телебаченні, у пресі, кількість функціонуючих консультаційних пунктів
Статусно-рольові та потреби соціального функціонування	Працювати	Кількість робочих місць на підприємствах різних форм власності, в тому числі за категоріями персоналу; кількість робочих місць на громадських і сезонних роботах в різних галузях економіки та управління
	Користуватися власністю	Доступність для населення об'єктів власності (землі, нерухомого та рухомого майна)
	Підвищувати кваліфікацію	Наявність закладів, курсів підвищення кваліфікації, підготовки і перепідготовки кадрів, плани підприємств та їх фінансові можливості, економічні можливості самого населення
	Працювати в безпечних умовах праці	Наявність служби охорони праці на підприємствах, здійснювані заходи з техніки безпеки, стан організації праці.
	Приймати участь у житті колективу	Наявність профспілкового органу на підприємстві чи в установі, громадських організацій та їх осередків
Потреби в сім'ї	Економічні та побутові	Наявність житла, роботи та рівень доходів
Інтелектуаль-но-споживчі потреби	Для відпочинку	Кількість природних і штучних зон відпочинку та кількість в них місць; їх доступність для населення (вартість путівок, доходи)

Продовж. табл.В.1

1	2	3
	Користуватися бібліотекою	Кількість діючих бібліотек та їх книжкові фонди
	Користуватися досягненнями культури і мистецтва	Кількість музеїв та їх експозицій, спектаклів театрів, кількість кінотеатрів, концертів, днів культури та інших заходів, варієтськ квитків
	Користуватися послугами закладів культури	Кількість діючих клубних закладів, виїзних програм художньої самодіяльності
	Економічні можливості	Доходи населення і бюджетні ресурси відповідної території
Інтелектуально-творчі потреби	Займатися творчістю, можливості для інтелектуального розвитку, занять спортом	Наявність і кількість клубних закладів та творчих колективів, кількість груп і клубів інтелектуальних ігор, тематичних гуртків, кількість спортивних майданчиків, наявність спортивного інвентарю, чисельність тренерського складу
	Можливості пересування	Наявність транспортного сполучення (доріг), кількість рейсів громадського транспорту, що мають зупинку в населених пунктах, кількість автотранспорту, інших засобів пересування, що знаходяться у приватній власності
	Комунікативні можливості	Наявність телефонного зв'язку, кількість телефонних апаратів; наявність поштових відділень та виїзне обслуговування, що вони здійснюють; наявність і кількість радіоточок, телевізорів у населення, наявність радіо та телемовлення в сільській місцевості, сучасних засобів екстреного зв'язку
	Можливості почуватися безпечно	Наявність відділів органів правопорядку, загонів самооборони; проведення заходів щодо поліпшення екологічної ситуації

Таблиця В.2

Показники, які характеризують рівень споживання і ступінь задоволення потреб населення

Рівні потреб	Підрівні потреб	Комплекси потреб	Показники рівня споживання	Показники ступеня задоволення потреб
1		3	4	5
	Біологічного відтворення	Потреба в їжі	Обсяги споживання найважливіших продуктів харчування, енергетична цінність раціону, витрати на харчування	Співвідношення з нормами споживання, суб'єктивні оцінки достатності споживання їжі, збалансованість харчування, частка витрат на харчування в загальних витратах домогосподарств, різноманітність харчування
		Потреба в житлі та хатньому начинні	Наявність житла, обсяги забезпеченості житлом, обладнання житла комунальними зручностями	Частка обладнаного комунальними зручностями житла, та суб'єктивні оцінки задоволеності житлом
		Потреба у відпочинку	Кількість вільного часу	Суб'єктивні оцінки достатності вільного часу і його використання для відпочинку
	Інституціонально-споживчі потреби або потреби набуття якісних характеристик	Потреба у дошкільному вихованні	Чисельність дітей дошкільного віку, які відвідують дошкільні заклади освіти	Охоплення дітей закладами дошкільної освіти
		Потреби в середній освіті	Чисельність дітей шкільного віку, які відвідують школу	Охоплення дітей закладами середньої освіти
		Потреба у професійно-технічній та вищій освіті	Чисельність населення, яке навчається у закладах професійно-технічної або вищої освіти та має цей рівень освіти	Відсоток тих, хто потребує здобуття професійно-технічної і вищої освіти, підвищення кваліфікації, частка населення з таким рівнем освіти
		Потреба в охороні здоров'я	Кількість осіб з числа населення, які звертаються до лікарень (вперше і повторно), проходили лікування в стаціонарних закладах охорони здоров'я (стаціонарно та амбулаторно)	Задоволеність отримуваними медичними послугами, частка населення, яка вважає свій стан здоров'я задовільним

Продовж. табл. В.2

1	2	3	4	5
		Потреби в соціальному захисті	Чисельність пенсіонерів, які отримують пенсії та соціальні послуги; чисельність безробітних і незайнятих громадян, які перебувають на обліку в центрах зайнятості, чисельність охоплених громадськими роботами, чисельність тих, хто отримують допомогу, проходять курси навчання при ЦЗ, чисельність інвалідів, матерів-одиначок, малозабезпечених громадян, що отримують допомогу	Частка охопленого населення заходами соціального захисту, рівень отримуваних доходів і їх співвідношення з прожитковим мінімумом і межею малозабезпеченості, суб'єктивні оцінки рівня достатності допомоги і рівня соціальної захищеності
	Статусно-рольові та потреби соціального функціонування	Потреба в праці	Чисельність зайнятих в усіх галузях економіки з загального числа працездатного населення, чисельність безробітних серед працездатного населення, кількість вивільнених і прийнятих на роботу за галузями економіки з числа населення	Рівень зайнятості, економічної активності населення, рівень працевлаштування населення, рівень безробіття
		Потреба в підвищенні кваліфікації, перепідготовці	Чисельність осіб, які навчаються на курсах підвищення кваліфікації і перепідготовки та вже пройшли цей курс	Відсоток охопленого населення курсами перепідготовки і підвищення кваліфікації
		Потреби в безпечних умовах та охороні праці	Чисельність зайнятих, які працюють в нормальних та безпечних умовах праці	Частка осіб, які працюють в нормальних та безпечних умовах праці, в загальній чисельності зайнятих, рівень захворюваності та травматизму на виробництві

Продовж. табл.В.2.

1	2	3	4	5
		Потреба представництва у професійних та громадських організаціях	Чисельність зайнятого населення, охопленого системою колективно-договірного регулювання трудових відносин, профспілкою та різними громадськими організаціями	Частка зайнятого населення, охопленого колективними договорами, профспілкою і громадськими організаціями
Вищий рівень потреб	Інтелектуально-споживчі потреби	Потреба у вільному часі, відпочинку, спогляданні мистецтва, у читанні	Чисельність населення, яке відвідувало і відвідує зони відпочинку, кількість відвідувань, чисельність населення, яке користується послугами бібліотек, випикує періодичні видання, відвідує виїзні експозиції музеїв, театрів, кіноустановок, кількість таких відвідувань тощо	Відсоток населення, яке має такі потреби та суб'єктивні оцінки рівня споживання цих послуг і їх достатності
	Інтелектуально-творчі потреби	Потреба в творчості, культурному розвитку, заняттях спортом	Кількість осіб, зайнятих у тематичних гуртках, кількість населення, що займається спортом	Відсоток загальної чисельності населення та суб'єктивні оцінки ступеня задоволення потреб
Наскрізні потреби	Потреби у:	Пересуванні	Чисельність населення, що має транспортні засоби, телефонний зв'язок; кількість радіоточок тощо	Відсоток загальної чисельності населення та суб'єктивні оцінки ступеня задоволення потреб
		Комунікації		
		Особистій безпеці		
		Екологічні потреби		
		Отримувати доходи	Рівень заробітної плати, пенсій, стипендії, допомоги	Співвідношення зі встановленими стандартами, а також із середнім рівнем по державі, по економіці, суб'єктивні оцінки достатності доходів та рівень витрат домогосподарства

Додаток Г
Таблиця Г.1.

Перелік основних показників якості життя населення на рівні адміністративно-територіальної одиниці

Цілі і завдання розвитку людського потенціалу в контексті формування якості життя населення	Показники-індикатори прогресу в досягненні цілей	Показники - компаратори та їх значення	
		Нижня межа, за якою якість життя можна визначити як низьку	Верхня межа, за якою якість життя можна визначити як високу
1	2	3	4
Мета 1. Забезпечення ефективної зайнятості населення			
<i>Завдання 1.</i> Підвищити рівень зайнятості працездатного населення в офіційному секторі економіки	Чисельність зайнятого населення за видами діяльності, осіб; Рівень зайнятості населення, %; Рівень неповної зайнятості населення працездатного віку, %; Частка населення, зайнятого в різних видах економічної діяльності, %	≤50% ≥25% Встановлюється для видів ек. діял-ті окремо	Рівень зайнятості населення на 1.01.1991р. - ≥80% ≤5%
<i>Завдання 2.</i> Скоротити рівень безробіття серед населення	Чисельність безробітних з числа населення працездатного віку, осіб; Рівень безробіття, % до населення працездатного віку;	≥20%	Середній рівень безробіття по країні або у розвинених країнах.
Мета 2. Забезпечення достатнього для життя рівня доходів			
<i>Завдання 1.</i> Забезпечити підвищення рівня доходів сільських жителів до рівня прожиткового мінімуму	Рівень доходів (в т.ч. за видами) і його динаміка, грн. на 1 особу; Суб'єктивна оцінка достатності доходів, % населення, яке вважає свої доходи достатніми для нормального життя; Суб'єктивна оцінка достатнього рівня доходу;	<? прожиткового міні-муму на 1 особу (критерій абсолютної бідності) ≤50%	701 грн. (ПМ) з 1.11.2009 р. 744грн. для особи працездатного віку ≥75%
<i>Завдання 2.</i> Підвищити значення у формуванні бюджету населення доходів від праці	Рівень заробітної плати, його динаміка, грн. Частка заробітної плати в сукупних доходах домогосподарств, %; Суб'єктивна оцінка відповідності заробітної плати трудовому внеску.	< 625 (МЗП) ≤50% ≤60%	3840 грн. (виходячи з критерію ООН мінімальної зарплати 3 долари за годину); ≥75% - станом на 1.01.1992р. ≥75%
<i>Завдання 3.</i> Забезпечення споживання фізично необхідного обсягу продуктів харчування	Рівень споживання продуктів харчування, кг. на особу в місяць; Суб'єктивна оцінка достатності харчування;	Мінімальні норми споживання продуктів харчування, їх енергетична цінність, кількість шкідливих добавок у їжі	Рациональні норми споживання продуктів харчування та їх енергетична цінність
<i>Завдання 4.</i> Скоротити % витрат на харчування в сукупних витратах дт	Рівень і структура витрат домогосподарств, грн. та % відповідно; Частка витрат на харчування у витратах домогосподарств, %;	Міжнародно визнана МБ за рівнем витрат на харчування: 30-40%	10-15%

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4
Мета 3. Забезпечити комфортні житлові умови			
<i>Завдання 1.</i> Скоротити обсяги некомфортабельного житла	Рівень обладнання житла водою, газом, опаленням тощо, % житлової площі; Забезпеченість населення житловою площею, м ² на одну особу	? від рівня існуючих нормативів; Санітарна норма: 9 м ²	Рівень обладнання житла комунальними зручностями в міських поселеннях, або рівень за нормативами 21м ²
Мета 4. Можливість доступу до освіти			
<i>Завдання 1.</i> Підвищити охоплення дітей закладами дошкільної освіти	Кількість закладів дошкільної освіти та кількість місць в них; Чисельність дітей, які відвідують заклади дошкільної освіти, осіб; Їх частка в загальній чисельності дітей дошкільного віку, %	≤(? рівня 1991 р. < 32%	Рівень 1991 р. або середній рівень по країні Рівень охоплення дітей закладами дошкільної освіти у 1991р. або міжнародні норми і стандарти
<i>Завдання 2.</i> Повністю охопити дітей шкільною освітою	Кількість поселень, де відсутні школи, але є діти шкільного віку, од.; Забезпеченість поселень закладами освіти, % до тих, де мають бути школи; Чисельність учнів у школах, осіб; Їх частка в загальній чисельності дітей шкільного віку, %	≥ рівень 1991 р. 50% від кількості населених пунктів, де мають бути школи ≤75%	0 90% від кількості поселень, де мають бути школи Бажаний рівень охоплення – 100%.
Мета 5. Доступність послуг охорони здоров'я			
<i>Завдання 1.</i> Підвищити забезпеченість населення медичним персоналом	Чисельність лікарів та середнього медичного персоналу, всього і в розрахунку на 10000 осіб населення; Кількість закладів охорони здоров'я, од	≤80	Нормативи забезпеченості медперсоналу на 10000 осіб населення;
<i>Завдання 2.</i> Зупинити зростання кількості населених пунктів, де немає закладів охорони здоров'я, забезпечити їх виїзним медобслуговуванням	Кількість населених пунктів, в яких відсутні заклади охорони здоров'я, од; Кількість населених пунктів, в яких відсутнє виїзне медичне обслуговування, од. Суб'єктивні оцінки достатності медичного обслуговування.	≥ (1/3 сільських та міських поселень) ≥ (1/4 сільських поселень) ≤75%	≤рівня 1991 р. ; ≤ рівня 1991 р. ; ≥90%
Мета 6. Доступність матеріальних благ і послуг			
<i>Завдання 1.</i> Зупинити скорочення кількості закладів торгівлі в окремих населених пунктах	Кількість населених пунктів, де не має стаціонарних закладів торгівлі та тих, де не здійснюється виїзне обслуговування, од.	≥1/3 сільських населених пунктів	≤рівня 1991 р.;

Продовження табл. Г.1

1	2	3	4
<i>Завдання 2.</i> Підвищити забезпеченість населення товарами і послугами	Рівень роздрібного товарообігу на душу населення, грн.;	$< \frac{1}{3}$ товарообігу на душу населення	$\geq$ Товарообігу на душу населення в країні
<i>Завдання 3.</i> Ліквідація розриву в забезпеченості сільського і міського населення товарами	Коефіцієнт співвідношення роздрібного товарообігу на душу населення в сільській та в міській місцевості,	≤ 0.5	0.9-1.0
<i>Завдання 4.</i> Забезпечити побутове обслуговування населення	Кількість закладів побутового обслуговування, од.; Кількість населених пунктів, де закладів не має, та тих, де не здійснюється виїзне обслуговування, од.	$<$ третини від норми од. $\geq \frac{1}{3}$ населених пунктів;	$\geq$ рівня 1991 р., норма та більше; $\leq 1/5$ сільських населених пунктів.
Мета 7. Всезагальна доступність культурних благ і послуг			
<i>Завдання 1.</i> Підвищити доступ населення до культурних благ і послуг	Кількість установ культури за видами, од.; Кількість населених пунктів, в яких не має закладів культури і не здійснюється їх виїзне обслуговування, од; Забезпеченість населення культурними благами і послугами; Суб'єктивні оцінки задоволеності отриманням послуг закладів культури;	$\leq$? рівня 1991 р.; $\geq \frac{1}{3}$ кількості населених пунктів. ? рівня 1991 р.	$\geq$ рівня 1991 р.; $\leq$ станом на 1.01.1991 р. Рівень 1991 р. за видами послуг
Мета 8. Ліквідація інформаційного та комунікативного вакууму за місцем проживання			
<i>Завдання 1.</i> Підвищити рівень транспортного обслуговування населення	Кількість населених пунктів, які не мають транспортного сполучення, од; Суб'єктивні оцінки задоволеності транспортним обслуговуванням;	? кількості населених пунктів (окремо міські та сільські).	Більше чи на рівні 1991 р.
<i>Завдання 2.</i> Продовжити розвиток телефонізації (стаціонарні телефони)	Рівень телефонізації місцевості, %; Задоволеність населення рівнем комунікатизації місцевості;	$\leq 50\%$	Рівень телефонізації міста $\geq 93\%$
Забезпечити позитивну оцінку населенням якості життя			
<i>Підвищити суб'єктивну задоволеність якістю життя, оцінку стабілізації та поліпшення якості життя населення</i>	Частка населення, яке вважає якість життя низькою; Частка населення, яка вважає якість життя високою	$\frac{1}{3}$ населення	? населення

Додаток Д

Показники та рейтингові місця Одеської області

за результатами комплексних оцінок соціально-економічного розвитку регіонів України у 2008 -2009 роках

Показники	Січень-березень 2008р		Січень-червень 2008р		Січень-вересень 2008р		Січень-грудень 2008р		Січень-березень 2009р	
	значення	місце	значення	місце	значення	місце	значення	місце	значення	місце
Загальне місце регіону				10		6		6		6
Сфера реального сектору		4		2		1		1		22
1. Індекс промислового виробництва, % до відповідного періоду попереднього року	126,2	4	140,3	2	140,0	2	127,6	2	76,3	7
2. Рівень оплати за спожиту електроенергію наростаючим підсумком з початку звітного періоду, %	99,6	12-14	101,0	5	100,9	7	100,6	7-8	98,3	14-15
3. Рівень оплати за спожитий природний газ наростаючим підсумком з початку звітного періоду, %	91,8	1	113,0	3	111,9	3	96,8	7	80,6	10
4. Темп зростання (зменшення) валової продукції сільського господарства, % до відповідного періоду попереднього року	88,5	24	89,6	23-24	166,4	2	161,1	2	91,9	25
5. Частка інноваційно-активних промислових підприємств у загальній кількості промислових підприємств, %	11,4	14	11,4	15	11,4	15	11,4	15	11,4	17-18
Сфера інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності		11		17		15		15		16

Показники	Січень-березень 2008р		Січень-червень 2008р		Січень-вересень 2008р		Січень-грудень 2008р		Січень-березень 2009р	
	значення	місце	значення	місце	значення	місце	значення	місце	значення	місце
6. Темп зростання (зменшення) обсягу інвестицій в основний капітал, % до відповідного періоду попереднього року	123,2	17-18	117,2	11	99,2	21-22	106,3	17	91,7	24
7. Обсяг інвестицій в основний капітал на одну особу, гривень	4404,5	2	808,4	6	1611,1	7	2763,9	6	5240,2	5
8. Приріст (зменшення) прямих іноземних інвестицій до початку року, млн. доларів США	173,4	7	15,3	14	77,4	10	101,4	8	110,7	7
9. Темп зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій, % до обсягів на початок року	124,1	15	101,7	26	108,8	19	111,5	17	112,6	11
10. Обсяг прямих іноземних інвестицій на одну особу нарастаючим підсумком з початку інвестування, доларів США	374,2	6	375,9	9	401,9	9	412,0	7	416,2	6
11. Темп зростання (зменшення) обсягу інвестицій у житлове будівництво, % до відповідного періоду попереднього року	123,9	15	88,7	21	74,6	26	76,5	25	79,6	24
12. Темп зростання (зменшення) обсягу введення в експлуатацію житла, % до відповідного періоду попереднього року	119,7	11-12	79,7	24	83,6	24	87,9	24	106,8	12
13. Обсяг введеного в експлуатацію житла у розрахунку на 10 тис. населення, кв. метрів загальної площі	3327,9	3	543,5	7	1237,2	6	2017,0	6	3556,7	5
14. Темп зростання (зменшення) обсягу експорту товарів, % до відповідного періоду попереднього року	145,2	8	150,7	5	213,5	1	217,0	1	72,7	7

Показники	Січень-березень 2008р		Січень-червень 2008р		Січень-вересень 2008р		Січень-грудень 2008р		Січень-березень 2009р	
	значення	місце	значення	місце	значення	місце	значення	місце	значення	місце
15. Темп зростання (зменшення) обсягу імпорту товарів, % до відповідного періоду попереднього року	191,0	x	212,9	x	224,0	x	198,1	x	48,4	X
16. Коефіцієнт покриття експортом імпорту	0,43	23	0,33	24	0,46	22	0,49	22	0,50	25
Сфера державних фінансів та фінансових результатів діяльності підприємств		25		25		25		26		9
17. Рівень виконання доходів місцевих бюджетів, % до запланованих Мінфіном показників	23,9	6-9	50,9	12-14	79,5	12	109,3	14	22,5	21-22
18. Темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів), % до відповідного періоду попереднього року	129,6	22	119,2	27	120,5	27	113,9	27	102,8	14
19. Темп зростання (зменшення) податкового боргу за податковими зобов'язаннями платників (без пені) до зведеного бюджету, % до початку звітного періоду	330,5	25	362,9	27	351,3	26	532,2	26	96,0	8
20. Питома вага податкового боргу регіону в загальному обсязі податкового боргу, %	3,3	19	3,3	20	3,4	19	4,2	19	4,1	19
21. Темп зростання (зменшення) прибутків прибуткових підприємств від звичайної діяльності до оподаткування, % до відповідного періоду попереднього року	157,9	9	199,6	7	207,4	7	193,0	3	149,1	8
22. Темп зростання (зменшення) збитків збиткових підприємств від звичайної діяльності до оподаткування, % до відповідного періоду	157,5	15-16	124,1	11	108,5	9	339,2	25	136,1	7

Показники	Січень-березень 2008р		Січень-червень 2008р		Січень-вересень 2008р		Січень-грудень 2008р		Січень-березень 2009р	
	значення	місце	значення	місце	значення	місце	значення	місце	значення	місце
23. Питома вага збиткових підприємств у загальній кількості підприємств, %	33,9	9	34,5	11	30,6	5	34,0	10	42,5	13
24. Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств, %	4,9	10	6,4	6	6,9	9-10	7,3	8-9	7,3	8-9
Сфера соціального сектору		12		20		20		20		9
25. Приріст (зменшення) населення, % до початку звітнього року	-0,04	3-4	-0,12	7-8	-0,18	9	-0,10	8	-0,04	6-8
26. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15- 70 років, %	4,4	1	5,3	4-5	4,6	3	4,4	3	4,5	3
27. Утворено робочих місць, % до чисельності економічно активного населення	4,5	19	1,1	20-25	2,2	23-26	3,3	21-24	4,3	21-24
28. Середньомісячна номінальна заробітна плата, гривень	1464	8	1531	10	1578	11	1633,0	10	1604	10
29. Темп зростання (зменшення) реальної заробітної плати, % до відповідного періоду попереднього року	106,8	25	102,5	27	102,8	27	102,8	25	89,1	12
30. Частка працівників, яким нараховано заробітну плату нижче прожиткового мінімуму для працездатної особи, %	22,6	24	20,8	23-24	20,1	27	19,1	25-26	18,5	27
31. Темп зростання (зменшення) заборгованості із виплати заробітної плати, % до початку звітнього року	101,7	9	105,9	15	112,0	11	160,6	13	110,8	4
32. Темп зростання (зменшення) заборгованості з виплати заробітної плати на економічно активних підприємствах, %	49,4	1	41,0	1	44,6	1	105,6	2	114,4	7

Показники	Січень-березень 2008р		Січень-червень 2008р		Січень-вересень 2008р		Січень-грудень 2008р		Січень-березень 2009р	
	значення	місце	значення	місце	значення	місце	значення	місце	значення	місце
до початку звітнього року										
33. Темп зростання (зменшення) заборгованості економічно активних платників до Пенсійного фонду, % до початку звітнього року	123,2	23	133,4	21	141,3	20	213,7	20	120,9	12-13
34. Рівень злочинності в розрахунку на 10 тис. населення, одиниць	21,2	16	42,6	16	64,2	16	82,6	16	21,7	18
Сфера споживчого ринку		12		16		4		5		4
35. Темп зростання (зменшення) обороту роздрібної торгівлі (з урахуванням товарообороту як юридичних, так і фізичних осіб - підприємців), % до відповідного періоду попереднього року	122,6	20	125,5	23	123,2	20	119,8	13	94,9	4
36. Абсолютний приріст обсягу обороту роздрібної торгівлі на одну особу до відповід. періоду попереднього року, грн	302,8	9	745,3	9	1135,1	9	1397,1	4	- 102,5	6
37. Абсолютний приріст обсягу реалізованих послуг на одну особу до відповідного періоду попереднього року, гривень	443,0	1	878,3	2	1516,2	2	2229,7	2	454,9	1
38. Індекс споживчих цін, % до грудня попереднього року	111,2	25	117,5	27	117,1	20	123,7	22	106,4	21
39. Рівень оплати населенням житлово-комун. послуг, %	87,4	17	106,9	4	112,1	1	100,6	3	80,8	21-23
Сфера екології		6		6		6		6		8
40. Темп зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення у розрахунку на 1 кв. кілометр, % до попереднього року	85,2	2	85,2	2	85,2	2	85,2	2	96,3	13

Показники	Січень-березень 2008р		Січень-червень 2008р		Січень-вересень 2008р		Січень-грудень 2008р		Січень-березень 2009р	
	значення	місце	значення	місце	значення	місце	значення	місце	значення	місце
41. Темп зростання (зменшення) викидів забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення у розрахунку на 1 кв. кілометр, % до попереднього року	106,1	9-10	106,1	9-10	106,1	9-10	106,1	9-10	102,8	15
42. Темп зростання (зменшення) розораності земель, % до попереднього року	100,0	9-22	100,0	10-23	100,0	10-23	100,0	10-23	100,0	10-22
43. Темп зростання (зменшення) загальної площі земель лісового фонду, % до попереднього року	100,2	5-9	100,2	5-9	100, 2	5-9	100,2	5-9	99,9	23-24
44. з них вкритих лісом, % до попереднього року	100,2	6-10	100,2	6-10	100, 2	6-10	00,2	6-10	100,0	13-26
45. Темп зростання (змен.) площі природно-заповідного фонду, % до попереднього року	100,0	16-24	100,0	17-26	100, 0	17-26	100,0	17-26	113,5	3
46. Темп зростання (змен.) обсягів непридатних або заборонених пестицидів, % до попереднього року	98,11	15	98,11	16	98,1 1	16	98,11	16	104,4	16

Додаток Ж

Стратегічні пріоритетні напрями регіонального розвитку на період до 2015 року

БАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО:

Одеська область – розвинений регіон з високим рівнем життя населення, в якому кожна людина відчуває себе всебічно захищеною і впевненою в майбутньому своїх дітей, має вільний доступ до усіх соціальних благ та культурних надбань народу.

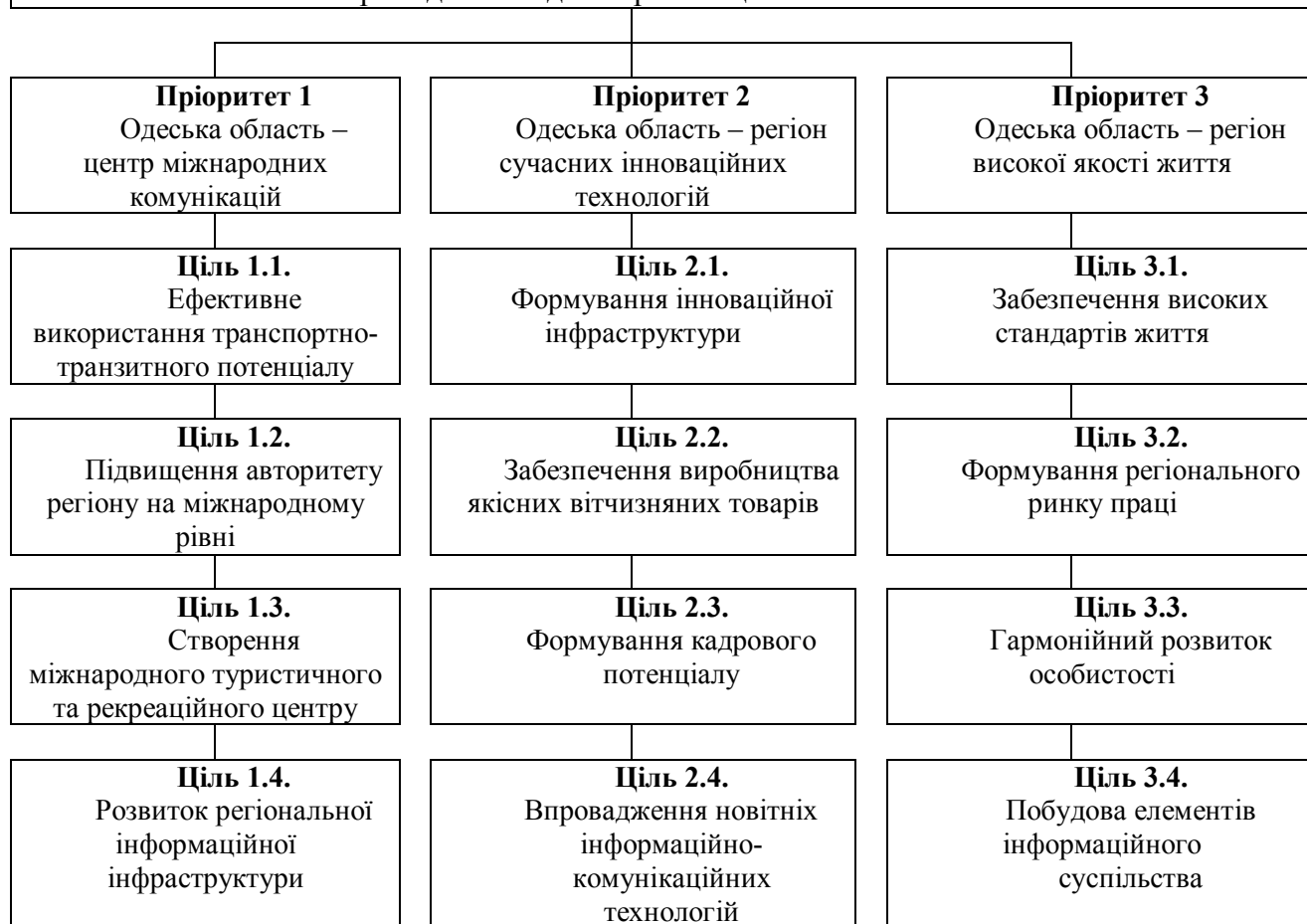
Одещина – це регіон сталого економічного та соціального розвитку всіх її адміністративно-територіальних одиниць, в якому практично відсутні внутрішні диспропорції. Економіка області динамічно розвивається на основі сучасних науково-інноваційних екологічно-безпечних технологій і забезпечує високі соціальні стандарти життя

МІСІЯ:

Одеська область – провідний регіон України, зразок суспільно-політичної стабільності, сприятливого бізнесового середовища, активного міжнародного співробітництва та відкритої влади

СТРАТЕГІЧНА МЕТА:

Досягнення Одеською областю європейських стандартів життя населення та динамічного розвитку територіальних громад на основі визначених пріоритетів та консолідації зусиль влади, бізнесу і громадськості для їх реалізації

ДОДАТОК К

Перелік регіональних програм, реалізація яких здійснювалася
у 2011 році Одеської області

№ п/ п	Назва програми	Ким і коли затверджена	Відповідальний виконавець
1	Обласна комплексна програма “Здоров’я” на 2002-2011 рр.	Рішення обласної ради від 25.10.02р. № 56-XXIV	Управління охорони здоров’я облдержадміністрації
2	Програма правової освіти населення Одеської області	Рішення обласної ради від 25.10.02р. № 55-XXIV	Одеське обласне управління юстиції, Управління освіти і науки облдержадміністрації
3	Програма забезпечення житлом молоді Одеської області на 2003-2012 роки	Рішення обласної ради від 08.07.03р. № 182-XXIV	Управління у справах сім’ї та молоді облдержадміністрації; Головне управління капітального будівництва облдержадміністрації
4	Обласна програма “Вчитель” на 2003-2012 роки	Рішення обласної ради від 01.11.03р. № 256-XXIV	Управління освіти і науки облдержадміністрації
5	Регіональна програма з охорони і відтворення, підвищення продуктивності та раціонального використання лісів області “Ліси Одещини” на 2005-2015 роки	Рішення обласної ради від 20.10.04р. № 511-IV	Одеське обласне управління лісового та мисливського господарства
6	Програма поводження з твердими побутовими відходами в Одеській області до 2011 року	Рішення обласної ради від 11.01.05р. № 572-IV	Головне управління розвитку інфраструктури та енергозабезпечення облдержадміністрації
7	Обласна програма поліпшення медичної допомоги хворим на гемофілію в Одеській області на 2006-2012 роки	Рішення обласної ради від 23.12.05р. № 739-IV	Управління охорони здоров’я облдержадміністрації
8	Програма формування національної екологічної мережі в Одеській області на 2005-2015 роки	Рішення обласної ради від 18.11.05р. № 705-IV	Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Одеській області
9	Програма розвитку фізичної культури і спорту у Одеській області на період до 2011 року	Рішення обласної ради від 22.12.06р. № 127-V	Управління у справах фізичної культури та спорту облдержадміністрації
10	Цільова регіональна програма підтримки індивідуального житлового будівництва на селі “Власний дім” на	Рішення обласної ради від 23.02.07р. № 180-V	Фонд підтримки індивідуального житлового будівництва на селі

	2007-2011 роки		
11	Обласна цільова Програма протидії захворюванню на туберкульоз на 2008-2011 роки	Рішення обласної ради від 17.08.07р. № 304-V	Управління охорони здоров'я облдержадміністрації
12	Обласна програма підтримки молоді "Молодь Одещини" на 2008-2011 роки	Рішення обласної ради від 09.11.07р. № 352-V	Управління у справах сім'ї та молоді облдержадміністрації
13	Програма з утвердження гендерної рівності в Одеській області до 2011 року	Рішення обласної ради від 20.12.07р. № 396-V	Управління у справах сім'ї та молоді облдержадміністрації
14	Обласна програма "Репродуктивне здоров'я населення Одеської області до 2015 року"	Рішення обласної ради від 20.12.07р. № 397-V	Управління охорони здоров'я облдержадміністрації
15	Регіональна програма розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю на період до 2011 року	Рішення обласної ради від 29.02.08р. № 464-V	Головне управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації
16	Обласна цільова програма недержавного (додаткового) пенсійного забезпечення працівників бюджетної сфери обласного підпорядкування та посадових осіб місцевого самоврядування на 2008-2017 роки	Рішення обласної ради від 29.02.08р. № 468-V	Головне управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації
17	Програма розвитку базової мережі закладів культури і мистецтва Одеської області на 2008-2011 роки	Рішення обласної ради від 29.02.08 року № 469-V	Управління культури і туризму облдержадміністрації, управління охорони об'єктів культурної спадщини облдержадміністрації
18	Регіональна програма впровадження програмно-технічного комплексу автоматизованої системи проведення технічного огляду транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів (ПТК АСПТО) на період 2008-2011 років	Рішення обласної ради від 06.06.08р. № 528-V	Управління морегосподарського комплексу, транспорту та зв'язку облдержадміністрації. КП "Обласний інформаційно-аналітичний центр"
19	Комплексна програма розвитку мереж телерадіомовлення Одеської області на 2008-2011 роки	Рішення обласної ради від 12.09.08р. № 593-V	Управління морегосподарського комплексу, транспорту та зв'язку облдержадміністрації

20	Регіональна програма будівництва, реконструкції та утримання місцевих пунктів пропуску через українсько-молдовський державний кордон у межах Одеської області на період до 2015 року	Рішення обласної ради від 12.09.08р. № 595-V	Головне управління капітального будівництва облдержадміністрації
21	Регіональна програма з безпеки дорожнього руху в Одеській області на період 2008-2011 років	Рішення обласної ради від 12.09.08р. № 597-V	Управління морегосподарського комплексу, транспорту та зв'язку облдержадміністрації
22	Регіональна програма поводження з токсичними відходами в Одеській області на 2008-2015 роки	Рішення обласної ради від 14.11.08р. № 660-V	Управління з питань надзвичайних ситуацій облдержадміністрації
23	Програма відпочинку та оздоровлення дітей Одеської області на 2009-2012 роки	Рішення обласної ради від 20.03.09р. № 782-V	Управління у справах сім'ї та молоді облдержадміністрації
24	Програма підтримки малого підприємництва в Одеській області на 2010-2012 роки	Рішення обласної ради від 10.09.10р. № 1166-V	Головне управління економіки облдержадміністрації
25	Регіональна програма охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки в Одеській області на 2009-2013 роки	Рішення обласної ради від 11.09.09р. № 917-V	Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Одеській області
26	Обласна соціальна цільова програма "Милосердя в дії" на 2010-2011 роки	Рішення обласної ради від 03.12.09р. № 990-V	Головне управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації
27	Обласна цільова програма забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009-2013 роки	Рішення обласної ради від 03.12.09р. № 989-V	Управління охорони здоров'я облдержадміністрації
28	Програма підтримки розвитку національних меншин та діяльності національно-культурних товариств Одеської області на 2010-2012 роки	Рішення обласної ради від 24.02.2010 року № 1035-V	Управління у справах національностей та релігій облдержадміністрації
29	Програма євроінтеграції, міжрегіональних зв'язків та формування позитивного іміджу Одеської області на 2010-2011 роки	Рішення обласної ради від 12.05.2010 року № 1090-V	Головне управління зовнішньоекономічної діяльності та європейської інтеграції облдержадміністрації
30	Програма зайнятості населення Одеської області на 2010-2011 роки	Рішення обласної ради від 12.05.2010 року №1091-V	Головне управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації
31	Комплексна програма забезпечення сталого розвитку північних районів Одеської області на 2010-2015 роки	Рішення обласної ради від 10.09.2010р. № 1165-V	Головне управління економіки облдержадміністрації

32	Регіональна цільова програма заміни, капітального ремонту та технічної експертизи ліфтів на 2008-2012 роки	Рішення обласної ради від 06.06.2008р № 526-V	Головне управління капітального будівництва облдержадміністрації
33	Обласна цільова програма підготовки і проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Одеській області	Рішення обласної ради від 28.01.09р. № 739-V	Головне управління економіки облдержадміністрації
34	Обласна цільова програма запобігання та лікування серцево-судинних і судинно-мозкових захворювань в Одеській області на 2008-2012 роки	Рішення обласної ради від 20.12.07р. № 398-V	Управління охорони здоров'я облдержадміністрації
35	Регіональна програма будівництва (придбання) доступного житла в Одеській області на 2010-2017 роки	Рішення обласної ради від 10.09.2010р. № 1167-V	Головне управління капітального будівництва облдержадміністрації
36	Регіональна програма енергоефективності Одеської області на 2010-2014 роки	Рішення обласної ради від 10.09.2010р. № 1169-V	Головне управління розвитку інфраструктури та енергозабезпечення облдержадміністрації
37	Регіональна програма «Питна вода Одеської області на 2010-2013 роки і період до 2020 року»	Рішення обласної ради від 10.09.2010р. № 1170-V	Головне управління розвитку інфраструктури та енергозабезпечення облдержадміністрації
38	Регіональна програма забезпечення судів належними приміщеннями на 2010-2015 роки	Рішення обласної ради від 10.09.2010р. № 1171-V	Територіальне управління державної судової адміністрації України в Одеській області
39	Програма імунопрофілактики та захисту населення Одеської області від інфекційних хвороб на 2010-2015 роки	Рішення обласної ради від 10.09.2010р. № 1172-V	Управління охорони здоров'я облдержадміністрації, Державна санітарно-епідеміологічна служба в Одеській області
40	Програма газифікації Одеської області	Рішення обласної ради від 10.09.2010р. № 1168-V	Головне управління капітального будівництва облдержадміністрації
41	Регіональна програма "Зерно Одещини" 2011-2015"	Рішення обласної ради від 02.11.2010р. № 1228-V	Головне управління агропромислового комплексу облдержадміністрації
42	Програма освоєння зовнішніх ринків виноробними підприємствами Одеської області на 2011-2013 роки	Рішення обласної ради від 02.11.2010р. № 1229-V	Головне управління зовнішньоекономічної діяльності та європейської інтеграції облдержадміністрації
43	Регіональна програма "Архів-захист історичної пам'яті Одещини" на 2011-2015 роки	Рішення обласної ради від 02.11.2010р. № 1230-V	Державний архів області
44	Регіональна програма розвитку земельних відносин та охорони земель	Рішення обласної ради від 02.11.2010р.	Головне управління Держкомзему у Одеській області

	на 2011-2013 роки	№ 1231-V	
45	Програма розвитку промисловості Одеської області на 2011-2014 роки	Рішення обласної ради від 30.12.2010р. № 48-VI	Головне управління економіки облдержадміністрації
46	Регіональна програма «Тваринництво Одещини 2011-2015»		Головне управління агропромислового комплексу облдержадміністрації
47	Регіональна програми інформатизації Одеської області на 2011-2013 роки (Інформаційна Одещина)	Рішення обласної ради від 30.12.2010р. № 50-VI	Комунальне підприємство «Обласний інформаційно - аналітичний центр»
48	Програма створення страхового фонду документації Одеської області на 2011-2015 роки	Рішення обласної ради від 30.12.2010р. № 51-VI	Управління з питань надзвичайних ситуацій облдержадміністрації

☐ $\text{Населення\_у\_міських\_поселеннях}(t) = \text{Населення\_у\_міських\_поселеннях}(t - dt) + (\text{Народжуваність\_у\_міських\_поселеннях} + \text{Відтік\_у\_МП} - \text{Смертність\_у\_міських\_поселеннях} - \text{Відтік\_у\_СМ}) * dt$
 $\text{INIT Населення\_у\_міських\_поселеннях} = 1653200$
 INFLOWS:
      $\text{Народжуваність\_у\_міських\_поселеннях} = \text{if time} \leq \text{Рік\_даних then Статистика\_народжуваності\_МП else Прогноз\_народжуваності\_МП} * \text{Загальний\_вплив}$
      $\text{Відтік\_у\_МП} = (\text{Населення\_у\_сільській\_місцевості} * \text{RANDOM}(10,16)) / 100$
 OUTFLOWS:
      $\text{Смертність\_у\_міських\_поселеннях} = \text{if time} \leq \text{Рік\_даних then Статистика\_смертності\_МП else Прогноз\_смертності\_МП} * \text{Рівень\_життя\_}$
      $\text{Відтік\_у\_СМ} = (\text{Населення\_у\_міських\_поселеннях} * \text{RANDOM}(1,1,5)) / 100$
☐ $\text{Населення\_у\_сільській\_місцевості}(t) = \text{Населення\_у\_сільській\_місцевості}(t - dt) + (\text{Народжуваність\_у\_сільській\_місцевості} + \text{Відтік\_у\_СМ} - \text{Смертність\_у\_сільській\_місцевості} - \text{Відтік\_у\_МП}) * dt$
 $\text{INIT Населення\_у\_сільській\_місцевості} = 897200$
 INFLOWS:
      $\text{Народжуваність\_у\_сільській\_місцевості} = \text{if time} \leq \text{Рік\_даних then Статистика\_народжуваності\_СМ else Прогноз\_народжуваності\_СМ} * \text{Загальний\_вплив'}$
      $\text{Відтік\_у\_СМ} = (\text{Населення\_у\_міських\_поселеннях} * \text{RANDOM}(1,1,5)) / 100$
 OUTFLOWS:
      $\text{Смертність\_у\_сільській\_місцевості} = \text{if time} \leq \text{Рік\_даних then Статистика\_смертності\_СМ else Прогноз\_смертності\_СМ} * \text{Рівень\_життя''}$
      $\text{Відтік\_у\_МП} = (\text{Населення\_у\_сільській\_місцевості} * \text{RANDOM}(10,16)) / 100$
☐ $\text{Населення\_регіону\_з\_врах\_впливу\_екології}(t) = \text{Населення\_регіону\_з\_врах\_впливу\_екології}(t - dt) + (\text{Приріст\_з\_врах\_екології} - \text{Зменшення\_з\_врах\_екології}) * dt$
 $\text{INIT Населення\_регіону\_з\_врах\_впливу\_екології} = 2510400$
 INFLOWS:
      $\text{Приріст\_з\_врах\_екології} = \text{Приріст} - \text{Приріст} * \text{Вплив\_екології}$
 OUTFLOWS:
      $\text{Зменшення\_з\_врах\_екології} = \text{Зменшення} + \text{Зменшення} * \text{Сер\_рівень\_забруд}$
☐ $\text{Населення\_регіону}(t) = \text{Населення\_регіону}(t - dt) + (\text{Приріст} - \text{Зменшення}) * dt$
 $\text{INIT Населення\_регіону} = 2510400$
 INFLOWS:
      $\text{Приріст} = \text{Народжуваність\_у\_міських\_поселеннях} + \text{Народжуваність\_у\_сільській\_місцевості} + \text{міграція\_зовн}$
 OUTFLOWS:
      $\text{Зменшення} = \text{Міграція\_за\_межі\_регіону} + \text{Смертність\_у\_міських\_поселеннях} + \text{Смертність\_у\_сільській\_місцевості}$
☐ $\text{Токсини\_у\_процесі\_розпаду}(t) = \text{Токсини\_у\_процесі\_розпаду}(t - dt) + (\text{Рівень\_забруднення} - \text{Нас\_розпаду\_токсинів}) * dt$
 $\text{INIT Токсини\_у\_процесі\_розпаду} = 0$
 $\text{TRANSIT TIME} = \text{varies}$
 $\text{INFLOW LIMIT} = \text{INF}$
 $\text{CAPACITY} = \text{INF}$

INFLOWS:

☞ Рівень_забруднення = Сер_рівень_забруд

OUTFLOWS:

☞ Нас_розпаду_токсинів = CONVEYOR OUTFLOW

TRANSIT TIME = RANDOM(1,2)

- Безробіття_% = $0.1149 * 0.922^{(time-2000)}$
- Електр_випром = if Приріст_населення_регіону > 100000 then 0.6 else if Приріст_населення_регіону > 10000 then 0.5 else if Приріст_населення_регіону > 1000 then 0.4 else 0.2
- Вплив_екології = (Сер_рівень_забруд+Темп_приросту_населення_регіону/2)
- Атмосфера = if Приріст_населення_регіону > 100000 then 0.6 else if Приріст_населення_регіону > 10000 then 0.5 else if Приріст_населення_регіону > 1000 then 0.3 else 0.2
- ВРП = if time <= Рік_даних then Статистика_Валовий_регіональний_продукт else Прогноз_Валовий_регіональний_продукт
- ВРП_на_душу_населення = ВРП/Населення_регіону_з_врах_впливу_екології
- Забруд_від_пром_об'єктів = if Кількість_промислових_об'єктів > 4500 then 0.5 else if Кількість_промислових_об'єктів > 3800 then 0.4 else if Кількість_промислових_об'єктів > 3200 then 0.3 else if Кількість_промислових_об'єктів > 2800 then 0.3 else 0.2
- Забр_моря_та_узбережжя = if Приріст_населення_регіону > 100000 then 0.7 else if Приріст_населення_регіону > 10000 then 0.6 else if Приріст_населення_регіону > 1000 then 0.5 else 0.3
- Кількість_промислових_об'єктів = if Приріст_населення_регіону > 100000 then RANDOM(4000,5000) else if Приріст_населення_регіону > 10000 then RANDOM(3500,4200) else if Приріст_населення_регіону > 1000 then RANDOM(3200,3800) else RANDOM(2500,3100)
- Непрацездатне_населення = Населення_регіону_з_врах_впливу_екології-Працездатне_населення
- Міграція_за_межі_регіону = $35500 * 1.025^{(time-2000)}$
- міграція_зовні = $10500 * 1.015^{(time-2000)}$
- Працевлаштоване_населення = Працездатне_населення * (1 - Безробіття_%)
- Працездатне_населення = if time <= Рік_даних then Статистика_населення_у_працездатному_віці else Прогноз_працездатного_населення_на_перспективу
- Приріст_населення_МП = Народжуваність_у_міських_поселеннях-Смертність_у_міських_поселеннях
- Приріст_населення_СМ = Народжуваність_у_сільській_місцевості-Смертність_у_сільській_місцевості
- Приріст_населення_регіону = Приріст-Зменшення
- Приріст_населення_регіону_з_врах_екології = Приріст_з_врах_екології-Зменшення_з_врах_екології
- Прогноз_Валовий_регіональний_продукт = FORCST(Статистика_Валовий_регіональний_продукт,(Рік_даних-2000+1), 11)
- Прогноз_народжуваності_МП = FORCST(Статистика_народжуваності_МП,(Рік_даних-2000+1), 11)
- Прогноз_народжуваності_СМ = FORCST(Статистика_народжуваності_СМ,(Рік_даних-2000+1), 11)
- Прогноз_працездатного_населення_на_перспективу = FORCST(Статистика_населення_у_працездатному_віці,(Рік_даних-2000+1), 11)
- Прогноз_смертності_МП = FORCST(Статистика_смертності_МП,(Рік_даних-2000+1), 11)
- Прогноз_смертності_СМ = FORCST(Статистика_смертності_СМ,(Рік_даних-2000+1), 11)
- Сальдо_зовнішньої_міграції = міграція_зовні-Міграція_за_межі_регіону
- Сальдо_міграції = Відтік_у_МП-Відтік_у_СМ
- Сер_рівень_забруд = if Рівень_забр_від_токсинів = 0 then (Електр_випром+Атмосфера+Забруд_від_пром_об'єктів+Забр_моря_та_узбережжя+Рівень_шуму+Якість_питної_води)/6 else Рівень_забр_від_токсинів
- Темп_приросту_населення_регіону = Приріст/Зменшення

- ☐ Рівень_забр_від_токсинів = Нас_розпаду_токсинів/RANDOM(2,5)
- ☐ Рівень_шуму = if Приріст_населення_регіону>100000 then 0.1 else if Приріст_населення_регіону>10000 then 0.05 else if Приріст_населення_регіону>1000 then 0.015 else 0.01
- ☐ Рік_даних = 2009
- ☐ Якість_питної_води = if Приріст_населення_регіону>100000 then 0.7 else if Приріст_населення_регіону>10000 then 0.6 else if Приріст_населення_регіону>1000 then 0.5 else 0.3
- ☒ Статистика_Валовий_регіональний_продукт = GRAPH(time)

(2000, 1.8e+007), (2001, 2e+007), (2002, 1.9e+007), (2003, 2e+007), (2004, 1.9e+007), (2005, 2e+007), (2006, 2.5e+007), (2007, 3.3e+007), (2008, 4.7e+007), (2009, 4e+007)
--
- ☒ Статистика_населення_у_працездатному_віці = GRAPH(time)

(2000, 1.5e+006), (2001, 1.5e+006), (2002, 1.5e+006), (2003, 1.5e+006), (2004, 1.5e+006), (2005, 1.5e+006), (2006, 1.5e+006), (2007, 1.5e+006), (2008, 1.5e+006), (2009, 1.5e+006)
--
- ☒ Статистика_народжуваності_МП = GRAPH(time)

(2000, 11425), (2001, 11822), (2002, 12325), (2003, 13394), (2004, 14212), (2005, 14650), (2006, 14984), (2007, 16106), (2008, 17511), (2009, 17577)
--
- ☒ Статистика_смертності_МП = GRAPH(time)

(2000, 22135), (2001, 22249), (2002, 22669), (2003, 23195), (2004, 22816), (2005, 23388), (2006, 23005), (2007, 22984), (2008, 22454), (2009, 21038)
--
- ☒ Статистика_смертності_СМ = GRAPH(time)

(2000, 15756), (2001, 15415), (2002, 16248), (2003, 16212), (2004, 16048), (2005, 16687), (2006, 16178), (2007, 15851), (2008, 15497), (2009, 14821)
--
- ☒ Статистика_народжуваності_СМ = GRAPH(time)

(2000, 8617), (2001, 8601), (2002, 8902), (2003, 8932), (2004, 9131), (2005, 9265), (2006, 10129), (2007, 10653), (2008, 11269), (2009, 11409)
--
- ☒ Sketch_of_Працевлаштоване_населення = GRAPH(TIME)

(2000, 0.00), (2001, 0.00), (2002, 0.00), (2003, 0.00), (2004, 0.00), (2005, 0.00), (2006, 0.00), (2007, 0.00), (2008, 0.00), (2009, 0.00), (2010, 0.00), (2011, 0.00), (2012, 0.00), (2013, 0.00), (2014, 0.00), (2015, 0.00), (2016, 0.00), (2017, 0.00), (2018, 0.00), (2019, 0.00), (2020, 0.00), (2021, 0.00)
--
- ☒ Sketch_of_Працездатне_населення = GRAPH(TIME)

(2000, 0.00), (2001, 0.00), (2002, 0.00), (2003, 0.00), (2004, 0.00), (2005, 0.00), (2006, 0.00), (2007, 0.00), (2008, 0.00), (2009, 0.00), (2010, 0.00), (2011, 0.00), (2012, 0.00), (2013, 0.00), (2014, 0.00), (2015, 0.00), (2016, 0.00), (2017, 0.00), (2018, 0.00), (2019, 0.00), (2020, 0.00)
--

Фактори впливу на смертність у МП:

- ☐ Безпека = 71
- ☐ Довкілля' = 64
- ☐ Здоров'я' = 64
- ☐ Клімат' = 78
- ☐ Прожитковий_мінімум' = 43
- ☐ Рівень_життя_' = (Безпека+Довкілля'+Здоров'я'+Клімат'+Прожитковий_мінімум'+Якість_життя_')/1000
- ☐ Якість_життя_' = 62

Фактори впливу на народжуваність у МП:

- ☐ Безпека_та_ризик = 71
- ☐ Економіка = 42

- ☐ Довкілля = 64
- ☐ Загальна_якість_життя = 62
- ☐ Загальний_вплив =
(Особливості_культури+Співвідношення_H_i_G+Співвідношення_тривалості_життя_H_i_G+Рівень_життя)/4
- ☐ Здоров'я = 64
- ☐ Клімат = 78
- ☐ Культура = 61
- ☐ Інфраструктура = 60
- ☐ Особливості_культури = 0.96
- ☐ Прожитковий_мінімум = 43
- ☐ Свобода = 75
- ☐ Співвідношення_H_i_G = 0.45
- ☐ Співвідношення_тривалості_життя_H_i_G = 0.83
- ☐ Рівень_життя =
(Безпека_та_ризик+Економіка+Довкілля+Загальна_якість_життя+Здоров'я+Клімат+Культура+Інфраструктура+Прожитковий_мінімум+Свобода)/1000

Фактори впливу на народжуваність у СМ:

- ☐ Безпека''' = 90
- ☐ Економіка' = 30
- ☐ Довкілля''' = 70
- ☐ Загальний_вплив' =
(H_i_G+Особливості_культури'+Співвідношення_тривалості_життя_H_i_G_+'+Рівень_життя'')/4
- ☐ Здоров'я''' = 85
- ☐ Клімат'' = 78
- ☐ Культура' = 50
- ☐ H_i_G = 0.45
- ☐ Інфраструктура''' = 45
- ☐ Особливості_культури' = 0.70
- ☐ Прож_мінімум = 38
- ☐ Свобода'' = 80
- ☐ Співвідношення_тривалості_життя_H_i_G_'' = 0.87
- ☐ Рівень_життя'' =
(Безпека''' + Економіка' + Довкілля''' + Здоров'я''' + Клімат'' + Культура' + Інфраструктура''' + Прож_мінімум + Свобода'' + Якість_життя'')/1000
- ☐ Якість_життя'' = 45

Фактори впливу на смертність у СМ:

- ☐ Безпека'''' = 90
- ☐ Довкілля'''' = 70
- ☐ Здоров'я'''' = 85
- ☐ Клімат''' = 78
- ☐ Прож_мінімум''' = 38
- ☐ Рівень_життя''' =
- ☐ Якість_життя'''' = 45

ДОДАТОК М 1

1. СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «РОЗВИТОК ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ»

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
Ціль 1.1. Розвиток освіти в Одеській області <u>Очікувані результати досягнення мети:</u>			
1. Досягнення нової якості регіональної освіти; 2. Забезпечення професійної мобільності трудових ресурсів. 3. Забезпечення інноваційних наукомістких виробництв кваліфікованими кадрами			
Підцілі: 1. Забезпечення доступності якісної освіти для всіх верств населення.	1.1. Реструктуризація мережі шкіл і системи початкової й середньої професійної освіти; 1.2. Удосконалення змісту й технологій освіти, сприяння впровадженню інноваційних освітніх програм; 1.3. Надання державної підтримки освітнім установам у придбанні устаткування, програмного забезпечення, модернізації навчальних класів; 1.4. Створення системи освіти дітей старшого дошкільного віку, у тому числі забезпечення максимального охоплення програмами навчання в першу чергу дітей з малозабезпечених родин; 1.5. Забезпечення прав на освіту дітей, що потребують підтримки держави. 2.1. Удосконалення оплати	1.ЦП «Модернізація системи освіти Одеської області на 2012-2015р.р.». 1.1.Забезпечення державної гарантії доступності якісної освіти всім громадянам, незалежно від місця проживання, соціального статусу родини, рівня розвитку й здоров'я дитини; 1.2. Впровадження механізмів формування й реалізації сучасної моделі освіти, що забезпечує підвищення доступності якісної освіти; створення умов для поетапного переходу до нової якості освіти на основі інформаційних технологій; 1.3. Створення безпечних умов для організації навчального процесу в освітніх установах; 1.4.Створення раціональної, економічно ефективної системи, орієнтованої на зміцнення здоров'я дітей шкільного віку шляхом забезпечення якісним збалансованим харчуванням.	1. Частка дітей у віці від 3 до 6 років, що одержують дошкільну освіту, у загальній їхній кількості 2. Частка учнів, охоплених програмами допрофесійної й професійної освіти, у загальній їхній кількості 3. Кількість випускників сільських шкіл, що вступили до вузів від загального їхнього числа 4. Частка державних і муніципальних освітніх установ підвищеного рівня до їхньої загальної чисельності 5. Кількість учнів на 1 комп'ютер 6. Видатки на освіту з бюджетів усіх рівнів на душу населення, у тому числі з обласного бюджету 7. Частка програм професійного навчання для початкової й середньої професійної освіти, сформованих за участю роботодавців. 8. Частка безробітних випускників установ початкової й середньої професійної освіти, вищої освіти в загальній чисельності випускників.

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
<p>2. Формування кадрового потенціалу області.</p>	<p>праці працівників освіти. 2.2. Підвищення якості й доступності одержання початкової й середньої професійної освіти. 2.3. Удосконалення системи надання безкоштовної вищої освіти; 2.4. Забезпечення розвитку інфраструктури безперервної професійної освіти; 2.5. Приведення професійно-кваліфікаційної підготовки кадрів на різних рівнях професійної освіти у відповідність із потребами регіонального ринку праці й перспективами розвитку економіки й соціальної сфери регіону.</p> <p>3.1.. Створення умов для більшої відкритості системи освіти, її сприйнятливості до запитів громадян і суспільства; 3.2. Формування ефективних економічних відносин в освіті на основі впровадження програмно-цільового принципу фінансування й переходу на систему нормативного бюджетного фінансування; 3.3. Підвищення якості</p>	<p>2.«Формування й розвиток кадрового потенціалу Одеської області на 2012-2015 р.р.».</p> <p>2.1. формування професійно-галузевої структури підготовки кадрів, адекватної потребам регіонального ринку праці; 2.2. створення й реалізація ефективних механізмів підвищення якості професійної освіти; 2.3.забезпечення інноваційного розвитку початкової й середньої професійної освіти; 2.4. соціальна підтримка, виховання, збереження й зміцнення здоров'я тих, що навчаються, в установах початкової й середньої професійної освіти.</p> <p>3.ОЦП «Діти Одещини» (2012-2015 р.р.). 3.1. створення умов для виявлення обдарованих дітей, їх особистісної, соціальної самореалізації й професійного самовизначення; розвиток системи стимулювання обдарованих дітей; 3.2. залучення вихованців інтернатних освітніх установ у культурну, спортивну діяльність й дозвілля; 3.3. поліпшення умов життєзабезпечення вихованців інтернатних освітніх установ;</p>	<p>9. Створено соціокультурних центрів. 10. Питома вага державних і муніципальних загальноосвітніх установ, початкової й середньої професійної освіти, переведених на нормативне фінансування 11. Питома вага державних і муніципальних загальноосвітніх установ, початкової й середньої професійної освіти, переведених на галузеву систему оплати праці, орієнтовану на кінцевий результат. 12. Віковий склад наукових кадрів. 13. Якісний склад наукових кадрів (кількість випущених аспірантів і докторантів із захистом дисертацій). 14. Число освітніх установ з наглядовими радами 15. Питома вага самостійних освітніх установ в умовах переходу на нормативне фінансування.</p>

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
	кадрового складу системи освіти; 3.4.Забезпечення конкурентоспроможності сектору прикладних досліджень і розробок, підготовка кадрів для інноваційної сфери.	профілактика бездоглядності й правопорушень неповнолітніх; 3.4. забезпечення прав і гарантій дітей на відпочинок.	
<p style="text-align: center;">Ціль 1.2. Розвиток ринку праці <u>Очікувані результати досягнення мети:</u></p> <p>1. Підвищення рівня зайнятості; 2. Зниження рівня безробіття; 3. Ріст продуктивності праці; 4. Ріст рівня активності населення; 5. Адаптація населення до мінливих економічних умов</p>			

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
<p>Підцілі: 1. Підвищення якості зайнятості</p>	<p>1.1. Удосконалення системи оплати праці, що стимулює підвищення якості результатів праці й наближення мінімального заробітку працівника до прожиткового мінімуму; 1.2. сприяння організації економічно ефективних постійних робочих місць для незайнятих громадян, що проживають у сільській місцевості; 1.3. Розвиток нових форм і методів сприяння зайнятості населення; 1.4. Забезпечення координації діяльності освітніх установ і служб зайнятості, спрямованої на забезпечення відповідності змін потреб ринку праці й можливостей системи освіти; 1.5. Розробка механізмів, що сприяють підвищенню мотивації роботодавців до створення безпечних і нешкідливих умов праці; 1.6. Розвиток організаційних форм приватно-державного партнерства для рішення завдань по підвищенню ефективності працевлаштування громадян і соціальної відповідальності</p>	<p>1. Відомча цільова програма «Сприяння зайнятості населення Одеської області на 2012-2015 р.р.» 1.1. сприяння зайнятості громадян, що мають труднощі в пошуку підходящої роботи; 1.2. розширення видів суспільних робіт для безробітних громадян і громадян, зареєстрованих з метою пошуку підходящої роботи; 1.3. сприяння роботодавцям, що створюють робочі місця в т.ч. у сільській місцевості, в доборі підходящих працівників; 1.4. підвищення мотивації до праці, орієнтація громадян на робітничі, інженерні професії; 1.5. створення умов для зайнятості інвалідів і осіб, що здійснюють догляд за дітьми-інвалідами, надомною працею й гнучкими формами зайнятості; 1.6. інформування населення щодо стану ринку праці; 1.7. організація професійної підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації безробітних громадян; 1.8. організація професійної орієнтації громадян з метою вибору сфери діяльності (професії), працевлаштування, професійного навчання; 1.9. психологічна підтримка безробітних громадян; 1.10. організація соціальної адаптації безробітних громадян на ринку праці.</p>	<p>1. Грошові доходи на душу населення. 2. Реальна нарахована заробітна плата 3. Коефіцієнт диференціації доходів 4. Рівень зареєстрованого безробіття 5. Склад безробітних за рівнем освіти. 6. Частка випускників навчальних закладів серед загального числа безробітних (за методологією МОП). 7. Питома вага звільнених у зв'язку зі структурними перетвореннями в економіці області в загальній кількості, що звернулися в органи служби зайнятості 8. Питома вага серед зареєстрованих безробітних: жінок, молоді, інвалідів, громадян, що проживають у сільській місцевості 9. Співвідношення кількості вакансій і чисельності безробітних 10. Питома вага тривалого й хронічного безробіття. 11. Частка працівників, зайнятих у галузях економіки області, охоплених колективно-договірним регулюванням соціально-трудових відносин 12. Питома вага працівників, що працюють на атестованих за умовами праці робочих місцях до загальної чисельності працюючих. 13. Середній період пошуку роботи</p>

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
2. Розвиток територіальної мобільності робочої сили	бізнесу. 2.1. Зняття адміністративних обмежень для переміщення робочої сили усередині регіону; 2.2. Створення ефективної інформаційної системи про можливості працевлаштування; 2.3. Формування економічних умов, що сприяють вільному переміщенню робочої сили.	1. Програма Одеської області щодо сприяння добровільному переселенню співвітчизників, що проживають за рубежом; 1.1. розробка механізмів організації процесу переселення в область співвітчизників, що проживають за рубежом, і їх облаштуваності, адаптації на територіях поселення; 1.2. формування інформаційного середовища, стимулювання усвідомленого вибору співвітчизниками місця майбутнього проживання з урахуванням можливостей переселенців, а також потреб і можливостей області й муніципальних установ; 1.3. формування системи моніторингу за ходом переселення й забезпечення державного й суспільного контролю над процесом переселення, дотриманням прав переселенців, виконанням ними взятих на себе зобов'язань і зобов'язань адміністрації Одеської області.	
<p align="center">Ціль 1.3. Підвищення стабільності демографічного розвитку й реалізація міграційної політики</p> <p>Очікувані результати досягнення мети:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Поліпшення соціально-психологічного клімату в регіоні; 2. Зниження соціальної напруженості; 3. Збільшення природного приросту населення 4. Зменшення відтоку з області населення працездатного віку, що брало участь у виробництві валового національного продукту; 5. Часткова ліквідація нестачі трудових ресурсів для ефективного розвитку економіки області 6. Підвищення конкурентоспроможності економіки регіону. 			

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
<p>Підцілі:</p> <p>1. Створення умов для збільшення чисельності населення області із пріоритетом його якісного росту</p> <p>2. Удосконалення міграційної політики</p>	<p>1.1. Реалізація сімейної політики, спрямованої на зміцнення сімейно-шлюбних відносин;</p> <p>1.2. Розвиток системи соціально-психологічної й інформаційної підтримки родин;</p> <p>1.3. Реалізація заходів матеріальної підтримки родин з дітьми;</p> <p>1.4. Створення умов для збереження репродуктивного здоров'я, підвищення рівня народжуваності, зниження смертності населення в комплексі заходів щодо реалізації національного проекту «Здоров'я».</p> <p>2.1. Стимулювання імміграції співвітчизників до області;</p> <p>2.2. Забезпечення репатріантам необхідних умов для життя, соціальних гарантій;</p> <p>2.3. Удосконалення механізму припинення незаконної міграції;</p> <p>2.4. Створення умов для запобігання еміграції й повернення вибулих мігрантів до Одеської області.</p>	<p>1. ЦП «Діти Одещини» (2012-2015 р.р.).</p> <p>1.1. надання заходів соціальної підтримки родинам з дітьми, дітям, що перебувають у важкій життєвій ситуації;</p> <p>1.2. забезпечення права дитини жити й виховуватися в родині, створення необхідних умов для виховання в родині громадян дітей-сиріт і дітей, що залишилися без піклування батьків, і їх соціалізації в суспільстві.</p> <p>2. «Програма Одеської області щодо сприяння добровільному переселенню співвітчизників, що проживають за рубежом».</p> <p>2.1. розробка механізмів організації процесу переселення до області співвітчизників, що проживають за рубежом, і їх облаштуваності, адаптації на територіях поселення;</p> <p>2.2. формування інформаційного середовища стимулювання усвідомленого вибору співвітчизниками місця майбутнього проживання з урахуванням можливостей переселенців, а також потреб і можливостей області й муніципальних установ;</p> <p>2.3. формування системи моніторингу за ходом переселення й забезпечення державного й</p>	<p>1. Частка молоді серед загального числа безробітних (за методологією МОП);</p> <p>2. Коефіцієнт народжуваності;</p> <p>3. Коефіцієнт демографічного навантаження;</p>

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
		суспільного контролю над процесом переселення, дотриманням прав переселенців, виконанням ними взятих на себе зобов'язань і зобов'язань адміністрації Одеської області.	
<p align="center">1.3. Розвиток культури</p> <p><u>Очікувані результати досягнення мети:</u></p> <p>1. Поліпшення соціально-психологічного клімату в регіоні.</p> <p>2. Зміцнення єдиного культурного простору, культурних зв'язків усередині області й між регіонами.</p> <p>3. Забезпечення вирівнювання доступу до культурних цінностей і інформаційним ресурсам різних груп громадян області.</p>			
<p>Підціль:</p> <p>1.Збереження й розвиток творчого потенціалу області</p> <p>2.Збереження культурної історичної спадщини</p>	<p>1.1. Адресна підтримка професійного мистецтва.</p> <p>1.2. Надання підтримки проведенню конкурсів, фестивалів, театральних гастролей, виставок і збільшення їх числа;</p> <p>1.3.Активізація ділового й міжнародного співробітництва, включаючи культурний обмін, проведення семінарів, конференцій.</p> <p>2.1. Проведення робіт зі збереження, реставрації об'єктів культурної спадщини, музейних цінностей, архівних документів, бібліотечних</p>	<p>1. ЦП «Культура Одеської області на 2012-2015 р.р.»</p> <p>1.1. збереження, поповнення й використання культурної й історичної спадщини (музейних, архівних і бібліотечних фондів);</p> <p>1.2.створення умов для поліпшення доступу населення області до культурних цінностей, культурно-історичній спадщині, інформації й знань;</p> <p>1.5. збереження й розвиток творчого потенціалу населення області;</p> <p>1.6. забезпечення доступу населення до професійного мистецтва.</p>	<p>1. Частка нових творів професійного мистецтва в загальному репертуарі театральних-концертних організацій.</p> <p>2. Видатки на культуру з бюджетів усіх рівнів на душу населення, у тому числі з обласного бюджету</p> <p>3. Частка гастролей у загальному обсязі театральних-концертної діяльності обласних установ мистецтва</p> <p>4. Частка учасників культурно-дозвільних акцій і аматорських об'єднань у сфері культури й мистецтва.</p> <p>5. Частка відреставрованих об'єктів культурної спадщини (нерухомих), у загальній кількості об'єктів, що потребують реставрації</p> <p>6. Частка відреставрованих об'єктів культурної спадщини (рухомих), у</p>

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
<p>3.Зміцнення єдиного культурного простору</p>	<p>фондів; 2.2 Утримування й розвиток інфраструктури, що забезпечує схоронність культурних цінностей і гарантує доступ до них громадян. 3.1.. Підвищення доступності й різноманітності послуг культури й інформаційних послуг; 3.2. Впровадження й поширення нових інформаційних продуктів і технологій у сфері культури; 3.3. Розвиток інфраструктури галузі культури, зміцнення її матеріально-технічної бази; 3.4. Забезпечення доступу населення до соціально значимої інформації, створення й ведення зведеного каталогу бібліотек України; 3.5. Розширення сфери й підвищення якості послуг, що надаються архівами.</p>		<p>загальній кількості об'єктів, що потребують реставрації 7. Середнє число звернень до бібліотек на 1000 населення 8. Кількість відвідувань театрів на 1000 жителів 9. Кількість відвідувань музеїв на 1000 жителів 10.Частка бібліотек, що мають доступ в Інтернет 11. Рівень забезпеченості населення установами культури: загальнодоступними бібліотеками, установами культурно-дозвільного типу</p>

ДОДАТОК М 2

2.СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ НАСЕЛЕННЯ»

Цілі	Завдання регіональної стратегічної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
<p align="center">Ціль 2.1. Розвиток охорони здоров'я</p> <p><u>Очікувані результати досягнення мети:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Підвищення рівня забезпеченості населення високотехнологічними видами медичної допомоги. 2. Підвищення доступності і якості медичної допомоги для широких верств населення. 3. Підвищення доступності консультативно-діагностичної й спеціалізованої стаціонарної допомоги жителям області, у тому числі в сільській місцевості. 4. Зниження дитячої смертності 5. Підвищення середньої очікуваної тривалості життя при народженні 			
<p>Підцілі:</p> <p>1. Підвищення якості й доступності медичної допомоги, лікарського забезпечення, санітарно-епідеміологічного благополуччя населення</p>	<p>1.1. Наближення консультативно-діагностичної допомоги до населення;</p> <p>1.2. Переміщення частини обсягів медичної допомоги зі стаціонарного на амбулаторний етап, розвиток системи профілактики захворювань;</p> <p>1.3. Оснащення ЛПУ сучасним діагностичним і лікувальним устаткуванням;</p> <p>1.4. Розвиток і підвищення доступності високих медичних технологій;</p> <p>1.5. Забезпечення профілактики інфекційних і неінфекційних захворювань;</p> <p>1.6. Забезпечення доступу громадян до ефективних, безпечних і якісних лікарських засобів, формування комплексної програми</p>	<p>1. ЦП Одеської області “Попередження й боротьба із соціально значимими захворюваннями на 2012-2015 роки”.</p> <p>1.1. Удосконалення методів профілактики, раннього виявлення, діагностики, лікування й реабілітації при соціально значимих захворюваннях.</p> <p>1.2. Впровадження сучасних методів лікування, діагностики й реабілітації при соціально значимих захворюваннях.</p> <p>1.3. Будівництво й реконструкція будинків і споруджень спеціалізованих медичних установ і оснащення їх сучасним устаткуванням</p>	<p>1. Обсяг швидкої медичної допомоги на 1000 населення.</p> <p>2. Обсяг стаціонарної допомоги на 1000 населення.</p> <p>3. Обсяг амбулаторно-поліклінічної допомоги на 1 жителя.</p> <p>4. Охоплення диспансерним спостереженням з метою раннього виявлення захворювання (на 1000 населення).</p> <p>5. Материнська смертність на 100 тис. народжених живими</p> <p>6. Число створених центрів платних медичних послуг з догляду за хворими й інвалідами.</p> <p>7. Кількість лікарів, підготовлених по цільових напрямках.</p> <p>8. Чисельність лікарів на 1000 населення, у тому числі лікарів загальної практики.</p> <p>9. Смертність у працездатному віці на</p>

Цілі	Завдання регіональної стратегічної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
<p>2. Підвищення ефективності використання ресурсів в охороні здоров'я</p> <p>3. Забезпечення здорового способу життя й фізичної активності населення</p>	<p>лікарського забезпечення окремих категорій громадян</p> <p>2.1. Приведення у відповідність із санітарно-технічними нормами матеріально-технічної бази ЛПУ;</p> <p>2.2. Впровадження клініко-економічних стандартів медичної допомоги населенню;</p> <p>2.3. Оптимізація мережі установ охорони здоров'я і їх структури;</p> <p>2.4. Забезпечення переходу від принципу втримування медичних установ до принципу оплати конкретних обсягів медичної допомоги;</p> <p>2.5 Стимулювання праці медичних працівників.</p> <p>3.1. Реалізація заходів щодо поліпшення показників здоров'я дітей і підлітків, у тому числі юнаків допризовного й призовного віків;</p> <p>3.2. Розвиток системи профілактики наркоманії й алкоголізму;</p> <p>3.3. Реалізація запобіжних заходів щодо гіподинамії, залученню населення в заняття спортом;</p> <p>3.4. Розвиток</p>	<p>2.ЦП "Зниження смертності й інвалідності від судинних захворювань мозку й інфаркту міокарда в Одеській області на 2012-2015 роки"</p> <p>2.1.створення інфраструктури для надання медичної допомоги хворим з гострим порушенням коронарного й мозкового кровообігу;</p> <p>2.2.удосконалення методів профілактичної й реабілітаційної робіт, спрямоване на зниження ризику судинних ускладнень у хворих, що перенесли порушення коронарного і мозкового кровообігу</p> <p>3.ЦП "Діти Одещини" на 2012-2015 роки"</p> <p>3.1. створення умов для народження здорових дітей, зниження материнської й дитячої смертності;</p> <p>3.2. забезпечення прав і гарантій дітей на оздоровлення.</p> <p>4.ЦП "Формування здорового способу життя громадян Одеської області, включаючи скорочення споживання алкоголю й тютюну, на 2012-2015 роки".</p> <p>4.1.Впровадження сучасних медико-профілактичних технологій у діяльність установ охорони здоров'я області.</p> <p>4.2. Динамічне спостереження за особами із групи ризику щодо розвитку неінфекційних захворювань.</p>	<p>100 тис. населення</p> <p>10. Кількість лікарняних ліжок, у тому числі стаціонарів денного перебування.</p> <p>11. Видатки на охорону здоров'я з бюджетів усіх рівнів (на 1 жителя), у тому числі з обласного бюджету.</p> <p>12. Частка медичних установ, що застосовують клініко-економічні стандарти медичної допомоги.</p> <p>13. Застосування методів оплати медичної допомоги за результатами діяльності:</p> <ul style="list-style-type: none"> -амбулаторної, що надається всіма типами медичних організацій; -стаціонарної, що надається на ліжках цілодобового перебування; -швидкої. <p>14. Захворюваність синдромом залежності від алкоголю (перший діагноз на 100 тис. населення області).</p> <p>15. Захворюваність Віл-інфекцією (перший діагноз на 100 тис. населення області).</p> <p>16. Захворюваність синдромом залежності від наркотичних речовин (перший діагноз на 100 тис. населення області).</p> <p>17. Число спортивних споруд (на кінець року):</p> <ul style="list-style-type: none"> - стадіони із трибунами на 1500 місць і більше; - площинні спортивні споруд (майданчика й поля); - спортивні зали;

Цілі	Завдання регіональної стратегічної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
	інфраструктури в сфері фізкультури й спорту, спортіндустрії	<p>4.3. Інформування населення про шкідливі й небезпечних для здоров'я людини фактори, пропаганда здорового способу життя, включаючи скорочення споживання алкоголю й тютюну, навчання громадян гігієнічним навичкам і мотивування їх до ведення здорового способу життя.</p> <p>5.ЦП "Комплексні заходи протидії зловживанню наркотиками і їх незаконному обігу в Одеській області на 2012-2015 роки".</p> <p>5.1. методичне забезпечення роботи із профілактики наркоманії й наркозлочинності;</p> <p>5.2. попередження злочинів і інших правопорушень у сфері незаконного обігу й немедичного споживання наркотиків;</p> <p>удосконалення системи лікування й реабілітації осіб, що вживають наркотики без призначення лікаря;</p> <p>5.3.активізація заходів у сфері профілактики наркоманії й антинаркотичної пропаганди;</p> <p>5.4. підвищення професіоналізму й ефективності профілактичної роботи.</p> <p>6. ЦП "Розвиток фізичної культури й спорту в Одеській області на 2012-2015 роки".</p> <p>6.1. Забезпечення й захист прав громадян на рівний доступ до занять фізичною культурою й спортом.</p> <p>6.2. розвиток системи дитячо-юнацького спорту, включаючи розвиток інфраструктури, зміцнення матеріально-технічної бази для організації спортивно-масових і фізкультурно-оздоровчих заходів;</p> <p>6.3.підготовка спортивного резерву й збірних команд області для їхнього успішного виступу на змаганнях різного рівня;</p> <p>6.4. створення режиму найбільшого сприяння</p>	- плавальні басейни.

Цілі	Завдання регіональної стратегічної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
		розвитку футболу, зміцнення його матеріальної бази, розвиток громадських організацій футболу, дитячих футбольних клубів; розвиток спортивної інфраструктури області.	
<p align="center">Ціль 2.2. Розвиток соціальної допомоги населенню</p> <p><u>Очікувані результати досягнення мети:</u></p> <p>1. Підвищення якості життя соціально-незахищених категорій громадян.</p> <p>2. Підвищення можливостей розвитку людей з обмеженими можливостями.</p>			
<p>Підцілі:</p> <p>1.Підвищення ефективності системи соціальної підтримки громадян, що потребують особливого захисту держави</p>	<p>1.1 Удосконалення принципу надання адресної соціальної підтримки населення;</p> <p>1.2. Забезпечення координації діяльності органів виконавчої влади області з питань соціальної підтримки населення;</p> <p>1.3. Забезпечення ефективної взаємодії виконавчого органа державної влади області, що відає питаннями соціальної підтримки населення з недержавними організаціями, чия діяльність спрямована на надання допомоги нужденним категоріям населення, а також із представниками ділового співтовариства;</p> <p>2.1. Удосконалення системи надання соціальних послуг для громадян з обмеженими можливостями й розвиток реабілітаційної індустрії;</p> <p>2.2. Розвиток і оптимізація</p>	<p>1. Відомча цільова програма «Соціальне обслуговування громадян в обласних державних установах соціального обслуговування населення на 2012-2015 роки»</p> <p>1.1. здійснення оптимізації системи установ соціального обслуговування населення;</p> <p>1.2. забезпечення дотримання на території області державних стандартів у сфері соціального обслуговування населення;</p> <p>1.3. упорядкування діяльності установ соціального обслуговування населення відповідно до вимог адміністративних регламентів надання державних соціальних послуг;</p> <p>1.4.профілактика сімейного неблагополуччя.</p>	<p>1. Питома вага громадян, що одержали послуги в установах соціального обслуговування.</p> <p>2. Кількість установ, що надають платні соціальні послуги для населення.</p> <p>3. Обсяг коштів, спрямованих на надання державної адресної соціальної допомоги.</p> <p>4. Число дітей, що залишилися без піклування батьків, переданих на виховання в родину (на всиновлення /удочеріння), під опіку (піклування, у родину, що приймає, або охоплених іншими формами устрою дітей, за винятком устрою в спеціалізовані установи.</p> <p>5. Питома вага дітей, що залишилися без піклування батьків, переданих на виховання в родину (на всиновлення / удочеріння), під опіку (піклування, у родину, що приймає, або охоплених іншими формами устрою дітей, за винятком устрою в спеціалізовані установи.</p> <p>6. Видатки на соціальну сферу за</p>

Цілі	Завдання регіональної стратегічної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
2. Розвиток системи надання соціальних послуг	<p>мережі стаціонарних і нестаціонарних установ соціального обслуговування населення, зміцнення їх матеріально-технічної й кадрової бази;</p> <p>2.3. Перехід на надання соціальних послуг на основі державного й соціального замовлення;</p> <p>2.4. Залучення приватних інвестицій для надання соціальних послуг населенню.</p>		<p>рахунок коштів бюджетів усіх рівнів (на 1 жителя), гривень.</p> <p>7. Число зареєстрованих злочинів на 100 тис. жителів..</p> <p>8. Частка видатків за рахунок коштів, що надходять від підприємницької й іншої діяльності, яка приносить дохід, по соціальному обслуговуванню в обсязі видатків за рахунок коштів бюджету.</p>
<p align="center">2.3. Створення комфортних умов проживання для населення</p> <p><u>Очікувані результати досягнення мети:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Збільшення доступності придбання житла 2. Формування суспільної свідомості, орієнтованої на енергозбереження 3. Підвищення якості життя. 4. Підвищення інвестиційної привабливості регіону. 			
<p>Підцілі:</p> <p>1. Підвищення доступності й комфортності</p>	<p>1.1. Сприяння розвитку механізмів довгострокового (до 20 років) кредитування на придбання житла під заставу житла, на участь у пайовому будівництві (багатоквартирних будинків), на будівництво індивідуальних будинків і інші;</p> <p>1.2. Надання бюджетної підтримки в придбанні житла населенню, у тому числі за допомогою іпотечних кредитів;</p>	<p>1. ЦП «Житло» на 2012-2015 роки »</p> <p>1.1. створення умов для розвитку житлового й житлово-комунального секторів економіки й підвищення рівня забезпеченості населення житлом шляхом збільшення обсягів житлового будівництва й розвитку фінансово-кредитних інститутів ринку житла;</p> <p>1.2. забезпечення доступності іпотечних кредитів (позик) відповідно до платоспроможного попиту громадян;</p> <p>1.3. створення умов для приведення житлового фонду й комунальної інфраструктури у відповідність зі стандартами якості, що забезпечують комфортні умови проживання;</p> <p>1.4. забезпечення доступності житла й комунальних</p>	<p>1. Число молодих родин, що одержали іпотечні кредити на житло.</p> <p>2. Число виданих іпотечних житлових кредитів.</p> <p>3. Кількість муніципальних установ, що мають схеми територіального планування.</p> <p>4. Рівень забезпеченості населення житлом.</p> <p>5. Темпи росту житлового будівництва.</p> <p>6. Обсяг інвестицій у житлове будівництво й виробництво будматеріалів.</p> <p>7. Доступність придбання житла (співвідношення середньої ринкової</p>

<i>Цілі</i>	Завдання регіональної стратегічної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
<p>будівництва житла</p> <p>3.Підвищення якості й доступності житлово-комунальних послуг для населення, удосконалення тарифної політики в даній сфері</p>	<p>установленням містобудівних регламентів і видів дозволеного використання нерухомості на рівні муніципальних утворень;</p> <p>2.2. Забезпечення для цілей житлового будівництва переходу до надання забудовникам сформованих земельних ділянок у власність на торгах і до початку будівельно-інвестиційного процесу.</p> <p>3.1. Створення системи самоврядування житловим фондом його власниками.</p> <p>3.2. Перехід до переважно конкурсного відбору підрядних організацій для виконання робіт з обслуговування, ремонту й управлінню житловим фондом.</p> <p>3.3. Розвиток газифікації в області.</p> <p>3.4. Стійке забезпечення споживачів холодною водою.</p> <p>3.5. Оптимізація теплопостачання.</p> <p>3.6. Створення організаційних, економічних, науково-технічних і інших умов, що забезпечують високоефективне</p>	<p>в комунальному комплексі;</p> <p>1.14. фінансове оздоровлення організацій комунального комплексу;</p> <p>1.15. створення умов для залучення коштів приватних інвесторів для модернізації й розвитку об'єктів комунальної інфраструктури, державну фінансову підтримку процесів модернізації й розвитку комунальної інфраструктури, у тому числі з метою мінімізації ризиків приватних інвесторів;</p> <p>1.16. розвиток приладового обліку в сфері надання комунальних послуг і оплати послуг за показниками приладів обліку;</p> <p>1.17. удосконалення системи надання субсидій на оплату житлового приміщення й комунальних послуг, перерахування бюджетних коштів на надання субсидій на оплату житлового приміщення й комунальних послуг громадянам - одержувачам зазначених субсидій.</p>	<p>17. Кількість водорозбірних колонок усього, у тому числі в незадовільному стані.</p> <p>18. Стан водозабірних свердловин усього, у тому числі таких, що працюють; підлягають ремонту.</p> <p>19. Установлені економічно обгрунтовані й чинні тарифи на електропостачання, опалення, ремонт житла.</p> <p>20. Наявність населених пунктів, що не мають під'їзних автодоріг із твердим покриттям.</p>

<i>Цілі</i>	Завдання регіональної стратегічної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
4. Підвищення якості транспортних послуг населенню	<p>використання тепло-, водо-, енергоресурсів.</p> <p>4.1. Розширення маршрутної мережі автобусних перевезень і збільшення кількості виконуваних рейсів з використанням конкурсних процедур допуску за участю перевізників усіх форм власності;</p> <p>4.2. Удосконалення механізму правового регулювання пасажирських перевезень в області.</p>		

ДОДАТОК М 3

3. СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК І ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ»

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
<p align="center">Ціль 3.1. Підвищення інвестиційної привабливості регіону</p> <p><u>Очікувані результати досягнення мети:</u></p> <p>1. Інтенсивний соціально-економічний розвиток на основі збільшення обсягів функціонуючого капіталу, стимулювання інвестиційної активності всіх груп інвесторів і підприємств.</p> <p>2. Підвищення інвестиційної привабливості регіону на основі створення в закінченому виді організаційно-економічного механізму інвестиційної сфери. При цьому механізм державного регулювання інвестиційних процесів буде опиратися на методи непрямого впливу, гарантії інвестицій, інформаційне забезпечення.</p>			
Підцілі: 1.Підвищення інформаційної відкритості регіону й інтеграція його у вітчизняну й світову економіку	1.1. Реалізація механізмів державної підтримки пріоритетних інвестиційних проектів 1.2. Підтримка в актуальному стані каталогу інвестиційних проектів, створення й ведення інтернет-порталу по інвестиціях для потенційних інвесторів. Ведення кадастру інвестиційних майданчиків. 1.3. Сприяння просуванню регіону на міжнародному й вітчизняному ринках (товарів і капіталу). 2.1. Створення умов для розширення спектра послуг, що	1. ЦП "Житло" на 2012-2015 роки " 1.1.створення умов для розвитку фінансово-кредитних інститутів ринку житла; 1.2.розвиток системи кредитування забудовників на цілі житлового будівництва;	1. Місце в рейтингу інвестиційної привабливості регіону (інвестиційний потенціал). 2. Наявність кадастру інвестиційних майданчиків. 3. Обсяг прямих іноземних інвестицій на душу населення, накопичених на кінець року в доларах США. 4. Частка інвестицій з державного бюджету в інвестиціях в основний капітал із усіх джерел фінансування по середніх і великих підприємствах. 5. Частка інвестицій з бюджету регіону і місцевих бюджетів в інвестиціях в основний капітал за рахунок усіх джерел фінансування.

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
<p>2.Розвиток фінансової інфраструктури й сектору послуг для бізнесу</p> <p>3.Розвиток інфраструктури інноваційної системи (у тому числі й для малого наукоміського бізнесу)</p>	<p>надаються банківськими установами підприємствам і населенню області.</p> <p>2.2. Створення умов для розвитку інфраструктури, що обслуговує бізнес (маркетингові, консалтингові, аудиторські фірми).</p> <p>2.3. Формування й розвиток небанківських кредитних організацій (кредитні кооперативи, суспільства взаємного кредитування, інших небанківських кредитних інститутів), у тому числі спрямованих на підвищення стимулювання малих форм господарювання.</p> <p>2.4. Сприяння залученню в регіон венчурного капіталу.</p> <p>2.5. Сприяння розвитку страхової справи на території області.</p> <p>3.1.Удосконалення нормативної правової бази для розвитку інноваційної сфери.</p> <p>3.2. Здійснення практичних заходів державної підтримки інноваційної діяльності.</p> <p>3.3. Реалізація комплексу заходів щодо створення бізнес-інкубаторів, технопарків, центрів трансферу технологій.</p>		<p>6. Питома вага інвестицій в основний капітал у містах і районах з рівнем соціально-економічного розвитку нижче середнього (по щорічній комплексній оцінці міст і районів області).</p> <p>7. Коефіцієнт відновлення основних фондів у реальному секторі економіки.</p> <p>8. Наявність організацій, що виявляють інфраструктурні послуги: рекламні агентства, аудиторські, нерухомості, біржі; маркетингові й консалтингові фірми; по оцінці й експертизі інвестиційних проектів.</p> <p>9. Внутрішні поточні витрати на дослідження й розробки у відсотках до ВРП.</p> <p>10. Довжина відремонтованих автомобільних доріг.</p> <p>11. Витрати на ремонт 1 км автомобільних доріг.</p>

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
4. Модернізація й удосконалення шляхово-транспортного комплексу області	4.1. Розвиток і вдосконалення дорожньої мережі за допомогою будівництва нових, реконструкції й підвищення транспортно-експлуатаційного стану існуючих автомобільних доріг. 4.2. Формування транспортно-логістичних центрів.		
<p align="center">Ціль 3.2. «Поєднаний розвиток економіки інноваційного типу й малого підприємництва»</p> <p><u>Очікувані результати досягнення мети:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Формування, розвиток і поглиблення інтеграційних процесів. Збільшення частки малих підприємств в економіці області. 2. Збільшення надходжень у бюджети всіх рівнів. Зниження дотаційності бюджету. 3. Підвищення рівня зайнятості населення й зростання доходів у районах локалізації кластерів і в цілому по області. 4. Підвищення конкурентоспроможності підприємств області. Збільшення частки інноваційних і наукомістких галузей у регіоні. Збільшення видів продукції, що випускається, випуск нових видів продукції (у тому числі інноваційних) з високою часткою доданої вартості. 			
Підцілі: 1.Розвиток нових галузей і виробництв, а також традиційних для області виробництв, що мають перспективи попиту на продукцію, яка випускається (послуги), послуги, що надаються на внутрішньому й зовнішньому ринках	1.1.Нарощування потенціалу в традиційних галузях , промисловості, що мають, перспективи попиту на внутрішньому й зовнішньому ринках і функціонуючих на основі кооперації з існуючими промисловими підприємствами. 1.2. Розвиток високотехнологічних проведень, організованих на основі конверсії оборонних підприємств, що забезпечують потреби галузей економіки й населення. 1.3. Розвиток нових галузей і	1. Програма розвитку малого й середнього підприємництва в Одеській області на 2012-2015 р.р. 1.1.забезпечення фінансової, майнової підтримки; 1.2. удосконалення систем оподаткування малого й середнього підприємництва; 1.3.розвиток системи інформаційної, консультаційної підтримки суб'єктів малого й середнього підприємництва, пропаганда й популяризація підприємницької діяльності.	1. Сальдо торговельного балансу (млн. доларів США). 2. Питома вага товарів місцевих товаровиробників на вітчизняному ринку. 3. Обсяг поставок (вивіз) продукції в регіони країни у загальному обсязі продажів продукції одеських товаровиробників, %. 4. Число впроваджених міжнародних стандартів якості ISO. 5. Обсяг інвестицій, вкладений у промисловість на гривню випущеної промислової продукції. 6. Обсяг промислової продукції на душу населення. 7. Фінансовий результат державних унітарних підприємств і акціонерних товариств із частотою державної власності (отриманий прибуток/збиток).

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
<p>2. Створення особливих економічних зон, зон регульованого розвитку.</p> <p>3. Розвиток малого бізнесу</p>	<p>проведень – «крапок росту». Створення нових виробництв у промисловості будівельних матеріалів, харчової й переробної промисловості.</p> <p>2.1. Проведення районування територій із установленням зон різного функціонального призначення.</p> <p>2.2. Сприяння створенню інвестиційних майданчиків, підготовці інженерної інфраструктури для інвесторів, у тому числі й на умовах софінансування.</p> <p>3.1. Розвиток інституціонального середовища розвитку малого підприємництва.</p> <p>3.2. Державна підтримка перспективних напрямків розвитку малого бізнесу.</p> <p>3.3. Створення умов, що стимулюють населення області до здійснення самостійної підприємницької діяльності (мікропідприємство).</p>		<p>8. Питома вага інноваційної продукції в загальному обсязі продукції, що випускається інноваційно активними організаціями області.</p> <p>9. Число охоронних документів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - число патентів на винахід, - число свідоцтв на корисну модель, - число патентів на промисловий зразок. <p>10. Чисельність персоналу, зайнятого дослідженнями й розробками, на 10 тис. чол. зайнятих в економіці регіону.</p> <p>11. Ріст об'єктів інноваційної інфраструктури.</p> <p>12. Ріст податкових надходжень у бюджети всіх рівнів.</p> <p>13. Ріст загального обсягу науково-технічної продукції (робіт, послуг).</p> <p>14. Кількість реалізованих інвестиційних проектів.</p> <p>15. Результати виконання заходів щодо створення єдиного інформаційного середовища.</p> <p>16. Кількість створених підприємств малого й середнього бізнесу.</p> <p>17. Створення нових робочих місць</p> <p>18. Частка зайнятих у малому бізнесі до середньооблікової чисельності працівників підприємств і організацій, зайнятих в економіці.</p> <p>19. Частка інвестицій у малий бізнес у загальному обсязі інвестицій в основний капітал.</p>

ДОДАТОК М 4

4. СТРАТЕГІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «РОЗВИТОК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО АПК»

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
Ціль 4.1. Забезпечення ефективного й сталого розвитку АПК <u>Очікувані результати досягнення мети:</u> Виконання передбачених проектом заходів приведе до підвищення інвестиційної активності й конкурентоспроможності рослинництва та тваринництва, збільшенню споживання основних продуктів на душу населення й росту внеску АПК у вирішення завдань щодо зростання ВРП.			
Підцілі: 1.Формування режиму відтворення, орієнтованого на глибоку переробку сільськогосподарської продукції, виробленої в області 2.Стимулювання розвитку малих форм господарювання в сільському господарстві (ОПГ і КФГ).	1.1. Реалізація інвестиційних проектів щодо нарощування в області виробництва продовольчої й сільськогосподарської сировини.. 1.2. Удосконалення фінансових механізмів державної підтримки виробників продовольства. 1.3. Удосконалення вертикально-горизонтальної виробничої кооперації й інтеграції в агропромисловому комплексі області. 2.1. Створення правових, економічних і організаційних механізмів ефективної діяльності особистих підсобних і селянських (фермерських) господарств. 2.2. Формування на селі розгалуженої торговельно-закупівельної мережі.	1. Програма розвитку сільського господарства й регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини й продовольства Одеської області на 2012 - 2015 роки 1.1. створення передумов для сталого розвитку сільських територій; поліпшення загальних умов функціонування сільського господарства; 1.2. забезпечення прискореного розвитку пріоритетних підгалузей сільського господарства; 1.3.підвищення фінансової стабільності сільського господарства; 1.4.удосконалення механізмів регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини й продовольства. 2. Програма "Розвиток сімейних молочних тваринницьких ферм на базі селянських (фермерських) господарств" 2.1. будівництво, реконструкція або модернізація, а також комплектація молочних тваринницьких ферм від 20 до 100 і понад голів на базі селянських (фермерських) господарств в 2012 - 2015 роках. 2.2. будівництво цехів з переробки молока 2.3. створення сільськогосподарських переробних споживчих кооперативів за участю селянських (фермерських) господарств для переробки молока й збуту молочних продуктів.	1.Обсяг інвестицій, вкладених в АПК на 1000 гривень валової продукції. 2.Рентабельність реалізованої сільськогосподарської продукції в господарствах усіх категорій. 3.Частка валової продукції селянсько-фермерських господарств у загальному обсязі валової продукції сільського господарства. 4.Обсяг кредитних ресурсів, виділених під заставу землі (у міру створення системи земельно-іпотечного кредитування). 5.Співвідношення заробітної плати працівників сільського господарства зі середньообласною заробітною платою. 6.Рівень зайнятості сільського населення. 7.Частка сільського населення з доходами нижче прожиткового мінімуму. 8.Питома вага деградованих земель. 9.Частка кредитів, виданих ОПГ і КФГ у загальному обсязі кредитування сільського господарства. 10. Число споживчих сільськогосподарських кооперативів, усього й у тому числі постачальницько-збутові, кредитні й ті, що переробляють продукцію. Показники виробничої потужності об'єктів по зберіганню й переробці сільгосппродукції, знову введених в

<i>Цілі</i>	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
			експлуатацію постачальницько-збутовими й переробними кооперативами.
<p align="center">Ціль 4.2. Сталий розвиток сільських територій</p> <p><u>Очікувані результати досягнення мети:</u> Формування базових умов соціального комфорту для розширеного відтворення й закріплення на селі трудових ресурсів, що забезпечують ефективне вирішення стратегічних завдань агропромислового комплексу.</p>			
Підцілі: 1. Створення комфортних умов проживання для сільського населення на основі розвитку соціально-побутової сфери.	1.1. Удосконалення механізмів приватно-державного партнерства для переходу до сталого розвитку сільських територій. 1.2. Розвиток інфраструктури в сільській місцевості, сприяння будівництву житла. 1.3. Розвиток соціальної сфери на селі.	1. ЦП "Соціальний розвиток села до 2015 року" 1.1. поліпшення житлових умов громадян, що проживають у сільській місцевості, у тому числі забезпечення житлом молодих родин і молодих фахівців; 1.2. поліпшення матеріально-технічного стану загальноосвітніх установ у сільській місцевості; поліпшення стану здоров'я сільського населення, у тому числі на основі підвищення ролі фізкультури й спорту; 1.3. активізація культурної діяльності на селі; 1.4. підвищення рівня і якості електро-, водо- і газопостачання, забезпечення розвитку телефонного й телекомунікаційного зв'язку в сільській місцевості; 1.5. забезпечення протипожежного захисту сільського населення.	1. Число молодих родин і молодих фахівців на селі, що одержали житло. 2. Питома вага житлового фонду в сільській місцевості, забезпеченого гарячим водопостачанням, опаленням, каналізацією 3. Кількість населених пунктів, не зв'язаних дорогами із твердим покриттям. 4. Частка телефонізованих населених пунктів. 5. Щільність телефонних апаратів фіксованому зв'язку. 6. Обсяг побутових послуг на душу населення. 7. Забезпеченість спортивними спорудами. 8. Рівень забезпеченості населення установами культури: загальнодоступними бібліотеками, установами культурно-дозвільного типу. 9. Забезпеченість учнів сільських шкіл комп'ютерами. 10. Ступінь охоплення тих, хто потребує соціального обслуговування. 11. Забезпеченість населення лікарями загальної практики.

ДОДАТОК М 6

6.СТРАТЕГІЧНИЙ ПРІОРИТЕТ «РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ Й СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В РЕГІОНІ»

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
Ціль 6.1. Розвиток інституту місцевого самоврядування на принципах економічно ефективної системи, що самоорганізується, і такої, що об'єднує можливості влади <u>Очікувані результати досягнення мети:</u> 1.Забезпечення реалізації цивільних прав і свобод. 2.Підвищення стандартів і рівня життя населення, особливо в сільській місцевості. 3.Підвищення стабільності в суспільстві.			
Підціль: 1.Розробка мінімальних стандартів якості й обсягу муніципальних послуг. 2.Розробка й реалізація програм соціально-економічного розвитку муніципальних утворень. 3.Реалізація економічних механізмів саморозвитку сільської місцевості. 4.Створення й реалізація стимулюючих механізмів муніципальних утворень, що найбільше розвиваються. 5.Формування			1.Частка власних доходів муніципальних утворень (без урахування фінансової допомоги з бюджету вищого рівня) у загальних доходах бюджету муніципального утворення. 2.Власні доходи бюджету муніципального утворення в розрахунку на 1 жителя, що проживає на території даного муніципального утворення. 3.Видатки бюджету муніципального утворення, що забезпечуються за рахунок власних доходів і джерел покриття дефіциту бюджету, в розрахунку на 1 жителя, що проживає на території даного муніципального утворення. 4. Доходи бюджету муніципального утворення від використання майна, що перебуває в муніципальній власності, в розрахунку на 1 гривню вартості муніципального майна. 5. Показники щорічної комплексної оцінки соціально-економічного розвитку

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
компетентного керівного складу муніципалітетів. 6. Створення системи нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування з урахуванням потреби й специфіки конкретних муніципальних утворень.			муніципальних утворень області. 6. Чисельність службовців органів місцевого самоврядування, що пройшли професійну підготовку, підвищення кваліфікації, і їх питома вага в загальній чисельності службовців муніципального утворення. 7. Чисельність службовців муніципальних органів місцевого самоврядування, що пройшли професійну підготовку, підвищення кваліфікації, й звільнилися протягом року після її проходження. 8. Видатки бюджетів муніципального утворення на перепідготовку й підвищення кваліфікації муніципальних службовців.

Ціль 6.2 Розвиток інститутів громадянського суспільства, формування конкурентного середовища серед суспільних об'єднань

Очікувані результати досягнення мети:

1. Зміна методів, форм і технологій державного управління, з включенням в них системи інформаційно-ідеологічного супроводу прийнятих рішень органами влади області з координацією з єдиного центру;
2. Створення умов для динамічної стабільності обласної суспільно-політичної системи й розвитку інститутів громадянського суспільства, нормалізації морально-психологічного стану жителів області.
3. Інформаційна відкритість державних органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування області, заснована на цінностях (духовність, патріотизм, моральність, якість життя), які визнає суспільство
4. Формування системи інформаційної політики адміністрації області шляхом створення єдиної інформаційної служби органів виконавчої влади області.
5. Розвиток самоорганізації громадян як базисного принципу організації місцевого самоврядування, трансформація психології утримання в ідеологію соціальної відповідальності, соціального партнерства громадян через зміну й розвиток механізмів державної підтримки на основі соціального (муніципального) замовлення й грантової політики.
6. Створення умов для розвитку суспільних зв'язків, надання підтримки громадськості через створення системи стимулювання суспільних об'єднань.
7. Впровадження на території області єдиної системи автоматизованого обліку, обробки й контролю роботи зі зверненнями громадян з метою здійснення постійного моніторингу й аналізу суспільної думки.
8. Створення інформаційно-довідкової підтримки населення й організацій з питань одержання державних послуг.

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
<p>Підцілі:</p> <p>1. Створення динамічної регіональної суспільно-політичної системи, що розвивається.</p> <p>2. Забезпечення доступу населення області до достовірної й оперативної інформації про діяльність органів державної влади й місцевого самоврядування.</p> <p>3. Розвиток механізмів взаємодії органів влади із громадянським суспільством.</p>			<p>1. Результати голосування населення на виборах (електоральні переваги).</p> <p>2. Співвідношення кількості регіональних відділень політичних партій з розподілом реальних депутатських мандатів.</p> <p>3. Кількість громадських організацій, що одержали державну підтримку, гранти по державним, обласним або міжнародним програмам</p> <p>4. Кількість прийнятих нормативно-правових актів і кількість нормативно-правових актів, підданих суспільній експертизі</p> <p>5. Кількість точок доступу для заявників у суспільних приймальнях у рамках єдиної інформаційно-довідкової системи підтримки населення</p> <p>6. Наявність громадських організацій і інших установ, що здійснюють цивільний контроль над діяльністю органів виконавчої влади й місцевого самоврядування області.</p> <p>7. Кількість переданих державних функцій недержавним - суспільним, некомерційним організаціям.</p> <p>8. Частка звернень громадян через Інтернет у регіональні органи влади, від загальної кількості обігів.</p> <p>9. Частка документів, доступних через Інтернет-Портالي регіональних органів влади, від загального числа випущених ними.</p>

Цілі	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
			<p>10. Динаміка зміни відносини населення до проведеної органами державної влади політиці, до діяльності регіональних відділень політичних партій, суспільних об'єднань і інших інститутів громадянського суспільства.</p> <p>11. Наявність каналів зворотного зв'язку, через які споживачі державних послуг можуть доносити власну оцінку одержуваних послуг і свої вимоги по усуненню недоліків.</p> <p>12. Наявність системи нормативних правових актів, що регламентують право на доступ до інформації про діяльність органів державної влади.</p> <p>13. Опубліковані стандарти якості соціальних послуг, публікація реальних результатів діяльності в порівнянні зі стандартами. Обсяг компенсації споживачам у тих випадках, коли державні організації не дотримують стандартів обслуговування.</p>
<p>Ціль 6.3 – Поширення й використання інформаційних технологій у ключових областях суспільного життя регіону, дотримання прав громадян на одержання повної й об'єктивної інформації.</p> <p><u>Очікувані результати досягнення мети:</u></p> <p>1. Розширення ринку засобів масової інформації, інформаційного простору області в цілому, повне забезпечення населення області послугами зв'язку.</p> <p>2. Формування конкурентного середовища на інформаційному ринку області.</p> <p>3. Телекомунікаційна інфраструктура, що відповідає сучасним вимогам й забезпечує потреби населення, органів державної влади, організацій в інформаційній взаємодії.</p> <p>4. Активне впровадження й використання інформаційних технологій у ключових областях суспільного життя області шляхом розвитку міжрегіонального співробітництва.</p>			
			<p>1. Охоплення території області багаторівневим інформаційним</p>

<i>Цілі</i>	Завдання стратегічної регіональної програми	Цільові програми, завдання цільових програм	Оціночні показники (цілі)
			<p>простором.</p> <p>2. Телефонна щільність на 100 людей.</p> <p>3. Кількість абонентів стільникового телефонному зв'язку.</p> <p>4. Охоплення зоною впевненого приймання стільникового телефонного зв'язку території області.</p> <p>5. Кількість абонентів мережі Інтернет в % відношенні до загальної чисельності населення області.</p> <p>6. Кількість персональних комп'ютерів на 100 людей.</p> <p>7. Річний тираж газет.</p> <p>8. Регулярність виходу газет.</p> <p>9. Число операторів, що надають послуги зв'язку.</p> <p>10. Частка телефонізованих населених пунктів.</p> <p>11. Щільність телефонних апаратів фіксованого електрозв'язку.</p>

Під редакцією Никифоренка В.Г.

**ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ:
АНАЛІЗ, ПРОГНОЗУВАННЯ, СОЦІАЛЬНА
ПОЛІТИКА**

Монографія

Коректор Щербак Зоя Миколаївна

Підписано до друку 4.6.2012. Формат 60*84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 20,04
Тираж 300 прим. Замовлення № 1214

Друкарня «Атлант» ВОІ СОІУ
65029, м.Одеса, Ольгіївський узвіз, 8
Свідоцтво ДК № 3564 від 31.08.2009
Тел.: 728-45-71
e-mail: ev_atlant@mail.ru